આત્મપ્રકાશ



આત્મતત્ત્વને પામવા, આદર જ્ઞાન ઉજાસ;
પરમાતમપદ પામવા, છે આ આત્મપ્રકાશ.
જોયો જાણ્યો અનુભવ્યો, આત્મા શ્વાસોશ્વાસ;
સદ્ગુરુ તે સમજાવતા, વિરચી આત્મપ્રકાશ.
આત્મતત્ત્વ ચિંત્યું નહિ, શા સાધન વિશ્વાસ;
વીરપ્રભુ પ્રભુતા વર્યા, લહીને આત્મપ્રકાશ.
જડ ચેતનને જાણવાં, જ્ઞાન ક્રિયા આચાર;
મુક્તિ પંથને પામવા, લહેજો આત્મપ્રકાશ.
આઠે પહોર મળ્યા છતાં, બની વ્યવહારના દાસ;
નિજાત્મતત્ત્વ કેમ પામશો, જો નહિ આત્મપ્રકાશ.
ઘડી બેસી પદ્માસને, અંતર ઉતરી ખાસ;
સ્વરૂપ વિચાર્યે પામશો, અનંત આત્મપ્રકાશ.
કોટિ ભાનુ મણિ–રત્નથી, ઉજ્વલ આત્મપ્રકાશ;
મોક્ષમાર્ગ કેડી મળે, અનંત મુક્તિવિલાસ
પર ઉપકારી સંતજન, જ્ઞાની શ્વાસોશ્વાસ;
પરમ તત્ત્વ જે પ્રભુ કથ્યા, કહેશે આત્મપ્રકાશ.
જ્ઞાન ધ્યાન આરાધને, લેતા શ્વાસોશ્વાસ;
શ્રીબુદ્ધિસાગરસૂરિ રચ્યો, અનુભવ આત્મપ્રકાશ.
ઉજ્વલ આત્મપ્રકાશ આ, તત્ત્વજ્ઞાનની ખાણ;
'મણિ' અંતર પ્રકટાવશે, અનંતસુખનો ભાણ.

પાદરાકર

[illegible] પ્રી. પ્રેસ, [illegible]–ભાવનગર

નિવેદન

શ્રી આત્મપ્રકાશ ગ્રંથની આ ત્રીજી આવૃત્તિ વાચકો સન્મુખ [illegible] કરતા અમને આનંદ થાય છે. આ ગ્રંથની પ્રથમાવૃત્તિ સં. ૧૯૬૪ ના તથા બીજી આવૃત્તિ સં. ૧૯૮૧ મા પ્રકટ થયેલી; તે પણ અપ્રાપ્ય થતા આ ત્રીજી આવૃત્તિ પ્રકાશન પામે છે.

આ ગ્રંથમા શું છે? ગુરુશ્રીએ ગ્રંથને કેવો ગૂંથ્યો છે અને આત્માને પરમાત્મા પદ મેળવવા કયા માર્ગ ને કેવી [illegible] જરૂર છે, તે સંબંધી આ ગ્રંથ ખૂબ પ્રકાશ પાડે છે. જીવનમા પ્રાપ્ત કરવા યોગ્ય, એક માત્ર અલભ્ય વસ્તુ તે [illegible] છે. આત્મજાગૃતિ, આત્મદર્શન અને આત્મરમણતા- [illegible] પ્રાપ્ય વસ્તુ છે. જડ અને ચેતનની વહેંચણ, આત્મા [illegible] વિચાર, નિજાત્મતત્ત્વ ભાવના, તત્ત્વનિદર્શન, [illegible] નય-નિક્ષેપ-પ્રમાણ-[illegible] આદિ [illegible] તત્ત્વજ્ઞાનના [illegible] આત્મપ્રકાશ ગ્રંથ [illegible]

વાળી, અધ્યાત્મ અને યોગના પ્રકાશવાળી, ભગવાન મહાવીરના ઉચ્ચ માર્ગને દર્શાવતી તેજસ્વી રસભર-સ્વાનુભવી કલમથી હવે તો સૌ પરિચિત છે જ. એટલે આ ગ્રંથના વાચકો અને અભ્યાસકોને ભવનિસ્તારના, અનંત અવ્યાબાધ સુખ પ્રાપ્ત કરવાના માર્ગે વળવામાં આ ગ્રંથ તેમને સહાયક દીવાદાંડી જેવો બનો એ ભાવના.

જેમ પૂર્વ પ્રકાશિત ગ્રંથ કર્મયોગમાં વિચારસમૃદ્ધ છણાવટવાળી તેજસ્વી કલમે 'આમુખ' લખી ગ્રંથની ઉપયોગિતામાં વૃદ્ધિ કરેલી તેવી જ રીતે અમારા મંડળના ઉપપ્રમુખ માનનીય શ્રી ફત્તેહચંદભાઈએ આ ગ્રંથમાં પણ ઉચ્ચ કોટિના મનનીય વિચારો ને માર્ગદર્શનથી સમૃદ્ધ એવો **આમુખ** લખ્યો છે.

પૂ આચાર્યદેવ શ્રીમદ્ **કીર્તિસાગરસૂરિજીએ** એ જ કર્મયોગમા જેમ સત્યાનંદનાં ઝરણાં લખી ઉત્તમ માર્ગદર્શન કરાવેલ તેમ જ આ ગ્રંથમાં પણ **આત્માનંદનાં ઝરણાં** લખી ગ્રંથની ઉપયોગિતા અને ગૌરવમાં વૃદ્ધિ કરી છે તે બદલ ઉપરોક્ત બંને બહુશ્રુત વિદ્વાનોનો આભાર માનવાનું આ સ્થળ છે.

અધ્યાત્મજ્ઞાન, યોગાભ્યાસ, ત્યાગ, તપશ્ચર્યા, સંયમ અને વિરાગભર્યા ચેતનને ઝંખવતા આ જડવાદના જમાનામાં આવા ઉચ્ચ આત્મસંસ્કૃતિનાં તેજને પુનઃ પ્રકાશિત કરનાર આ ગ્રંથની સમયાનુસાર માત્ર ૫૦૦ જ નકલો કાઢવાથી તેની કિંમત ખર્ચ જોતા થોડી વધારે લાગે તેવી રાખવી પડી છે, પણ તેના જિજ્ઞાસુ વાચકો વધતા, વધુ નકલો કાઢતા, તે હવે પછી ઓછી કિંમતે આપી શકાશે એમ માનીએ છીએ. વળી કેટલાક કારણસર

આ ગ્રંથ તથા શ્રી આનંદઘન પદ સંગ્રહ ભાવાર્થના પ્રકાશનમાં [illegible] ઘણું લાગી ગયા છે તેથી પણ [illegible] થાય છે.

આ ગ્રંથના [illegible] નથી, [illegible] જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્રના [illegible] ગ્રંથના [illegible] ૨૫૦-૫૦૦-૧૦૦૦-૨૦૦૦ આને તેથી [illegible] ૨૫૦ ના [illegible] ૫૦૦ ના [illegible] ૧૦૦૦ ના [illegible] ૨૦૦૦ આને તેથી [illegible]

છેલ્લાં ૩–૪ વર્ષમાં જ યોગનિષ્ઠ આચાર્ય, યોગદીપક, કર્મયોગ, ભજન સંગ્રહ, સંઘપ્રગતિ, સાંવત્સરિક ક્ષમાપના, આત્મશક્તિપ્રકાશ આદિ મહાગ્રંથોની નવીન આવૃત્તિઓ પ્રકટ કરી છે અને તે ગ્રંથો સભ્યોને વિનામૂલ્યે અપાયા છે.

શ્રી **આનંદઘન પદ સંગ્રહ**–ભાવાર્થ ક્રાઉન ૮ પેજી લગભગ ૬૫૦ પૃષ્ઠનો ઉત્તમ ગ્રંથ જેમાં ૧૦૮ પદો તથા ચોવીશ સ્તવનો આપવામાં આવેલ છે અને શ્રીમદ્‌ના જીવન પરથી લગભગ ૧૫ મોટાં ભાવસૂચક કાલ્પનિક ચિત્રો ખાસ તૈયાર કરાવી આપવામાં આવ્યાં છે. તે એવી આશાથી કે આ ચિત્રો પરથી ભાવિમાં કોઈ સંશોધનકાર જિજ્ઞાસુ શ્રીમદ્‌ના ઇતિહાસને વધુ ઊંડા ઉતરી શોધવા પ્રેરાય અને થાકેલા વાચકને ચિત્રો જોતા, ભાવ વધતાં વિસામો મળે.

છેવટે આ ગ્રંથ વાચકને સંપૂર્ણ આત્મપ્રકાશ અર્પી તેના ભવનિસ્તારના માર્ગની કેડી બને અને આત્મપ્રકાશ આપે. ૐ શાંતિ.

૩૫–ચોપાટી સી ફેસ
મુંબઈ ૭
૨૦૧૦ વસંતપંચમી

મણિલાલ મોહનલાલ પાદરાકર
મંગળદાસ લલ્લુભાઈ ઘડિયાળી
ચંદુલાલ નગીનદાસ ભાંખરીયા

મંત્રીઓ

આત્માનંદનાં ઝરણાં

લે૦ આ. શ્રી કીર્તિસાગરસૂરિજી

[illegible]

સમજણ આપી છે કે સામાન્ય અભ્યાસી પણ સમજી શકે તથા પ્રશમભાવ-વૈરાગ્ય-સંવેગ-શ્રદ્ધાને પામી સંસારસાગરથી પાર ઉતરે, તેમજ દુઃખમય, દુઃખજનક અને દુઃખની પરંપરાને વધારનાર એવા સંસારને સુખમય, સુખજનક અને સુખની પરંપરામાં ભવ્યજનોને લાવી મૂકે, અનંત ઋદ્ધિ-સિદ્ધિ અને શુદ્ધિને પ્રાપ્ત કરવા માટે ઉત્તમ સહકાર આપી શકે છે, માટે આ ગ્રન્થનો વારંવાર અભ્યાસ કરવા તત્પર બનશો, ઉપેક્ષા કરશો નહિ. તમોને કદાચ વાંચતા કંટાળો આવે તો પણ મૂકતા નહિ, કારણ કે આત્મપ્રકાશના આધારે આપણે તરવાનું છે અને ઇષ્ટ સ્થળે પહોંચવાનું છે.

માગશર શુદિ ૧૧
૨૦૧૦

દેહ અને આત્મા એ બેનું પૃથક્કરણ સત્યાસત્ય વિવેક વગર થઈ શકે એવું નથી. એ વિવેક, એ જ્ઞાન બરાબર પચવું જોઈએ. જ્ઞાનનો અર્થ આપણે જાણવું એવો કરીએ છીએ; પણ બુદ્ધિથી જાણવું એ જ્ઞાન નથી. મોમાં ભુકડો મારવાથી ભોજન થતું નથી. મોમાં [illegible] બરાબર ચવાઈને ગળે નીચે ઊતરવું જોઈએ, ત્યાંથી આગળ [illegible] પચવું જોઈએ, અને ત્યાં પચીને તેનો રસ થાય એટલે [illegible] લોહીરૂપે પહોંચી તેનાથી પુષ્ટિ મળવી જોઈએ, આટલું [illegible] ભોજન થયેલું જાણવું. તે જ પ્રમાણે એકલી બુદ્ધિથી [illegible] નથી. જાણ્યા પછી જાણેલું જીવનમાં આત્મામાં [illegible] જોઈએ, હૃદયમાં પચવું જોઈએ

—શ્રી વિનોબાભાવે.

आमुख

[illegible] ।
[illegible] ॥
[illegible] ।
[illegible] ॥

" [illegible] "

પ્રકાશ ઝળહળી ઊઠે અને પછીથી અઘાતી કર્મક્ષયથી ઉત્પન્ન થયેલી મુક્તિ સંપાદન થઈ શકે, જન્મ મૃત્યુનો શાશ્વતપણે અંત આવે–આવા ગ્રંથો લૌકિક ફલપ્રદાનને ઉલ્લંઘી અલૌકિક ફલદાન સાદર કરે તેમાં શું આશ્ચર્ય? જૈનદર્શનનું સૂક્ષ્મ સ્વરૂપ પચાવનાર ગ્રંથકારોએ પ્રથમથી જ આવા અનુબંધચતુષ્ટયની યોજના કરેલી છે જે પ્રશસ્ય હોઇ જ્ઞાનીઓએ પ્રાપ્ત કરેલા ઉત્તમ ફળને અભિલક્ષે છે; સન્મુખ થયેલા વાચકો પછીથી ગ્રંથના અભિધેય અંગોનું નિરીક્ષણ કરી સ્વરુચિ અને સ્વાદરૂપ તુલાઓવડે ગ્રંથ પરત્વે પોતાની આત્મભૂમિકાની તુલના કરે છે, શ્રવણ મનન તથા વાચન તરફ પ્રવૃત્તિશીલ બને છે અને બુદ્ધિના ક્ષયોપશમ પ્રમાણે ગ્રંથમાં રહેલા રહસ્યનો આત્મા ઉપર પ્રકાશ પાડે છે; શ્રુતજ્ઞાન અને ચિંતનજ્ઞાનના સતત પરિશીલનવડે ગ્રંથની અંતરંગ સુંદરતા ઓળખવામાં આવે છે. અને ભાવના–જ્ઞાનના પરિપાકવડે ગ્રંથના ચર્મદૃષ્ટિએ દેખાતા સ્થૂળભાવોના સંસ્કારોનું ચૈતન્યમય આત્મા સાથે મિલન થાય છે અને એ રીતે માનવજીવનની કૃતકૃત્યતા થતા જીવન ધન્ય બને છે.

આત્મા શબ્દનો વ્યુત્પત્તિ અર્થ શાસ્ત્રકારોએ અતતીતિ આત્મા અર્થાત્ "તે તે ભાવને સતતપણે પ્રાપ્ત કરે તે આત્મા" આ અર્થ કહેલો છે અને તે અપૂર્વભાવસૂચક છે. જગતમાં ષડ્‌દ્રવ્યો છે તેમાંથી આત્મદ્રવ્ય તદ્દન જુદું પડે છે; પાંચે દ્રવ્યો જડ છે જ્યારે આત્મા ચૈતન્યમય હોવાથી જે અનંતગુણો જડ વસ્તુઓમાં છે તે કરતાં આત્માના અનંતગુણો નિરાળા છે, પાંચ સમવાયોમાં જડ દ્રવ્યોને [1]ત્રણ સમવાયો લાગુ પડે છે પરંતુ આત્માને પુરુષાર્થ અને કર્મરૂપ બીજા બે વધારે સમવાયો પણ છે;

---

૧ કાલ, સ્વભાવ અને ભવિતવ્યતા

આત્મા એ શી વસ્તુ છે? આત્માને સુખદુઃખનો અનુભવ કેમ થાય છે? કર્મનો સંબંધ આત્માને કેમ થઈ શકે છે? અરૂપી આત્માને રૂપી કર્મનો સંબંધ થઈ શકે? આત્મા પોતે જ સુખદુઃખના અનુભવનું કારણ છે કે કોઈ અન્યના સંયોગથી આત્માને સુખદુઃખનો અનુભવ થાય છે? કર્મનો સંયોગ અનાદિ છે કે આદિમાન્? અનાદિ હોય તો તેનો (કર્મનો) અંત કેવી રીતે થઈ શકે? કર્મનું સ્વરૂપ કેવા પ્રકારનું છે? કર્મના [illegible] કેવી રીતે છે? કર્મના બંધ ઉદય અને સત્તા કેવી રીતે [illegible] છે? [illegible] ભિન્નભિન્નતાઓથી આત્માની [illegible] [illegible] [illegible]

.રનીરની પેઠે શરીરવ્યાપી આત્માને–આત્મત્વમાં કેમ કાયમ ખી શકે છે? અને જડની સાથે નિરંતર રહેવા છતાં જડ અજીવ) કેમ બની જતો નથી? અનંત કાળ વહી ગયા છતાં ને પચાવી આત્મા પોતે અમર રહી શકયો છે તેમજ એ મરતા આધ્યાત્મિક દૃષ્ટિએ કયાંથી શરૂ થાય છે અને મૃત્યુનું ારણ કરી શાશ્વત અમરતા કેવી રીતે મળી શકે છે? આ ર્વ હકીકતો જાણવી–સમજવી મુશ્કેલ છે, છતાં શ્રી જિનેશ્વર ભુનાં વચનો–શાસ્ત્રો ઉપર શ્રદ્ધા રાખી સૂક્ષ્મદૃષ્ટિએ તપાસતાં ોમાથી તમામ ખુલાસાઓ મળી શકે છે અને આત્માના સંબંધમાં ૂતનદૃષ્ટિ સાંપડે છે. એ **નૂતનદૃષ્ટિની શરૂઆત સમ્યગ્દર્શન-ની પ્રાપ્તિથી થાય છે.** પ્રસ્તુત ખુલાસાઓ અન્યદર્શનમાં વાસ્તવિક રીતે મળી શકતા નથી, પરંતુ જૈનસિદ્ધાંતાનુસાર પ્રસ્તુત ગ્રંથમા ઘણે અંશે મળી શકે છે.

અનેક વાદોમય પ્રસ્તુત જમાનામા એક તરફથી આત્મજ્ઞાન નષ્ટ થતું જાય છે તો બીજી તરફથી આત્માનું અસ્તિત્વ અને તે વાસ્તવિક રીતે કયા સ્વરૂપવાળો છે તેનું પ્રતિપાદન કરનારાં દાર્શનિક શાસ્ત્રો જુદી જ દિશામા ગમન કરતાં હોવાથી આત્મા-રૂપ પદાર્થનું વાસ્તવિક દર્શન થતું નથી. (૧) પુદ્ગલ એટલે આત્મા માનનાર, ક્ષણે ક્ષણે નવા નવા આત્માનો સ્વીકાર કરનાર, જૈનદર્શનના પર્યાયાર્થિક નયને એકાતે માનનાર તેમજ મોક્ષ વિષયમા દીપ નિર્વાણની ઉપમાને આત્માનું નિર્વાણ માનતું બુદ્ધદર્શન, આર્યદર્શન હોવા છતા વસ્તુસ્થિતિમાં સાકર્ય ઉત્પન્ન કરે છે, (૨) મીમાસકો–વેદાન્તીઓ સર્વ અવસ્થામાં આત્માને એક માની નિત્ય અને અબંધક માને છે; (૩) ભગવદ્-

બીજાના સિદ્ધાંતોવાળું, પ્રકૃતિ–પુરુષને માનવાવાળું, પ્રત્યેક શરીરે ભિન્ન ભિન્ન આત્મા માનતું સાંખ્યદર્શન સર્વ અવસ્થામાં આત્માને કર્મોનો કર્તા અને ફળોનો અભોક્તા માને છે–એ બીજે બન્ને દર્શનો વેદાંતદર્શનના દ્રવ્યાર્થિક નયને અનુસરી માને છે: (૪-૫) નૈયાયિકદર્શન અને વૈશેષિકદર્શન જીવાત્મા અને પરમાત્મા જુદા માને છે અને જીવાત્મા પરમાત્મા થઈ શકે નહિ, ઈશ્વર જગતનો કર્તા છે વિગેરે માન્યતાને અવલંબી આત્મધ્યાનને [illegible] દર્શાવે છે; ચાર્વાક (૬) પ્રત્યક્ષ પ્રમાણને જ માનનારા હોઈ, આત્મસ્વરૂપ પરત્વે નહિ જેવાને લીધે તેના [illegible] [illegible] આત્મસ્વરૂપના જ્ઞાનથી [illegible] [illegible]

આત્મવાદના સમન્વયરૂપે શ્રી મુનિસુવ્રતસ્વામીના સ્તવનમાં "આત્મતત્ત્વ કયું જાણ્યું જગદ્ગુરુ, એહ વિચાર મુજ કહીએ" એ કાવ્યથી પ્રશ્ન કરી ષડ્દર્શનોની માન્યતામાં કેવી રીતે એકાંતવાદ આવે છે તે દર્શાવ્યા પછી શ્રી **નમિનાથજી**ના સ્તવનમાં ષડ્દર્શનોનો જૈનદર્શનમાં સમન્વય બતાવવા માટે ષડ્દર્શનોને જિનેશ્વરરૂપ પુરુષના ભિન્ન ભિન્ન અંગો બતાવી **જૈનદર્શનને** શ્રી જિનેશ્વરરૂપ પુરુષના મસ્તકરૂપે નિવેદન કરેલું છે. મતલબ કે જૈનદર્શનરૂપ સાગરમાં અન્યદર્શનોની માન્યતારૂપ નદીઓ સમાઈ જાય છે–એ રીતે અન્ય સર્વ દર્શનમાં જિનદર્શનનાં અંશો છે; જ્યારે જિનદર્શન પ્રમાણનયૈરધિગમઃ રૂપે અખિલ–સંપૂર્ણ સ્યાદ્વાદમય છે–આ રીતે આત્મતત્ત્વને વાસ્તવિક સ્વરૂપમા સમન્વયપૂર્વક વિશાળ દૃષ્ટિથી સમજાવનાર તેમજ પોતાના વિશાળ મહાસાગરના ઉદરમા અન્ય દર્શનોનાં એકાંત તત્ત્વોને સમાવનાર જૈનદર્શન છે.

નન્દીસૂત્રમા કહ્યુ છે કે-મહાભારત જેવાં શાસ્ત્રો એકાંત મિથ્યા કે એકાત સમ્યગ્ નથી; પણ જે મનુષ્ય તેને વાંચે છે તેની દૃષ્ટિ અનુસાર તે પરિણમે છે; અર્થાત્ જે વાચક સમ્યગ્-દૃષ્ટિ હોય તે સ્વયં એ શાસ્ત્ર વાચીને નિર્વાણ માર્ગમાં તેનો ઉપયોગ કરતો હોવાથી એને માટે એ શાસ્ત્ર સમ્યગ્ છે પણ જે મિથ્યાદૃષ્ટિવાળો વાચક એ શાસ્ત્રને વાચે છે તે પોતાની અવળી દૃષ્ટિને કારણે તેનો સંસારવૃદ્ધિમાં ઉપયોગ કરતો હોઈ તેને માટે એ શાસ્ત્રો મિથ્યા છે.

ચતુર્ગતિમા અગ્રપદ ધરાવતી મનુજગતિને પ્રાપ્ત થયેલા મનુષ્ય પ્રાણીઓ કે જેમા અન્ય ગતિઓ કરતા બુદ્ધિમત્તા વિશાળ

[illegible]

પોતાના દર્શન જ્ઞાન ચારિત્ર વીર્યશક્તિ વિગેરે ગુણોનું દર્શન પણ જૈનદર્શન કરાવી આપે છે તેમજ જડવાદથી થયેલા એકાંત અજ્ઞાનને દૂર કરી સૂક્ષ્મદર્શી જનોને 'પ્રદીપ હસ્તેવ મતિ'ની પેઠે અચ્છો પ્રકાશ આપે છે. વસ્તુસ્થિતિ આમ હોઈ જગત્‌ના આત્માઓ પોતે જ બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને મહેશ્વર બની જાય છે એટલે કે કર્મના સંબંધને લઈને પોતે જ પોતાના અને પોતાની આસપાસના સંજોગોના સર્જક છે, પાલક છે અને સંહારક છે; જન્મ જીવન અને મૃત્યુ–એ ત્રણે અવસ્થાઓ કર્મની સહાયથી આત્માની પોતાની જ સર્જેલી છે.

આત્મા એ એવી અરૂપી વસ્તુ છે કે જેને દુન્યવી દૃષ્ટિ એના વર્તુળમા સમાવી શકતી નથી; પુસ્તકોનાં પાના કે જ્ઞાનના થડકલાં એને અનુભવી શકતા નથી; એ સહજ છે છતાં દુર્દર્શ છે, એ પાસે છે છતા પરખાતો નથી, ભીતર છે છતાં દેખી શકાતો નથી; ઉપનિષદ્ પણ કહે છે કે "સંસ્કૃતિ અને બુદ્ધિના ગહન ઉદરમા આત્મતત્ત્વની ઝાંખી થઈ શકે છે; સાંભળવાથી આત્મજ્ઞાન પ્રાપ્ત થતું નથી, કાનનો એ વિષય નથી, દર્શનનો એ આયનો નથી, માત્ર અભ્યાસથી એનું સાન્નિધ્ય સાંપડતું નથી, નેતિમા અસ્તિ અનુભવવાની એ વિદ્યા છે; આ ચિદાત્મા અજર, અક્ષર, અમૃત, અમર, અવ્યય, અજ, નિત્ય, ધ્રુવ, શાશ્વત અને અનંત છે; એવા આત્માને જાણીને મનુષ્ય મૃત્યુના મુખમાથી મુક્ત થઈ જાય છે."–આ હકીકત, અપેક્ષાએ જૈનદર્શનની નિશ્ચયનયની માન્યતામા સમાવી શકાય છે, શ્રી વીરપરમાત્માએ પણ આચારાંગ સૂત્રમાં આત્મા માટે કહ્યું છે કે "ત્યાં વાણીની પહોંચ નથી, તર્કની ગતિ નથી,

બુદ્ધિ-મતિ ગોચરી [illegible] નથી; એ દીર્ઘ નથી, હ્રસ્વ નથી, [illegible] નથી, ત્રિકોણ નથી, કૃષ્ણ નથી, નીલ નથી, [illegible] નથી, [illegible] નથી—એ અનિર્વચનીય છે."

[illegible]

પ્રગતિ કરી શકે; આત્મા સ્વયંપ્રકાશ હોવાથી તેની દષ્ટિ જેમ જેમ વધતી જાય તેમ તેમ અજ્ઞાનરૂપી અંધકાર ખસી જાય એટલું જ નહિ પણ દર્શનમોહનીય અને ચારિત્રમોહનીયનો ક્ષય ક્રમે ક્રમે થતા સંપૂર્ણ અંધકાર જાય. પરિણામે નિજ સ્વરૂપમા એકાગ્રતા કરતાં જ્ઞાનગુણ એ જ હું, દર્શનગુણ એ જ હું અને ચારિત્રગુણ એજ હું-એમ આત્મસાત્ નિર્ણય થાય છે.

મિત્રા, તારા, બલા, દીપ્રા, સ્થિરા, કાંતા, પ્રભા અને પરા એ આઠ દષ્ટિ એ **આત્મપ્રકાશ**ની ઉત્તરોત્તર વૃદ્ધિ સૂચવે છે; સ્થિરા દષ્ટિમા વ્યવહારથી જૈન તત્ત્વજ્ઞાનની અને નિશ્ચયથી જૈન દર્શનાનુસાર સિદ્ધાંતવાળી આત્મશ્રદ્ધારૂપ સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત થાય છે. છેલ્લી પરાદષ્ટિ (પરા–પશ્યંતી) એ કૈવલ્ય અવસ્થાનો પ્રકાશ છે; આ રીતે ક્રમે ક્રમે अप्पा सो परमप्पा શુદ્ધ આત્મદર્શન એ પરમાત્મદર્શન છે. આ સ્વાનુભવ છે; અંતરાત્મ સ્વરૂપમાં કોઽહં હું કોણ છુ એ ચિંતનથી શરૂઆત કરી હતી. ત્યાર પછી કૈવલ્ય અવસ્થામા સોઽહં નો અનુભવ થાય છે; ‘ મહાનલ એક જ હૈ ચીનગારી ’–એ અંતરાત્મ સ્વરૂપમાં પ્રકટ થયેલો અગ્નિનો નાનો કણ છેવટે જાજ્વલ્યમાન અગ્નિરૂપ કૈવલ્યાવસ્થામા બની જાય છે, અને आत्मैव दर्शनज्ञानचारित्राण्यथवा यतेः એ શ્રીમદ્ હેમચંદ્રસૂરિજીનું વાક્ય સાર્થક બને છે.

આત્મા એ જ અરિહંત અને આત્મા એ જ સિદ્ધ–આ સ્વાનુભવનો પ્રકાશ જેમ અરીસામા જોતા આપણી મુદ્રા દેખાય છે તેમ અરિહંત ભગવાન કે સિદ્ધભગવાનની પ્રતિમા જોતા, તેમ. સ્વરૂપની વિચારણા કરતા આત્માનું પરિપૂર્ણ સ્વરૂપ કેવું હોય છે તે ઓળખી શકાય છે; અરિહંત ભગવાનનો

આત્મા દ્રવ્ય ગુણ પર્યાય ત્રણે કરીને શુદ્ધ છે; આ સ્વરૂપને પ્રતિમારૂપ આનંદઘનજી જાણે પોતાના સ્વરૂપનું પ્રતિબિંબ જાણે છે, નિત્યસ્વરૂપ આત્મા તે દ્રવ્ય, જ્ઞાનદર્શનાદિ તેના ગુણ અને કેવળજ્ઞાનમાં પ્રતિબિંબિત થતા જ્ઞેયના પર્યાય-વાળા દ્રવ્ય ગુણ, પર્યાયોથી અભિન્નપણું સ્વરૂપ જાણવું તે [illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

વિશાળ છે; માનવી વિમાનોમાં ઉડ્ડયન કરે છે, સાગરના પેટાળમાં પહોંચી એની ગહનતા દૃષ્ટિગમ્ય કરી શકે છે પણ આત્માને માનવી દૃષ્ટિમર્યાદામાં બાંધી શકતો નથી. એને યથાર્થ જાણવા માટે સર્વજ્ઞ સિદ્ધાંતો તપાસવા જોઈએ. તે અરૂપી છે, અસંખ્ય પ્રદેશી છે; અનંત જ્ઞાનાદિ ગુણ સહિત છે, સૂર્ય કરતાં અનંત ગુણ પ્રકાશવાન છે પણ તે તિરોભાવ રૂપે છે; તે પ્રકાશનું પ્રકટીકરણ કરવા માટે જન્મ જન્માંતરમાં પ્રચંડ શુભ પુરુષાર્થની આવશ્યકતા છે.

આત્માનું અસ્તિત્વ સિદ્ધ થયા પછી, ધર્મ અધર્મ, પુણ્ય પાપ, વિગેરેનું અસ્તિત્વ પણ સિદ્ધ થાય છે. જો આત્માનું અસ્તિત્વ ન સમજાય તો ધર્મ અધર્માદિની હયાતી બુદ્ધિગમ્ય થતી નથી; તેમજ પુનર્જન્મનો સિદ્ધાત પણ નિર્ણીત થતો નથી. એમ થવાથી નાસ્તિકભાવ થાય તો આત્મા ઇંદ્રિયાસક્ત બની અનેક દુષ્કૃત્યોને આધીન થઈ નિર્ધ્વંસ પરિણામી થાય છે, તેમ થવાથી માનવજીવનના અર્કરૂપ કલ્યાણ સાધી શક્તો નથી; આત્માનું અસ્તિત્વ સિદ્ધ થવા પછી તેના વિકાસ માટેના સાધનોનું અસ્તિત્વ પણ સિદ્ધ થાય છે; તેમ થવાથી સત્કાર્યો તરફ પ્રીતિ અને અસત્કાર્યો તરફ ઉપેક્ષા રહે છે. ધર્મ અથવા આત્મશ્રેય સાધવાની જિજ્ઞાસા દૃઢ થતા દયા, શાંતિ, પરોપકાર, ત્યાગ, વૈરાગ્ય, જિનભક્તિ, ગુરુભકિત, વ્રત, પ્રત્યાખ્યાન વિગેરે સદ્‌ગુણો પ્રકટાવવા પ્રયત્ન થાય છે, આત્મા સન્માર્ગ સન્મુખ બને છે અને સમ્યકત્વદૃષ્ટિના રાજમાર્ગ ઉપર આત્માના ઉત્ક્રાન્તિક્રમ માટેની શરૂઆત થાય છે.

મેળવેલા આત્મજ્ઞાનનો સદુપયોગ પણ થઈ શકે છે તેમજ

દુરૂપયોગ પણ થઈ શકે છે. મેળવેલા જ્ઞાન સંબંધમાં સમ્યગ્ દૃષ્ટિ અને મિથ્યાદૃષ્ટિની દૃષ્ટિ જુદી જુદી હોય છે; સમ્યગ્દૃષ્ટિ પોતાના જ્ઞાનનો સદુપયોગ કરવા તરફ વૃત્તિ રાખશે અને તેનાથી [illegible] આધ્યાત્મિક [illegible] મોક્ષમાર્ગ તેનો દુરુપયોગ [illegible] મિથ્યાત્વિ પોતાના સ્વાર્થ માટે [illegible] જ્ઞાનનો તે [illegible]

[illegible]

કરે તે અવસ્થા અને (૭) એવંભૂતનયથી અનંતકાળ પર્યંત શુદ્ધ આત્મા સર્વ કર્મક્ષયથી અનંતગુણની પ્રાપ્તિ સાથે આત્મ-પ્રકાશ પ્રકટાવે તે ચૌદમા ગુણસ્થાનકની અંતિમ અવસ્થા. નિક્ષેપ સંબંધમા આત્મપ્રકાશ એ નામનિક્ષેપ, આત્મપ્રકાશ પ્રાપ્ત કરવા માટે જિનપ્રતિમા વિગેરે, તે સ્થાપના નિક્ષેપ, આત્માના શુભ કે શુદ્ધ ઉપયોગ વગર આત્મપ્રકાશ સહજપણે ચાલુ રહે તે દ્રવ્યનિક્ષેપ અને ઉપયોગપૂર્વક કર્મની નિર્જરા થતા અનેક ગુણોના વિકાસ સાથે આત્મપ્રકાશ પ્રાપ્ત કરવો તે ભાવનિક્ષેપ. શ્રીમદ્ **આનંદઘનજી** શ્રી **શાંતિનાથ**ના સ્તવનમા કહે છે કે–

'સકળ નયવાદ વ્યાપી રહ્યો તે શિવસાધન સંધિ રે'

અર્થાત્ નયો અનંત હોવા છતા પ્રત્યેક પદાર્થનું સંક્ષિપ્તમાં સાત નયોથી નિરૂપણ કરવામા આવતાં વસ્તુસ્વરૂપ સહેલાઇથી સમજાય જાય છે. દૃષ્ટાંત તરીકે 'હે પ્રભો! અમોને મોક્ષસુખ આપો!' પરંતુ પ્રભુ તો નિરંજન નિરાકાર હોવાથી મોક્ષસુખ શી રીતે આપી શકે? નૈગમનયનું આ સાપેક્ષ વચન હોવાથી અને પ્રભુ આલંબનરૂપ હોવાથી સત્ય અને સુનય છે; પરંતુ એવં-ભૂત નયથી તો જિનપૂજા, સંઘપૂજા, સામાયિક, પ્રતિક્રમણ, સ્વામિવાત્સલ્ય, પોષધ, ઉપધાન, તપશ્ચર્યા, ધ્યાન વિગેરે સાધનોવડે આત્મા શુદ્ધ થતાં બીજનો ચંદ્રમા જેમ પૂર્ણિમાએ પૂર્ણતાને પામે છે તેમ આત્મા પોતે જ પરમાત્મસ્વરૂપ બની જાય છે આ રીતે આત્મા સ્વતંત્રપણે શુભ નિમિત્તો–આલંબન દ્વારા પ્રકાશ પોતાનામાંથી જ પ્રકટાવે છે, મતલબ કે આત્માને પર-માત્મસ્વરૂપ બનાવવા માટે નયોની સમજણ અનેકાંતદૃષ્ટિથી સ્યાદ્વાદરૂપે જિન સિદ્ધાંતમા અપાયેલી છે. સાત નયોનું એકીકરણ તે સ્યાદ્વાદ સિદ્ધાંત છે, અન્ય દર્શનોમા આ વસ્તુસ્થિતિ નથી.

[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

કર્મવિવશ થયેલા આત્માની જન્મ જરા અને મૃત્યુ અવસ્થા અવશ્યંભાવી છે પરંતુ પોતાની પરાધીન અવસ્થામાંથી જાગૃત થઇ જાય અને કર્મોને દૂર કરવા પ્રયત્નો શુભ સાધનોદ્વારા કરવા લાગી જાય તો જન્મજન્માંતરમાં શુભ સંસ્કારો ગાઢ થતાં કર્મની નિર્જરા અવશ્ય થતાં સ્વતંત્ર મુક્ત થઇ અનંત પ્રકાશ પ્રાપ્ત કરે એ નિર્વિવાદ છે—આ સંબંધમાં અમુક વિદ્વાન તત્વચિંતકોના શબ્દોનો સમન્વય કરવો પ્રસંગોપાત્ત ઉચિત લાગે છે.

બાબુ **ક્ષિતિમોહનસેન** કહે છે કે "અનંતપદનો યાત્રાળુ મારે ત્યાં મહેમાન થઇને આવ્યો છે, તેની આગળ મંગલ વસ્તુઓથી ભરેલો થાળ ધરું ? મારા ઘરના આગણાની કદર થઈ છે અને મારો રસ્તો ફૂલોથી આચ્છાદિત થયો છે; જન્મ અને મરણવાળા સંસારમા તમારો પગ મૂકયો છે; તમારી હું શું સેવા કરું ? માર્ગ મુસાફર અને ઘર એક જ બની ગયા છે, આત્મપ્રકાશ મળ્યો છે અને ભેદભાવ નષ્ટ થયો છે."

એક ઊર્દુ કવિ કહે છે કે "અરે ! ભાઈ ! કાલે તો કહેતો હતો કે મને પથારીમાથી ઊઠવાની શક્તિ નથી; આજ દુનિયામાથી ઊડીને ચાલી શકવાની શક્તિ કયાથી આવી ?" સ્વ૦ કવિસમ્રાટ્ ડૉ **રવીન્દ્રનાથટાગોરે** એક સ્થળે કહ્યું છે કે 'અંધકારમા અસીમ હમેશાં માનવ જાતને હજી સંપૂર્ણતાએ પહોચવાનું છે; અત્યારે ક્ષણે ક્ષણે દેખાતા અંધકારબળો જે દિવસે સત્યનો પ્રકાશ આત્મામા ઊતરશે તે દિવસે દૂર થઇ જશે" એક અન્ય વિદ્વાન પણ કહે છે કે—

Look backword how much has been won,

Look round how much is yet win, the watches of the night are done, the watches of the day begin [illegible]

જ્યોતિના પ્રકાશમાં કરી દ્યો; મારી અનંત યાત્રાનું એ ધ્યેય છે કે Lead kindly light **तमसो मा ज्योतिर्गमय**–ઊંડા અંધારેથી પરમપદ તેજે તું લઈ જા !

ઉપસંહારમાં જણાવવાનું કે પ્રસ્તુત **આત્મપ્રકાશ** ગ્રંથ વાચકોના હૃદયમાંથી અજ્ઞાનાંધકાર દૂર કરી આત્મજાગૃતિ કરી પ્રકાશ ફેલાવો; શ્રી **ઉદયરત્ન** કવિવરના શબ્દોમા 'ભવોભવ તુમ ચરણની સેવા–હું તો માગું છું દેવાધિદેવા '–અર્થાત્ જન્મજન્માતરમા પણ હે પ્રભો ! આપની સેવા અમારા આત્મપ્રકાશની વૃદ્ધિ કરવા માટે હો ! એ મંગલમય અભ્યર્થના કરવા સાથે **સંપૂર્ણ આત્મપ્રકાશ પામેલા સિદ્ધાત્માઓને** નમન કરી શ્રીમદ્ **અમૃતચંદ્રાચાર્યકૃત** પરમાત્મા સંબંધનો તથા સ્વ. પૂ ઉ. **શ્રીયશોવિજયજીકૃત** આત્મિક ઉત્ક્રાંતિનો–એ બે મંગલમય શ્લોકો સાદર કરી, આત્મશ્રેય માટે પ્રસ્તુત **આમુખ** લખવા પ્રેરણા કરવા માટે વ૦ શ્રીયુત **લલ્લુભાઈ કરમચંદનો** તથા શ્રીયુત **મણિલાલ** પાદરાકરનો આભાર માની જૈન સિદ્ધાત વિરુદ્ધ કાંઈ પણ લખાણું હોય તે માટે અંતઃકરણપૂર્વક મિથ્યા દુષ્કૃત દઇ વિરમવામાં આવે છે.

कृतकृत्यः परमपदे, परमात्मा सकलविषयविषयात्मा ।
परमानन्दनिमग्नो, ज्ञानमयो नन्दति सदैव ॥

'જે કૃતકૃત્ય છે, સકલ સ્થાવર જંગમ પદાર્થોના જ્ઞાતા છે, શાશ્વત આત્મ–પ્રકાશમા નિમગ્ન છે, તે સિદ્ધ પરમાત્મા જયવંત વર્તે છે.'

શ્રી અમૃતચંદ્રસૂરિ–પુરુષાર્થસિદ્ધ્યુપાય.

[illegible] ।
[illegible] पूर्णानंद[illegible] ॥

" [illegible] (અજ્ઞાન) [illegible] પ્રકાશિત થાય છે.

(શ્રીમદ્ યશોવિજયજી [illegible])

આ ગ્રન્થનું શુદ્ધિપત્રક



તૂટેલ ટાઇપ-કાનો-માત્રા-હ્રસ્વ-દીર્ઘ-રકાર-આદિ ટાઇપ ઉઠ્યા ન હોય તેવી થોડીક ભૂલો તથા નીચે જણાવેલ અશુદ્ધિ સુધારી વાંચવા વિજ્ઞપ્તિ છે.

પૃષ્ઠ	લીટી	અશુદ્ધિ	શુદ્ધિ
૯	૧૧	અસંખ્યાતાણુક	અસંખ્યાતાણુક સ્કંધ
૧૦	૨૨	અન્ય	અન્ય-દ્રવ્યનું અને
૫૦	૧૮	રહિત	સહિત
૭૯	૧૭	ઋક્ષિણા	પ્રદક્ષિણા
૮૪	૨૨	स्फुरंरिया	समस्फुरिताः
૮૭	૧૯	અને	અને ધર્મ
૧૧૩	૧૪	વ્યક્તિ	વ્યક્ત
૧૬૦	૧૧	આત્મ વિનાના	આત્મજ્ઞાન વિનાના
૧૯૮	૧૨	ઘટે	વધે
૩૨૯	૬	मद्र	सद्र
૭૭૮	૨૪	ઉદાયી	કોણિક



શ્રી અનુભવ બહોંતેરીની વસ્તુ



આ બહોંતેરી હસ્તલિખિત હમણાંજ મળી આવી છે. સ્વાનુભવના પરમભોગી-અંતરાત્મયોગી-એવા અધ્યાત્મજ્ઞાનના પરમ અનુભવી શ્રીમદ્ બુદ્ધિસાગરજીસૂરીશ્વરજી વખતોવખત નિજાત્મમસ્તી અનુભવતા અને જો કલમ કાગળનો જોગ મળી જતો તો તેજ વખતે તે આલેખતા. અમદાવાદ સાબ્રમતી નદીના તીરે શેઠ મણિભાઇ પ્રેમાભાઇના બંગલે શ્રીમદ્ વિચરતા આવી ચઢ્યા અને આગ્રહ થયે એક દિવસ રોકાયેલા ત્યારે તેઓશ્રીએ આ બહોંતેરી લખી છે. ૭૨ ગાથાઓમાં તે પૂર્ણ કરી પ્રશસ્તિની ત્રણ ગાથાઓ તે ઉપરાંત રચાયલી છે. શ્રી આત્મપ્રકાશ છપાઇ રહ્યો હતો છતા અમે તેમાંજ આ બહોંતેરી પ્રકટ કરવાની લાલચ થોભાવી ન શકયા અને મુમુક્ષુઓના હિતાર્થે તે આ ગ્રંથમાજ પ્રકટ કરી છે. વાંચકોને તે અનંત અવ્યાબાધ શાશ્વત સુખના નિમિત્તરૂપ બનો એ અભિલાષા શાસનદેવ પૂર્ણ કરો. ॐ



શ્રી આનુભવ [illegible]

([illegible])

([illegible])

મન ફેરે સુખદુઃખનો ફેર, નહિં સમજ્યાથી એ અન્ધેર,
મનથી આતમ ન્યારો ભવ્ય, આત્મિક ધર્મે તુજ કર્તવ્ય;
આત્મસ્વભાવે રમતાં લ્હેર, મન ફેરે સુખદુઃખનો ફેર. ૭
સુખદુઃખ બાહ્ય વિષયમાં થાય, તબ તક મોહતણો મહિમાય,
સુખદુઃખ બાહિર વિષયો કહ્યા, વીરે તે મનમાં સદ્દહ્યા;
પણ પુદ્ગલ સંગે કહેવાય, સુખદુઃખ બાહ્ય વિષયમાં થાય. ૮
બાહ્ય વિષયમા સુખની આશ, તબ તક છો પુદ્ગલના દાસ,
બાહિર સુખની ભ્રાંતિ ટળે, ત્યારે શાશ્વત સુખડાં મળે;
મોહ મદિરાની દુર્વાસ, બાહ્ય વિષયમાં સુખની આશ. ૯
સુખદુઃખ બાહ્ય વિષયમા શૂન્ય, એવી ઘટમા લાગે ધૂન,
અંતર્યામી તબ પરખાય, બાહ્ય વિષયમાં સમતા થાય;
ચેતન જ્ઞાને કાંઈ ન ન્યૂન, સુખદુઃખ બાહ્ય વિષયમા શૂન્ય. ૧૦
બહેરા આગળ જેવું ગાન, વિષધરને અમૃતનું પાન,
અંધા આગળ દર્પણ ફોક, સમજે નહિં ત્યું મોહી લોક;
મોહીને પ્રગટે નહિ જ્ઞાન, બહેરા આગળ જેવું ગાન. ૧૧
દૃષ્ટિ રાગી મોહી મૂઢ, સમજે નહિં અંતરનું ગૂઢ,
સદ્ગુરુ વાણી સુણે ન કાન, તેને પ્રકટે નહિં નિજ ભાન;
અશુભ વ્યવહારે તે છે રૂઢ, દૃષ્ટિરાગે મોહી મૂઢ. ૧૨
જિનવાણીનો મનમા વાસ, શ્રદ્ધા સાચી સમજે ખાસ,
વર્તે નિશ્ચય ને વ્યવહાર, સદ્ગુરુ આણા શ્રદ્ધીને સાર;
ઉત્તમ તેનો છે અભ્યાસ, જિનવાણીનો મનમાં વાસ. ૧૩
ભિન્ન ભિન્ન જડચેતન શ્રદ્ધે, ઉપાદેય ચેતન સદ્દહે,
ભિન્ન ભિન્ન લક્ષણથી બોધ, ગુણનો અન્તર કરતો શોધ;
દૃઢ વિવેકથી ન્યારો મન રહે, ભિન્ન ભિન્ન જડ ચેતન શ્રદ્ધે. ૧૪

રાગ દ્વેષ કે મિથ્યા મોહ, જો નહિં આવ્યો [illegible] બોધ,
[illegible] [illegible] મોહ, [illegible] યોગને [illegible] [illegible],
[illegible] [illegible] [illegible], [illegible] કે મિથ્યા મોહ ૬૪
[illegible] [illegible], આત્માને [illegible] [illegible].

મન જીત્યાથી ઝગડો જાય, ચરણ કરણનો એ મહિમાય,
હળવે હળવે મન જીતાય, સર્વોત્તમ ઉદ્યમ ઉપાય;
વીર જિનેશ્વર વાણી ગાય, મન જીત્યાથી ઝગડો જાય. ૨૩
બાહ્ય સંયમથી મન જીતાય, જિનવરની એવી આજ્ઞાય,
અનેકાન્ત મારગ સુખકાર, ભેદ ભાવ જ્યાં નહિં લગાર;
અન્તર સંયમ પણ પ્રકટાય, બાહ્ય સંયમથી મન જીતાય. ૨૪

અન્તર સંયમ દોષો હરે, ભવસાગરને પ્રાણી તરે,
અન્તર સંયમમાં ઉપયોગ, યોગી સાથે તેથી યોગ;
ભાવ લક્ષ્મીને સ્હેજે વરે, અંતર સંયમ દોષો હરે. ૨૫
બાહ્યાંતર સંયમથી મુક્તિ, અનેકાન્તથી એવી યુક્તિ,
કર્માષ્ટકનો હોવે નાશ, મુક્તિપુરીમાં સ્હેજે વાસ;
અન્તરગુણ ભોગોની મુક્તિ, બાહ્યાતર સંયમથી મુક્તિ. ૨૬
બાહિર્હેતુ બાહિર્યોગ,—અંતર્હેતુ છે ઉપયોગ,
બાહિર સંયમ સાધ્યોપાય,-ઉપાદાન અંતર પરખાય;
ચિદાનંદનો વર્તે ભોગ, બાહિર્હેતુ બાહિર્યોગ. ૨૭
ચેતનના ઉપયોગે ધર્મ, બાહિર્ભાવે બાંધે કર્મ,
બાહિર્હેતુ સંયમ બેશ, વ્યવહારે મુનિનો છે વેશ;
બાહિર સંયમથી છે શર્મ, ચેતનના ઉપયોગે ધર્મ. ૨૮
ચેતન વ્યક્તિ માટે સહુ, જાણંતાને શું બહુ કહું !
શુદ્ધ ભાવમા ચેતન વસે, તેથી કર્માવરણો ખસે;
શુદ્ધ વિચારે સંયમ થતું, ચેતન વ્યક્તિ માટે સહુ. ૨૯
સાચી ચેતનની છે ભક્તિ, ભક્તિથી પ્રકટે છે શક્તિ,
સાચો સાહિબ એવો ભાઈ, ચેતન ભાવે સત્ય સગાઈ;
પ્રકટે પરમાતમની વ્યક્તિ, સાચી ચેતનની છે ભક્તિ. ૩૦

વહ્નિ ચરિત્રા આપદંપાદ, દીનન વહ્નિ ચીત્રા ચા
વહ્નિનાંદીં ચાંગા વાગવાન. વહ્નિ ગર્વ ગાંગાની ગા
નાદ નાદ સ્માનવાંન નાદ, વહ્નિ ચરિત્રા આપદંપાદ
વહ્નિનવા વ્યાપ્ત નૈ ઠઝ્ઝ, વહ્નિનાંદીં ચાંગ
દીનાન વહ્નિનવા નૈ [illegible]

નિશ્ચય ને શોભે વ્યવહાર, જિનવરની વાણી જયકાર,
સદ્‌ગુરુગમથી જો સમજાય, તો દો ભેદે સમકિત થાય;
કેવળજ્ઞાની વાણી સાર, નિશ્ચયને શોભે વ્યવહાર. ૩૯
ધરો ધ્યાન સૂત્રાનુસાર, સફળ થશે માનવ અવતાર,
અશુદ્ધ પર્યાયોનો નાશ, આત્મિક પર્યાયે સુખ વાસ;
શુદ્ધ સ્વભાવે મુક્તિ ધાર, ધરો ધ્યાન સૂત્રાનુસાર. ૪૦
યથા યથા ધ્યાને લયલીન, તથા તથા ચેતનના પીન,
જ્ઞાન ધ્યાન શક્તિ અનુસાર, ચેતનને સમજે સુખકાર;
ચેતન જૈન અને છે જિન, યથા યથા ધ્યાને લયલીન. ૪૧
અચિન્ત્ય ચેતનનું છે રૂપ, ચેતન સેવક ચેતન ભૂપ,
ચેતન ધ્યાતા ચેતન ધ્યેય, ચેતન જ્ઞાની ચેતન જ્ઞેય;
ચેતન બોલે ચેતન ચૂપ, અચિન્ત્ય ચેતનનું છે રૂપ. ૪૨
કર્તા હર્તા ચેતન ખરે, ચતુર્ગતિ ચેતન અવતરે,
પંચમગતિ ચેતન સંચરે, પરમાતમ પદ ચેતન ધરે;
કર્મ કરે કર્માષ્ટક હરે, કર્તા હર્તા ચેતન ખરે. ૪૩
સાપેક્ષાએ સહુ સમજાય, ત્યારે ચેતન જ્ઞાની થાય,
નિરપેક્ષાએ મિથ્યા ઝેર, અન્તરમાં વર્તે અન્ધેર;
સમકિત અન્તરમા પ્રકટાય, સાપેક્ષાએ સહુ સમજાય. ૪૪
ઉપાધિને અળગી કરી, સમતા સ્થિરતા દીલમા ધરી,
સત્તા ધ્યાવો ચેતનતણી, પ્રકટે વ્યક્તિ ચેતનમણિ;
માન માન શિક્ષા છે ખરી, ઉપાધિને અળગી કરી. ૪૫
સેવો સુખકર ચેતન રામ, તેથી સરસે સઘળાં કામ,
રામ રામ ચેતન છે સાચ, તે વિણ જાણો સઘળું કાચ;
ઠરશો તેથી નિશ્ચય ઠામ, સેવો સુખકર ચેતન રામ. ૪૬

[illegible], [illegible],
[illegible]. [illegible]:
[illegible]. [illegible]. ૪૦
[illegible], [illegible],
[illegible], [illegible];
[illegible] ૪૮
[illegible]
[illegible]

અનિત્ય પર્યાયાર્થિક સાર, દ્રવ્યાર્થિકથી નિત્યાધાર,
શુભાશુભ પુદ્ગલથી ભિન્ન, વર્તે દીન સત્તાથી જિન;
મળીયું ટાણું હવે ન હાર, અનિત્ય પર્યાયાર્થિક સાર. ૭૦
પુનઃ પુનઃ મનમન્દિર ધ્યાઉં, આતમ ધ્યાને શિવપુર પાઉં,
ધ્યાને સિધ્યા સઘળા જીવ, પામ્યા સિદ્ધ સનાતન શિવ;
હરતાં ફરતાં તવ ગુણ ગાઉં, પુનઃ પુનઃ મનમન્દિર ધ્યાઉં. ૭૧
હું-તું નો સહુ નાસે ભેદ, પરસ્વભાવી નાસે ખેદ,
શાશ્વત સિદ્ધ ધ્યાને ધરે, જય જય મંગલમાલા વરે;
કર્માષ્ટકનો હોવે છેદ, હું-તું નો સૌ નાસે ભેદ. ૭૨

પ્રશસ્તિ.

દાસપ્રતિ એમ પ્રેમે ગાઇ, સાબરમતીના કાંઠે આઇ,
મણિભાઈ પ્રેમાભાઈ વાસ, બેશ બંગલો શોભે ખાસ;
એક દિન ધ્યાને ચેતન ધ્યાઈ, દાસ પ્રતિ એમ પ્રેમે ગાઇ, ૭૩
ચિત્તની સ્થિરતા સુખને હેત, અનુભવ બહોતેરી સંકેત,
સંવત ૧૯૬૪ સાલ, કાર્તિક વદી સાતમ સુરસાળ;
દેહ બંગલો ચેતન ચેત, ચિત્તની સ્થિરતા સુખને હેત. ૭૪
ચેતનનું સાચું છે જ્ઞાન, માન માન શિક્ષા દિલ માન,
અનુભવ મંગલ વાજે તૂર, શાશ્વત લક્ષ્મી પામે શૂર;
બુદ્ધિસાગર સિદ્ધિસ્થાન, ચેતનનું સાચું છે જ્ઞાન. ૭૫



આઠ કર્મોને વિખાર્યો.

卐

([illegible])

ભાવી ભાવી આઠ કર્મોને વિખાર્યો,
[illegible] ....[illegible]

[illegible]
[illegible]
[illegible] ૧

ભાવાર્થ—અનેક શાસ્ત્રોનો અભ્યાસ કરવામાં આવ્યો. તેમાંથી સાર એ નીકળે છે કે–રાગ–દ્વેષનો નાશ કરીને આત્માની શુદ્ધિ કરવી. અન્ય દર્શનીઓમાં વેદ, ઉપનિષદો, ભગવદ્ગીતા, પુરાણો, સાંખ્યશાસ્ત્રો, બુદ્ધનાં તત્ત્વો, બાઈબલ, કુરાન વગેરે વાંચ્યાં અને તેથી નિશ્ચય એ જ થયો કે–શ્રી મહાવીર પ્રભુએ આત્માની પરમાત્મ દશા પ્રાપ્ત કરવા જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્રનો જે માર્ગ બતાવ્યો છે તે જ વીતરાગ પંથ ઉત્તમ છે. આગમોનો સાર એ જ છે કે–જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્રની આરાધના કરવી. આત્મજ્ઞાન થતાં સ્યાદ્વાદ દૃષ્ટિએ અનેક નયોની અપેક્ષાએ સત્ય તત્ત્વ ગ્રહણ કરવાની શક્તિ પ્રકટે છે. સમ્યગ્દૃષ્ટિને એકાંત શાસ્ત્રો પણ સમ્યગ્રૂપે પરિણામ પામે છે.

ૐ શાંતિ

[શ્રીમદ્ બુદ્ધિસાગરસૂરીશ્વરજી સં. ૧૯૬૭ ની જેઠ વદી ૧૩ ની ડાયરીમા પૃ. ૨૪૫ મે લખેલું]



કોઈ વ્યવહારચારિત્ર અંગીકાર કરે છે તેમને નમસ્કાર કરે છે; તેમની સ્તુતિ કરે છે; **ચોસઠ ઇંદ્રને** પણ વ્યવહારચારિત્ર પાળનાર મુનિરાજ વંદ્ય છે, તો ગૃહસ્થજીવ મુનિરાજને વંદન કરે જ તેમાં શું આશ્ચર્ય ! તીર્થંકર ભગવાન્ ધર્મમાર્ગ પ્રવર્તાવવા પ્રથમ સાધુમાર્ગમાં જીવોને પ્રવેશ કરાવે છે, અને પોતે ભવ્ય જીવોને વ્યવહારચારિત્ર અંગીકાર કરાવે છે. કેવલજ્ઞાનીના હુકમને અનુસરી, સર્વ જીવોએ વ્યવહારચારિત્ર અંગીકાર કરેલા મુનિરાજોની વિનયભક્તિ કરવી. તેમનાથી ઉન્મુખ થઇ ઉત્સૂત્ર પ્રલાપ કરવો નહિ. કોઇ એમ કહે કે, હાલના સમયમાં સાધુ નથી, સાધ્વી નથી, શ્રાવક નથી, શ્રાવિકા નથી–એમ કહેનારને સંઘની બહાર કાઢવો. વ્યવહાર સાધુનો વેષ પણ જિનેશ્વરકથિત સૂત્રાનુસારે હોવો જોઇએ. વ્યવહારચારિત્ર અંગીકાર કરવાથી, અનેક પ્રકારની સંસારની ઉપાધિયો દૂર થાય છે. કાજળની કોટડીમા રહીને જેમ ડાઘરહિત રહેવું તેવું જ સંસારાવસ્થામાં રહીને ઉપાધિરહિત રહેવું કઠિન છે. **ત્રણજ્ઞાને યુક્ત એવા, તીર્થંકર ભગવાન કે જેમને તે ભવમાં મુક્તિ જવાનું છે, એમ જાણે છે, છતાં વ્યવહારચારિત્ર અંગીકાર કરે છે**–તો અન્ય ભવ્ય જીવોએ તે અવશ્ય વ્યવહારચારિત્ર અંગીકાર કરવું અને વ્યવહાર ચારિત્રધર્મ અંગીકાર કરનાર મુનિરાજની સેવા–ચાકરી કરવી. જે કોઇ વ્યવહાર સાધુ થવારૂપ વ્યવહારનું ઉત્થાપન કરે છે, તે તીર્થનો ઉચ્છેદ કરી, મહામોહનીય કર્મ સમુપાર્જન કરે છે; **માટે આત્માર્થી જીવોએ સુસાધુનું બહુમાન કરવું. અને સાધુ પદ અંગીકાર કરવાની ચાહના કરવી;**

[illegible]

અને એવા સદ્ગુરુ મુનિદ્વારા જ્ઞાન ગ્રહણ કરવું એ જ ઉદ્દેશ હૃદયમાં ધારણ કરવો.

दुहा.

आत्मध्यानी पण साधु वा, श्रावक जे को होय ॥
परमपथने पारखी-करे न संशय कोय ॥ २ ॥

ભાવાર્થ—જે કોઇ આત્મધ્યાન કરનાર સાધુ અગર શ્રાવક હોય, તે શ્રી વીતરાગપ્રરૂપિત પરમ પન્થને જાણી પૂર્વોક્ત બાબતમા કોઈ પણ પ્રકારનો સંશય કરતા નથી. શ્રાવક ધર્મ અને સાધુ ધર્મ, તે બન્ને ધર્મનું પૂર્ણ રહસ્ય સમજી, આત્મધ્યાની શ્રાવક વા સાધુમાર્ગનો નિષેધ કરતો નથી. સર્વજ્ઞે બે માર્ગ પ્રરૂપ્યા છે, તે યથાયોગ્ય છે. કેવલજ્ઞાનીએ જે જે માર્ગ-સ્વરૂપ બતાવ્યું છે, તે તે સત્ય છે, એમ સમજી આત્મધ્યાની પોતે પ્રયત્નમાજ જોડાય છે; આત્મ તત્ત્વસન્મુખ થવા સદ્ગુરુની ઉપાસના કર્યા કરે છે. **પોતાની શક્તિ હોય તો, સાધુ ધર્મ સ્વીકારે છે, અને તેટલી શક્તિ ન હોય તો શ્રાવકનો ધર્મ સ્વીકારે છે.** પોતાનાથી જેટલું બને તેટલું કર્યા કરે છે, શ્રાવક કરતાં સાધુને ધર્મધ્યાન તથા શુક્લધ્યાનની પ્રાપ્તિ રાજમાર્ગથી જોતા વિશેષતઃ થાય છે. ગૃહસ્થ દેશથી અવિરતિપણાનો ત્યાગ કરે છે, અને મુનિરાજ સર્વથા પ્રકારે અવિરતિપણાનો ત્યાગ કરે છે. ઉપાધિરહિત દશામાં ધ્યાન કરી શકાય છે. ગૃહસ્થ સદાકાળ પ્રાયઃ ઉપાધિ દશામાં જીવન ગાળે છે, તેથી તેને ધ્યાનનો સંભવ અલ્પ છે, અને મુનિરાજ તો કંચન, કામિની, સંસારવ્યવહાર વગેરેના ત્યાગી હોવાથી, તેઓને

[illegible], [illegible] [illegible]
[illegible]. [illegible]
[illegible], [illegible]
[illegible]. [illegible]
[illegible], [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

તાનુયોગ. ૩. ચરણકરણાનુયોગ અને ૪. ધર્મકથાનુયોગ. એ ચાર અનુયોગમાં દ્રવ્યાનુયોગ તે તત્ત્વમય છે. શ્રીતીર્થંકર પ્રભુએ દ્રવ્યગુણપર્યાયનું સ્વરૂપ કહ્યું છે, તે દ્રવ્યની વ્યાખ્યા **ષડ્દ્રવ્યનો વિચાર અસ્મદીય 'ષડ્દ્રવ્યવિચારનામા'** ગ્રંથમાથી જોઈ લેવો. ધર્માસ્તિકાય, અધર્માસ્તિકાય, આકાશાસ્તિકાય, પુદ્ગલાસ્તિકાય, કાલ અને જીવ એ ષડ્દ્રવ્ય છે. ધર્માસ્તિકાય દ્રવ્યનો ચલણ સહાય ગુણ છે ધર્માસ્તિકાયના અસંખ્ય પ્રદેશ છે. લોકાકાશવ્યાપી ધર્માસ્તિકાય દ્રવ્ય છે. ધર્માસ્તિકાયના પ્રતિપ્રદેશે ચલણસહાયગુણ રહ્યો છે. ધર્માસ્તિકાય અનાદિકાળથી છે અને અનંત છે. ધર્માસ્તિકાય અરૂપી છે, અજીવ છે. પરદ્રવ્યમા પરિણમતું નથી. ધર્માસ્તિકાયના પ્રતિપ્રદેશે અનંત ગુણપર્યાય છે ધર્માસ્તિકાયમાં સમયે સમયે એકેક પ્રદેશમા ઉત્પાદવ્યયની વર્તના થઈ રહી છે, તે જ પ્રમાણે અધર્માસ્તિકાય દ્રવ્ય પણ અસંખ્યપ્રદેશી છે, સ્થિર થવામા સાહાય્ય આપવી, એ ગુણ અધર્મદ્રવ્યનો છે. અધર્માસ્તિકાય દ્રવ્ય લોકાકાશવ્યાપી છે તેના પ્રતિપ્રદેશે અનંત ગુણપર્યાય રહ્યા છે. અધર્માસ્તિકાય દ્રવ્ય અનાદિકાળથી છે અને અનંત છે. જે વસ્તુ અનાદિઅનંત છે, તેના અન્ય કોઈ કર્તા નથી. અધર્માસ્તિકાય અરૂપી છે તથા અજીવ છે. તે પરદ્રવ્યમા પરિણમતું નથી; અધર્મદ્રવ્યના એકેક પ્રદેશમા સમયે સમયે અનંત ઉત્પાદવ્યયની વર્તના થયા કરે છે.

ત્રીજું આકાશાસ્તિકાય દ્રવ્ય છે. આકાશદ્રવ્ય લોક તથા અલોકમા સર્વવ્યાપી છે. अवगाहो आगासं અવકાશ આપવો, એ જ આકાશનું લક્ષણ છે સર્વ દ્રવ્યને રહેવાની સ્થિતિ આકા-

[illegible] છે, [illegible] હોય છે, [illegible] [illegible] છે [illegible] હોય છે [illegible] છે [illegible] છે [illegible] છે [illegible] છે, [illegible] [illegible]

સ્કંધોથી બને છે. પુદ્ગલ સ્કંધના બે ભેદ છે. એક સચિત્ત પુદ્ગલ સ્કંધ અને બીજો અચિત્ત પુદ્ગલસ્કંધ. તેમાં જીવની સાથે લાગેલા સ્કંધોને સચિત્ત પુદ્ગલ સ્કંધ કહે છે, અને જે જીવના પ્રદેશોની સાથે નથી લાગ્યા તેને અચિત્ત પુદ્ગલ સ્કંધો કહે છે. સચિત્ત અને અચિત્ત પુદ્ગલ સ્કંધો પણ એકઠાં મળે છે અને પાછા વિખરાઈ જાય છે. સ્કંધ પણ પુદ્ગલ દ્રવ્યના પર્યાય કહેવામાં આવે છે. પુદ્ગલ સ્કંધ અનિત્ય છે. પૃથિવી, જલ, અગ્નિ અને વાયુ તત્ત્વરૂપે પણ પુદ્ગલ દ્રવ્ય પરિણમે છે, [1]ચાર તત્ત્વમય સ્થિતિ તે પણ પુદ્ગલ સ્કંધોની છે. છકાયરૂપે પણ પુદ્ગલ દ્રવ્ય પરિણમે છે. પુદ્ગલ દ્રવ્ય રૂપી છે. અનાદિકાળથી પુદ્ગલદ્રવ્ય છે અને તેનો અંત નથી, માટે તે અનંત છે. કર્તા કોઈ અન્ય ઇશ્વર નથી. જે વસ્તુ અનાદિ છે, તેનો બનાવનાર કોઇ હોતો નથી. પ્રત્યેક પરમાણુમાં સમયે સમયે ઉત્પાદ વ્યય થયા કરે છે. પુદ્ગલ દ્રવ્ય પરિણામી કહેવાય છે, પુદ્ગલ દ્રવ્ય વ્યવહારથી જીવની સાથે પરિણામી છે; પણ નિશ્ચયથી પરિણામી હોત, તો પુદ્ગલદ્રવ્યથી ભિન્ન કોઈ આત્મા થાત નહિ અનેક જીવો પુદ્ગલ દ્રવ્યથી ભિન્ન થાય છે, માટે પુદ્ગલ દ્રવ્ય વ્યવહારથી જીવની સાથે પરિણમે છે. જેમ દૂધ અને જલ પરસ્પર પરિણમે છે તેમ અનાદિકાળથી આત્માની સાથે કર્મરૂપ પુદ્ગલ પરિણમ્યું છે. કર્મ પુદ્ગલ સ્કંધો અનિત્ય છે, કારણ કે, તે મળે છે અને વિખરે છે. પુદ્ગલ પરમાણુઓ જડ છે અન્ય દ્રવ્યનું પોતાનું સ્વરૂપ જાણવાનો પુદ્ગલ દ્રવ્યમાં સ્વભાવ નથી પુદ્ગલ દ્રવ્યરૂપ અનંત પરમાણુઓમા નિત્યપણું અને અનિત્યપણું કહ્યુ છે. નૈયાયિકોએ પરમાણુઓને એકાંતે

[1] પુણ્ય, પાપ, બંધ અને આસ્રવ

નિત્યપણું અને અનિત્યપણું કહ્યું છે. દ્રવ્યાર્થિકનયની અપેક્ષાએ નિત્યપણું અને પર્યાયાર્થિકનયની અપેક્ષાએ અનિત્યપણું કહ્યું છે તેનું કારણ એ છે કે [illegible] પરમાણુમાં એક કાળે નિત્ય [illegible] અનિત્યપણું કહ્યું છે પરમાણુમાં [illegible], [illegible] પર્યાય [illegible] છે, [illegible] અનિત્યપણું [illegible] પરમાણુ [illegible] પર્યાયના [illegible] [illegible], [illegible] પરમાણું [illegible] નિત્ય [illegible],

જુદા પ્રકારની છે. ઘર, હાટ, શરીર, ઇન્દ્રિય, મહેલ, પૃથ્વી, રથ, ધન એ સર્વ પુદ્‌ગલદ્રવ્યના સ્કંધો છે, પુદ્‌ગલદ્રવ્યમાં મળવાની અને વિખરવાની સ્વભાવથી શકિત રહી છે પુદ્‌ગલ-દ્રવ્યના મોટા મોટા પર્યાયરૂપ આકારો દેખી આપણે અજ્ઞાનથી વિચારીએ છીએ કે, અહો ! આવા મોટા આકારો કોણે કર્યા હશે ? તેનો કર્તા અન્ય કોઇ હોવો જોઇએ ? પણ જ્ઞાનદૃષ્ટિ જ્યારે થાય છે અને આવી રીતે પુદ્‌ગલદ્રવ્યનું સ્વરૂપ સમજવામા આવે છે ત્યારે માલૂમ પડે છે કે, પુદ્‌ગલદ્રવ્યમા જ મળવાની એને વિખરવાની શકિત રહી છે. કોઇ એમ કહેશે કે, પરમાણુદ્રવ્યના પર્વત આદિ મોટા મોટા આકાર બનાવનાર ઇશ્વરની શકિત માનવી જોઇએ; આવી રીતે કોઇ કહે તો તેની ભૂલ છે; કારણ કે, તેવી પર્વતાદિ મોટા પર્યાયરૂપે થવાની શકિત પુદ્‌ગલદ્રવ્યમાં ન હોત તો ઇશ્વરશકિતની કલ્પના કરવી પડત. પણ એવી શકિત પુદ્‌ગલદ્રવ્યમા રહી છે, માટે ઇશ્વર-શકિતની જરૂર રહેતી નથી. ઇશ્વરની શક્તિ તો ચૈતન્ય-સ્વરૂપ છે, તે જડ જે પુદ્‌ગલ પરમાણુઓ તેને એકઠા કરવા જુદા કરવા આદિ કાર્ય કરી શકતી જ નથી. દૂધનો દધિરૂપ પર્યાય થવાની શકિત-સ્વભાવ તો દૂધમાંજ છે પણ કંઇ ઇશ્વરે દૂધનો દધિરૂપ પર્યાય કર્યો નથી. ઇશ્વરની શકિતથી અમુક મોટું વિગેરે થાય છે, તેમ કહેવું તે તો અજ્ઞાનથીજ છે જ્યારે દરેક દ્રવ્યનો ભિન્ન ભિન્ન સ્વભાવ છે ત્યારે અન્ય દ્રવ્યનુ કાર્ય અન્ય દ્રવ્ય કેમ કરી શકે ? અગ્નિમાં ઉષ્ણતા સ્વભાવેજ રહી છે તેનો કર્તા અન્ય (ઇશ્વર) નથી. જલમાં શીતતા સ્વભાવે રહી છે, તેનો કર્તા અન્ય ઇશ્વરરૂપે

[1]વિપરિણામ થાય છે. કોઈ મનુષ્યની આંગળીએ વૃશ્ચિક કરડયો હોય છે, અને ત્યાથી તેના હસ્તમાં લોહી મારફત વિષનાં પુદ્ગલો પ્રસરે છે; ત્યારે તેજ વિષપુદ્ગલોનો તેના ઔષધરૂપ પ્રતિપક્ષી પુદ્ગલોથી શાંત ભાવ થાય છે, અર્થાત્ તે વિષના પુદ્ગલો બહાર નીકળી જાય છે; વા શરીરમાં જ વિષતાને છોડી અન્ય રૂપે પરિણમે છે, એમ જણાય છે. આ ઉપરથી વિચારો કે પુદ્ગલોમાં જ સ્વભાવતઃ કેવા પ્રકારની શકિત રહી છે. કોઈ મનુષ્યની આંખ દુઃખે છે ત્યારે તેની ચક્ષુ રકત પુદ્ગલવાળી દેખાય છે. ત્યારે તે રકત પુદ્ગલો ઉપશાત કરવા સારૂ અન્ય પ્રતિપક્ષી ઔષધરૂપ પુદ્ગલોને ચક્ષુમાં આજતા, તુરત રકત પુદ્ગલોનો શાતભાવ થાય છે. દરેક વનસ્પતિના પુદ્ગલોમાં સ્વભાવતઃ એક બીજાથી વિરુદ્ધ એવા પ્રકારની શક્તિ, વર્ણ-ગંધરસસ્પર્શની વિભિન્નતાએ રહ્યા કરે છે તેમજ પુણ્ય અને પાપના પુદ્ગલો પરસ્પર વિરુદ્ધ સ્વભાવવાળા હોય છે. પુણ્યના પુદ્ગલો જ્યારે શાતાવેદનીયના હેતુ થાય છે ત્યારે પાપનાં પુદ્ગલો અશાતાવેદનીયના હેતુભૂત થાય છે. ચૌદ રાજલોકમા પુદ્ગલસ્કંધો સદાકાળે વર્તે છે. વિશ્રસા, મિશ્રસા અને પ્રયોગસા આ ત્રણ પ્રકારે પણ પુદ્ગલોજ પરિણમે છે. પુદ્ગલ સ્કંધો અનેકરૂપે પરિણમે છે શુભપુદ્ગલો અશુભરૂપે પણ પરિણમે છે, અને અશુભ પુદ્ગલો છે, તે શુભ રૂપે પણ પરિણમે છે. મિષ્ટ પુદ્ગલો અમિષ્ટરૂપે પરિણમે છે, અને અમિષ્ટ પુદ્ગલો મિષ્ટરૂપે પરિણમે છે સુગંધી પુદ્ગલો ક્ષણમાં દુર્ગંધરૂપે પરિણમે છે. અને દુર્ગંધના પુદ્ગલો નિમિત્ત પામી, ક્ષણમા સુગંધરૂપે

૧ [illegible]

[illegible]

કેટલાક પુદ્ગલો સારી અસર, આત્મામાં ઉત્પન્ન કરે છે અને કેટલાંક પુદ્ગલો નઠારી અસર, આત્મામાં ઉત્પન્ન કરે છે. કસ્તૂરીરૂપ સુગંધ પરિણામને પામેલાં પુદ્ગલો જ છે, અને લસણ રૂપ દુર્ગંધ પરિણામને પામેલાં પણ પુદ્ગલો જ છે.

હડકવાવાળા કૂતરાના વિષનાં પણ પુદ્ગલો જ છે. હડકાયા કૂતરાના વિષનાં પુદ્ગલોની ઘણી પરંપરા દેખાય છે. હડકાયું કૂતરું જેને કરડે તે મનુષ્ય પણ હડકાયું થાય છે. વળી તે મનુષ્યને હડકવા થતાં તે જેને કરડે તેને પણ હડકવા થાય છે. પાપારંભકાર્યોથી પાપના પુદ્ગલોની પ્રવૃત્તિ પણ હડકાયા કૂતરાના વિષ સદૃશ જ છે, માટે સર્વ પાપોનાં હેતુઓનો [1]ત્રિધાયોગે ત્યાગ કરવો જોઈએ. બકરીને સર્પ કરડે છે, તો મરતી નથી અને વૃશ્ચિક જો બકરીને કરડે છે તો બકરી પ્રાણનો ત્યાગ કરે છે, આ સાભળેલી વાતમાં પણ વિચારીએ તો પુદ્ગલોનોજ પરિણામ છે. બકરીના શરીરમા સર્પના વિષનાં પુદ્ગલોની અસર થાય નહિ, એવા પ્રકારનાં પ્રતિપક્ષી પુદ્ગલોની હયાતી છે તેથી સર્પવિષના પુદ્ગલો પોતાની અસર કર્યા વિના ઉપશાંત થાય છે. અનેક પ્રકારે પુદ્ગલ દ્રવ્ય પરિણમે છે એક કૃષ્ણ પરમાણુ દાખલા તરીકે લ્યો, અને એક રક્ત પરમાણુ દાખલા તરીકે લ્યો. કૃષ્ણ પરમાણુમાં રક્ત ગુણની નાસ્તિતા છે, અને રક્ત પરમાણુમાં કૃષ્ણ ગુણની નાસ્તિતા છે. પોતાને ગુણે અસ્તિતા છે અને પરગુણની પોતાનામાં નાસ્તિતા એક સમયમાં આવે છે. એમ એક જ કૃષ્ણ પરમાણુમાં અસ્તિતા અને નાસ્તિતા એક સમયમા રહી છે. કૃષ્ણ ગુણવાળા પરમાણુમાં

૧ મન, વચન અને કાયાથી.

મતિજ્ઞાનનો વિકાસ બ્રાહ્મી વિગેરે ઔષધિયોના ભક્ષણથી થાય છે ક્ષયોપશમભાવીયજ્ઞાનમાં પુદ્ગલ સ્કંધો કથંચિત્ નિમિત્ત-કારણરૂપે ઉપકારક પણ થાય છે. પુદ્ગલ દ્રવ્ય સક્રિય છે, તેથી પરમાણુઓ એક સ્થાનેથી અન્યસ્થાને ગમન કર્યા કરે છે. પુદ્ગલદ્રવ્યના યોગે આત્મા પણ એક ગતિમાંથી અન્યગતિમાં જઇ શકે છે. પુદ્ગલ સ્કંધો અનેકરૂપે પરિણમેલા દૃષ્ટિગોચર થાય છે. પૃથ્વીકાય, અપ્કાય, તેજસ્કાય, વાઉકાય, વનસ્પતિકાય અને ત્રસકાયરૂપે પણ પુદ્ગલ સ્કંધો જ પરિણમ્યા છે. ઋતુવંતી સ્રીના શરીરની છાયાના પુદ્ગલોથી અડદના પાપડ ફાટી જાય છે. તેથી સમજાય છે કે છાયાનાં પુદ્ગલોમાં પણ ઘણી શક્તિ રહી છે. જે લોકો છાયાના પુદ્ગલો નથી માનતા તેઓને આ દૃષ્ટાંત વિચારી જોતા મનાશે. સ્રીના આસને બ્રહ્મચારી પુરુષે બે ઘડી પછી બેસવું, તેનું કારણ પણ એ છે કે જે સ્થાને સ્રી બેઠી હોય છે, તે સ્થાને વિષયનાં કેટલાંક પુદ્ગલો બહાર નીકળેલાં હોય છે, તે પુદ્ગલોનો સંબંધ પુરુષના શરીરની સાથે થતા વિષયના પુદ્ગલો શરીરમા પ્રવેશી મનમા ખરાબ અસર કરે છે. બે ઘડી પછી વિષયના પુદ્ગલો સ્રીના ગયા બાદ નષ્ટપ્રાયઃ થઇ જાય છે, માટે અનુભવથી જોતાં પુદ્ગલોના વિચિત્ર સ્વભાવ માલૂમ પડે છે જેણે ફોનોગ્રાફ યંત્ર પ્રત્યક્ષ જોયું હશે તેને માલૂમ પડશે કે તેમા આપણે જેવું બોલીએ છીએ, તેવા જ સ્વરથી ફોનોગ્રાફ યંત્ર સામું બોલી જવાબ આપે છે. પોતાના મુખમાથી જે જે શબ્દો નીકળે છે તે તે શબ્દના પુદ્ગલોને ધારણ કરવાની તે યંત્રમાં શક્તિ હોય છે આરીસામાં મુખ જોતા, સામું દેખાય છે. તે મુખનું પ્રતિ-

[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

છે, તો તે પ્રમેહરોગના પુદ્ગલો પેશાબ કરનાર પુરુષની ઉપસ્થ ઈન્દ્રિયદ્વારા શરીરમાં દાખલ થઇ તે પુદ્ગલો પોતાની વૃદ્ધિ કરે છે, અને પ્રમેહરોગ કરે છે. (પ્રમેહી વિગેરે ચેપી રોગવાળા પુરુષના પેશાબની ઉપર પેશાબ કરતાં પણ રોગનાં પુદ્ગલો બીજાને લાગી શકે છે; માટે બનતી સગવડે અન્યે કરેલા પેશાબ ઉપર પેશાબ કરવો નહીં.) વળી પેશાબ ઉપર પેશાબ કરવાથી જીવોની ઉત્પત્તિ થાય છે, માટે પેશાબ ઉપર પેશાબ કરવો નહીં. સૂક્ષ્મ દૃષ્ટિથી આવાં સૂક્ષ્મ પુદ્ગલોનાં પરિણામો સમજવામાં આવે, તો આત્મા સારો અનુભવ મેળવી શકે. અમુક રોગી પુરુષનો શ્વાસ લેવો નહિ એમ કોઈ સ્થાને દેખાડ્યું છે, તેનું કારણ પણ શ્વાસના પુદ્ગલોથી થતી ખરાબ અસરજ છે, ક્ષયવાળા પુરુષની સંતતિને પણ ક્ષયરોગ પ્રાપ્ત થાય છે, તેમાં પણ પુદ્ગલોનીજ થતી અસર છે. જે પિતાના શરીરમાં રોગો હોય છે. તે રોગો પુત્રના શરીરમા પણ દેખવામાં આવે છે, તેનું કારણ રોગના પુદ્ગલોનો પરંપરાએ પુત્રના શરીરમાં પ્રવેશ અમુક રીતિએ થાય છે તેજ છે–ઇત્યાદિ સર્વ પુદ્ગલોનો સ્વાભાવિક વિચિત્ર પરિણામ જાણવો. હવે કાલ દ્રવ્યનું સ્વરૂપ કહે છે–કાલદ્રવ્ય ઔપચારિક છે, કાલ કંઇ પ્રદેશ સમૂહરૂપ નથી. માટે તે દ્રવ્ય નથી. કાલના ત્રણ ભેદ છે. અતીત, અનાગત અને વર્તમાન. કાલદ્રવ્યનું એમ સામાન્ય સ્વરૂપ કહ્યું. જીવદ્રવ્ય અનંત છે. જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર, તપ, વીર્ય અને ઉપયોગ એ જીવનું લક્ષણ છે. કહ્યું છે કે—

ગાથા.

नाणं च दंसणं चेव । चरित्तं च तवो तहा ॥
वीरियं उवओगो अ । एयं जीअस्स लक्खणं ॥ १ ॥

[illegible]

વિશેષ જીવાભિગમ સૂત્ર આદિમાંથી અધિકાર જોવો. સિદ્ધ જીવોના ભેદ નથી, કારણ કે સિદ્ધના જીવોએ ક્ષાયિક ભાવે સ્વસ્વરૂપ પ્રાપ્ત કર્યું છે. જીવ દ્રવ્ય બે પ્રકારના છે. એક ભવ્ય જીવ અને બીજા અભવ્ય જીવ. ભવ્યજીવમા મુક્તિની યોગ્યતા છે અને અભવ્ય જીવમાં મુક્તિની યોગ્યતા નથી. અભવ્ય જીવ સમ્યક્ત્વરત્ન પ્રાપ્ત કરી શકતો નથી, જીવના અસંખ્યાતા પ્રદેશ છે, એકેક પ્રદેશે અનંત કર્મવર્ગણા લાગી રહી છે, જીવના પ્રદેશોમા એવો સ્વભાવ છે કે તે કીડીનું શરીર ધારણ કરતાં તેમાજ સમાઈ રહે છે, અને તે જ જીવના અસંખ્યાત પ્રદેશ હસ્તીના શરીરમાં પણ સમાઇ જાય છે. જીવ દ્રવ્ય અનાદિ અનંત છે, જે વસ્તુની અનાદિ છે તે વસ્તુ દ્રવ્યાર્થિકનયની અપેક્ષાએ નિત્ય હોય છે; આત્મામાં નિત્યત્વપણું રહ્યુ છે અને પર્યાયાર્થિક નયની અપેક્ષાએ અનિત્યત્વપણું રહ્યું છે, તેમજ આત્મામાં એકત્વ રહ્યું છે અને પર્યાયાર્થિકનયની અપેક્ષાએ અનેકત્વ રહ્યું છે, તેમજ આત્મામા ભવ્યસ્વભાવ રહ્યો છે, અને અભવ્યસ્વભાવ રહ્યો છે તેમ આત્મામા ભેદત્વ અને અભેદત્વ રહ્યુ છે નૈયાયિકો એકાત આત્માને નિત્ય માને છે, પણ તેમની તે ભૂલ છે, કારણ કે એકાત નિત્ય આત્મા કર્માચ્છાદિત થઇ શકતો નથી. તેમજ એકાત નિત્ય માનવાથી મનુષ્યાદિ પર્યાય ધારણ કરી શકે નહિ, માટે પર્યાયાર્થિક નયને મતે કથંચિત અનિત્ય માનતા, બંધ મોક્ષાદિની વ્યવસ્થા યથાયોગ્ય થઇ શકે છે આત્મામા સ્વદ્રવ્ય ક્ષેત્ર કાલ ભાવની અસ્તિતા રહી છે અને પરદ્રવ્ય ક્ષેત્ર કાલ ભાવની નાસ્તિતા રહી છે. આત્મામાં જે સમયે સ્વદ્રવ્ય ક્ષેત્ર કાલ ભાવની અસ્તિતા છે, તે જ સમયમા પરદ્રવ્ય

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

પણ ન્યાયાલોક -નામના ગ્રંથમાં કહે છે કે—तत्र द्रव्याणि धर्माधर्माकाशकालजीवपुद्गलभेदात् षोढा એમ; દ્રવ્યનું સ્વરૂપ સંક્ષેપથી કહ્યું છે—उत्पादव्ययध्रौव्ययुक्तं द्रव्यं ઉત્પાદ, વ્યય અને ધ્રૌવ્યપણું દ્રવ્યનું લક્ષણ કહેવાય છે. જે સમયે દ્રવ્યનો ઉત્પાદ છે, તેજ સમયે વ્યય છે, અને તેજ સમયે ધ્રૌવ્યતા રહી છે. એકલું ઉત્પાદપણું તથા એકલું વ્યયપણું, તથા એકલું ધ્રૌવ્યપણું દ્રવ્યનું લક્ષણ થતું નથી. ત્રણે મળીને દ્રવ્યનું લક્ષણ થાય છે. શ્રી વીતરાગ ભગવંતે આવા છ દ્રવ્ય કથન કર્યાં છે. દુનિયાનાં દરેક તત્ત્વોનો આ ષડ્ દ્રવ્યમાં સમાવેશ થાય છે. વૈશેષિક-દર્શન, દ્રવ્ય, ગુણ, કર્મ, સામાન્ય, વિશેષ, સમવાય અને અભાવ, આ સાત પદાર્થ માને છે પૃથ્વી, અપ્, તેજ, વાયુ, આકાશ, કાલ, દિશ્, આત્મા, મન આ નવ દ્રવ્યના ભેદ છે. પૃથ્વી, અપ્, તેજ, વાયુ, જો સચિત્ત હોય તો તેઓનો જીવમાં સમાવેશ થાય છે, અને અચિત્ત હોય તો તેઓનો અજીવમા સમાવેશ થાય છે. આકાશ તો દ્રવ્ય જ ભિન્ન છે. દિક્નો આકાશ દ્રવ્યમા સમાવેશ થાય છે. કાલદ્રવ્ય ભિન્ન છે. આત્મા દ્રવ્ય ભિન્ન છે. મનના બે ભેદ છે, તેમા દ્રવ્ય મન જે પુદ્ગલસ્વરૂપ છે, તેનો પુદ્ગલદ્રવ્યમાં સમાવેશ થાય છે ગુણ એ કંઇ દ્રવ્યને ત્યાગ કરી અન્યત્ર રહેતો નથી, તેથી તેને ભિન્ન પદાર્થ કલ્પવો વ્યર્થ છે કર્મનો સમાવેશ પુદ્ગલ દ્રવ્યમા થાય છે સામાન્ય અને વિશેષ એ બે તો વસ્તુના ધર્મ છે, તેથી તેનો છ દ્રવ્યના ધર્મમા જ સમાવેશ થાય છે, તેથી અન્ય પદાર્થની કલ્પના કરવી વ્યર્થ છે. સમવાય એક જાતનો સંબંધ છે. તેનો પણ છ દ્રવ્યમા જ સમાવેશ થાય છે. અભાવ એ નાસ્તિસ્વરૂપ છે.

કહેલું નાસ્તિતારૂપ કર્મ છે તે કર્મ વિના રહી શકે નહીં. પર દ્રવ્યોના પરસ્પર નાસ્તિતા રહી છે, માટે આકાશ પણ ષટદ્રવ્યમાં [illegible] નૈયાયિક મતના પ્રમાણે પ્રમેયાદિ સોળ પદાર્થની કલ્પના કરી છે, તેનો પણ ષટદ્રવ્યમાં સમાવેશ થાય છે, [illegible] તત્ત્વોનો પણ, ષટ દ્રવ્યમાં સમાવેશ થાય છે. વેદાન્ત મત [illegible] વિના અન્ય [illegible] તે તેમની ભૂલ છે. તે [illegible] [illegible] નથી.

વિશેષ લીન ન હોય, તોપણ તે અંતરક્રિયા કરવાથી સર્વ કરતાં મોટામાં મોટા ધર્મારાધક સમજવા. કારણ કે, મનને જીતવું એ અંતરક્રિયા છે, તે ક્રિયાના કર્તા જે હોય છે તે પૂજ્ય, આરાધ્ય, સેવ્ય જાણવા. બાહ્યક્રિયાનો કંઇ નિષેધ નથી. પ્રથમ માર્ગમા તેની જરૂર છે, પણ જ્યારે આત્મજ્ઞાનથી ધ્યાનમાં પ્રવેશ થાય છે ત્યારે તો અંતરક્રિયાની મહત્વતા જાણવી. આત્મધ્યાનીઓ પરકાર્યપ્રપંચમાં પ્રસંગે આવી પડે તોપણ અન્તરૂથી ન્યારા વર્તી શકે છે, કારણ કે તેઓ જ્ઞાનદૃષ્ટિથી વિવેક દ્વારા સ્વપરની વહેંચણ કરે છે, અને તેમાં રાગદ્વેષે કરી લીન થતા નથી. ગૃહસ્થાવાસમા કૂર્માપુત્ર તથા ભરત ચક્રવર્તી વિગેરેને કેવલજ્ઞાન થયું તેનું કારણ પણ તેમના આત્માએ અંતરથી સેવેલી ધ્યાનક્રિયા છે; ચાલતા, હરતા, ફરતાં, ખાતા, પીતા, પણ અન્તરથી પોતાના સ્વરૂપનો ઉપયોગ ક્ષણે ક્ષણે વર્તે, અને બાહ્ય કાર્ય કરતાં છતાં પણ ચિત્ત બાહ્યભાવમા રંગાય નહીં, અને આત્માના સ્વરૂપમા રમણ કરે, એવી આત્માની સ્થિતિને ધ્યાનક્રિયા કહે છે. **આવી સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરવા માટે વૈરાગી મુનિરાજોની સંગતિ કરવી, અને દ્રવ્યાનુયોગનાં પુસ્તકો વાંચવાં. એમ સતત પ્રયાસ કર્યાથી, વૈરાગ્યભાવ પ્રકટ** થશે અને તેથી વિષયોથી, વિરાગી થયેલું મન આત્માના ગુણો તરફ વળશે. જલમા કમળ રહે છે પણ જલથી ન્યારું રહે છે, તેમ તેવા જીવો સંસારવ્યવહારકાર્યોમા પ્રવૃત્તિ ઔદયિકભાવના યોગથી કરે પણ અન્તરથી ન્યારા વર્તી, રાગદ્વેષનો લેપ આત્માને થવા દેતા નથી. તેથી તેઓ ખરા વૈરાગી કહેવાય છે. આવા વૈરાગી પુરુષો વા શ્રીવર્ગ આત્મિક સુખ પ્રાપ્ત કરવા માટે પ્રયત્ન

दुहा.

द्विधा परिणति ख्याति छे, शुद्धाशुद्ध विचार ॥
शुद्ध रही सिद्धात्ममां, नित्यानंदाधार ॥ १४ ॥

ભાવાર્થ—પરિણુતિના બે ભેદ છે-૧ શુદ્ધ પરિણુતિ અને બીજી અશુદ્ધ પરિણુતિ. તેમાં પ્રથમ શુદ્ધ પરિણુતિસ્વરૂપ કહે છે. આત્માના ગુણો ક્ષાયિકભાવે શુદ્ધ થઈ શુદ્ધ પરિણામને ભજે, તે શુદ્ધ પરિણુતિ કહેવાય છે. કેવળ શુદ્ધ પરિણુતિના ધારક સિદ્ધાત્માઓ છે, અને કેવળજ્ઞાનીઓ છે. નિત્ય આનંદના આધારભૂત શુદ્ધપરિણુતિ કોઈ પણ કાળે પોતાનું સ્વરૂપ ત્યાગતી નથી. શુદ્ધપરિણુતિ સાદિ અનંતમા ભાગે છે. એવી શુદ્ધ પરિણુતિ પ્રાપ્ત કરવા આત્માર્થી ભવ્યજીવોએ આત્મસન્મુખતા સેવવારૂપ ક્રિયા કરવી જોઈએ; જીવ અને પુદ્ગલની વહેંચણી કરી, આત્મ દ્રવ્યને પુદ્ગલથી ભિન્ન ધારી, તેના સ્વરૂપમા એક સ્થિર ચિત્તથી રમણુતા કરવાથી, શુદ્ધ પરિણુતિ સન્મુખ ગતિ કિંચિત્ કિંચિત્ અંશે થશે, અને જે જે અંશે આત્મસ્વરૂપમાં લીનતા થશે, તે તે અંશે શુદ્ધ પરિણુતિનો અનુભવ આત્માને થશે. શુદ્ધ પરિણુતિ એ અરૂપી છે, અને અરૂપી શુદ્ધ પરિણુતિનો અનુભવ પ્રાપ્ત કરવો એ દુર્લભ વાત છે અરૂપી આત્મસ્વરૂપમા રમણુતા કરે, તો તેથી અરૂપી શુદ્ધ પરિણુતિ શી વસ્તુ છે, તેનો અનુભવ કરી શકે બાહ્યપદાર્થોમા અહર્નિશ મનમર્કટ પરિભ્રમણ કર્યા કરે, અને શુદ્ધ પરિણુતિનો અનુભવ કરવો—એ વાત [illegible] અને [illegible] બરાબર છે, માટે અરૂપી એવા

તમે કરો છો; ધનની પ્રાપ્તિ માટે તમો અમુક શેઠના દાસ થઇને રહો છો. રાત્રી અને દિવસ ગદ્ધાવૈતરું કરતાં જરા માત્ર અચકાતા નથી. વળી તમે ધનની પ્રાપ્તિ માટે પહાડ, નદી, જંગલ, સમુદ્ર, ખાણોમાં-ભયને દૂર કરી જાઓ છો અને તે કાર્યમાં કેટલો બધો ઉમંગ ધરાવો છો? શું તમોએ આત્માની શુદ્ધ પરિણુતિરૂપ અનંત ધન અર્થે સદ્ગુરુનું દાસત્વ અંગીકાર કર્યું છે? શુદ્ધ પરિણુતિરૂપ ધન અર્થે શું તમોએ રાત્રીદિવસ સતત પ્રયત્ન કર્યો છે? શું તમોએ આત્મપરિણુતિરૂપ ધનને અર્થે અનેક પ્રકારના ભયનો ત્યાગ કરી; ધ્યાનાભ્યાસમાં પ્રવેશ કર્યો છે? ઉત્તરમાં કહેશો કે કશું કર્યું નથી. જ્યારે તમે સત્યધન અને સત્ય સુખરૂપ શુદ્ધ પરિણુતિ માટે ધ્યાનાભ્યાસરૂપ પ્રયત્ન કરતા નથી, તો તેની પ્રાપ્તિ શી રીતે કરી શકો? શું વાત કરતાં વડા થઈ જશે એમ તમે ધારો છો? ના કદી તેમ થવાનું નથી. તમે જરા જુઓ! જંબૂસ્વામી નામે ચરમકેવલી થયા, તેમણે સાંસારિક ક્ષણુભંગુર સુખનો ત્યાગ કરી, સત્ય અનંતસુખ પ્રાપ્ત કરવા માટે કેટલો બધો પ્રયત્ન કર્યો હતો. શ્રી જંબૂસ્વામીએ આત્મસન્મુખતા માટે બાહ્ય પ્રપંચોથી કેટલી બધી પરાઙ્મુખતા ધારણ કરી હતી! તેવો પ્રયત્ન તમે કદી કરો છો? શ્રી વીરપરમાત્માચરમતીર્થંકરે શુદ્ધ પરિણુતિ અર્થે બાર વર્ષ અધિક ઉત્તમ પ્રકારની ચારિત્ર અવસ્થા ગાળી ત્યારે તેમને કેવળજ્ઞાન થયું. તેવી સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરવા તમોએ જરા માત્ર પણ પ્રયત્ન કર્યો નથી. માતેલા સાંઢની પેઠે અહર્નિશ ચિત્તવૃત્તિને દુનિયાના વ્યવહારમાં ગમે ત્યાં ફરવા દો, તો તેથી તમારે

यद्गत्वा न निवर्तंते तद्धाम परमं मम। જ્યાં ગયા બાદ સંસારમાં પાછું આવતું નથી, તે જ મોક્ષ છે. આત્મા પોતાના અસંખ્ય-પ્રદેશે કરી મુક્તિસ્થાનમાં રહે છે. સ્વસ્વરૂપે આત્મા અનંત ગુણથી-અનંત પર્યાયથી જ્યાં શોભી રહ્યો છે, તે સ્થાન ભવ્ય પુરુષોએ પ્રાપ્ત કરવું યોગ્ય છે.

હવે સામાન્યતઃ શુદ્ધ પરિણુતિ તથા તેના સ્વામીનું વર્ણન લેશ માત્ર કર્યું, હવે અશુદ્ધ પરિણુતિનું સ્વરૂપ કહે છે.

दुहा.

काल अनादि प्राणीने, वर्ते छे अज्ञान ॥
वृद्धिगत थातां क्रमे, प्रगटे लौकिक भान ॥ १८ ॥
अहंवृत्त्युद्भव थतां, अशुद्ध परिणति पोष ॥
अहंवृत्ति छे ज्यां लगे, मिटे न तावद्दोष ॥ १९ ॥

ભાવાર્થ—અનાદિકાળથી પ્રાણીને અજ્ઞાન વર્તે છે, અનંત-કાળથી નિગોદમા જીવ રહ્યો છે ત્યા પણ અજ્ઞાન વર્તે છે. જેમ જેમ જીવ નિગોદમાથી નીકળી ઉચ્ચગતિ એકેન્દ્રિય બેઇન્દ્રિય વિગેરેમા આવ્યો, તેમ તેમ અવ્યકતભાવે રહેલું જે અજ્ઞાન, તે કિંચિત્ વ્યકતપણે પ્રકટવા લાગ્યું. ક્રમે ક્રમે વ્યકતપણે અજ્ઞાનની વૃદ્ધિ થવા લાગી. પંચેન્દ્રિય અવતારમા પણ અજ્ઞાન વર્તી રહ્યું છે. અને તે અજ્ઞાનથી દુનિયાના વ્યવહારના અભ્યાસમા પ્રવર્તતા લૌકિકઅજ્ઞાન વૃદ્ધિ પામી, આ હું અને આ મારો, એવું લૌકિકભાન થવા લાગ્યું અને તે અજ્ઞાનદ્વારા અહંવૃત્તિનો ઉદ્ભવ થવા લાગ્યો, અને તેથી હું અને

ત્યાં અહંમમત્વરૂપ અહંવૃત્તિના વિચારમાં પડી, પુનઃ પુનઃ કર્મ ઉપાર્જન કર્યાં. અને કર્મ ઉપાર્જન કરી, મહાદુખ પામ્યો. મનમાં અહંવૃત્તિની જાગૃતિ થએ છતે, આત્મા ધનાદિક અર્થે દેશોદેશ પરિભ્રમણ કરે છે. દેશને પોતાના કલ્પી લે છે અને તે બાહ્યદેશમાં પોતાને કલ્પી ત્યા સુખની આશાએ પ્રયત્ન કરતો છતો, પણ જરા માત્ર સુખ પામી શકતો નથી. ક્ષણિકસુખની લાલચે, અનંતસુખાશ્રય આત્મસ્વરૂપને ભૂલી ગયો. જરા માત્ર પણ આ જીવે આત્મસુખ પ્રાપ્ત કરવા પ્રયત્ન કર્યો નહિ, આત્મસુખ માટે સદ્ગુરુનાં ચરણકમળની ઉપાસના કરી નહિ. આત્મસ્વરૂપજ્ઞાનાર્થે, ગીતાર્થ ગુરુઓના વચન શ્રવણ કર્યાં નહિ. સામાન્ય વિશેષાત્મકપદાર્થસ્વરૂપ સમજી શકયો નહિ. આત્મારૂપ દેશનુ જ્ઞાન લીધું નહીં, અને બાહ્યદેશમા સુખ માની લીધું. ઈત્યાદિ સર્વ અહંવૃત્તિનો પ્રભાવ જગત્માં દૃષ્ટિગોચર થાય છે. વળી અહંવૃત્તિથી આશા ઉત્પન્ન થાય છે. આ જગત્માં અનેક પ્રકારની આશાઓને મનુષ્યો ધારણ કરી રહ્યા છે, કરે છે અને કરશે. સ્ત્રી, ધન, પુત્ર, સુખની આશાએ અનેક પ્રકારના ઉદ્યમો કરાય છે. આશારૂપ પિશાચિનીના યોગે, અનેક પ્રકારની ગુલામગીરી જીવ કરે છે. ધનની આશાએ મૂર્ખ-મૂઢ રાજાની સેવા પંડિતો પણ કરે છે. સ્રીની આશાએ અનેક પ્રકારની આજ્ઞાઓ પુરુષ ઉઠાવે છે, સંસારના સુખ મધુબિંદુ સમાન છે, તેની આશામા જીવ પોતાનું આયુષ્ય વ્યર્થ ગુમાવે છે; ક્ષણિક સુખની આશામા, ચંડાલની પણ સેવા ચાકરી કરે છે. તે સંબંધી શ્રી આનંદઘનજી મહારાજ કહે છે—

અવશેષ રહેતું નથી. અહો! આ જીવ આશાના યોગે અનેક પ્રકારના વિકલ્પસંકલ્પો કરે છે; તેમજ અનેક પ્રકારના પ્રયત્નો કરે છે, પણ તેથી કંઈ સુખ નથી. શ્રી આનંદઘનજી મહારાજ કહે છે કે—

आशा मारी आसन धर घटमें, अजपाजाप जपावे।
आनंदघन चेतनमय मूरति, नाथ निरंजन पावे॥

ઇત્યાદિ—અનાદિકાળથી મોહના વશથી આ જીવ પરપુદ્ગલ વસ્તુમાં સુખની આશા રાખે છે, તેનું કારણ અજ્ઞાન છે; જો આત્મજ્ઞાન થાય, તો પરવસ્તુમાં અહંપણું જીવ શા માટે ધારણ કરે? જે પુદ્ગલ વસ્તુઓ એક ક્ષણમા અન્ય રૂપ ધારણ કરે છે, તેવી જડ વસ્તુઓમાં જીવ પોતાપણું કલ્પે નહિ તો તે સુખી છે, જે વસ્તુઓની આશા રાખવામા આવે છે, તે વસ્તુઓ સર્વ પ્રાપ્ત થાય એવો કાંઈ નિયમ નથી. તેમ તે વસ્તુઓથી સુખ પણ થતું નથી, એમ અનુભવથી જોવામાં આવે છે. આશારૂપ દાસીના પ્રેમથી ફસાએલ આ જીવે અનેક શરીરો ધારણ કરી, અનેક સંકટો વેઠયા, તો પણ હજી તેને કંઈ સુખ પ્રાપ્ત થયું નહીં અને થનાર પણ નથી, માટે ભવ્યજીવોએ આશાથી દૂર રહેવું–પાણી વલોવતાં કદી માખણ નીકળનાર નથી. જેમ રેતી પીલતા, તેલ નીકળતું નથી, તેમ આશાના સંગથી કદી સુખ થતું નથી. જે પ્રાપ્ત થવાનું છે, તે થવાનું છે. તે સંબંધી નાહક વિકલ્પસંકલ્પરૂપ–ચિંતારૂપ દાવાનલમા પડવાથી દુઃખજ પ્રાપ્ત થાય છે. આકાશમા જેમ આકાશીયપુષ્પ ઉત્પન્ન થાય નહી, તેમ પરવસ્તુની આશાથી

નથી દુઃખકારક ભવાત થતો નથી; અજ્ઞાની પુરુષ જડ સરખો અંતર્દષ્ટિથી જોતાં ગણાય છે. અજ્ઞાની અને અંધ બે સરખા છે. અંધપુરુષના કરતાં પણ અજ્ઞાની તો ખરાબ છે; કારણ કે અંધપુરુષ તો સદ્ગુરુ ઉપદેશ શ્રવણ કરી, અંતરદષ્ટિને ખીલવે છે; રણના રોઝ સમાન અજ્ઞાની છે. અજ્ઞાની મિથ્યાત્વાદિકમાં લેપાએલો હોવાથી શાશ્વતમુક્તિ પામી શકતો નથી. અનંતકાળ આ જીવે નિગોદમાં ગાળ્યો, ત્યા પણ અજ્ઞાન હતું, અવ્યવહારરાશિરૂપ નિગોદમાંથી નીકળી, વ્યવહારરાશિમા આવ્યો. પાચ સ્થાવરમાં ઘણાકાળ સુધી પરિભ્રમણ કર્યું. ત્યાંથી બેઇંદ્રિયમા આવ્યો; ત્યાંથી તેઇંદ્રિય અને ત્યાથી ચતુરિન્દ્રિયમા આવ્યો; ત્યાથી પંચેંદ્રિયમાં આવ્યો; પંચેંદ્રિયના પણ દેવતા, મનુષ્ય, તિર્યંચ અને નારકી એ ચાર ભેદ છે. એ ચારના પણ પ્રત્યેકના ઘણા ભેદ છે, ઇત્યાદિ અવતારો ગ્રહણ કર્યા, પણ અજ્ઞાનના વશથી આત્મા પોતાનું સ્વરૂપ સમજી શકયો નહિ, શ્રીવીતરાગ વચનની શ્રદ્ધા કરી નહિ. કુદેવ, કુગુરુ, કુધર્મને ધર્મ માની, તેમા વિશ્વાસ રાખ્યો. ઇત્યાદિ સર્વ અજ્ઞાનનાજ પરિણામ જાણવા. અજ્ઞાન પણ ત્રણ ભેદે છે. મતિઅજ્ઞાન, બીજું શ્રુતઅજ્ઞાન અને ત્રીજું વિભંગજ્ઞાન; તેમાં પ્રથમના બે ભેદો હાલમા આ પંચમઆરામા વિશેષતઃ જોવામાં આવે છે. અજ્ઞાનથી જીવને અજીવ માનવામા આવે છે, તેમજ અજ્ઞાનથી પુણ્યને પાપ માનવામાં આવે છે, અને પાપનાં કાર્યને પુણ્ય માનવામાં આવે છે. અજ્ઞાનથી આશ્રવને સંવર માનવામા આવે છે અને સંવરને આશ્રવ માનવામાં આવે છે, તેમજ અજ્ઞાનથી બંધને મુક્તિ માનવામાં આવે છે, અને મુક્તિને

જડપદાર્થોને પોતાના કલ્પી, રાચી રહે, પણ અંતે પરભવ જતાં શરીરથી આત્મા છૂટતાં માલૂમ પડે કે, અહો ! હું જન્મ ધારણ કરી, નાહક મોહમાયામાં મુંઝાયો, એણે મારું સત્યસ્વરૂપ ઓળખ્યું નહીં. અરે ! હવે મારી શી ગતિ થશે ? અરે ! ફરી મનુષ્ય જન્મ પામું તો ભૂલ કરું નહિ, એમ ઘણો પશ્ચાત્તાપ કરે. પણ પુનઃ મનુષ્ય અવતાર દુર્લભ છે. તેમ અત્ર પણ અજ્ઞાની જીવ ભ્રાંતિથી સાંસારિક કાર્યોમાં પુત્ર, ધન, સ્ત્રી વગેરેમાં, પોતાનું આયુષ્ય ગાળે અને તેમાંજ સાર માને, તે ધોળા દિવસે મોહ શત્રુઓથી મનુષ્ય ગતિરૂપ બજારમાં લૂંટાય છે; લક્ષાધિપતિ હોય, રાજા હોય, પણ આત્મજ્ઞાનના અભાવે, બાહ્યપદાર્થોમાં અહંવૃત્તિથી, રાચીમાચી રહેવાથી, અંતે દુઃખપાત્ર બને છે, આ ભવમા જે કર્મ કર્યાં હોય છે, તે અવશ્ય પરભવમાં ભોગવવાં પડે છે તેમા કોઇનો છૂટકારો થતો નથી. જેમ ઘૂકમા સૂર્યને દેખવાનો સ્વભાવ નથી તેમ, અજ્ઞાની જીવ સત્ય તત્વને દેખી શકતો નથી. ઉલટું સત્ય વસ્તુને અજ્ઞાની અસત્ય જાણે છે. ઠાણાગસૂત્રમાં મિથ્યાત્વનું સ્વરૂપ સારી રીતે બતાવ્યું છે; તેવું મિથ્યાત્વ પણ અજ્ઞાનમૂલક છે એમ ભવ્ય જીવોએ જાણવું. પાચભૂતના બનેલા શરીરમાં અજ્ઞાનીઓ આત્મબુદ્ધિ ધારણ કરે છે, અને તેથી નાસ્તિક લોકો આત્મા શરીરથી ભિન્ન છે, એમ માનતા નથી, અથવા કેટલાક જીવો આત્મા અને મન એક સમજે છે; વળી કેટલાક આત્મા અને મનનો ધર્મ ભિન્ન સમજતા નથી; વળી કેટલાક આત્માને ઉત્પન્ન થયેલો માને છે; વળી કેટલાક આત્માને પુણ્ય પાપ લાગતું નથી, એમ માને છે;

૧ ઘુવડ

ગપાટાસપાટામાં તારું જીવન નકામું ગાળે છે અને જાણે હું અમર છું; એમ સમજે છે. પણ યાદ કર કે દુનિયાદારીની ક્ષણિક બાજી કોઇને છાજી નથી અને છાજશે પણ નહિં. હે આત્મન્! તું દુકાનમાં બેસી, અનેક જીવોને જૂઠું સમજાવી, જૂઠું આપી, હર્ષ ધારણ કરે છે. પણ તેથી કર્મ રાજા તારું આવું સ્વરૂપ દેખી, હર્ષ ધારણ કરે છે કે, એ જીવ મારા તાબામાં રહેવાનો છે. અરે જીવ! તું ધનપતિ, વા સત્તાધારી થઇ, અનેક જીવોની હિંસા કરી, શું ખુશી થાય છે? **તારી મોજ મઝા અને આનંદ પરભવમાં જોતાં જોતાં ઊડી જશે, અને ત્યાં મહાદુઃખી થઇશ. હે જીવ! તું ધર્મી પુરુષોને ઢોંગી ગણે છે, પણ તારી દુર્મતિનું ફળ પરભવમાં મહાદુઃખરૂપે વેડીશ.** અરે જીવ! તું બીજા જીવોની ઠઠ્ઠા-મશ્કરી કરે છે, પણ સમજતો નથી કે તારી મશ્કરી કર્મ રાજા તેજ વખતે કરે છે; અરે જીવ! તું મસ્ત થઇને મ્હાલે છે, પણ યાદ રાખ કે તારા જેવા નવાણું લાખ દુનિયામા જન્મી જન્મીને ચાલ્યા ગયા, તો તારો શો ભાર છે? અરે જીવ! તું અજ્ઞાનના યોગે મનમા અનેક પાપ કાર્ય કરવાના ઘાટો ઘડ્યા કરે છે, પણ યાદ કર કે ઘડી પશ્ચાત્ શું થશે? તેની તને સમજણ નથી. અરે જીવ! તું મિત્રોની સોબતમા અનેક પ્રકારની કુચેષ્ટાઓ કરે છે, તેનું ફળ તને મળ્યા વિના રહેનાર નથી. અરે જીવ! તું મોટાઇની આશાએ ફક્ત તારી ચતુરાઇ બીજાઓને દેખાડે છે, પણ યાદ રાખ કે પરભવમાં તારી ચતુરાઇ જરા માત્ર રહેવાની નથી. અરે જીવ! તું અવિદ્યાના તોરમા અને કુતર્કો કરી, ધર્મશાસ્ત્રને જૂઠા

ભાવાર્થઃ-જગત્‌માં ધર્મ પન્થની ભિન્નતા દેશોદેશ જોવામાં આવે છે, તેનું કારણ અહંવૃત્તિનું જોર જાણવું. મન, વચન, કાયા અને ધનાદિકમાં અહંવૃત્તિ ધારનાર તથા માનપૂજા, કીર્તિ બહુમાનના લાલચુ જીવો, અહંવૃત્તિથી પરસ્પર ખંડનમંડન કરી, પોતાનો મત સ્થાપન કરવા પ્રયત્ન કર્યા કરે છે. કેટલાક પોતાના મતની પુષ્ટિ માટે, ઉત્સૂત્રભાષણ કરે છે. કેટલાક મતવાદિયો તરવારની ધારથી લાખો મનુષ્યોનાં લોહી પૃથ્વી ઉપર વહેવરાવી, ધર્મોન્નતિ કરવા ધારે છે, કેટલાક મતવાદિયો ધર્મના નામે અનેક પશુ પક્ષીઓને મારી નાખી, પ્રભુને પ્રસન્ન કરવા ઇચ્છે છે, કેટલાક વામમાર્ગિઓ પોતાના પન્થની પુષ્ટિ કરવા, અહંવૃત્તિથી પ્રયત્ન કર્યા કરે છે. કેટલાક ફક્ત વ્યવહારનયને માની, સાંખ્યમતને એકાતે સ્વીકારી, આત્માને અનાદિ કાળથી નિર્લેપ માની, ધર્મક્રિયાથી ઉન્મુખ બની, બીજાઓની સાથે શાસ્ત્રાર્થ કરી, પોતાના મતમા આણુવા પ્રયત્ન કર્યા કરે છે. કેટલાક આત્માને ક્ષણિક માનનારા બૌદ્ધો, પોતાના મતની યુક્તિઓ વિસ્તારવા અહર્નિશ પ્રયત્નો કર્યા કરે છે. બુદ્ધ મત એકાતઋજુસૂત્રનયને માની, અન્યનયોકથિત સ્વરૂપ માનતો નથી. શબ્દ બ્રહ્મનેજ એકાતે સ્વીકારનાર, એકાંત શબ્દનયવાદી મીમાંસકો, ઇશ્વરાદિને સર્વજ્ઞ સ્વીકારતા નથી અને સર્વજ્ઞ પરમાત્માને તેઓ માનતા નથી. કેટલાક નૈયાયિકો આત્માને એકાતે આકાશની પેઠે વ્યાપક માની આત્માના સુખાદિ અનંત ગુણોનો અપલાપ કરે છે. શ્રી વીશમા મુનિસુવ્રતસ્વામીના સ્તવનમા આનંદઘનજી મહારાજ દરેક મતવાદીઓના એકાતનયથી ઉઠતા શોરબકોરનું વિવેચન કરતાં કહે છે કે—

આણી આત્મસ્વરૂપમાં જોડવું. અસંખ્યપ્રદેશી આત્માના ગુણ-પર્યાયનું અષ્ટ પક્ષથી ધ્યાન કરવું. એક ધ્યાનસંતતિથી સમયે સમયે ઘણી કર્મવર્ગણાઓ ખેરવી દેતાં આત્મા પોતાના ગુણ પ્રકટાવી, પોતાને જ આપે છે. આત્મા પોતાના સ્વરૂપમાં રમણતા કરે, તો પોતાના પર રીઝી, પરમાત્મદશા પ્રકટાવે. અહો ! આત્મા જિન છે. આત્મા તે પરમાત્મરૂપ છે. સર્વ કર્મનો જય કરનાર આત્મા માટે આત્માને જિન કહેવામાં આવે છે. હવે તે જિન સમાન આત્મા પોતાના સ્વરૂપનો ભોક્તા હોઈ પોતાનું પદ ગ્રહણ કરતા કેમ દીન એટલે રંક બને ? અર્થાત્ વીર્યોલ્લાસ પરિણામની વધતી ધારાએ કદી દીન થાય નહી, અને સ્વધ્યાનમાં રહી, અનંતજ્ઞાનરૂપ ઝગઝગ કરતી જ્યોતિ જગાવે; અનંતા જીવોએ આવી પૂર્ણજ્યોતિ પ્રકટ કરી અને કરે છે. આવો અસંખ્યપ્રદેશી આત્મા તે નિર્ભય છે. આત્મપ્રદેશોમાં કંઇ પણ ભય નથી. અભયરૂપ આત્માના અસંખ્ય પ્રદેશમા વાસ કરતા અનંત સુખની ખુમારી પ્રકટે છે. જે ભવ્યો આત્માનુભવથી આવું સ્વરૂપ સમજે છે, તે પરમાત્મસ્વરૂપ પ્રાપ્ત કરે છે,–આત્મધ્યાનને જે ભવ્ય કરે છે, તે આ સંસારચક્રમાં જન્મ મરણ ધારણ કરતો નથી. આત્માની અનંતશક્તિની ઉપાસના મૂકી, અન્યકાર્યમાં લક્ષ દેવું, તેનું ભાષણ કરવું તે નિશ્ચય નયની અપેક્ષાએ વાગ્જાલ જાણવું. આત્માર્થી જીવોનું આત્મ તત્ત્વમાંજ લક્ષ્ય લાગે છે; અને તેનીજ ચાહના આત્માર્થીઓને રહે છે; જેઓ સત્ય વિવેક ધારણ કરી, આત્મતત્ત્વની ઉપાસના–સેવના–ભક્તિ કરી, તેજ તત્ત્વજ્ઞાની કહેવાય છે. આનંદઘનજી મહારાજ કહે છે કે–હે મુનિસુવ્રત સ્વામી ! આપ

કરેલાં કાર્ય કરે; એમ અનેક પ્રકારે સદ્ગુરુનો વિનય સાચવી, તેમના મુખથી આત્મતત્ત્વ વિદ્યાનું ગ્રહણ કરે. ગુરુનો બહુ વિનય કરે નહિ, તો તત્ત્વ પ્રાપ્ત થઇ શકે નહિં. મુક્તિમાર્ગદર્શક, સંસારસમુદ્ર તારક શ્રી સદ્ગુરુ જ છે. ગુરુ વિના સ્વચ્છંદતાએ પુસ્તકો વાંચવાથી કાર્ય સિદ્ધ થતું નથી. ગુરુનો વિનય વૈયાવચ્ચ અભ્યંતર તપમાં કહ્યો છે. ગુરુવિનયથી જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો ક્ષયોપશમ થાય છે, માટે સદ્ગુરુ ઉપાસના પૂર્વક આત્મજ્ઞાનની સંપ્રાપ્તિ કરવી. આત્મજ્ઞાનથી અહંવૃત્તિનો નાશ થાય છે. આત્મજ્ઞાન વિના અહંવૃત્તિનું રાજ્ય પ્રવર્તવાથી, અનેક ધર્મ પન્થો પૃથ્વીમા પ્રકટ થયા અને થાય છે, તેમાં અહંવૃત્તિનો વિલાસ છે. અહંવૃત્તિનું મૂળ અજ્ઞાન છે. અને અજ્ઞાન મિથ્યાત્વની પુષ્ટિ કરે છે. જગત્ના જીવો સર્વે બાહ્ય મોહ, પ્રપંચનું સ્વરૂપ ખોટું જાણે, તો મુક્તિ દૂર નથી. અહંવૃત્તિથીજ દુઃખ થયા, અને થશે, અહંવૃત્તિથીજ ધર્મની લડાઇયો થઇ. અહંવૃત્તિથીજ ધર્મ કરતા પણ ધાડ જેવું થાય છે. અહંવૃત્તિનો મહિમા સર્વ જીવોને દુઃખમાં રાખવાનો છે. સર્વ સંસારી જીવો, જરા આખ મીંચી, અંતરમા વિચારે તો માલુમ પડશે કે મારામા કેટલી બધી અહંવૃત્તિ ભરી છે? મારૂ મનુષ્યત્વ અહંવૃત્તિથી કેટલું ગયું છે, એમ સહેજે હૃદયમાં વિચાર કરતા માલુમ પડશે. અહંવૃત્તિ મનમા પ્રકટ થાય છે; માટે ક્ષણે ક્ષણે અહંવૃત્તિનું સ્વરૂપ તપાસવા મન તરફ લક્ષ દેવું વળી અહંવૃત્તિનું સ્વરૂપ વર્ણવે છે.

भिन्नभिन्न वेषो ग्रहो, धर्मनाम धराय ॥
अहंवृत्ति मनमां लही, धूर्ते भोळा माय ॥ ३९ ॥

રહ્યો છે, તેવો કહ્યો છે. તેમજ ષડ્ દ્રવ્યાર્થિક પદાર્થોનું પ્રતિપાદન કર્યું છે. શ્રી સર્વજ્ઞે વ્યવહારથી અને નિશ્ચયથી ધર્મતત્ત્વનું પ્રતિપાદન કર્યું છે. અન્ય દર્શનો જ્યારે એક દેશથી આત્મ ધર્મ બતાવે છે ત્યારે શ્રી જિનદર્શન સર્વ દેશથી સર્વ નયોના, સાપેક્ષપણે આત્મધર્મનું પ્રતિપાદન કરે છે-સર્વવસ્તુને સાપેક્ષ વચનોથી સ્વીકારે છે. તે સંબંધી શ્રી આનંદઘનજી મહારાજ એકવીશમા શ્રી નમિનાથના સ્તવનમાં કહે છે કે—

जिनवरमां सघळां दर्शन छे, दर्शने जिनवर भजनारे,
सागरमां सघळी तटिनी सहि, तटिनीमां सागर भजनारे-
षट्दर्शन जिन अंग भणीजे ॥

શ્રીજિન દર્શનમાં સઘળાં દર્શનોનો નયમાર્ગણાની અપેક્ષાએ સમાવેશ થાય છે. અર્થાત્ જિનદર્શન આરાધ્યું તો, સઘળા દર્શનની આરાધના કરી કહેવાય. સાગરમા સઘળી નદીઓ આવી પડે-તેમા સમાય, પણ નદીમાં સાગરની ભજના છે. તેમ જિન દર્શનમા સઘળાં દર્શન છે, પણ પ્રત્યેક દર્શનમા જિનદર્શનની ભજના છે. કારણ કે, અન્યદર્શનો, એકાત એકેક નયથી થયાં છે, અને જિનદર્શન તો સર્વ નય પરિપૂર્ણ છે, માટે જિનદર્શન અંગી છે અને બાકીનાં અંગ છે. સાપેક્ષબુદ્ધિથી જ્ઞાન ગ્રહણ કરે, તો જિનદર્શનની પ્રાપ્તિ થાય. ન્યાયદિવાકર મહાતાર્કિક શ્રીસિદ્ધસેન સૂરિકૃત સંમતિતર્કમા પણ કહ્યુ છે કે—

શ્લોક

सुनिश्चितं नः परतंत्रयुक्तिषु, स्फुरंति याः काश्चन सूक्तिसंपदः
तवैव ताः पूर्वमहार्णवोच्छ्रिता; जगत्प्रमाणं जिनवाक्यविप्रुषः

ભાસતી નથી, તેથી જિનદર્શનના સાધુમાં વ્યવહારવેષ અંગીકાર કરતાં કોઇપણ દોષ સંભવતો નથી; જેમ ઔષધ ખાતાં કરી પાળવી છે, તે પણ દેહ ધર્મના માટે છે; જેમ ક્ષેત્રને વાડની જરૂર છે, તેમ ધર્મ કરતાં સાધુવેષની પણ જરૂર છે. જેમ આંબાના વૃક્ષને વાડોલીઆની જરૂર છે, તેમ સાધુનો ધર્મ સેવન કરતાં સાધુવેષની જરૂર છે. જેમ રૂપૈયામાં એક તો રૂપું હોય, અને છાપ સારી હોય, તેમ એક તો **ધર્મ સત્ય, અને વેષ પણ સત્ય એમ જિનદર્શનમાં સમજી** લેવું. અન્ય વેષોનો પરિહાર કરી સત્ય ધર્મવેષની સિદ્ધિ કર્યા બાદ, પુનઃઅહંવૃત્તિનું વર્ણન કરતા કહેવામા આવે છે કે અહો! આ જગત્મા કાળીચૌદશના જેવું અંધારું વ્યાપી રહ્યું છે. અર્થાત્ દુનિયાના જીવોમાં અજ્ઞાનરૂપ અંધારું મહાઘોર વર્તી રહ્યું છે, તે પણ અહંવૃત્તિનુંજ જોર જાણવું. જેમ અંધકારથી વસ્તુને દેખી શકાય નહીં, તેમ મિથ્યાત્વરૂપ અંધકાર છતા આત્મદર્શન થવું દુર્લભ છે. જેમ અંધકારથી જડ અને ચેતન સ્વરૂપ જાણી શકાતું નથી, માટે તે પણ અહંવૃત્તિનો ઉદય જાણવો, અહંવૃત્તિનો ઉદય મહાબળવાન્ છે, અહંવૃત્તિરૂપ સમુદ્રમાં સર્વ જીવો બૂડે છે, વિરલા તરી શકે છે, ત્યારે પ્રશ્ન થાય છે કે અહંવૃત્તિનાશક કોઇ બળવાન્ શરણ છે? (કોઇ બળવાન્ વસ્તુ છે) કે જેના આધારે અહંવૃત્તિને જીતી શકાય? એ પ્રશ્નનો ઉત્તર નીચેના દુહાથી આપે છે.

दुहा.

ज्ञानप्रकाशक ज्ञानिना, वाणीनो आधार ॥
जगमां वर्ते जीवने, पञ्चमआरमझार ॥ ४१ ॥

વેરાણી હોય, તેને કીડીઓ વીણી ખાય છે, તેમ સૂક્ષ્મસ્વરૂપ-દર્શી અન્તરાત્માઓ શુદ્ધચૈતન્યસ્વરૂપ પોતાનું છે તે પુદ્ગલથી ન્યારું કરી તે પ્રમાણે આચરણ કરી પ્રાપ્ત કરે છે. જેમ કમળ પત્રને જલનો લેપ લાગતો નથી, તેમ સદ્ગુરુની ઉપાસના કરનાર અંતર ાત્માઓને અહંવૃત્તિનો લેપ થતો નથી. જેમ અગ્નિ, સર્વને બાળી ભસ્મ કરી દે છે, તેમ અંતરાત્મા જ્ઞાની, કર્મને બાળી ભસ્મ કરી દે છે. શ્રીઆષાઢાભૂતિ આચાર્ય કે જે પ્રથમ વેશ્યાના સંગી હતા, તે પણ આત્મજ્ઞાનની ભાવનાથી કેવલજ્ઞાન પામ્યા. શ્રી ભરતરાજા પણ આત્મજ્ઞાનથી મુક્તિ પામ્યા, શ્રી ગૌતમસ્વામી પણ આત્મસ્વરૂપ ચિંતવનથી કેવળજ્ઞાન પામ્યા. આત્મસ્વરૂપના ઉપયોગમાં વર્ત્યા વિના અનેક કષ્ટ ક્રિયાઓ–તપ જપ કરવાથી પણ આત્મા શુદ્ધ થતો નથી. વિરલા પુરુષો આત્મતત્ત્વની આરાધના કરે છે. કેટલાક પુરુષો તો હું આત્મા છું કે જડ છું, તેનું પણ સ્વરૂપ સમજતા નથી. તેવા જીવોને જ્ઞાની સદ્-ગુરુ શરણ્ય છે. જ્ઞાની ગુરુ વિના મોક્ષમાર્ગસ્વરૂપ સમજાતું નથી, માટે ભવ્યજીવોએ જ્ઞાનીની ઉપાસના કરવી. પિસ્તાલીશ આગમનું રહસ્ય સમજાવનાર પણ જ્ઞાની મુનિરાજ છે, માટે આ કાળમાં વિશેષતઃ ગુરુની ઉપાસના કરવી. જેમ સૂર્ય ઊગતાં અંધકાર સ્વતઃ દૂર થાય છે તેમ જ્ઞાની ગુરુની વાણી શ્રવણ કરતાં, અહંવૃત્તિ પલાયન કરી જાય છે. કોઈ પુરુષ, ગુફાના અંધકારને નાશ કરવા તેના સામી તરવાર ચલાવે, યા બંદુક ફોડે, વા લાકડીઓ મારે, પણ તેથી જરા માત્ર તેમનો નાશ થતો નથી પણ તેમા નાનો સરખો દીપક લઈ જવાથી અંધકાર તુરત નાશ પામે છે, તેમ જ્ઞાની ગુરુ

समकितदायक सद्गुरुदर्शन, विधिये करज्यो नरनारी ॥
प्राणांते पण गुरुनी आणा, लोपो नहि हिम्मतधारी-गुरु०॥५॥
जेना माथे सद्गुरु नहीं ते, नगुरा दुःख लहेशे भारी ॥
सेवो गुरुने ज्ञान ज अर्थे, समज समज मन संसारी-गुरु०॥६॥
गुरुनी भक्ति करजो प्रेमे, श्रद्धा मन लावी सारी ॥
बुद्धिसागर वन्दो सद्गुरु, हुं जावुं तुम बलिहारी-गुरु०॥७॥

ઇત્યાદિ સદ્ગુરુ મહિમા અપરંપાર છે. સદ્ગુરુ સદા આરાધ્ય છે. તેમના સંગથી અહંવૃત્તિનો નાશ થાય છે. હવે સદ્ગુરુસેવનથી આત્માની ઉન્નતિ થાય છે, તે બતાવે છે.

दुहा.

ग्राह्याग्राह्यविवेकता, प्रगटे घटमां स्पष्ट ॥
सूक्ष्मभेद विचारणा, होवे ज्ञान अदृष्ट ॥ ४३ ॥
भेदज्ञानथी भेदता, हंसचञ्चुने न्याय ॥
पुद्गल चेतन लक्षणो, भिन्न भिन्न परखाय ॥ ४४ ॥

ભાવાર્થ.—શ્રી સદ્ગુરુ મહારાજની ઉપાસના કરવાથી ગ્રાહ્યાગ્રાહ્યનો વિવેક ઘટમાં સ્પષ્ટ રીતે પ્રકટે છે, અને જ્ઞાન દર્શન ચારિત્રવીર્યસુખાદિ અનંત ગુણોનો ભોક્તા હું આત્મા છું, હું ભાવ સંવરમય છું, પુદ્ગલોની બનેલી અનેક કર્મવર્ગણાઓ આત્માના અસંખ્ય પ્રદેશે લાગેલી છે, તે મારે ભોગ્ય નથી કારણ કે વર્ગણાઓમાં વર્ણ, ગંધ, રસ અને સ્પર્શ રહેલો છે. દરેક વર્ગણાઓમા સમયે સમયે ઉત્પાદ વ્યય થઇ રહેલો છે. વર્ગણા-

અને આત્મા જ્ઞાનવાન્ છે. આત્માને આત્મત્વ જાતિ છે અને પુદ્ગલની પુદ્ગલત્વ જાતિ છે; આત્મા અરૂપી છે અને વર્ગણાઓ રૂપી છે. આત્મા અક્રિય છે, અને વર્ગણાઓ સક્રિય છે, આત્માઓ અવિનાશી છે, અને વર્ગણાઓ વિનાશ ધર્મવાળી છે. આત્મા સ્વસ્વરૂપે પરિણામી છે, અને તેમાં અનંત સુખ રહ્યું છે. પુદ્ગલમાં સુખ ગુણ નથી. **આત્મા લોકાલોકને પોતાના જ્ઞાનમાં વિષયીભૂત કરે છે અને પોતાના સ્વરૂપને પણ જ્ઞાનમાં જ્ઞેયરૂપે વિષયીભુત કરે છે. તેથી આત્મા સ્વપરપ્રકાશક કહેવાય છે.** સ્વપરપ્રકાશક ગુણ અજીવ પદાર્થોમા થયો નથી, અને થશે પણ નહિ. સુખ જાણવાની શક્તિ તથા ભોગવવાની શક્તિ આત્મામાં રહી છે. તેથી આત્મા અનંત સુખનો ભોગી કહેવાય છે. આત્મા પોતાના સ્વરૂપમાંજ સુખનો અનુભવ પામે છે. પરસ્વરૂપમા રમણ કરવાથી, ત્રિકાલમા પણ સુખનો અનુભવ થઇ શકતો નથી. બાહ્ય પદાર્થોમા જે સુખની બુદ્ધિ થાય છે તે ફક્ત ભ્રાન્તિ જ છે જડ પદાર્થોમા જે જીવો રાચીમાચી રહેલા છે, તે જીવો કદાપિ કાળે સુખાનુભવ કરી શકતા નથી. આઠ વર્ગણાઓને પુદ્ગલ જાણી, અગ્રાહ્યતારૂપે સ્વીકારે; તેમજ આઠ કર્મ, છ લેશ્યાઓ, પાચ શરીર, છ સંસ્થાન, મન વચન કે કાયાના યોગમાં આત્મા નથી, તેથી આત્માને કર્માદિક ગ્રાહ્ય નથી. બાહ્ય દેખાતા દ્રશ્ય તથા અદ્રશ્ય પદાર્થો પુદ્ગલ સ્કંધો છે, તે પણ આત્માને ગ્રાહ્ય નથી. અગ્રાહ્ય એવી પુદ્ગલ વસ્તુને, આત્મા ગ્રહણ કરી, ચાર ગતિમાં પરિભ્રમણ કરે છે. પુણ્ય અને પાપના પુદ્ગલો પણ વર્ણ, ગંધ, રસ અને સ્પર્શવાળા છે.

ગુણુસ્થાનકની હદે નાશ થાય છે, માટે તેનો નાશ કરવા વ્યવહાર ચારિત્રને અંગીકાર કરવું. શુભ રાગથી અશુભ રાગનો નાશ થાય છે, અને શુભ દ્વેષથી અશુભ દ્વેષનો નાશ થાય છે. અનુક્રમ દશાએ રાગદ્વેષનો નાશ કરવા પ્રયત્ન કરવો. ક્રોધ, માન, માયા અને લોભનો પણ રાગ દ્વેષમાં સમાવેશ થાય છે. તેનું સ્વરૂપ શ્રી યશોવિજયજી ઉપાધ્યાયજીકૃત અધ્યાત્મમતપરીક્ષામાં સારી રીતે વર્ણવ્યું છે. વિભાવ દશાનું મૂલ કારણ રાગ અને દ્વેષ છે. વિભાવ દશામાં રમણુતા કરવાથી, અશુદ્ધ ષટ્કારકનો કર્તા આત્મા અનાદિકાળથી થયો છે, તેથી જ પરવસ્તુમા અહં અને મમત્વ અભ્યાસ બંધાયો છે, માટે વિભાવદશા પણ અગ્રાહ્ય સમજી, તેનો ત્યાગ કરવા પ્રયત્ન કરવો. મિથ્યાત્વ, અવિરતિ આદિ પણ અગ્રાહ્ય જાણી, ત્યાગ કરવા યોગ્ય છે. ધર્માસ્તિકાય, અધર્માસ્તિકાય, આકાશાસ્તિકાય, પુદ્ગલ અને કાલ આ પંચદ્રવ્યથી આત્મદ્રવ્ય ભિન્ન ઉપાદેય છે. નવતત્ત્વમાં પણ અજીવ, પાપ, આશ્રવ અને બંધ તત્ત્વત્યાગ કરવા લાયક છે. અને પુણ્ય વ્યવહારથી ગ્રાહ્ય છે, અને નિશ્ચયથી ત્યાગ કરવા લાયક છે, સંવર, મોક્ષ અને નિર્જરાતત્ત્વ ઉપાદેય છે. વિવેકદષ્ટિથી જોતાં શુદ્ધ આત્મતત્ત્વ ઉપાસ્ય છે, તેની ઉપાસના કરવાથી આત્મા તેજ પરમાત્મારૂપ થાય છે; આત્માના ગુણુપર્યાયનું સ્મરણ, ધ્યાન, નિદિધ્યાસન કરવું, આત્મા તે જ પ્રભુ છે, ક્ષણે ક્ષણે આત્મસ્વરૂપ ઉપયોગથી સ્મરવું, તે સંબંધી તાર્કિક ન્યાયવિશારદ શ્રી યશોવિજયજી ઉપાધ્યાય ગાવે છે કે:-

પદ.

परम प्रभु सब जन शब्द ध्यावे, जब लग अन्तर भ्रम न भागे॥
तब लग कोउ न पावे. परम० ॥ १ ॥

તૃણ, મણિ, વંદક, નિંદક ઉપર સમભાવ ધારણ કરે છે, અને એક આત્માના શુદ્ધસ્વરૂપમાં જ ઉપયોગભાવે એકાગ્રચિત્તથી વર્તે છે, ત્યારે સહજાનંદનો અનુભવ કરી શકે છે. મમતામા અંધ થયેલા પુરુષો કે જેનું ચિત્ત ચારે તરફ ફરતું છે. તેઓ પરમ પ્રભુસ્વરૂપ આત્માને અનુભવ ચક્ષુથી દેખી શકતા નથી. જ્યારે સ્વાભાવિક આત્મશક્તિઓની સ્ફુરણા થાય છે, સદ્ગુરુની ભક્તિ હૃદયમાં જાગૃત થાય છે, સદ્ગુરુ ઉપદિષ્ટ આત્મસ્વરૂપમાં ચિત્ત સ્થિરતાને પામી ધ્યાન કરે છે, અને આત્માના ગુણપર્યાયનું જ્ઞાન–ધ્યાન થાય છે ત્યારે કોઈ ભવ્ય પુરુષ લયયોગ, સ્વરૂપાવસ્થાનમય પ્રાપ્ત કરે છે; પુરાણ, વેદ અને ગીતાનો અભ્યાસ કરતાં, મૂર્ખ સાપેક્ષ બુદ્ધિ વિના સમ્યગ્ અર્થ પામી શકતો નથી. અનેક પ્રકારની વનસ્પતિઓનું ચર્વણ કરનાર પશુ, એક વનસ્પતિના રસનો આસ્વાદ પ્રાપ્ત કરતું નથી, તેમ વિચારશૂન્ય અને જ્ઞાનનયોના જ્ઞાનથી હીન પામરમનુષ્ય આત્મતત્ત્વ પ્રાપ્ત કરતો નથી. પુદ્ગલના બનેલા દેહથી આત્મા ન્યારો છે. પોતે પુદ્ગલમા રહ્યો છે, તેનું કારણ કર્મ છે. જેમ શેલડી પરાળમા ઢાંકી છતા છુપાતી નથી, તથા જેમ છાબડીથી સૂર્યનું આચ્છાદન થઇ શકતું નથી; કારણ કે જ્ઞાન અને દર્શન આત્મા ગુણો છે, તે સ્વત· પોતાના સ્વરૂપને જાણી તથા દેખી શકે છે. એ રીતે શ્રી ઉપાધ્યાયજી પરોક્ષ જ્ઞાનદ્વારા અનુભવદૃષ્ટિથી અને જ્ઞાનવડે કહે છે, કે અમારે પરમપ્રભુ આત્માથી અંતર નથી. અંતરનું કારણ બહિરાત્મદશા હતી. બહિરાત્મદશાનું કારણ અજ્ઞાન હતું. અજ્ઞાન ટળવાથી, સમ્યગ્ જ્ઞાન પ્રાપ્ત થયું, અને તે સમ્યગ્જ્ઞાન કાંઇ આત્માથી

दुहा.

कायादिपर्याय सहु, पुद्गलना पर्याय ॥
आत्मप्रदेशे कर्म पण, पुद्गलकार्य सोहाय ॥ ४५ ॥

चेतन पण जडसंगते, जडतारूप जणाय ॥
तिरोभाव निज शक्तिथी, आच्छादनता थाय॥४६॥

अहंवृत्ति आच्छादती, अन्तर निजगुणशक्ति ॥
अहंवृत्तिता जो टले, परमातमपद व्यक्ति ॥ ४७ ॥

કાયા લેશ્યાદિ સર્વ પુદ્ગલ સ્કંધોના પર્યાય છે. આત્માના પ્રદેશોની સાથે ક્ષીરનીરવત્ પરિણમે છે. કર્મ પણ પુદ્ગલ પર્યાયો છે. અહો !! ચેતન પણ જડની સંગતિથી જડ જેવો બની ગયો છે અને તેથી આત્માના અનંતગુણો સૂર્યતેજ જેમ વાદળથી ઢંકાય છે તેમ કર્મયોગે આચ્છાદિત થયા છે. આત્માના ગુણો તિરોભાવે વર્તે છે, તે જેમ જેમ કર્માવરણ જે જે પ્રમાણમાં ટળે છે, તે તે પ્રમાણમા આવિર્ભાવતાને પામે છે; જ્ઞાનાવરણીય કર્મોનો ક્ષયોપશમ, વા ક્ષાયિકભાવ થવાથી, જ્ઞાનગુણ આવિર્ભાવતાને પામી, સ્વપરનો પ્રકાશ કરે છે. દર્શનાવરણીયકર્મનો ક્ષયોપશમ વા ક્ષાયિકભાવ થતાં, દર્શનગુણ–આવિર્ભાવતાને પામે છે. વેદનીયકર્મનો ક્ષય થતા અવ્યાબાધ સુખ આત્મામાં પ્રકટે છે, મોહનીયકર્મનો ઉપશમભાવ, ક્ષયોપશમભાવ તથા ક્ષાયિકભાવ થવાથી સમકિતગુણ તથા ચારિત્રગુણ પ્રકટે છે. આયુષ્યકર્મનો ક્ષય થતા આત્માની સાદિ અનંતી સ્થિતિ પ્રકટે છે; નામકર્મનો નાશ થતા અરૂપીગુણ આત્માનો આવિર્ભાવતાને

પરિભ્રમે છે, અને તેથી સ્વગુણુરમણુતામાં પ્રેમ થતો નથી. જ્ઞાનદશા ભજતાં પરપરિણુતિ સહેજે ટળે છે. કહ્યું છે કે—

ज्ञानदशा जे आकरी, तेह चरण विचारो ॥
निर्विकल्प उपयोगमां, नहि कर्मनो चारो. आतम० ॥

જ્ઞાનદશા જે આકરી એટલે શુદ્ધ સ્વભાવમાં રમણુતારૂપ હોય તેજ ચારિત્ર જાણો. નિર્વિકલ્પ શુદ્ધ જ્ઞાનોપયોગે આત્મા જ્યારે વર્તતો હોય, ત્યારે કર્મનું આવાગમન થતું નથી. વળી કહ્યું છે કે--

श्लोक.

आत्माऽज्ञानं हि विदुषामात्मज्ञानेन हन्यते ।
तपसाप्यात्मविज्ञानहीनैस्छेत्तुं न शक्यते ॥ १ ॥

આત્મઅજ્ઞાનથી પુદ્ગલ પદાર્થ જેવા કે શરીર, મન, વાણી, લેશ્યાદિમાં આત્મત્વને ભ્રમ ધારણુ કરતા કર્મગ્રહણુ તથા દુઃખ થાય છે, કહ્યુ છે કે–मिच्छत्तेण उदिण्णेण अट्ठकम्म पयडीओ वंधंति–આત્મઅજ્ઞાનથી થએલા દુઃખ, કર્મક્રિયા, તપ વિગેરેથી ટળતા નથી. પણુ જેમ હિમવિકારનું દુઃખ અગ્નિથી ટળે છે, તેમ આત્મઅજ્ઞાનજન્ય દુઃખ છે, તે આત્મજ્ઞાનથી ટળે છે; આત્મજ્ઞાનના પણુ બે ભેદ છે, એક ભેદજ્ઞાન અને બીજું અભેદજ્ઞાન; તેમાં દ્રવ્યગુણુપર્યાયની વહેંચણુ કરવી, તેને ભેદજ્ઞાન કહે છે, આત્માના ત્રણુ ભેદ પાડવા, અથવા જ્ઞાનાદિગુણ આત્માથી કથંચિત્ ભિન્ન કહેવા, ઇત્યાદિ સર્વ ભેદજ્ઞાન છે. ગુણુપર્યાય સહિત દ્રવ્ય અથવા જ્ઞાનદર્શનચારિત્ર તેજ

પરિભ્રમે છે, અને તેથી સ્વગુણરમણતામાં પ્રેમ થતો નથી. જ્ઞાનદશા ભજતાં પરપરિણતિ સહેજે ટળે છે. કહ્યું છે કે—

ज्ञानदशा जे आकरी, तेह चरण विचारो ॥
निर्विकल्प उपयोगमां, नहि कर्मनो चारो. आतम० ॥

જ્ઞાનદશા જે આકરી એટલે શુદ્ધ સ્વભાવમાં રમણતારૂપ હોય તેજ ચારિત્ર જાણો. નિર્વિકલ્પ શુદ્ધ જ્ઞાનોપયોગે આત્મા જ્યારે વર્તતો હોય, ત્યારે કર્મનું આવાગમન થતું નથી. વળી કહ્યું છે કે--

श्लोक.

आत्माऽज्ञानं हि विदुषामात्मज्ञानेन हन्यते ।
तपसाप्यात्मविज्ञानहीनैश्छेत्तुं न शक्यते ॥ १ ॥

આત્મઅજ્ઞાનથી પુદ્‌ગલ પદાર્થ જેવા કે શરીર, મન, વાણી, લેશ્યાદિમાં આત્મત્વનો ભ્રમ ધારણ કરતાં કર્મગ્રહણ તથા દુઃખ થાય છે, કહ્યુ છે કે–मिच्छत्तेण उदिण्णेण अट्ठकम्म पयडीओ वंधंति–આત્મઅજ્ઞાનથી થએલાં દુઃખ, કર્મક્રિયા, તપ વિગેરેથી ટળતા નથી. પણ જેમ હિમવિકારનું દુઃખ અગ્નિથી ટળે છે, તેમ આત્મઅજ્ઞાનજન્ય દુઃખ છે, તે આત્મજ્ઞાનથી ટળે છે; આત્મજ્ઞાનના પણ બે ભેદ છે, એક ભેદજ્ઞાન અને બીજું અભેદજ્ઞાન, તેમા દ્રવ્યગુણપર્યાયની વહેંચણ કરવી, તેને ભેદજ્ઞાન કહે છે, આત્માના ત્રણ ભેદ પાડવા, અથવા જ્ઞાનાદિગુણ આત્માથી કથંચિત્ ભિન્ન કહેવા, ઇત્યાદિ સર્વ ભેદજ્ઞાન છે ગુણપર્યાય સહિત દ્રવ્ય અથવા જ્ઞાનદર્શનચારિત્ર તેજ

આત્મા છે. ઇત્યાદિ અભેદજ્ઞાન જાણવું; આત્મજ્ઞાની વિષમભાવોમાં પણ સમભાવે જોનાર હોય; વિષમભાવો જેવા કે કપટી, નિંદક, પાપી, કદાગ્રહી, દ્વેષી, લોભી, અને દુષ્ટમાં પણ સમભાવ રાખે. આત્મધ્યાનમાં રમણતા કરતાં, મુક્તિના સુખનો સાક્ષાત્ અનુભવ થાય છે, જીવતાં જેને મુક્તિનાં સુખ પ્રાપ્ત થયાં, તેને મૃત્યુ બાદ પણ તે સુખની પ્રાપ્તિ થશે. માટે ભવ્યજીવે પૂર્વોક્ત જ્ઞાનદ્વારા સમભાવે આત્માને ભાવી અહંવૃત્તિનો નાશ કરી, આત્મસુખ પ્રાપ્ત કરવા પ્રયત્ન કરવો. અહંવૃત્તિ ટાળવા પુનઃ પુનઃ પુરુષાર્થ કરવો, અહંવૃત્તિથી આત્માની કેવી સ્થિતિ થાય છે, તે બતાવે છે.

दुहा.

परम हंस संन्यासी हुं, जाणे नहि सन्न्यास ॥
बहिर्वृत्ति बहुधा भजे, करे न सत्यप्रकाश ॥ ४८ ॥
बाहिरद्रष्टा दृश्यनो, अहंवृत्तिथी भेद ॥
अहंवृत्ति बहिरात्मता, विविध अर्पे खेद ॥ ४९ ॥
प्रथमगुणस्थानक रह्या, जाणो जीवानंत ॥
व्यक्ताव्यक्तस्वरूपमां, कालानादि रहंत ॥ ५० ॥

ભાવાર્થ—સંન્યાસગ્રહણ કરી હું સંન્યાસી છું, એમ અભિમાન ધારણ કરવાથી, વૃત્તિ બાહ્યભાવમા રહે છે, અને તેથી સત્યસ્વરૂપનો પ્રકાશ થતો નથી; બાહિરવસ્તુનો આત્મા દ્રષ્ટા બને છે અને વળી દૃશ્ય એવી બાહ્યવસ્તુમાં અનેક પ્રકારના ભેદ કલ્પે છે. અને બાહ્ય દૃશ્યપદાર્થોમાં પ્રિય, સુખ અસુખાદિના

ભેદ કલ્પવાથી બહિરાત્મપદની પ્રાપ્તિ થાય છે. અનેક પ્રકારના મનમાં થતા ખેદને અર્પનાર અહંવૃત્તિ છે, પ્રથમ ગુણસ્થાનકમાં અનંતજીવો રહ્યા છે, તેઓ પણ અહંવૃત્તિભાક્ જાણવા. વ્યકત વા અવ્યક્તસ્વરૂપમાં પણ અનાદિકાળથી અહંવૃત્તિધારક જીવ જાણવો. કારણ પામી આત્મા જ્યારે સ્વસ્વરૂપનો જ્ઞાતા બને છે, ત્યારે અહંવૃત્તિનો નાશ કરવા પ્રયત્ન કરે છે. અહંવૃત્તિ મહાકેફી વસ્તુ કરતાં પણ બૂરી છે. અહંવૃત્તિ મહામાયાનું સ્વરૂપ છે. જ્યાં આત્મા નથી, તેવી પરવસ્તુમાં અહંભાવવાળી અહંવૃત્તિ મહારાક્ષસી સરખી જાણી તેનો નાશ કરવો. અહંવૃત્તિ મમતારૂપ છે. જગત્ના નશ્વરપદાર્થોને મારા કલ્પનાર અહંવૃત્તિનોજ આ સર્વ પ્રપંચ છે. અહંવૃત્તિનો નાશ થતાં, સમભાવની પ્રાપ્તિ આત્મામાં પ્રકટે છે, માટે હે ચેતન! મમતાનું કારણ જે અહંવૃત્તિ તેને દૂર કર!!! અહંવૃત્તિનું સેવન કરવાથી, હે ચેતન! તું અનેક દોષપાત્ર બન્યો છું. અનેક પ્રકારના પદાર્થોમાં અહંવૃત્તિ કલ્પી અજ્ઞાનથી આત્મા નરકનિગોદનાં મહાદુઃખ પામ્યો. અનંત જીવોની સાથે અનંત જન્મ ધારણ કરી, આ જીવે વૈર-ઝેર કર્યું, તે પણ અહંવૃત્તિના યોગેજ સમજાય છે. જેમ કાષ્ઠપૂતળીઓને મદારી દોરી ફેરવી, મરજીમા આવે તેમ નચાવે છે, તેમ અહંવૃત્તિએ જીવોને અજ્ઞાનથી ગમે તેમ નચાવ્યા છે અને જીવો પણ નાચ્યા કરે છે. નાટકીઆની પેઠે જીવ અનેક પ્રકારના શરીર ગ્રહી નાચ્યો, તેનુ કારણ પણ અહંવૃત્તિ છે. આત્મા શુદ્ધ સ્વભાવનો છે, નિશ્ચયથી જોતા સ્વગુણ ભોક્તા છે, પરંતુ અહંવૃત્તિના યોગે પરમા પરિણમી પરનો ભોક્તા બન્યો છે; અને હજી પણ પરસ્વભાવથી

વિરામ પામતો નથી, તે ઓછું ખેદકારક નથી. ધત્તૂરભક્ષણ કરનારને જેમ દશ્ય શ્વેતવસ્તુઓમાં પીતત્વનું ભાન થાય છે, તેમ અહંવૃત્તિથી દશ્ય વસ્તુઓ કે જે જડ છે, તેમાં પોતાની ભ્રાંતિ થવાથી આત્મા પોતાના સ્વરૂપને જાણી શકયો નથી, અને જેઓએ પોતાના સ્વરૂપને જાણ્યું છે, તેઓ નામ રૂપથી આત્માને ભિન્ન સમજી, સત્યપણે શ્રદ્ધા કરી, ધ્યાનાસક્ત થયા છે. કહ્યું છે કે.

नहि नाम रूप जेनां, ज्योतिरूप ते तो सहि,
निजमां निज परखायोरे हेजी.
निर्भय देशी शुद्ध प्रदेशी, ज्ञानिजन सोहि बतलायोरे;
आतम अमर छेजी.
कईएक ज्ञानियो विचारेरे, आतम अमर छेजी.

નામ અને રૂપથી ભિન્ન ચૈતન્યસ્વરૂપ છે. તે પોતાના જ્ઞાનથી, પોતાની મેળે પ્રકાશે છે. નિર્ભય અસંખ્યપ્રદેશી આત્માને સર્વજ્ઞે કથ્યો છે, એવો શુદ્ધ આત્મા નિશ્ચયનયથી જાણી, તેની પ્રાપ્તિ કરવા ધ્યાન કરવું.

શિષ્ય—જ્યારે આત્મા અરૂપી શુદ્ધ છે ત્યારે તે કર્મનું ગ્રહણ શી રીતે કરે છે?

ગુરુ—હે ભવ્ય! એકાગ્રચિત્તથી શ્રવણ કર. આત્મા શુદ્ધ કહ્યો, આત્મા પરમાત્મારૂપ કહ્યો; ઇત્યાદિ સર્વ આત્માની સત્તાનું વર્ણન છે. આત્મા સત્તાથી પરમાત્મા જેવો છે, પણ જ્યાં સુધી રાગદ્વેષ છે ત્યાં સુધી આત્મા પરમાત્મારૂપ થઈ

શકતો નથી, અર્થાત્ વ્યક્તભાવે થઇ શકતો નથી, તેથી તે રાગદ્વેષયોગે કર્મનું ગ્રહણ કરે છે; પરમાત્મરૂપ વ્યક્તભાવે થયા પશ્ચાત્ કર્મનું ગ્રહણ થતું નથી. કર્મગ્રહણ તો રાગદ્વેષ યોગે થાય છે તે બતાવે છે.

दुहा.

आकर्षेऽहंवृत्तिथी, कर्माष्टकने हंस ॥
यथा शुचि लोहचुम्बके, करतो निजगुणअंश ॥५१॥
कर्माष्टकनी वर्गणा, समजो नयव्यवहार ॥
अनुपचरितासद्भूतथी, कर्त्ता चेतन धार ॥ ५२ ॥

ભાવાર્થ—જેમ લોહચુંબકવડે, સોયનું આકર્ષણ થાય છે, તેમ હંસ એટલે આત્મા રાગદ્વેષરૂપ અહંવૃત્તિથી, આઠ કર્મનું આકર્ષણ કરે છે. વ્યવહારની અપેક્ષાએ, જ્ઞાનાવરણીયાદિક પુદ્ગલકર્માદિકનો કર્તા ચેતન જાણવો. ત્યાં અનુપચરિત અસદ્ભૂતવ્યવહારથી ગૃહ, દુકાનાદિકનો કર્તા આત્મા જાણવો; તથા સ્વજાતિ ઉપચરિત અસદ્ભૂત વ્યવહારથી પુત્રાદિકનો કર્તા અને વિજાતિ ઉપચરિત અસદ્ભૂત વ્યવહારથી ધનાદિકનો કર્તા આત્મા જાણવો. તથા સ્વજાતિ વિજાતિ ઉપચરિત અસદ્ભૂત વ્યવહારથી નગર તથા કોટ વિગેરેનો કર્તા આત્મા જાણવો. તથા અશુદ્ધનિશ્ચયનયથી રાગદ્વેષનો કર્તા આત્મા છે. અશુદ્ધક્રિયાનો કર્તા આત્મા અનાદિકાળથી છે, તેથી ષટ્કારકક્રિયા પણ આત્મા અશુદ્ધપણે પરિણમી છે. અને તેથી આત્મા પરપરિણતિ ધારતો શુદ્ધ પરિણતિસ્વરૂપ વિસરી ગયો છે. સર્વ સંસા

જીવોની અહંવૃત્તિયોગે આવી અવસ્થા થઇ ગઈ છે. કર્મરૂપે આકર્ષેલા પુદ્ગલોનો ચાર પ્રકારે-મોદક-દૃષ્ટાંતે, બંધ પડે છે, તે દર્શાવે છે.

दुहा.

आकर्ष्यां जे पुद्गलो, चउविह तेनो बंध ॥
प्रकृत्यादिक कर्मथी, जीव पुद्गल संबंध ॥ ५३ ॥
रूपी अरूपी परिणम्यां, क्षीरनीरदृष्टांत ॥
भेदज्ञाननी योजना, विना थई महाभ्रान्ति ॥ ५४ ॥

રાગદ્વેષથી આકર્ષેલાં પુદ્ગલોનો પ્રકૃતિબંધ, સ્થિતિબંધ, પ્રદેશબંધ અને રસબંધ, એ ચારે પ્રકારે બંધ પડે છે; કર્મની એકસો અઠ્ઠાવન પ્રકૃતિયોરૂપ પુદ્ગલનો જીવની સાથે અનાદિકાળથી સંબંધ થયો છે. આકર્ષેલા કર્મરૂપી પુદ્ગલો રૂપી છે, અને તે જીવની સાથે ક્ષીરનીરની પેઠે પરિણમ્યાં છે. ભેદજ્ઞાન વિના કર્મ અને આત્માની ભિન્નતા પ્રતિભાસ્યા વિના, બેને એક રૂપે ગ્રહણ કરી આત્માએ મહાભ્રાંતિ ધારણ કરી.

दुहा.

शरीर मन वाणी तथा, पुद्गल सहुथी भिन्न ॥
असंख्यप्रदेशी आतमा, निर्भय निजगुणलीन ॥५५॥
अहंवृत्ति परमां जगी, परवस्तुमां सार ॥
मानी चेतन भ्रांतिथी, अटतो भवसंसार ॥ ५६ ॥

ભાવાર્થ—શરીર, મન, વાણી તથા ધનાદિક પુદ્ગલથી

ભિન્ન અસંખ્યપ્રદેશી આત્માનું સ્વરૂપ અવધારવું. સાત ભયથી અતીત તથા અનંતગુણમય આત્મસ્વરૂપ છે. અહંવૃત્તિ, પરમાં જાગૃતિ પામવાથી, પરવસ્તુમાં સાર માનતો, આત્મા અજ્ઞાનરૂપ ભ્રાંતિથી સર્વસંસારમા પરિભ્રમણ કરે છે.

दुहा.

सुरता लगी न आत्ममां, कर्यो न उद्यम नित्य ॥
मुक्ति पणछे आत्ममां, जो वश वर्त्ते चित्त ॥ ५७ ॥
सम्यग् गुरुगम ज्ञानथी, करतो शिष्य प्रयत्न ॥
श्रद्धाज्ञाभक्ति ग्रही, पामे निजगुण रत्न ॥ ५८ ॥
कर्त्ता भोक्ता कर्मनो, हर्ता जेह कथाय ॥
रत्नत्रयी आधारभूत, आत्मस्वरूप लखाय ॥ ५९ ॥

આત્માની સાથે ઉપયોગ ભાવની એકતાનતા થઈ નહિ; અને વળી આત્મગુણપ્રાપ્તિકારક ધ્યાન સ્મરણાદિક ઉદ્યમ કર્યો નહીં, તેથી લોકાકાશના પ્રતિપ્રદેશે આત્માએ અનંતીવાર જન્મ મરણ ધારણ કર્યાં, પણ જો આત્મસ્વરૂપમા ચિત્તવૃત્તિ રમે, અને પરને ગ્રહે નહિ, વિકલ્પ–સંકલ્પ દશા છૂટે, સંવરાવસ્થામાં આત્મા વર્તે, તો આત્મામાજ મુક્તિ છે. આત્માનોજ બંધ છે, અને આત્માનીજ મુક્તિ છે. સમ્યગ્ ગુરુગમથી પ્રાપ્ત કરેલા જ્ઞાનથી, શિષ્ય આત્મસ્વરૂપાર્થે પ્રયત્ન કરતો છતો, જ્ઞાન દર્શન ચારિત્ર વીર્યાદિ ગુણરત્નની પ્રાપ્તિ કરે. આત્મશ્રદ્ધા પ્રાપ્ત થવી મહાદુર્લભ છે, માટે પ્રથમ સુગુરુની શ્રદ્ધા હોય અને સુગુરુની આજ્ઞા પ્રમાણે ચાલે અને ભક્તિ કરે, તો સુગુરુપ્રતાપે ઉચ્ચ આત્મ-

પદ પ્રાપ્ત કરે છે. આત્મા વ્યવહારનયથી કર્મનો કર્તા તથા ભોક્તા છે, અને ચારિત્રમાં રમણ કરવાથી કર્મનો હર્તા પણ થાય છે. રત્નત્રયીનો આધાર એવો આત્મા જ્ઞાન ગુણથી ઓળખાય છે.

दुहा.

रूपी अचेतन जाणवुं, वर्णादिक पर्याय ॥
पुद्गल द्रव्य अनंतता, व्यापक लोक सदाय ॥ ६० ॥
पुद्गल परिणत आतमा, वर्ते नय व्यवहार ॥
काल अनादि भङ्गथी, जीव अनंता धार ॥ ६१ ॥

પુદ્ગલ દ્રવ્ય રૂપી અને અચેતન છે, તેના વર્ણ, ગંધ, રસ અને સ્પર્શ પર્યાય છે. પરમાણુઓરૂપ પુદ્ગલદ્રવ્ય અનંતા છે, અને તે પુદ્ગલપરમાણુઓ લોકાકાશવ્યાપક છે; પુદ્ગલપરિણામી આત્મા વ્યવહારમાં વર્તે છે, અનાદિકાલથી અનંત જીવો કર્મ સાથે પરિણમ્યા છે; આ સંબંધી વિશેષ વર્ણન પૂર્વે કર્યું છે, તેથી સામાન્ય શબ્દાર્થ માત્રનું અત્ર વર્ણન કર્યું છે.

दुहा.

रागद्वेषे परिणमी, अशुद्धवृत्ति थाय;
कर्माष्टक ग्रहतो भर्यो, भवभवमां भटकाय ॥६२॥
शक्ति विचारे सिद्धसम, जगजीवो सहु जोय;
कर्माच्छादक प्राणिया, व्यक्तपणे नवि होय ॥६३॥

રાગદ્વેષે પરિણમેલી વૃત્તિ તે અશુદ્ધવૃત્તિ કહેવાય છે, અને તે અશુદ્ધવૃત્તિથી અષ્ટકર્મને ગ્રહણુ કરતો જીવ સંસારમાં પરિભ્રમણુ કરે છે. અજ્ઞાનથી કલ્પેલાં કુટુંબાદિકમાં જીવ મમતાથી બંધાઈ રાગદ્વેષ કરે છે. રાગદ્વેષયોગે જીવ રજ્જુ વિના પણુ બંધાયો છે, કાદવવિના ખરડાયો છે. જીવ રાગદ્વેષે કરી સંસારમાં આડાઅવળો અથડાય છે. આત્મજ્ઞાનથી આત્મા વિચારે છે કે—' અરે ! મારી સ્વરૂપમા સ્થિતિ રહી નથી, અજ્ઞાનથી મોહ પામેલો જીવ વૃથા જન્મે છે, અને વૃથા મરે છે. પ્યારા પદાર્થોની ઉપર અપ્રિયતા રહી છે, અને શાતાજન્યસુખોની ઉપર દુઃખો રહ્યાંજ છે, માટે ક્ષણુભંગુર પદાર્થોને વાછી, અથવા મેળવી, રાજી થવું એ પણુ વ્યર્થ છે ' જો વિચિત્ર જાતની લક્ષ્મીઓને મેળવી મન બહુ રાજી થતું હોય, તો હું તો એમજ ધારું છું કે તે સંપત્તિયો પણુ ઘણાં કષ્ટ વેઠવાથી મળે છે; તેઓનું રક્ષણુ કરવામાં પણુ ઘણા કષ્ટ છે; અને રક્ષણુ કરતાં પણુ અવશ્ય જતી રહે છે. માટે તેઓ સંપત્તિયો નથી, પણુ વિપત્તિયોજ છે. જેમ પતંગિયું અગ્નિની શિખાઓમા લંપટ થાય છે, તેમ હું પણુ વિષયસુખની જ્વાળાઓમાં લંપટ થયો છું. આખો સંસાર દુઃખભોગોની પરાકાષ્ટારૂપ કહેવાય છે, તો હવી તો સુખ મળેજ ક્યાથી ? મનરૂપ વાનરની લીલાઓ દેખવામા જ રમણીય છે, પણુ પરિણામે વિનાશ ઉપજાવનારી છે, એમ મ્હગુરુ જાણુવામાં આવ્યું; આ મનરૂપી ચોરે મને લાંબા કાળ સુધી કનડી, દુઃખ આપ્યું છે, માટે હવે હું મનને વશ વશ્શ નકીં. આ દેહ હું છું, અને આ ધનાદિક

મારાં છે, એ રીતે મારા મનમાં સ્ફુરેલા ખોટા વિચારનું પરિ
ણામ મેં જાણ્યું. વળી વિચારતાં જણાય છે કે, આ સંસારમા
કઈ વસ્તુ સારી છે કે જેના પ્રયત્નમાં હું દોરાઉં? કોઈ
પણ વસ્તુ સારભૂત લાગતી નથી. આ જગત્માં જેનો ઉ-
ત્પાદ છે, તેનો વિનાશ નજરે દેખાય છે. માટે હું કંઈ
વસ્તુને પોતાની માનું? જ્યાં રાગ ત્યાં દ્વેષ થયા કરે છે.
વળી રાગ દ્વેષથી આ જગત્ વિષમ દેખાય છે. આ જગ-
ત્મા અનેક રાજાઓ થઇ ગયા, ચક્રવર્તિ થઈ ગયા, પણ કોઇએ
જગત્ના મોહથી સત્યસુખ પ્રાપ્ત કર્યું નહિ. સ્વાત્મજ્ઞાનવિના
વિષ્ટાના કીડાના કરતાં ભૂંડી મારી અવસ્થા થઇ. મેં બાહ્ય-
દૃષ્ટિથી દેખાતા પદાર્થોજ સાચા માની લીધા. શ્રી સદ્ગુરુનું શરણ
ઉપકારદૃષ્ટિથી કર્યું નહિ. સ્વપ્નમા દેખાતા પદાર્થો જેવા
આ દૃશ્યપદાર્થોમા અહંભાવકલ્પના ફોગટ છે; વંધ્યાને સ્વપ્નની
અંદર દેખાએલા પુત્રમા અહંભાવ જેમ નકામો છે, તેમ આ
ખાતા પુદ્ગલસ્કંધરૂપ પદાર્થોમાં અહંભાવકલ્પના વ્યર્થ છે.
અગ્નિનો સ્વભાવ તે જલનો નથી, અને જલનો શીત-
સ્વભાવ તે અગ્નિનો નથી, તેમ આત્માનો ધર્મ તે
જડમાં નથી, અને જડનો ધર્મ તે આત્મામાં નથી.
ઝાંઝવાના જળથી જેમ તૃષાની નિવૃત્તિ થતી નથી, તેમ તૃષ્ણા-
જલથી આત્માની શાંતિ થતી નથી. ફેરફુદડી ફરતા જેમ વૃક્ષા-
દિક ફરતા દેખાય છે, તેમ ભ્રાંતિથી પુત્રાદિક પોતાના ભાસે છે.
જેમ ભ્રાંતિથી બે ચંદ્ર આકાશમા લાગે છે, તેમ દેહમાં પણ
ભ્રાંતિથી આત્મબુદ્ધિ થાય છે. જેમ નાના બાળક લાકડાની
ઢીંગલીને સ્ત્રી કલ્પી, હરખાય છે, તેમ આત્માએ પણ અજ્ઞા-

નથી સ્ત્રી વિગેરેને પોતાનાં કલ્પી, હર્ષવિષાદનું સેવન કર્યું. હવે હું આત્માને જ્ઞાનધ્યાનથી પુષ્ટ કરીશ. અશુદ્ધવૃત્તિનાં કાર્ય વેશ્યા સમાન સમજી, શુદ્ધવૃત્તિનું સેવન કરીશ. રાગદ્વેષરૂપ અશુદ્ધ વૃત્તિને હવે હું કષ્ટપ્રદા સમજીશ. આ પ્રમાણે અંતરાત્માની વાણીના ઉદ્ગાર સાંભળી, શુદ્ધવૃત્તિ પ્રમોદભાક્ થઈને કહેવા લાગી કે–હે આત્મપતિ ! તું હવે જ્યારે પોતાનું સ્વરૂપ સમજ્યો, ત્યારે સુખી થયો. હે આત્મા તને ધન્ય છે કે આવી વિવેકબુદ્ધિની પ્રાપ્તિ તેં કરી. આત્મા કહે છે કે, " હે શુદ્ધવૃત્તિ સ્ત્રી ! ! શ્રવણ કર. હું તારા સંગમાં રહેતો નહોતો તેનું કારણ અજ્ઞાનજ હતું. અજ્ઞાને મને સંસારરૂપ નગરના ચોરાશી લાખ ચઉટામાં રખડાવ્યો, મને મોહરૂપ કેફનું પાન અશુદ્ધવૃત્તિએ કરાવ્યું અને જ્ઞાનદર્શનચારિત્રરૂપ લક્ષ્મી લૂંટી લીધી. અશુદ્ધવૃત્તિએ એવી ઇન્દ્રજાળવિદ્યા પાથરી કે મને તેમાં કંઈ ભાન રહ્યું નહિ. સદ્ગુરુના ઉપદેશથી મારી અંતર્દૃષ્ટિ ખુલી, તેથી જાણ્યું કે, અહો ! હું કયાં અને જડના ધર્મો કયાં ! હું કયાં ! અને અશુદ્ધવૃત્તિ ક્યાં ! અરે અશુદ્ધવૃત્તિની જેટલી દુષ્ટતા કહું તેટલી ઓછી છે " શુદ્ધવૃત્તિ કહે છે, " હે સ્વામિનાથ ! તમો અશુદ્ધવૃત્તિ વેશ્યાના ઘેર રહેતા હતા, અને તે તમને ફસાવી તમારૂં કાળજું ફોલી ખાતી હતી, તે સર્વ મારા જાણવામાં હતું, પણ તમો તેના વશમા હતા, તેથી મારૂ કંઈ ચાલતું નહોતું. મારી પાસે આવ્યાથી હવે તેનું કંઇ ચાલવાનુ નથી. આત્મા કહે છે કે હે શુદ્ધવૃત્તિ ! હવે હું તારી પાસેથી કદી ખસનાર નથી. રાગદ્વેષ, નિંદા, નિદ્રા, આલસ્ય, વિષય, કષાય, વગેરે ચોરોનું હવે મારી પાસે કંઇ ચાલવાનું નથી. સ્વસ્વ-

રૂપપરમણુતારૂપ ઘરની બહાર જતાં તે ચોરોએ મને ખૂબ
લૂંટ્યો હતો, પણ હવે હું સ્વસ્વભાવરૂપ ઘરની બહાર ગમન
કરનાર નથી માયાનાં વિષવૃક્ષો વાવી, મેં નઠારા ફળોનું ભક્ષણ
કરી પોતાની મેળે દુ:ખ ઉત્પન્ન કર્યું. અરે ! શુદ્ધવૃત્તિ ! તારી
સંગતિથી, મને અપૂર્વ સુખ પ્રાપ્ત થયું છે, તેવું સુખ મને
કોઇપણ સ્થાને મળ્યું નહોતું. હે શુદ્ધવૃત્તિ ! તારી સ્થિરતા-
શાતતા-અપૂર્વ છે. તું ખરેખરી પતિવ્રતા છે." શુદ્ધવૃત્તિ
કહે છે કે—" હે સ્વામિન્ ! આપની પણ અકળતા છે. આપ
અનંતઋદ્ધિના ભોક્તા છો; આપે જે ભૂલ કરી હતી, તેમાં
અશુદ્ધવૃત્તિનું આચરણ હતું. હવે ગઇ વાતને વિસ્મરો આપ
હવે અસંખ્યપ્રદેશરૂપ ઘરમા રહી જ્ઞાનધ્યાનલીનતાથી સમયે
સમયે અનંતસુખને ગ્રહણ કરો. આપ હવે અનુભવમંદિરમાં
નિર્વિકલ્પદશાયોગે રહી અપૂર્વશાંતિ ભોગવો. આપની શક્તિ
સિદ્ધસમાન છે. અને [1]કર્માપગમથી વ્યક્તિપણે અનંત સિદ્ધ-
સમાન થાઓ તેવા છો જે પ્રાણીઓના કર્મનો નાશ થાય છે, તે
સિદ્ધબુદ્ધ બને છે, માટે તમો પણ જ્ઞાનધ્યાન તથા અપ્રમાદ-
દશાયોગે સિદ્ધસમાન થાઓ એમા કશું આશ્ચર્ય નથી. અંતરાત્મા
તેજ પરમાત્મા છે. હું પણ તમારી સહચારિણી થઇશ. આ
પ્રમાણે શુદ્ધવૃત્તિ અને અંતરાત્માનો વાર્તાલાપ પ્રસંગે ઘટાવ્યો છે.

દુહા.

अपक्की परिणति आत्मनी, वर्ते तप संसार;
सपक्की परिणति आतमनी, निर्मलपद निर्धार ॥६४॥

૧ કર્મો દૂર થવાના

शुद्धस्वरूपाधारमां, ध्यान रहे सुखकार;
भवभ्रमणा सहेजे टळे, पामी चिद्घन सार ॥६५॥

भोग रोगसम लेखवे, आत्मार्थी जे भव्य;
आत्मिकशुद्धस्वभावता, ज्ञानीजनकर्तव्य ॥ ६६ ॥

ભાવાર્થ—આત્માની અવળી પરિણુતિ જ્યાં સુધી વર્તે છે, ત્યાં સુધી સંસાર છે. આત્માની સવળી પરિણુતિ થતાં, મલરહિત પરમાત્મપદ પ્રાપ્ત થાય છે, એમાં જરા માત્ર શક નથી. શુદ્ધ અનંતધર્મના આધારભૂત આત્માનું ક્ષયોપશમભાવે, સ્થિરોપયોગથી સુખ કરનારું ધ્યાન થાય, તો આ સંસારની ભ્રમણુ સહજવારમા નષ્ટ થાય, અને ચિદ્ઘનઆત્મસ્વરૂપની પ્રાપ્તિ થાય. આત્માર્થી ભવ્યપુરુષ, પંચેંદ્રિય વિષયભોગોને રોગ સમાન જાણે છે. પ્રારબ્ધ કર્મોદયે પંચેંદ્રિય વિષયભોગો ભોગવાય, તોપણ તેમાં રાગદ્વેષથી લેપાય નહીં. અંતરથી ન્યારો વર્તી, ભોગોને ઉદાસીનવૃત્તિથી ભોગવતાં, જ્ઞાની કર્મબંધ અલ્પ કરી શકે છે. શ્રીવીરભગવાન્ સંસારાવસ્થામાં મતિજ્ઞાન, શ્રુતજ્ઞાન, અને અવધિજ્ઞાને સહિત હતા; તો પણુ ગૃહસ્થાવાસમાં ભોગાવલિ કર્મના ઉદયે રહ્યા હતા, અને પંચેંદ્રિય વિષયભોગની સામગ્રી ભોગવતા હતા પણુ વૈરાગ્યબળ અને જ્ઞાનબળથી અંતરથી ન્યારા વર્તી, ઉદાસીનપણે જલપંકજવત્ અલેપ રહેતા હતા, અને જ્યારે ભોગાવલીકર્મનો ઉદય ક્ષીણ થઇ ગયો ત્યારે લીંટની પેઠે ગૃહસ્થાવાસનો ત્યાગ કર્યો. ક્ષયોપશમજન્ય ઇન્દ્રિયો દરેક પોતપોતાનું કાર્ય કરી શકે છે, પણ તે ઇન્દ્રિયોના વિષયોમા રાગ વા દ્વેષભાવ

ધારણ કરવાથી કર્મબંધ થાય છે. અજ્ઞાનીને ઇન્દ્રિયગ્રાહ્યવિષયોમાં રોચક વા અરોચકભાવ બંધાઇ ગયો છે. **જ્ઞાનીને એમાંનું કશું નથી.** જ્ઞાની પણ ખાય છે, અજ્ઞાની પણ ખાય છે. જ્ઞાની પણ ચાલે છે, અજ્ઞાની પણ ચાલે છે. જ્ઞાની જળ પીએ છે, અજ્ઞાની પણ જળ પીએ છે, જ્ઞાની દરેક રંગ દેખે છે, અને અજ્ઞાની પણ અનેક રંગ દેખે છે. પણ બન્નેમાં એટલો ફેર છે કે, **જ્ઞાનીની ભેદદૃષ્ટિ ખૂલી છે અને અજ્ઞાનીની ભેદદૃષ્ટિ ખૂલી નથી.** અજ્ઞાનીની દૃષ્ટિમાં બાહ્યપદાર્થોમાં સુખ ભાસે છે ત્યારે જ્ઞાનીની દૃષ્ટિમા અંતર-આત્મસ્વરૂપમાં સુખ ભાસે છે, અજ્ઞાની, બાહ્યપ્રતિષ્ઠામાં પોતાના જીવનની સાફલ્યતા સમજે છે, ત્યારે જ્ઞાની બાહ્યપ્રતિષ્ઠાને નાકના મેલ સમાન ગણી, આત્મસ્વરૂપની સ્થિરતામા પ્રતિષ્ઠા સમજે છે; અજ્ઞાની કીર્તિને માટે રાત્રિદિવસ મનમા અનેક પ્રકારની ઝંખના કરે છે, અને જો કીર્તિનો કોઇપણ પ્રકારે નાશ થઇ ગયો, તો મરણ પામે છે, જ્ઞાની કીર્તિ અને અપકીર્તિ બન્ને નામકર્મના પુદ્ગલોથી થતી દેખીને દુનિયામા કીર્તિ અને અપકીર્તિમા જરામાત્ર સુખ સમજતો નથી, અને તેથી કોઇ કીર્તિ કરે વા અપકીર્તિ કરે, તો પણ જરામાત્ર ખેદાતુર ન થતા, સમભાવથી આનંદમા મગ્ન રહે છે; અજ્ઞાની સ્ત્રી તથા ધનને પોતાના માની તેના દાસ જેવો બની જઈ, પોતાને ભાગ્યવત માને છે. ત્યારે જ્ઞાની સ્ત્રી ધનમા આત્મત્વ જરામાત્ર દેખતો નથી, તેથી તે ધનાદિક હોય વા ન હોય તોપણ સમભાવી થઈ, જ્ઞાનાનંદ અમૃતનો આસ્વાદી થાય છે. અજ્ઞાની બાહ્ય મહત્તાના મહાસુખ સમજી, તેની અત્યંત વાંછા કરે છે. અને બાહ્યસત્તાની મહત્ત્વ પામેલા રાજા તથા ગૃહસ્થોને

પુનઃ પુનઃ નમન-સલામ કરે છે, ત્યારે આત્મજ્ઞાની બાહ્યસત્તાની મહત્તાને દેહમેલ સમાન ગણી અંતરથી, અનુભવી જ્ઞાનિયોની મહત્તાને પ્રમાણભૂત ગણી તેમને નમસ્કાર કરે છે, વંદન કરે છે, પૂજન કરે છે, અને બાહ્યમહત્તાને ફુટેલા ઢોલ સમાન લેખે છે. અજ્ઞાની વાડી, ગાડી, લાડી, તાડીમાંજ જ્યારે સુખનો [1]સેવધિ કલ્પી લે છે, ત્યારે જ્ઞાની વાડી ગાડી લાડી ને માટીનાં પૂતળાં કલ્પી લે છે; તેથી તેમાં કંઈ પણ તેને સુખ ભાસતું નથી. જ્ઞાની આત્મા વિના અન્યત્ર સુખનો લેશ પણ દેખી શકતો નથી. અજ્ઞાની પુદ્ગલાનંદી હોય છે, અને તે પુદ્ગલાનંદીનાં **લક્ષણ શ્રી અધ્યાત્મસારમાં પરમજ્ઞાની ઉપાધ્યાયજીએ સારી રીતે વર્ણવ્યાં છે.** જ્ઞાની થવાથી કંઇ શરીરમાં ફેરફાર થઇ શકતો નથી. જ્ઞાનીને ઓળખવા માટે બાહ્ય લક્ષણ આભૂષણાદિક નથી, પણ જ્ઞાનીને ઓળખાવનાર આત્મજ્ઞાન છે, માટે જે આત્મજ્ઞાનીએ આત્મસ્વરૂપમાં સુખ દીઠું છે, તેને બહારના કોઇપણ પદાર્થમા સુખ પ્રતિભાસતું નથી; અને બાહ્યના પદાર્થોમા યાવત્ પર્યંત સુખબુદ્ધિ જેને હોય છે, તાવત્ પર્યંત આત્મત્વમા સુખની બુદ્ધિ થઈ નથી; એમ સમજવું. બાહ્યના ભોગાદિક પદાર્થોમા સુખબુદ્ધિ જેને હોય છે, તે મિથ્યાત્વી અજ્ઞાની કહેવાય છે. સત્ય અનંતસુખ આત્મામાજ છે. એવી પૂર્ણ શ્રદ્ધા થઇ નથી ત્યા સુધી જીવ અજ્ઞાની જાણવો. આત્મામા જ જ્ઞાનીને પૂર્ણ સુખની શ્રદ્ધા હોય છે, તેથી તે સમકિતી કહેવાય છે. તેથી જ્ઞાનીની ક્રિયા મોક્ષમાર્ગ સાધનારી થાય છે. આત્મામાજ સત્ય પૂર્ણ સુખની દ્રઢ અવિચળ શ્રદ્ધા થવાથી જ્ઞાની ચારિત્ર-

---

૧. ભંડાર.

મોહનીયાદિ કર્મનો ક્ષય કરવા માટે, ઉપાધિભૂત સંસારાવસ્થા ત્યાગી, પંચમહાવ્રત અંગીકારરૂપ વ્યવહારચારિત્ર અંગીકાર કરી, નિર્વૃત્તિપદ સેવે છે. હવે વિચારો કે એવા જ્ઞાનીને બાહ્ય પૌદ્ગલિક ભોગ તે રોગ સમાન લાગ્યા વિના કેમ રહે? અર્થાત્ લાગે જ આત્મજ્ઞાનીને આત્માનો શુદ્ધ સ્વભાવ પ્રકટ કરવો, એજ કર્તવ્યમા કર્તવ્ય અને સારમાં સાર લાગે છે. આત્માભિમુખતા ક્ષણે ક્ષણે ઉપયોગ ભાવથી અંતરમાં સેવવી. વ્યાવહારિક કાર્ય કરતાં પણ, આત્માના ગુણપર્યાયનું ચિંતવન કરવું. સાત નયોથી આત્મસ્વરૂપ વિચારવું. સંગ્રહનયની અપેક્ષાએ આત્મસત્તા અવલંબી ધ્યાન કરવું. શુદ્ધ વ્યવહારથી દ્રવ્યગુણપર્યાયનો ભેદ પાડી, આત્મધ્યાન ધરવું. એમ આત્મસ્વરૂપનું ક્ષણે ક્ષણે અંતરવૃત્તિથી સેવન કરવું. ચકલી પોતાના ઇંડાને સેવે નહીં તો કોહી જાય છે, અર્થાત્ બગડી જાય છે. મયૂરી પણ ઈંડાંનું સેવન કરે છે, તેથી ઇંડાની અંદર રહેલો જીવ પુષ્ટ થાય છે અને પશ્ચાત્ તે ઇંડા ફૂટવાથી બહાર નીકળે છે, **માટે સેવનક્રિયામાં અદ્ભુત શક્તિ સમાઈ છે.** સમુદ્રમાં રહેલી કાચબી પોતાના ઇંડા સમુદ્રની બહાર રેતીમાં આવી દાટી જાય છે, અને પછી તે જતી રહે છે. પછી સમુદ્રમા રહી વારંવાર પોતાનાં ઇંડાની યાદી કર્યા કરે છે. મારા બચ્ચા સુખી છે, મારા બચ્ચાને શાંતિ છે, મારા બચ્ચા મોટાં થાય છે, એમ વારંવાર મનમાં ચિંતવન કર્યા કરે છે, તેથી તે ઇંડાં મ્હોટાં થઈ તેમાથી બચ્ચાં નીકળી પાણીમા ચાલ્યાં જાય છે. જો તે કાચબીને કોઇ મારી નાખે, વા આસક્તપણે ઈંડાનું ચિંતવન કરે નહી તો તે ઇંડા સડી જાય છે. દરિયામા દૂર રહેલી કાચબીનું મન ઇંડામાં હોવાથી

ઈંડાં સેવાય છે, તેમ અત્ર પણ સમજવું કે જ્ઞાનીનું મન, આત્મામાં રહેવાથી, અને મનથી ક્ષણે ક્ષણે આત્માનું સેવન કરવાથી, આત્મા તે પરમાત્મારૂપ બને છે-એવો અંતરવૃત્તિથી આત્મપ્રભુસેવનનો અદ્ભુત મહિમા જાણવો, માટે જ્ઞાનધ્યાનવડે આત્મસેવના ક્ષણે ક્ષણે કરવી, કે જેથી સકળ કર્મક્ષયદ્વારા મુક્તિસુખ પ્રાપ્ત થાય.

दुहा.

शाताशाता वेदनी, समभावे वेदाय ॥
भावे संवरता लही, निजपदमां वर्ताय ॥६७॥

लगी न ताळी ध्याननी, घट्युं न ममता मान ॥
लगी न वृत्ति लक्ष्यमां, तब तक छे अज्ञान ॥६८॥

साचा सद्गुरु संगते, पामे प्राप्ति ज्ञान ॥
विवेकदृष्टि जागतां, आवे निजगुण मान ॥६९॥

आवे निजगुण भान तब, प्रगटे ज्ञानप्रकाश ॥
अनुभवसुखनी ल्हेरियो, वेदंतां विश्वास ॥७०॥

ભાવાર્થ-શાતાવેદનીય, તેમજ અશાતાવેદનીય જો રાગદ્વેષ વિનાસમભાવે વેદાય, તો ભાવસંવરતા પ્રાપ્ત કરી, પોતાના સ્વરૂપમા વર્તી શકાય છે. શ્રી વીરપ્રભુને કર્ણમા ગોપે ખીલા માર્યા હતા, તો પણ જરા માત્ર પણ ગોપના ઉપર દ્વેષ કર્યો નહોતો; તથા વળી વીરપ્રભુને ચંડકોશિક સર્પ કરડયો હતો, તોપણ તેના ઉપર જરા પણ દ્વેષ કર્યો નહોતો. શ્રી વીરપ્રભુની સાધુ અવસ્થામાં દેવતાઓએ સ્તવના-પ્રશંસા કરી તો પણ

તેઓના ઉપર રાગભાવ કર્યો નહિ. **શ્રી વીરપ્રભુએ છદ્મસ્થ અવસ્થામાં પણ ગામોગામ વિચરીને શાતા અને અશાતા વેદનીયને સમભાવે વેદી, પરમાત્મપદ પ્રકટ કર્યું.** શ્રી ચરમ તીર્થંકર વીરપ્રભુની પેઠે પુણ્યનાં અને પાપનાં ફળ ભોગવતાં, પણ સમભાવે વર્તે, હર્ષ શોક ઉત્પન્ન થાય એવી જ્ઞાનવડે સમાવસ્થાની ઉત્પત્તિ થતાં શાતા અને અશાતાવેદનીય ભોગવતા પણ, અંતરમા સમભાવે વર્તે તો અલ્પકાળમાં સકળ કર્મનો ક્ષય થઈ જાય. શ્રી સ્કંધકસૂરિના શિષ્યોની પેઠે દુઃખ ભોગવતા સમાવસ્થા પ્રકટે તો કલ્યાણ થાય, તથા ગજસુકુમારની પેઠે શ્વસુર ઉપર,–દુ ખ દેતાં પણ–સમભાવ વર્તે તથા પૃથ્વીચંદ્ર અને ગુણસાગરની પેઠે શાતાવેદનીયના હેતુઓ પ્રાપ્ત થયા છતા, પણ સમભાવ વર્તે, તો અલ્પકાળમાં મુક્તિ થયા વિના રહે નહિ. જ્ઞાન વિના આવો ઉત્તમ સમભાવ આવતો નથી. અજ્ઞાનાવસ્થામાં પણ મિથ્યાત્વયોગે [1]સમાભાસ કોઈ જીવોમા માલૂમ પડે છે, પણ તે યથાપ્રવૃત્તિકરણનો છે. તેટલા માત્ર શમથી રાજી થવું નહિ. ઉત્કૃષ્ટ સમભાવની પ્રાપ્તિ થતા કંઈ અવશેષ રહેતું નથી.

મનુષ્યજન્મ પ્રાપ્ત કરી, કામાદિક ભોગ ભોગવી, ખુશી થનાર અજ્ઞાની જીવોજ છે, પણ મનુષ્યજન્મ પ્રાપ્ત કરી, આત્મજ્ઞાન કરવું, અને આત્મજ્ઞાનદ્વારા ધ્યાન કરવું, એજ સર્વોત્કૃષ્ટ માર્ગ છે. આત્મા અને પરમાત્મસ્વરૂપની ઐક્યતારૂપ ધ્યાનની તાળી લાગી નહિં, અને મમતા માન ઘટયુ નહિ, અને જ્યાં સુધી આત્મસ્વરૂપ રૂપ લક્ષ્યના વૃત્તિ લાગી નહિ, ત્યા સુધી બહિરાત્મદશા એટલે અજ્ઞાનભાવ સમજવો; અર્થાત્ અંતર-

---

૧ સમપણાનો આભાસ.

આત્મામાં સુખ છે તે સંબંધી જરાપણુ વિચાર કર્યો નહિ, પૌદ્‌ગલિક ભાવથી ભિન્ન જ્ઞાનદર્શનચારિત્રગુણુ વિશિષ્ટ અસંખ્ય પ્રદેશી હું આત્મા છું, એવી વિવેકદૃષ્ટિ જાગી નહિ; અને ધર્મધ્યાનાદિકમા પ્રવેશ થયો નહીં, ત્યાં સુધી અજ્ઞાનજ છે. સમ્યગ્‌મતિજ્ઞાન અને સમ્યક્‌શ્રુતજ્ઞાન પ્રાપ્ત થતાં, આત્મસ્વરૂપ ઓળખાય છે, અને તેના ઉપર પ્રેમ થાય છે. અને અંશે અંશે મમતા અને માન ઘટે છે, તેથી ચોથા ગુણુઠાણે પણ ધર્મધ્યાનની અસ્તિતા છે; પ્રથમ ગુણુઠાણે ધર્મધ્યાનની અસ્તિતા કહી નથી. ચોથા ગુણુઠાણે ઉપશમ સમકિત, ક્ષયોપશમ સમકિત, અને ક્ષાયિક સમકિતની અસ્તિતા છે. ચોથા ગુણુઠાણે મતિ અજ્ઞાનાદિ હોતાં નથી, ચોથા ગુણુઠાણાની પ્રાપ્તિ બીજના ચંદ્રની સમાન કહેલી છે. મિથ્યાત્વ જયાસુધી છે ત્યાં સુધી મતિ અને શ્રુત પણ અજ્ઞાનરૂપ જાણુવું. હવે પ્રસંગે જ્ઞાનના ભેદ કહે છે; આભિનિબોધિકજ્ઞાન, શ્રુતજ્ઞાન, અવધિજ્ઞાન, મનઃપર્યવજ્ઞાન અને પાચમું કેવલજ્ઞાન. ત્યાં પ્રથમ મતિજ્ઞાનના અઠ્ઠાવીસ ભેદ છે. તેમા અવગ્રહ, ઇહા અપાય અને ધારણા એ ચાર ભેદ છે. મન અને ચક્ષુવિના બાકીની ચાર ઇંદ્રિયોવડે વ્યંજનાવગ્રહના ચાર ભેદ થાય છે. મન અને ચક્ષુ અપ્રાપ્યકારી હોવાથી, તેમને વ્યંજનાવગ્રહ થઇ શકતો નથી. અર્થના પરિચ્છેદ કરનાર અર્થાવગ્રહ છ ઇંદ્રિયોવડે છ પ્રકારનો જાણુવો. અને તે પ્રમાણે ઇહા, અપાય અને ધારણાના ભેદો મેળવતા ચોવીશ ભેદ થયા. તેમા વ્યંજનાવગ્રહના ચાર ભેદો મેળવતા અઠ્ઠાવીશ ભેદ થયા. એ અઠ્ઠાવીશ ભેદોને બહુ, બહુવિધ, ક્ષિપ્ર, અનિશ્રિત, નિશ્ચિત, અને ધ્રુવ, એ છ ભેદ તથા એના પ્રતિ

પક્ષી છ ભેદ મળી, બાર પ્રકારે ગુણતાં, ત્રણુસો છત્રીસ ભેદ થાય છે. જૂદી જૂદી જાતના અનેક શબ્દોને જુદા જુદા સ્વરૂપથી ઓળખવા તે બહુ છે; તે દરેકના પાછા સ્નિગ્ધ મધુરાદિક ભેદો જાણવા તે બહુવિધ છે. તે ઝટ પોતાનારૂપે ઓળખાવા તે ક્ષિપ્ર છે; લિંગ વગરનું સ્વરૂપથી જાણવું તે અનિશ્રિત છે; સંશયવિના જાણવું તે નિશ્ચિત છે, કોઈવેળા નહિ પણ નિરંતર જાણવું તે ધ્રુવ છે; મતિજ્ઞાનની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ એક જીવની અપેક્ષાએ છાસઠ સાગરોપમ અધિક છે; એટલા કાળ પ્રમાણવાળું ઉત્કૃષ્ટ શ્રુતજ્ઞાન પણ છે. શ્રુતજ્ઞાનના ચોદ ભેદ છે; અક્ષય, સંજ્ઞી, સમ્યક્, સાદિ, સપર્યંવસિત, ગમિક, અને અંગપ્રવિષ્ટ; સાત ભેદ અને તેના પ્રતિપક્ષી સાતભેદ મેળવતા, ચોદભેદ થાય. અવધિજ્ઞાનના બે ભેદ છે. (૧) ભવપ્રત્યયિક અને (૨) ગુણપ્રત્યયિક; તેમા નારકીના જીવો અને દેવતાઓને ભયપ્રત્યયિક અવધિજ્ઞાન છે, ભવપ્રત્યયિક અવધિજ્ઞાન ઉત્કૃષ્ટપણે તેત્રીસ સાગરોપમ, અને જઘન્યથી દશ હજાર વર્ષ પર્યંત છે. ત્યા અનુગામી એટલે ભવાંતરે સાથે આવતુ જ્ઞાન તે અપ્રતિપાતી અવધિજ્ઞાન કહેવાય છે; અને જન્મ સુધી રહે તે પ્રતિપાતી છે. ગુણપ્રત્યયિક અવધિજ્ઞાન બે પ્રકારનું છે; તિર્યંચોનું અને મનુષ્યોનું. તે જઘન્યથી એક સમય અને ઉત્કૃષ્ટ છાસઠ સાગરોપમ ઝાઝેરું હોય છે. તે બેવાર કોઇ વિજય વિમાને જાય, અથવા ત્રણવાર અચ્યુત દેવલોકમાં જઇ, ત્રણ જ્ઞાન સહિત મનુષ્યપણે જન્મે ત્યારે થાય છે. અનુગામી, અનનુગામી, વર્ધમાન, અને હીયમાન, તથા પ્રતિપાતી અને અપ્રતિપાતી, એ છ પ્રકારે અવધિજ્ઞાન

ભેદો જાણવા. અવધિજ્ઞાન નિશ્ચયથી પ્રત્યક્ષ અને રૂપીદ્રવ્ય વિષયી છે; એ ત્રણે સમ્યગ્દષ્ટિ જીવને હોય ત્યારે જ્ઞાન ગણાય છે: તેમાં મતિશ્રુત તો બે સાથેજ રહે છે; અને અવધિજ્ઞાન સાથે પણ થાય; અને પછીથી પણ થાય. એ ત્રણ જ્ઞાનના સ્વામી પર્યાપ્તસંજ્ઞી પચેંદ્રિય જીવો હોય છે. વળી પરભવનું આવેલું અવધિજ્ઞાન અપર્યાપ્ત સંજ્ઞીમાં પણ ગણાય; કહ્યુ છે કે, સન્નિ अपज्जत्तेवि हु परभावियं ओहिनाणं तु એમ ધર્મરત્નપ્રકરણ માં કહ્યું છે. પરમાવધિ અંતર્મુહૂર્ત હોય છે. લોકાકાશપ્રમાણ જે અવધિજ્ઞાન થાય છે, તે અપ્રતિપાતી અવધિજ્ઞાન ગણાય છે. અપ્રમત્તયતિને મન સંબંધી જે જ્ઞાન થાય, તે મનઃપર્યવ જ્ઞાન કહેવાય છે. મનઃપર્યવના બે ભેદ છે; ઋજુમતિ મનઃ પર્યવજ્ઞાની અઢી આંગળ ઉણું સમયક્ષેત્ર જુવે છે. અને વિપુલમતિ સંપૂર્ણ ક્ષેત્ર જુવે છે. મનઃપર્યવ જ્ઞાન જઘન્યથી અંતર્મુહૂર્ત પ્રમાણ હોય, અને ઉત્કૃષ્ટ દેશોનપૂર્વકોટિ વર્ષ પર્યંત હોય. જિન સિવાય કોઇકને વખતે અવધિજ્ઞાન વિના પણ મનઃપર્યવજ્ઞાન થાય છે; શ્રુતકેવલી, આહારક લબ્ધિવાળા, ઋજુમતિ અને ઉપશમશ્રેણીવાળા જીવ પડે તો, પાછા અનંતભવ પરિભ્રમણ કરે છે; બાકી વિપુલમતિ તો અપ્રતિપાતિ જાણવા. પંચમ કેવલજ્ઞાન સર્વદ્રવ્ય તથા સર્વ પર્યાયગોચર છે. તેના બે ભેદ છે; ભવસ્થ, અભવસ્થ; તેમા ભવસ્થ કેવલજ્ઞાન જઘન્યથી અંતર્મુહૂર્ત અને ઉત્કૃષ્ટ દેશેઊણા પૂર્વકોટિ હોય; અભવસ્થ કેવલજ્ઞાન સાદિ અપર્યવસિત છે. સર્વજ્ઞાનોમાં શ્રુતજ્ઞાનજ ઉત્તમ છે, કેમકે તે દીપકની માફક સ્વ અને પરપ્રકાશક છે. બાકીના જ્ઞાન મૂક છે. કેવલજ્ઞાની પણ જે બોલે છે, તે વચનરૂપ હોવાથી, શ્રુતજ્ઞાન

છે; તેમ જાણતો પણ મૂકકેવલી બોલી શકતો નથી, તેથી તે બીજાને ઉપદેશ આપી તારી શકતો નથી, જ્ઞાન, મહામોહરૂપ અંધકારની લહેરોને હરવા સૂર્યોદય સમાન છે. દુર્જય કર્મરૂપ ગજોને હણવા જ્ઞાન સિંહ સમાન છે. જીવ અને અજીવ વસ્તુઓ દેખવામાટે જ્ઞાન લોચન સમાન છે. જે અપૂર્વજ્ઞાન શીખે છે, તે તીર્થંકરપદ પ્રાપ્ત કરે છે, અને અન્યોને અપૂર્વજ્ઞાન શિખવે તો મહાફળ મોક્ષરૂપ થાયજ; કોઈ અજ્ઞાની જીવ પણ માષતુષની પેઠે સમ્યગ્જ્ઞાનમા ઉદ્યમ કરતો છતો, કેવલજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ કરે છે. જ્ઞાની સંવિજ્ઞપાક્ષિક છતાં, પણ જેવું દૃઢ સમ્યક્ત્વ ધારી શકે છે, તેવું જ્ઞાન વિના અજ્ઞાની તીવ્રતપ કરતો છતો પણ, દૃઢ સમ્યક્ત્વ ધારણ કરી શકે નહિ. જૈન દીક્ષા પામીને પણ જે પરમાર્થતત્ત્વના અજાણ—સંસારમાં વારંવાર પરિભ્રમણ કરે છે, તેમા જ્ઞાનાવરણીયનો દોષ છે. વળી જ્ઞાન વિનાનું ચારિત્ર શું ફળ આપે છે તે કહે છે—

गाथा.

नाणविहूणो चरणुज्जुओवि, न रूपावि लहइ निव्वाणं ।
अंधुव्व पावमाणो, निवडइ संसारकूवंमि ॥ १ ॥

अन्नाणी कुणउ कट्ठं, संवेगपरायणो वि संतोवि ।
जिणभणियं जइधम्मं, सावयधम्मं च विहिपुव्वं ॥ २॥

જ્ઞાનરહિત કોઈ ચારિત્રમા તત્પર હોય, તો પણ તે મોક્ષ નહિ પામતા, આંધળાની માફક દોડતો પડો સંસારકૂવામા પડે છે સંવેગમા પરાયણ અને શાંત એવો અજ્ઞાની જિનેશ્વર

બહુ કૂદ્યો, ભવમાં ઝૂલ્યો, સંસારમાં સત્યાસત્યનો જરા માત્ર પણ વિચાર નહિ કરવાથી, પોતાની ભૂલથી દુઃખની સામગ્રી ઉત્પન્ન કરી છે. ચેતન ! જરા જ્ઞાનશકિત હોય, તો હું તમને સમજાવું. સમજો તો ખરા. સ્થિર થઈ, આંખ મીંચી બેસી જાઓ. કશું દેખાય છે ? ના નહિ. તેવી જ રીતે આંખ મીંચાયાથી કશું અંતે દેખવાનું નથી. સર્વ વસ્તુનો દેખનાર તથા તે સંબંધી વિચાર કરનાર તે તું પોતે છે. તું રાજાનો રાજા અને સ્વામીનો સ્વામી છે. તું જ્ઞાન ધ્યાનથી આત્માનુભવ કર. હે આત્મા ! તું જેમ જેમ જ્ઞાનથી પોતાના સ્વરૂપનો અનુભવ કરીશ, તેમ તેમ તારા દિલમા નવી નવી તર્કવિતર્કની સ્ફુરણાઓ પ્રશ્નરૂપે ઉઠશે, અને પાછી શમી જશે. અનુભવાર્થે નીચેનું પદ સ્મરણ કર.

पद.

अरे जीव ! शीदने कल्पना करे—ए राग.

अनुभव आतमनो जो करे, तदा तुं अजरामर थई ठरे; ।
देहदेवळमां उंघ्या देवने, घडी नहीं सुख अरे ॥
सुरताघंटे उंघ भागे, जागे देव दुःख हरे ।
तदा तुं अजरामर थइ ठरे. ॥ १ ॥
त्यागे न जल ज्युं माछलुं माइ, तेम गुण निज वरे ।
अलख अनिहड आतमानी, दशा कबु नहीं फरे. तदा० ॥२॥
पार्श्वमणिसम ध्यान तारुं, सिद्धबुद्धता वरे ।
परम ब्रह्मस्वरूप पामी, नाम रूप नहीं धरे. तदा तुं० ॥ ३ ॥

गाडीमांहि बेसीने झट, चालजे निज घरे।
सारथि मनडुं अश्वइन्द्रिय, साचवे सुख सरे. तदा. तुं० ॥४॥
छेल्ली बाजी जीती ले भाई, मायाथी शीद मरे ?।
बुद्धिसागर चेत झटपट, चेतना करगरे. तदा. तुं० ॥ ५ ॥

હે આત્મન્ ! યદિ તું વિવેકદૃષ્ટિથી સ્વપરનો વિભાગ કરી, ચૈતન્ય તત્ત્વનો અનુભવ, સમ્યગ્ જ્ઞાનથી શ્રીવીરપ્રભુની પેઠે કરે તો તું પણ અજરામર થઇ સિદ્ધશિલાની ઉપર પરમાત્મમય થઈ, સાદિઅનંતમા ભાગે સ્થિર થાય કે જ્યા અનંતા સિદ્ધયા છે.

શિષ્યપ્રશ્ન—હે કૃપાસિન્ધુ ગુરો ! એક સ્થાનમા અનંત સિદ્ધ જીવો શી રીતે રહી શકતા હશે ? તેમજ એક આત્માના પ્રદેશ ભેગા અન્ય સિદ્ધોના પ્રદેશો રહેવાથી ભેળસેળપણું થઇ જાય કે નહી ?

ગુરુ—હે વિનેય, જિજ્ઞાસુ શિષ્ય ! એક સ્થાનમા અનંત સિદ્ધો રહે છે, તો પણ તેમને બાધ આવતો નથી જેમ એક ઓરડામા એક દીપકનો પ્રકાશ સમાઇ રહે છે, તેમજ તેજ ઓરડામા સાત દીપકનો પ્રકાશ પણ સમાઇ શકે છે, તેમજ સહસ્ર લક્ષકોટિ દીપકનો પ્રકાશ પણ સમાઈ શકે છે, જેમ સહસ્ર દીપકના પ્રકાશને એક ઓરડામાં સમાતાં વ્યાઘાત આવતો નથી-તેના પણ વિચારવાનું છે કે દીપકનો પ્રકાશ તો વર્ણ ગંધ રસ સ્પર્શવાન પુદ્ગલના સ્કંધો છે, જ્યારે રૂપી પુદ્ગલો પણ આવી રીતે સમાઈ શકે છે-તો પછી અરૂપી એવા સિદ્ધાત્માઓને એક સ્થાનમાં રહેતાં, કોઈ પણ પ્રકારનો

બાધ આવી શકતો જ નથી. વળી હે શિષ્ય !! તેં કહ્યું કે સિદ્ધાત્માના પ્રદેશો છે, તે અન્યસિદ્ધાત્માના પ્રદેશોની સાથે મળવાથી, સેળભેળપણું થઈ જાય; આમ કહેવું પણ યોગ્ય નથી, કારણ કે પ્રત્યેક સિદ્ધાત્માના અરૂપી પ્રદેશો અન્યાત્માના પ્રદેશો ભેગા રહે છે, છતાં પણ મળી જતા નથી. એક આકાશ પ્રદેશમાં અનંત સિદ્ધાત્મપ્રદેશો ભેગા રહેતાં પણ પ્રત્યેક સિદ્ધાત્માની વ્યક્તિ ભિન્ન હોવાને લીધે, ભેળસેળપણું થતું નથી. જેમ એક દુકાનમાં પાચ ગુમાસ્તાઓ રહે છે, પણ દરેકની વ્યક્તિ જુદી રહે છે. તેમાં કંઇ ભેળસેળપણું થતું નથી, તેમ સિદ્ધાત્મપ્રદેશમાં પણ સમજી લેવું. પ્રત્યેક સિદ્ધાત્મવ્યક્તિ ભિન્ન ભિન્ન હોવાને લીધે તેમાં ભેળસેળપણું થઇ શકતું નથી, એમ સમજી લેવું.

પૂર્વોક્ત સિદ્ધાત્મપદની શક્તિ આ શરીરમાં રહેલા આત્મામાં સત્તાએ રહી છે. તેને સંબોધીને કહે છે કે, હે ભવ્ય ! દેહરૂપ દેવળમાં અનાદિ કાળથી આત્મારૂપ દેવ અજ્ઞાન નિદ્રાથી ઊંઘ્યો છે, તેથી હું પોતે કોણ છું ? તે ભૂલી ગયો છે.

શિષ્યપ્રશ્ન—હે પરમકૃપાળુ શરણ્યસદ્ગુરો !! આપે કહ્યું કે દેહરૂપ દેવળમા અનાદિકાળથી આત્મા રહ્યો છે, એમ શી રીતે ઘટે ? કારણ કે, દેહ તો શતવર્ષ અધિક પ્રાયઃરહી પછી વિખરી જાય છે, તેની તો આદિ છે અને અંત પણ છે તો તમોએ તો દેહ દેવળમા અનાદિકાળથી આત્મદેવ રહ્યો છે, એમ કેમ કહ્યું ? દેહની આદિ થઇ, તો આત્મા અનાદિ કાળથી રહ્યો, એમ શી રીતે કહી શકાય ?

ગુરૂઉત્તર—હે ભવ્ય ! શ્રવણ કર ! દેહરૂપદેવળ એક

જાતનું નથી પણ તે પાંચ પ્રકારનું છે, તે નીચે પ્રમાણે–ઔદારિક, વૈક્રિય, આહારક, તૈજસ અને કાર્મણ. એ પાંચ શરીરમાં તૈજસ અને કાર્મણ સૂક્ષ્મ શરીર કહેવાય છે. ઔદારિક સ્થૂળ શરીર કહેવાય છે. દેવતા તથા નારકીનું વૈક્રિયશરીર હોય છે. ચારે ગતિમાં તૈજસ અને કાર્મણ શરીર આત્માની સાથે રહે છે. અનાદિ કાળથી સંસારમા જીવ શરીર ગ્રહે છે અને છોડે છે, પણ કોઈ વખત સંસારમાં શરીર વિના રહી શકતો નથી. પ્રવાહની અપેક્ષાએ અનાદિ કાળથી આત્માની સાથે શરીરનો સંબંધ છે, અને મનુષ્યાદિનું શરીર એક વ્યક્તિની અપેક્ષાએ સાદિસાંત ભાગે છે, તેથી હે શિષ્ય! અનાદિ કાળથી આત્માને દેહનો સંબંધ છે, તેથી કોઈ જાતનો વિરોધ આવતો નથી. આ ઠેકાણે દેહદેવળ ગ્રહ્યું છે, તે તો ફક્ત મનુષ્ય શરીર આશ્રી છે; તે તો સાદિસાંત ભાગે છે. દેહદેવળમા રહેલો આત્મા, પોતાની દેવત્વશક્તિના અજ્ઞાનને લીધે, અનંત શક્તિમાન છતા, પણ પોતાને શક્તિ રહિત માને છે. વળી પોતાને દેહની પેઠે વિનશ્વર માને છે. દેહના ધર્મોનો આત્મામા આરોપ કરે છે. દેહની વૃદ્ધતાથી પોતાને વૃદ્ધ અને દેહના ક્ષીણ સ્વભાવથી પોતાને ક્ષીણ માને છે. આવી રીતે પરના ધર્મો પોતામાં કરી, પોતાનું સત્ય સ્વરૂપ વિસરી ગયો છે. અહો! આશ્ચર્યની વાત છે કે દેહદેવળ ક્ષણભંગુર છે, તેનો પોતાને દુઃખ નથી, છતાં દુઃખ માની [illegible] કરે છે, ક્ષણભંગુર દેહદેવળના જીવતાં ચારે ગતિના [illegible] દુઃખના [illegible]

તર્જનનાં દુઃખો દેહવડે ભોગવવાં પડે છે, તેવા દેહમાં વાસ કરતાં જરા માત્ર પણ સુખ મળવાનું નથી. વળી દેહમાં સદાકાળ અશુચિ રહ્યા કરે છે. જે દેહમાં કસ્તૂરી નાંખીએ છીએ તે પણ વિષ્ટારૂપ બની જાય છે. નાકમાંથી લીંટ વહ્યા કરે છે, પેટમાં કરમીઆ, મળ, વિષ્ટા, મૂત્ર વિગેરે ભર્યું છે. ચક્ષુમાથી પીયા નીકળ્યા કરે છે. બગલમાંથી સદા દુર્ગંધી મેલ ઉત્પન્ન થાય છે. અનેક પ્રકારના રોગો શરીરમાં કર્મયોગે થયા કરે છે. જે દેહ સાત ધાતુથી બનેલ છે, તેનો એક પળનો પણ ભરૂસો નથી. જે દેહની બાલ, યુવા, વૃદ્ધાવસ્થા થયા કરે છે. એવા દેહ–દેવળમાં કોણ પોતાનો વાસ કલ્પે ? પોતાનો ખરો વાસ દેહમાં નથી. દેહ તો પુદ્‌ગલ છે અને આત્મા તો ત્રણે કાળમા પુદ્‌ગલથી જુદી જાતનો છે. આત્મા ચેતનાગુણવાળો છે, અને પુદ્‌ગલ સડણ, પડણ, વિધ્વંસન સ્વભાવવાળું છે. પોતાનો ખરો વાસ તો પોતાના અસંખ્ય પ્રદેશમા છે. તે પ્રદેશો અનાદિ કાળથી છે, અને અનંત છે; અસંખ્ય પ્રદેશો, અરૂપી અને અક્ષર છે. અસંખ્ય પ્રદેશરૂપ વાસ આત્માનો છે; અને શુદ્ધ ઉપયોગરુપ સુરતાનો ઘંટ ક્ષણે ક્ષણે વાગે છે, ત્યારે આત્મારૂપ દેવ પોતાના સ્વભાવે જાગે છે. પોતાના સ્વભાવે જાગૃતિ પામેલો આત્મા પોતાને નડતા અનંત દુઃખનો નાશ કરી શકે છે, અને એવી અવસ્થા પ્રાપ્ત થતા હે આત્મન્ ! તું અજરામર થાય છે. જેમ માછલાંઓ જળનો ત્યાગ કરતાં નથી તેમ આત્મારૂપ મત્સ્ય છે તે સ્વસ્વભાવરૂપ જલનો ત્યાગ કરે નહિ, ત્યારે પોતાના ગુણ પ્રાપ્ત કરે છે અને જ્યારે અવિનશ્વર અલક્ષ્ય આત્માની શુદ્ધ પરિણતિરૂપ

દશા સ્થિરપણે વર્તે છે, ત્યારે હે ભવ્ય ! તું અજરામર થાય છે, વળી કથ્યમાન આત્માની સ્તુતિ કરતાં કહે છે કે, હે આત્મા ! તારું ધ્યાન, પાર્શ્વમણિ સદશ છે. જેમ સહસ્ત્ર મણ લોહને પાર્શ્વમણિનો સ્પર્શ થાય, તો લોહ તુર્ત સુવર્ણતાને ભજે છે, તેમ હે આત્મન્ ! તારું ધ્યાન કરતાં, આત્મા તે પરમાત્મા બને છે. કહ્યું છે કે- "અપ્પા સો પરમપ્પા" આત્મા તે જ પરમાત્મા છે; આત્મધ્યાને પરમબ્રહ્મ, વા સિદ્ધત્વ પ્રાપ્ત કરી, પશ્ચાત્ કદાપિ કાળે નામ-રૂપને ધારણ કરી શકતો નથી–એવી હે આત્મન્ ! તારી સ્થિતિ છે. હે આત્મન્ ! ચારિત્રરૂપ ગાડીમા બેસીને, પોતાના ઘરે ચાલજે. મન સારથિ સમાન છે. ઇન્દ્રિયો અશ્વ સમાન છે, માટે મન અને ઇન્દ્રિયો ઉપર પોતાનો અંકુશ રાખજે મન અને ઇન્દ્રિયોના વશમા થઇ, તેને છૂટી મૂકી તો [1]ભવકાનનમા રખડાવશે, માટે અસખ્યપ્રદેશરૂપ નગર તરફ તુ ચાલજે. વળી હે આત્મન્ ! યાદ રાખજે કે અસંખ્યપ્રદેશરૂપ નગર તરફ જતા માર્ગમા ક્રોધ, માન, માયા, લોભરૂપ ચોરોનો વાસ આવે છે, માટે તેથી સાવધાન રહેજે વળી હે ચેતન ! અસખ્યપ્રદેશ-રૂપ પોતાના નગરપ્રતિ જતા, માર્ગમા તૃષ્ણારૂપ મોટી ખાઈ આવે છે, તેનું તળિયું જણાતુ નથી, તેના પછી જવાય નહિ, તેનો ઉપયોગ રાખજે વળી માર્ગમા આવતા શબ્દ, રૂપ, રસ, ગંધ, સ્પર્શરૂપ વિષવિષના વૃક્ષો આવે છે, તેની છાયામા [illegible] [illegible] નહી, અને જો વાસ કરીશ તો નાહક દુઃખ પ્રાપ્ત થશે; [illegible]

વળી હે ચેતન! માર્ગમાં ચાલતાં મોહરૂપ પલ્લીપતિ આવે છે, તે અનેક પ્રકારે તને છેતરવા પ્રયત્ન કરશે; પણ તેથી તું છેતરાઇશ નહીં. અભિમાનરૂપ અજગર માર્ગમાં પડયો છે, તેથી સાવધાન થઈ ચાલજે, માર્ગમા જતા પરભાવરૂપ સિંહ, મોહકાનનમા વસે છે, તેનાથી દૂર રહી ચાલજે. પ્રમાદદશારૂપ પિશાચિનીને અપ્રમત્ત મંત્રથી જીતી લેજે. વિવેકરૂપ ચક્ષુથી, સીધા માર્ગે જોઈ જોઇને ચાલતાં, તું આત્માના અસંખ્યપ્રદેશરૂપ નગરને પ્રાપ્ત કરીશ. આ નગર પ્રતિ કેટલાક પુરુષો ગમન કરવાની ઇચ્છા ધરાવે છે, પણ ગમન કરતા નથી. વળી કેટલાક પુરુષો કંઇક સમજીને ગમન કરે છે, પણ પંથમા પૂર્વોક્ત ચોરા વગેરેથી સપડાઈ જાય છે. કેટલાક ભવ્યો પ્રમાદ દશામાં પૂર્વોક્ત નગરનું સ્વરૂપ પણ સમજી શકતા નથી. કેટલાક આસન્ન ભવ્યજીવો! આવા સત્યનગર પ્રતિ ગમન કરી, [1]સ્વવાસ પ્રાપ્ત કરે છે, માટે હે ભવ્યજીવ! તું ચેત, અને આ બાજી જીતી લે. શા માટે મોહમાયાથી જન્મ મરણ કરે છે? અમરપદ પ્રાપ્ત કરવું પુરુષાર્થાધીન છે. હે જીવ! ઝટપટ ચેતી લે, અને શુદ્ધચેતના તને કરગરીને કહે છે કે પોતાના સ્વરૂપની પ્રાપ્તિ કર. આવી શુદ્ધ ચેતનાની વિજ્ઞપ્તિ શ્રવણ કરી, આત્મા નિર્વાણ પ્રતિ લક્ષ આપવા લાગ્યો.

નિર્વાણમા, હે ચેતન! તારું લક્ષ્ય છે, તો તારા આત્મામા જ નિર્વાણ (મોક્ષ) છે. મોક્ષ સ્વરૂપી આત્મા છે અને તે મોક્ષાવસ્થામા સિદ્ધશિલાની ઉપર રહે છે. નૈયાયિક, દુઃખના

૧ પોતાનું ઘર.

અત્યંતાભાવરૂપ મુક્તિ માને છે, અને સુખગુણનો પ્રલાપ કરે છે. તેથી તેનું માનેલું મુક્તિનું સ્વરૂપ યોગ્ય નથી. તથા અદ્વૈતવાદી, સર્વવ્યાપક મુક્તિ માને છે, પણ તત્ત્વથી વિચારી જોતા, સર્વવ્યાપક આત્મા માનતાં તેનો બંધ અને મોક્ષ આકાશની પેઠે ઘટતો નથી. રામાનુજ મતવાળા તો આ પ્રમાણે કહે છેઃ–

आनन्दमयपरमात्मनि जीवात्मलयो मोक्ष इत्याहुः, तत्र लयो यद्येकादशेन्द्रियसूक्ष्ममात्रावस्थितपंचभूतात्मकलिंगशरीराप-गमस्तदा नामकर्मक्षय एव स इति कर्मक्षयरूपमोक्षवादिक-क्षाप्रवेशो, यदि चोपाधिशरीरनाशे औपाधिकजीवनाशस्तदा तेन रूपेण अकाम्यत्वात् अपुरुषार्थत्वात् ॥ આનન્દમય પરમાત્મામા જીવાત્માનો લક્ષ્ય થવો, તેજ મોક્ષ છે. તેને સ્યા-દ્વાદવાદી કહે છે કે–હે રામાનુજ મતવાદી! તમારો માનેલો લય, એકાદશ ઇન્દ્રિય, સૂક્ષ્મમાત્રાવસ્થિતપંચભૂતસ્વરૂપ જે લિંગ શરીર, તેનો નાશ તેને મોક્ષ કહો છો. જો એવો તમારો મોક્ષ હોય, તો સંપૂર્ણ કર્મક્ષયથી મોક્ષ માનનાર જૈન-મતના તમારો પ્રવેશ થયો. કદાપિ જો તમે ઉપાધિકશરીરના નાશથી ઓપાધિકજીવનો નાશ થઈ જવો તેને મુક્તિ માનતા હો તો જીવના નાશરૂપ મુક્તિ ઇચ્છવા લાયક નથી. તથા તેવી મુક્તિ માટે પુરુષાર્થ કોઈ કરે જ નહિ, માટે રામાનુજે માનેલી મુક્તિ યોગ્ય નથી. વળી દયાનંદસરસ્વતીનાં મતવાળા આર્ય-સમાજી લોક કહે છે કે–જીવ મુક્તિમા જઈ કેટલોક કાળ રહી, પાછો સંસારમા આવે છે ત્યારે તે મતવાળાને પૂછીએ છીએ કે મોક્ષમા ગએલા આત્માને અજ્ઞાન–અવિદ્યા ખેંચી લાવે છે કે બાહર તે પોતાની ઇચ્છાથી પાછો આવે છે? અથવા ક્યારે

ગુણ તરફ લક્ષ જતું નથી. હે ભવ્ય ! જરા હૃદયમા સમજ ! દરેક મનુષ્યમાં દોષ અને ગુણ રહેલા છે. **કાળી બાજુ તરફ નહિ દેખતાં, ધોળી બાજુ તરફ દેખવાની ટેવ પાડ !!** હે ચેતન ! અનાદિ કાળથી દોષ દેખાડવાની ટેવ પડી છે, તેને વૈરાગ્યથી અને જ્ઞાનથી વાર. જેમ જેમ દોષ દેખવાપણું દૂર જશે, તેમ તેમ આત્મા, સ્વભાવમાં રમણ કરશે, અને સ્વ સ્વભાવરમણતાથી આત્મગુણોનો પ્રકાશ થશે; માટે હે ભવ્ય ! વૈર, અદેખાઈ, નિંદાનું મૂલ કારણ પરદોષદૃષ્ટિને જલાંજલિ આપ. સંસારમા અનેક પુરુષોનો સ્વભાવ પારકા દોષ દેખવાનો જોવામાં આવે છે, તેવા પરદોષદ્રષ્ટાઓના ઉપર પણ સમભાવ ધારણ કરવો, અને પરદોષદ્રષ્ટાઓનાં દૂષણો જોવાની ટેવ પણ કદિ રાખવી નહીં. આપણા દૂષણો અન્ય મનુષ્યો જોવા પ્રયત્ન કરે છે, ત્યારે તેમના દૂષણો જોવાનું પણ આપણું મન થઈ જાય છે, અને તેથી મનોવૃત્તિ ખરાબ થઈ જાય છે. આપણે તો એમ સમજવું કે અન્ય પુરુષો પોતાની ખરાબ ટેવથી ભલે દૂષણો જુવે, પણ મારે તો છતા વા અછતા, પણ અન્યના દૂષણો શામાટે જોવા જોઇએ ? અન્યના દૂષણો જોવાથી, હું પોતે પર સ્વભાવમા રમી કર્મ બાંધું છું; તેથી હું દોષી બનું છું. વળી અન્યના દૂષણો જોવાથી, અને તેમની નિંદા કરવાથી, અન્યો માંથી કંઈ દૂષણો જતા રહેતાં નથી. **પારકા દોષ દેખવા કરતાં, પોતાના દોષોને જોશો તો માલૂમ પડશે કે મારું કેટલું આત્મવિરુદ્ધ આચરણ છે !** પોતાનું શુદ્ધ રૂપ મૂકી મન ક્યા ક્યા ભટકે છે, તેનો તો જરા વિચાર કર !! તમારું મન પોતાના સ્વરૂપને મૂકી, પુદ્ગલભાવમા જાય છે, તેજ

તમારો મોટો દોષ છે. તમો સમયે સમયે સાત અથવા આઠ કર્મને ગ્રહણ કરો છો, તે તમારો શું સામાન્ય દોષ છે? અલબત્ત તે મોટામા મોટો દોષ છે; તમો રાગ અને દ્વેષ કરો છો એશું તમારામા મોટો દોષ નથી? અલબત્ત મોટો દોષ છે. તમારુ ચિત્ત જડપદાર્થમા સુખ માને છે, એ શું ઓછો દોષ છે? તમારું મન અનેક પ્રકારના વિકલ્પ સંકલ્પ કર્યા કરે છે, તે શું ઓછો દોષ છે! આઠ કર્મ પણ દોષરૂપ જ છે, અને તે આઠ કર્મને તમો ધારણ કરો છો તો તેથી તમો નિર્દોષી ઠરતા નથી. તમો હસો છો, ખેલો છો, અંતરના અનેક પ્રકારની કુવાસનાઓને ધારણ કરો છો, તેથી શું તમો દોષી ઠરતા નથી? અવશ્ય ઠરો છો; તમો અજ્ઞાન સ્થિતિથી સ્વાત્મજ્ઞાન ભૂલી ગયા છો તે શું ઓછો દોષ છે? આત્માની પરમાત્મસ્થિતિ થવા અર્થે બાહ્ય અને અંતર્ કોઇપણ પ્રકારનો ઉદ્યમ કરતા નથી, તે શું દોષ નથી? અલબત્ત દોષ જ છે. તમો આત્મજ્ઞાનપ્રાપ્તિ માટે આત્મજ્ઞાની મુનિરાજ પાસે જતા નથી, તે શું ઓછો દોષ નથી સેવતા!! તમો દુનિયાની નીતિ પ્રમાણે ચાલો છો, કિંતુ આત્મધર્મપ્રાપ્તિની નીતિ માટે કાંઈપણ લક્ષ આપતા નથી તે શું તમારો દોષ નથી? પણ તમોને બીજાને દોષી માની, દોષમય દૃષ્ટિવાળુ [illegible], પણ પોતાના ગુણોની પ્રાપ્તિ માટે કંઈપણ ઉદ્યમ [illegible], તે શું ઓછો દોષ છે? તમો મનુષ્ય જન્મ [illegible] [illegible] પછી [illegible] મનુષ્ય ગુમાવો છો તે [illegible] દોષ નથી? [illegible] આયુષ્ય [illegible] [illegible] છે, તે કેમ ભૂલી જાઓ છો? [illegible] દોષને

દેખવાની ટેવ પરિહરી, આત્મગુણોનું નિરીક્ષણ કરશો, તો અજરામર પદ પ્રાપ્ત કરશો. આપણા શ્રી વીરજિનેશ્વર કોઇનો અલ્પમાત્ર પણ દોષ દેખ્યો નથી; અને કોઈની નિંદા કરી નથી. તમારે પણ મુકિત પદની ઇચ્છા હોય, તો હવે જરા આત્મસન્મુખદૃષ્ટિ દઇ, પોતાનું સ્વરૂપ વિચારવું ઘટે છે. શ્રી ત્રેવીશમા તીર્થંકર પાર્શ્વપ્રભુ ઉપર કમઠના જીવે બહુ ઉપસર્ગ કર્યા, પણ પ્રભુએ તેના દોષ તરફ દૃષ્ટિ દીધી નથી. શ્રી ગજકુસુમાલે પોતાના સસરાના ઉપર દોષદૃષ્ટિથી જોયું નથી. અપકાર કરનાર ભલે અપકારરૂપ દોષનું સેવન કરે, પણ આપણે તો અપકાર કરનારા પ્રતિ દોષદૃષ્ટિથી જોવું યોગ્ય નથી. તમે દોષદ્રષ્ટિવાળા છો, તો કાગડા અને તમારામા અંતર્ નથી. દોષ દેખવામા આશ્ચર્ય નથી, પણ ગુણ દેખવામાં આશ્ચર્ય છે. દોષ દેખવા તથા દોષનું કથન કરવામા ધર્મ નથી, પણ ગુણ દેખવામા ધર્મ છે. દોષીને દોષી કહી, તેમની ફજેતી કરવાના પોતાની તથા તેમની ઉન્નતિ નથી, પણ તેમને ગુણી બનાવવામા તથા પોતાની દોષ દેખવાની ટેવ ટાળવામા ઉન્નતિ સમજવી. કોઈ એક નાના બાળકની માતા પુત્રની વિષ્ઠાને ધોઈ નાખે છે, તેમ ઉત્તમ પુરુષો કે જે માતાના સમાન છે, તે દોષી પુરુષોના દોષરૂપ વિષ્ઠાને ધોઈ નાખે છે, પણ નિંદામા તો પ્રવૃત્ત થતા જ નથી. ભવ્ય પુરુષો પોતાના શુદ્ધાચરણથી અને જીવોના દોષને ટાળી નાખે છે, અને સત્પુરુષોની વાણીરૂપ ગંગા નદીમા અસત્પુરુષો સ્નાન કરી દોષોને દૂર કરે છે. परगुणपरमाणून्, पर्वतीकृत्य नित्यं, निजहृदि विकसंतः सति संत कियन्त. ॥ પરમાણુ સમાન પરગુણને પર્વત સમાન ગણી

છે. જે દિવસમા તમોએ કોઇના દોષો તરફ દૃષ્ટિ નહિ દીધી હોય, તે દિવસને ધન્ય છે. અનાદિકાળથી તમને દોષ જોવાની ટેવ પડી છે અને તેથી તમોએ તમારી ઉન્નતિમાં પોતાના હાથે પથરા નાખ્યા છે, તેથી તમારી આત્મશકિતનો પ્રકાશ થતો નથી બીજાના દોષ જોવાનો તમને કોઈએ હુકમ આપ્યો છે ? બીજાના દોષો જોતાં, પ્રથમ તમારા હૃદયમાં દોષનો ભાસ થાય છે, તેથી તમને શમભાવની પ્રાપ્તિ થવાની નથી, અને શમભાવની પ્રાપ્તિ વિના મુકિત નથી. તમો સાધુ અગર સાધ્વી હો અને કોઇની આગળ તમો નિંદા કરો છો, અને અન્યના દોષોથી તમારી જીભ મલિન કરો છો,–તમારું મન મલિન કરો છો, તેથી શું દોષોને શ્રવણ કરનારા પુરુષો તમને પવિત્ર ધારશે કે કેમ તેનો વિચાર કરો. પ્રાય: ઘણું કરીને તમો દ્વેષ, સ્પર્ધા અને અન્યની મોટાઈથી અન્યના દોષો જોવાનું અને કથનનું સાહસ કરો છો, તેથી તમે ભારે દોષી બનો છો. તમો અન્યના જે દોષો જુઓ છો, તે ખરા હોય કે ખોટા હોય, તેમા શું પ્રમાણ છે ? અન્યમા રહેલા છતા દોષો દેખવાની, તથા તેની નિંદા કરવાની ટેવથીજ તમો પરમાત્મપદ પ્રાપ્ત કરી શકતા નથી તમારી સ્વસ્વભાવ રમણતાને તમો પરદોષગ્રહણની કુટેવથી પ્રાપ્ત કરી શકતા નથી. તમો આજથી સ્વાત્મોન્નતિના શિખરે ચઢવાનુ ઇચ્છતા હો, તો પરદોષ ગ્રહણ કરવાની બુદ્ધિને દેશવટો દ્યો, અને દ્રઢપ્રતિજ્ઞા કરો, કે હું આજથી કોઈના દોષ જોઇશ નહિ. અને કદી કલેશ, વૈર વિગેરે કારણથી અન્ય દોષોચ્ચારણબુદ્ધિ થાય, તો જિનેશ્વર ભગવાનનું તે સમયે સ્મરણ કરીને બૂરી ટેવને વારીશ. કોઇની નિંદા

કરવાની બુદ્ધિ થાય, ત્યારે તમારા મનને પ્રભુગુણસ્મરણમા જોડજો. તમારી નિંદા કોઇ કરે, તે જાણીને તેની નિંદા કરવા પ્રવૃત્ત થશો નહીં. આપણી મનોવૃત્તિયો ઉપર બહુ દાબ મૂકવો જોઇએ. મનોવૃત્તિને આત્મસ્વભાવમા જોડવી, અને પરસ્વભાવનો ત્યાગ કરવો. આત્મધર્મના ઉપયોગ ભૂલીને, અન્યવિકલ્પસંકલ્પ કરવા, તે સર્વ પરભાવ છે આર્તધ્યાન અને રૌદ્રધ્યાન તે પરભાવના ઘરના છે. આર્તધ્યાનના ચાર પાયા છે, અને રૌદ્રધ્યાનના ચાર પાયા છે તેનુ વિશેષ સ્વરૂપ અસ્મત્કૃત ધ્યાનવિચારમાથી જોઈ લેવું. પરસ્વભાવમા વર્તતા તિરોભાવની વૃદ્ધિ થવાથી, જ્ઞાનાદિગુણો પ્રકટ થતા નથી, પણ આત્મજ્ઞાન સંપ્રાપ્ત કરી, આત્મસ્વભાવે રમણ કરતા, ક્ષાયિકભાવની વૃદ્ધિ થાય છે. પ્રથમ તો આત્મસ્વભાવમા રમણતા કરવી. એ અશક્ય લાગશે, પણ અભ્યાસ કરતા હળવે હળવે ધ્યાનમા પ્રવેશ થશે અનેક વિકલ્પસંકલ્પ કરતી મનોવૃત્તિયોને વાળી લઈ, એક સ્થિર ઉપયોગથી જ્ઞાનાદિ ગુણોનુ રમણ કરવું. અનેક પ્રકારના વિચારો, તમારા મનના પ્રવેશ કરતા જણાશે, પણ તમો હિંમત હારશો નહિ. પ્રથમ ધ્યાનાવસ્થામા વિકલ્પ સંકલ્પોની સાથે [illegible] યુદ્ધ કરી પોતાના મનને એક આત્મસ્વરૂપોપયોગમા જ જોડવું, [illegible] બહાદુરી છે [illegible] પેઠે, [illegible] આપણામાં [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

જરામાત્ર સંશય નથી. આત્મસ્વરૂપની જાગૃતિથી, અને ધ્યાનની સ્થિરતા વૃદ્ધિ પામવાથી, શુદ્ધાત્મસ્વરૂપનો અનુભવ હૃદયમાં પ્રકટે છે. પછી ધ્યાની પુરુષને અન્ય મનુષ્યોની સાથે વાર્તાલાપ કરવાનું પણ ગમતું નથી. સર્વ બાહ્ય પદાર્થોમા ઇષ્ટબુદ્ધિ બંધાઇ હતી, તે ટળી જાય છે, અનિષ્ટસંયોગ અને અનિષ્ટ પદાર્થો પર રુચિ બંધાઇ હતી, તે પણ ટળી જાય છે અંતરની રમણતા વિના ધ્યાનીના હૃદયમાં આનંદ પ્રકટતો નથી. ખરેખર અંતરના અનુભવની ખુમારીમા લીન થવાથી आत्मध्यानात्परं सुखम्। એ જ સૂત્રનો સમ્યક્ અનુભવ પ્રતીત થાય છે.

હવે આત્મગુણપ્રાપ્તિ અર્થે પ્રવૃત્તિ કરવાથી નિવૃત્તિ થાય છે તે દર્શાવે છે.

दुहा.

रत्नत्रयी प्रवृत्तिमां, अंते छे निवृत्ति।
त्यजी प्रवृत्ति बाह्यनी, भजवी अन्तर्भक्ति ॥ ७७ ॥

अन्तर्भक्ति भावतां, अन्तर्मां उद्योत।
शुद्धस्वभावे आत्मनी, झळके रूडी ज्योत ॥ ७८ ॥

शुद्धस्वभावे शांतता, अवरशांतता त्याग।
सेवो शांति आत्मनी, करजो तेनो राग ॥ ७९ ॥

જ્ઞાનદર્શનચારિત્રરૂપરત્નત્રયીમાં પ્રવૃત્તિ કરવાથી અંતે મોક્ષ છે, માટે જ્ઞાનદર્શનચારિત્ર વિનાની જે બાહ્યપ્રવૃત્તિ, તેનો ત્યાગ

કરી અંતર આત્મતત્ત્વની ભક્તિ કરવી. આત્મારૂપ સત્યસાહિબની સેવા–ચાકરી કરતાં, દરિદ્રાવસ્થા રહેતી નથી. જેવી દ્રવ્ય કમાવામાં બુદ્ધિ થાય છે, તથા જેવી સુંદર યૌવનાવસ્થાવાળી સ્ત્રીમાં રાગભાવની બુદ્ધિ થાય છે, તેવી રાગભાવથી જો અન્તરાત્મતત્ત્વમાં પ્રવૃત્તિ થાય તો મુક્તિ સત્વર થાય છે. અંતરાત્માની સેવાથી મનમાં આનંદની લહરીઓ પ્રકટે છે. અન્તરાત્મની સેવાભક્તિ સમાન કોઈની સેવા નથી. તે સંબંધી શ્રી યશોવિજયજી ઉપાધ્યાયજી કહે છે કે–

पद ।

अब मैं साचो साहिब पायो, याकी सेवा करत हुं याको;
मुज मन प्रेम सोहायो. अब० १

याकुं और न होवे अपनो, जो दीजे घरमायो;
संपत्ति अपनी क्षणमें देवे, वय तो दीलमें ध्यायो. अब० २

औरनकी जन करतहे चाकरी, दूरदेश पाउ घासे;
अंतरजामी ध्याने दीसे, वयतो अपने पासे. अब० ३

और कबहु कोई कारण कोप्यो, बहोत उपाय न तुसे;
चिदानन्द मे मगन रहतु है, वे तो कबहु न रूसे. अब० ४

औरनकी चिन्ता चित्ते न मिटे, सब दिन धंधे जावे;
थीरता सुख पूरणगुण खेले, वयतो अपने भावे. अब० ५

पराधीन है भोग औरको, याते होत वियोगो;
सदा सिद्ध संपूर्ण [illegible], [illegible] अब० ६

ज्युं जानो त्युं जगजन जाणो, मैं तो सेवक उनको;
पक्षपात तो परशुं होवे, राग धरत हुं गुनको. अव० ७

भाव एक हि सब ज्ञानीको, मूरख भेद न भावे ।
अपनो साहिब जो पिछाणे, सो जस लीला पावे. अव० ८

ભાવાર્થ:—હવે મેં સત્યસાહેબ જે દેહમાં અસંખ્ય પ્રદેશરૂપવ્યક્તિથી વિરાજિત આત્મા છે, તેને મેળવ્યો; જેની અંતરૂદૃષ્ટિથી સેવા કરતા મારો જેના ઉપર પ્રેમ થઇ ગયો છે, એવા આત્મસાહેબને પ્રાપ્ત કર્યો. અંતરાત્મપ્રભુથી અન્ય કોઇ પોતાનો થતો નથી. વળી સેવા કરતા, પોતાની સર્વ આત્મસમૃદ્ધિ ક્ષણવારમા આપી દે છે. ક્ષપકશ્રેણિએ ચડેલા મુનિવર્યો શુકલધ્યાનમા ધ્યાનારૂઢ થઇ, સ્થિરોપયોગથી, આત્મપ્રભુની સેવા કરે છે, તો તે કર્મની પ્રકૃતિયોને ખેરવી તેરમા ગુણઠાણે ક્ષાયિકભાવની નવ લબ્ધિયોને આત્મરૂપ પ્રભુ અર્પે છે. આત્મા પોતાની સેવા કરે છે અને પોતેજ સંપત્તિઓ આપે છે, માટે આત્મરૂપ સાહેબ જ મારા દિલમા ધ્યેય છે. એના વિના રાજા, ચક્રવર્તી, શેઠ, પાદશાહ, ઠાકોર વિગેરે બાહ્યધનસત્તાથી સાહેબ કહેવાય છે, તે તો મારા દિલમા રુચતા નથી. બાહ્ય સાહેબ અને આત્મસાહેબમા આકાશપાતાળ જેટલો ફેર છે. મેરુપર્વતની આગળ સરસવનો દાણો કયા? સ્વયંભૂ સમુદ્રની આગળ ખાબોચિયું શા હિસાબમા? હંસની આગળ કાક શા હિસાબમા? ઐરાવત હસ્તિની આગળ રાસભ શા હિસાબમા? ઇંદ્રની આગળ ભૂત શા હિસાબમાં? ગરુડની ગતિ આગળ

કુકડાની ગતિ શા હિસાબમાં ? સૂર્યતેજ આગળ ખજુઆનું તેજ શા હિસાબમાં ? કલ્પવૃક્ષની આગળ આકડો શા હિસાબમાં ! તેવી રીતે આત્મારૂપ સાહેબની આગળ બાહ્યના દેખાતા સાહેબો કંઈ હિસાબમા નથી. અંતરાત્મપ્રભુની સેવાથી મનુષ્ય અનેક પ્રકારની લબ્ધિઓ પ્રાપ્ત કરે છે શ્રી ગૌતમસ્વામિને અઠ્ઠાવીશ લબ્ધિયો પ્રાપ્ત થઇ હતી, તે પણ અંતરાત્મ પ્રભુની સેવાથી થઇ હતી. વજ્રસ્વામીને આકાશગામિની વિદ્યા પ્રાપ્ત થઈ હતી; તેમાં પણ તે જ કારણ હતું. શ્રી યશોવિજયજી ઉપાધ્યાયે સેંકડો ગ્રંથ આદિની રચના કરી, તેમાં પણ અંતરાત્મપ્રભુની સેવાથી જ જ્ઞાનશક્તિ પ્રાપ્ત થએલી હતી. શ્રી કલિકાલસર્વજ્ઞ હેમચંદ્ર આચાર્યે મહાન્ ગ્રંથોની રચના કરી છે, તે પણ અંતરાત્મપ્રભુના સેવામાહાત્મ્યથી જ સમજવી. શ્રી આષાઢાભૂતિ આચાર્ય નાટક કરતા કરતા કેવળજ્ઞાન પામ્યા, તે પણ અંતરાત્મપ્રભુની ધ્યાનરૂપ સેવાથી જ સમજવું શ્રી ઇલાચીકુમાર, વાંસે ચઢી, અંતરાત્મપ્રભુની ભાવનારૂપ સેવાથી કેવળજ્ઞાન પામ્યા શ્રી મરુદેવી માતા હસ્તિના ઉપર બેઠા છતા, અંતરાત્મપ્રભુની ભાવનારૂપ સેવાથી કેવળજ્ઞાન પામ્યા. શ્રી ગૌતમસ્વામી અંતરાત્મપ્રભુની ભાવનાદર્શનરૂપ સેવા કરતા કેવળજ્ઞાન પામ્યા. શ્રી પૃથ્વીચંદ્ર અને [illegible] અંતરાત્મપ્રભુની ભાવનારૂપ સેવાથી કેવળજ્ઞાન પામ્યા [illegible] શ્રી સનત્કુમાર અંતરાત્મપ્રભુના [illegible] [illegible] શ્રી [illegible] અંતરાત્મપ્રભુની સેવા [illegible] પામ્યા. શ્રી [illegible] કુમાર [illegible] [illegible] [illegible], તે પણ અંતરાત્મ[illegible]

તપરૂપ સેવાથીજ. વાલીએ રાવણને બગલમા ઘાલી ફેરવ્યો, તથા અષ્ટાપદ ચાંપી રાવણને બૂમ પાડવાની પ્રેરણા કરાવી, તે પણ અંતરાત્મપ્રભુની સેવાકૃપાથી. શ્રી ભરતરાજા આરીસાભુવનમાં કેવળજ્ઞાન પામ્યા, તે પણ અંતરાત્મપ્રભુની ભાવના ધ્યાનરૂપ સેવાનો મહિમા જાણવો. શ્રી પ્રસન્નચન્દ્રરાજર્ષિ કેવલજ્ઞાન પામ્યા, તે પણ અંતરાત્મપ્રભુની સેવાથીજ. શ્રી ગજસુકુમાલે મસ્તકે અગ્નિની વેદના સહન કરી તે પણ અંતરાત્મપ્રભુની સેવાથીજ. ધર્મધ્યાન અને શુકલધ્યાનથી અંતરાત્મપ્રભુની સેવા ચાકરી થઇ શકે છે અને બહિરાત્મપ્રભુઓની સેવા ચાકરી આર્ત્તધ્યાન અને રૌદ્રધ્યાનથી થાય છે. યોગિયો અનેક પ્રકારની લબ્ધિશક્તિયો પ્રાપ્ત કરે છે, તે પણ અંતરાત્મપ્રભુની સેવાના માહાત્મ્યથીજ સમજવું. અષ્ટસિદ્ધિ અને નવનિધિનું ભોક્તાપણું પણ અંતરાત્મપ્રભુની સેવાની પ્રસાદી સમજવી. મેરુપર્વતને કંપાવવાનું સામર્થ્ય પણ અંતરાત્મપ્રભુની સેવાથીજ પ્રકટે છે પૃથ્વીનું છત્ર કરવાનું સામર્થ્ય પણ અંતરાત્મપ્રભુની સેવામા સમાયું છે. અવધિજ્ઞાન તથા મન પર્યવજ્ઞાનની સંપદા પમાડનાર પણ અંતરાત્મપ્રભુની સેવાજ છે. શ્રીકૃષ્ણ અને શ્રેણિક નૃપને મુક્તિપદની પ્રાપ્તિ થશે, તે પણ અંતરાત્મપ્રભુના ધ્યાનથી જ સમજવું. રામ તથા પાચ પાડવોએ મુક્તિપદ પ્રાપ્ત કર્યું તે પણ અંતરાત્મપ્રભુની ધ્યાનરૂપ સેવાનુ માહાત્મ્ય જાણવું. પોતાની ભગિનીનો ભોકતા ચંદ્રશેખર રાજા પણ પરમપદ પામ્યો, તે પણ અંતરાત્મપ્રભુની સેવાથીજ. જાલી, મયાલી અને ઉવયાલી, પણ શત્રુનો જય કરનાર અંતરાત્મપ્રભુની સેવાથી મુક્તિપદ પામ્યા. સ્કંધકસૂરિના પંચશત

ગુણપર્યાય સમજીને શ્રેયઃસાધક ભવ્યાત્માઓ અંતરાત્મપ્રભુની સેવના કરે છે. અનાદિકાળથી અજ્ઞાનીજીવો આર્તધ્યાન અને રૌદ્રધ્યાનથી બહિરાત્મભાવે આત્માની સેવના કરી, દુર્ગતિમાં પરિભ્રમણ કરે છે. શુભોપયોગે સેવના કરતાં, સ્વર્ગાદિસુખની પ્રાપ્તિ થાય છે. અંતરાત્મપ્રભુની શુદ્ધોપયોગે સેવના કરતાં, અલ્પકાળમાં શિવસુખની પ્રાપ્તિ થાય છે. કેટલાક લોકોએ કીર્તિ રાજ્યાદિ આદિની પ્રાપ્તિ અર્થે, સેવા કરી, તો તેને તેટલું જ મળ્યું. લોકો જેવા હેતુથી જેવી સેવના આત્મપ્રભુની કરે છે, તેવું તેમને ફળ પ્રાપ્ત થાય છે. બહિરાત્મપ્રભુની સેવના આ જીવે અનાદિકાળથી કરી, પણ કિંચિત્ સુખની પ્રાપ્તિ થઈ નહિ. સુભૂમ ચક્રવર્ત્તી લોભથી બહિરાત્મપ્રભુની સેવા કરી નરકગતિ પામ્યો. ઈર્ષ્યા લોભથી ધવળશેઠ બહિરાત્મપ્રભુની સેવા કરી નરકગતિ પામ્યો. વ્યભિચાર તથા અભિમાન વિગેરે દોષોથી, રાવણ નૃપ બહિરાત્માની સેવા કરી, નરકગતિ પામ્યો ઉદાયી રાજાને કંકરત્નની છરીથી મારનાર વિનયરત્ન નરકગતિ પામ્યો, તેમા પણ દ્વેષ કપટથી બહિરાત્મસેવનાજ કારણીભુત છે. અગ્નિ શર્મા બ્રાહ્મણનો જીવ, દ્વેષવડે બહિરાત્મપ્રભુની સેવા કરી, દુર્ગતિના મહાદુઃખ પામ્યો. નમુચિપ્રધાન, મિથ્યાત્વ-દ્વેષાદિક બહિરાત્મપ્રભુની સેવા કરી, નરકગતિ વિગેરેના મહાદુઃખ પામ્યો. સંગમ દેવતા બહિરાત્મપ્રભુની સેવા કરી મહાદુઃખ પામ્યો. પૃથ્વીને પોતાની માની રાગથી અને દ્વેષથી બહિરાત્મપ્રભુની સેવા કરી, અનેક રાજાઓ જન્મજરામરણના મહાદુઃખ પામ્યા. જ્યાં સુધી અજ્ઞાન છે, ત્યાં સુધી બહિરાત્મપ્રભુની સેવા કરવામા આવે છે. અઢારપાપસ્થાનકથી, બહિરાત્મપ્રભુની સેવા

કરી, જીવો મહાદુઃખ સંપ્રાપ્ત કરે છે. સમકિત ગુણ પ્રાપ્ત થયાથી, બહિરાત્મભાવનો ત્યાગ થાય છે, અને તેથી અંતરાત્મપ્રભુની સેવા થઇ શકે છે. તથા સમકિત ગુણ અને દેશથકી વિરતિગુણ, તથા સર્વત. વિરતિગુણ પ્રાપ્ત કર્યાથી, અંતરાત્મપ્રભુની વિશેષતઃ સેવાભકિત કરી શકાય છે. અપ્રમત્તદશાથી સાતમું ગુણઠાણું પ્રાપ્ત કર્યાથી, વિશેષત અંતરાત્મપ્રભુની સેવા કરી શકાય છે. ચોથા ગુણઠાણાથી તે સાતમા ગુણઠાણા સુધી ધર્મધ્યાનના ચાર પાયાવડે, અંતરાત્મપ્રભુની સેવના કરવામા આવે છે ઉપશમશ્રેણિએ ચઢતો જીવ, ઉપશમ ભાવથી આઠમા ગુણઠાણાથી તે અગિયારમા ગુણઠાણા સુધી અંતરાત્મપ્રભુની સેવના કરે છે. આઠમા ગુણઠાણાથી ક્ષપક શ્રેણિ આરંભ કરતો છતો જીવ, શુકલધ્યાનથી અંતરાત્મપ્રભુની સેવાભકિત કરી શકે છે. આઠમા ગુણઠાણાથી શુકલધ્યાન શરૂ થાય છે. શુકલધ્યાનથી અંતરાત્મપ્રભુની સેવાભકિતમાં ઘણા કર્મનો ક્ષય થઇ જાય છે, અને તેથી આત્મા અસંખ્ય પ્રદેશે નિર્મળ થતો જાય છે. શુકલધ્યાનના બીજા પાયાથી અંતરાત્મપ્રભુની સેવાભકિત કરતાં, ઘાતીકર્મનો નાશ થઇ જાય છે, અને બારમા ગુણઠાણાને અંતે ઘાતીકર્મનો નાશ થતાં, તેરમા ગુણઠાણું ક્ષાયિક ભાવથી [illegible]

[illegible]

કર્મનો ક્ષય થવાથી, દાનાદિક પાંચ લબ્ધિની ઉત્પત્તિ સહજ સ્વભાવે થાય છે; એમ અંતરાત્મપ્રભુની સેવાભક્તિ કરતા, ક્ષાયિકભાવીય નવલબ્ધિની પ્રાપ્તિ થાય છે. પશ્ચાત્ આયુષ્ય શેષ રહેતાં શુકલધ્યાનના છેલ્લા બે પાયાનું ચિંતવન કરી, કેવલજ્ઞાની આત્મા સિદ્ધસ્થાનમાં સાદિ અનંતમે ભાગે બિરાજે છે. તેરમા ગુણઠાણે આત્મા તેજ પરમાત્મસ્વરૂપ કહેવાય છે, પણ તે દેહસ્થ કહેવાય છે. આવી રીતે અંતરાત્મ પ્રભુની સેવા કરતા અનંત સુખાદિ ગુણોનો લાભ થાય છે. હવે અંતરાત્મપ્રભુની સેવામા, અને બહિરાત્મભાવથી કરાતી રાજા, શેઠીઆ વિગેરની સેવામાં કેટલો તફાવત છે તે દર્શાવે છે. ओरनकी जन करत है चाकरी दूर देश पाउं घासे આત્મવિનાના શેઠીયા, સાહેબ, રાજા વિગેરેની સેવા–ચાકરીમા દૂર દેશોમા પગથી ગમન કરવા પડે છે. અને ક્ષુધા, પિપાસા, તાઢ, તડકો, રોગ વિગેરેથી મહાદુઃખો સહન કરવા પડે છે. તો પણ પોતાનું કાર્ય સિદ્ધ થતું નથી, અને અંતરાત્મ પ્રભુની સેવા–ચાકરી કરતાં શું થાય છે તે કહે છે–अंतरजामी ध्याने दीसे, वयतो अपने पासे શરીરની અંદર રહેલા અસંખ્યપ્રદેશી આત્મરૂપ પ્રભુ, ધ્યાનથકી દેખાય છે અને તે તો આત્મસ્વભાવમા રમણતા કરવાથી સંતુષ્ટ થાય છે. અંતર્યામી પ્રભુ આપણી પાસે છે. કહ્યું છે કેઃ—

जरा विचारी देहनगरीमां जुओ त्यारे, अनुभव आतम जडशे, हेजो; असंख्य प्रदेशी तखते बेठो, ज्ञानिजन हाथमांहि चडशे रे. आतम अमर छे जी-कोईएक विरलाविचा रे रे आतम अमर छेजी

અંતરાત્મપ્રભુના દર્શનાર્થે દૂર દેશમાં પગ ઘસવા પડતા

નથી. આત્મા દેહમા રહેલો છે અને તે જ્ઞાનવડે ઓળખાય છે. અજ્ઞાની જીવ દેહમાં રહેલા આત્મપ્રભુને ઓળખી શકતા નથી. કહ્યું છે કે—

श्लोक.

परमानन्दसम्पन्नं, निर्विकार निरामयम् ।
ध्यानहीना न पश्यन्ति, निजदेहे व्यवस्थितम् ॥ १ ॥

पाषाणेषु यथा हेम, दुग्धमध्ये यथा घृतम् ।
तिलमध्ये यथा तैलं, देहमध्ये तथा शिवः ॥ २ ॥

काष्ठमध्ये यथा वह्निः शक्तिरूपेण तिष्ठति ।
अयमात्मा शरीरेषु, यो जानाति स पण्डितः ॥ २ ॥

પરમાનંદ સંપન્ન, નિર્વિકાર નિરામય, એવા પોતાના આત્માને દેહમાં રહ્યા છતાં, પણ ધ્યાનહીન પુરુષો દેખી શકતા નથી. પાષાણમાં જેમ સુવર્ણ વ્યાપીને રહ્યું છે, દૂધમાં જેમ [illegible] સૂક્ષ્મરૂપ [illegible] તેમ આ આત્મા, શરીરમાં વ્યાપી રહ્યો છે [illegible] જ્ઞાની જાણવો, અને તે પોતાની [illegible]

પદ.

[illegible]
[illegible]

अजरामर अविनाशी अरूपी, आंख मींचकर अवधारो।
रटना अविहड पदनी लागे, तो होवे घट उजियारो। तत्त्व॥२॥
अविचल असंख्यप्रदेशी आतम, चिद्घन चेतन तुं प्यारो।
नित्यानित्यस्वरूपी ज्ञाता, अनेकान्तमत निरधारो। तत्त्व॥३॥
परमेष्ठिमय परगट पोते, समज समज आतमदेवा।
बुद्धिसागर प्रेमभावथी, करवी तेनी दील सेवा। तत्त्व॥४॥

ભાવાર્થ—સુગમ છે, તેથી વિવેચન કરવાની જરૂર નથી. અંતરાત્મપ્રભુ મનુષ્ય દેહમા બહુ પુણ્યપુંજથી આવી વસ્યા છે, તેનું કારણુ કર્મ છે. દેહમાં અંતરાત્મપ્રભુ છે, એમ જ્ઞાનથી જાણી કયા જડ વસ્તુઓમાં પોતાને શોધે છે? નિશ્ચય હવે થયો હશે કે અંતરાત્મપ્રભુ આપણી પાસે છે, માટે તેને ધ્યાનથી દેખી તેની સેવા કરો. પ્રેમભાવથી તેની દિલમા સેવા કરવાથી, પોતે પોતાના ઉપર પ્રસન્ન થાય છે. અને તેથી તાઢ, તડકાના તથા ક્ષુધાતૃષાનાં દુઃખો સત્વર નાશ પામે છે, અને અંતર્યામી અંતરાત્મપ્રભુની સેવાથી સહજ સ્વભાવે સત્યાનંદની પ્રાપ્તિ થાય છે, માટે અંતરાત્મપ્રભુની સેવા તે જ મોક્ષના મેવ જાણુવા. વળી બન્ને સ્વામીનો તફાવત કહે છે. બહિર્નો સ્વામી સાહેબ કોઇ કારણુસર કોપાયમાન થાય છે, તો ઘણા ઉપાયે તેને રીઝવવાના કરવામા આવે છે, પણ સંતુષ્ટ થતો નથી, ત્યા અંતરાત્મ પ્રભુ તો ચિદાનંદમા મગ્ન રહે છે, તેથી તે કદાપિ કાળે કોપાયમાન થતો નથી. જેમ જેમ અંતરાત્મપ્રભુની પ્રેમ ભક્તિથી, ધ્યાનથી વિશેષતઃ સેવા કરવામાં આવે છે, તેમ તે રીઝીને વિશેષ વિશેષ જ્ઞાનદર્શનચારિત્રરૂપ ઋદ્ધિને અર્પે છે.

માટે અંતરાત્મ પ્રભુની સેવામાં આનંદમહોદધિ છે, અને જરા માત્ર પણ ભય નથી. વળી બેનું અંતર કહે છે ઓરનકી ચિન્તા ચિત્તે ન મટે સબ દિન ધંધે જાપ! અન્ય સ્વામી તથા સાહેબની ચિંતા ચિત્તમાંથી મટતી નથી, રખેને વાક આવશે, તો કંઈ થઈ જશે, મારો કોઈ વાક આવશે તો નશીબ પરવારશે ગમે તેવી સ્વામીની ચાકરી કરવામાં આવી હોય, તો પણ જરા વાક આવતાં નોકરી રદ થઈ જાય છે. શેઠ સાહેબ કે જે ઢોલામારુ સરખા હોય તો પણ તેને નીચા નમીને સ્વાર્થને માટે સલામ કે નમસ્કાર કરવા પડે છે. જે શેઠાણી કે જેના હાથના બોર પણ બીજા લે નહિ, તેવી શૂર્પણખાની પાસે પણ ચાટુક વચનથી ગરીબ ગાય જેવું મુખ કરી કરગરવું પડે છે. તથા બાદશાહ રાજા વિગેરેની સેવા ચાકરી કરતા સર્વદિન ધંધામાં ચાલ્યા જાય છે. અર્થાત્ પરતંત્રતાની બેડીના સદાકાળ રોબાવું પડે છે, તેથી જરા માત્ર પણ બાહ્યશાંતિ પ્રોજવાની નથી; તો અભ્યંતરશાંતિ તો હોય જ ક્યાંથી? બાહ્ય-સ્વામીની સેવામાં ચિન્તા તથા દુઃખ સમાતું નથી, અને આતમપ્રભુની સેવા-ભક્તિમાં તો આનંદ, અપૂર્વસ્થિરતા અને [illegible]

[illegible]

ચારિત્રના આનંદની ખુમારી હૃદયમાં પ્રકટપણે વેદવામાં આવે છે. સમાધિ અવસ્થામાં લીન થયેલા મુનિરાજોને સ્થિરતાથી આત્મસુખ જો અનુભવમા આવ્યું નહિ હોત તો, ધ્યાનાવસ્થાને માટે કોઈ કાળે પ્રયત્ન કરત નહિ. સારાંશ કે-અંતરાત્મપ્રભુના ધ્યાનમા લીન થએલા મહાત્માને જે સુખ થાય છે, તેના કરોડ મા ભાગનું પણ ઇંદ્ર, ચંદ્ર, નાગેન્દ્રને સુખ નથી. આત્મ સુખનો અનુભવ તમારે લેવો હોય તો બાહ્યોપાધિમા થતા સંકલ્પ વિકલ્પ ટાળીને સદ્ગુરુઆજ્ઞાનુસાર ધ્યાનાવસ્થામા લીન થાઓ, તેથી તમને અંતર્માં રહેલો આત્મા આનંદાનુભવ અમૃતરસ ચખાડશે. આનંદાનુભવ અમૃતરસમા લીન થયેલા યોગિયો જગત્મા ખરેખરા સુખી અને સત્તાધારી તથા રાજાના રાજા સમજવા. અંતરાત્મપ્રભુની સેવા તે પોતાની જ સેવા છે, ત્યાં પરતંત્રતા કહેવાતી નથી. રાગદ્વેષના તાબે રહી, પૌદ્ગલિક સુખોને માટે જે કંઈ કરવામા આવે છે, તે ખરેખરી પરતંત્રતા છે અંતરાત્મપ્રભુસેવક તો આત્મસુખાભિલાષી હોવાથી સ્વતંત્ર જ છે પરસ્વામીથી જે ભોગોની પ્રાપ્તિ થાય છે, તે કહે છે. અન્ય **पराधीन है भोग ओरको याते होत विजोगी ॥** અન્ય સ્વામીસેવાલબ્ધ ભોગ તો પરાધીન છે, અમુક વસ્તુ મળે અને તે ખાવામાં આવે, પીવામા આવે, તથા અન્ય ઇંદ્રિયો થી ભોગવવામા આવે, તો સુખ થાય, પણ તે પૌદ્ગલિક વસ્તુજન્યસુખ તે પુદ્ગલના આધીન છે, અને તે ઇષ્ટ એવા પુદ્ગલોની વસ્તુઓનો જેવો સંયોગ થાય છે, તેવો જ તેનો વિયોગ પણ થાય છે. પૌદ્ગલિક ઇષ્ટવસ્તુઓ સદાકાળ કોઈની પાસે રહી નથી અને રહેવાની નથી. ઇંદ્ર, ચંદ્ર, નાગેંદ્ર વિગેર

જે પૌદ્ગલિક સુખો ભોગવે છે, તે તેમના શરીર પર્યંત સમજવું. અન્ય શરીરની પ્રાપ્તિ થતા, ઇષ્ટ પુદ્ગલ વસ્તુનો વિયોગ થતા, તેથી થતા સુખનો પણ વિયોગ થાય છે, માટે બાહ્યપ્રભુની સેવાના ક્ષણિક સુખ છે પણ અંતે દુઃખરૂપ જણાયું છે. હવે આન્તરાત્મપ્રભુની સેવામા જે સુખ થાય છે તે કહે છે. સદા નિરૂ-પમ સુખ વિલાસી, વરતે નિજ ગુણમાંહી–પ્રતિદિનગાયો ચિદ્ઘન અનંત સુખનો વિલાસી આત્મા બને છે, કારણ કે, પોતાના ગુણોનો જે ભોગ છે તે સ્વાભાવિક છે, તેથી તેનો વિયોગ થતો નથી. આત્માની સાથે પુદ્ગલ વસ્તુનો સંયોગ થાય છે અને તેથી તેનો વિયોગ થાય છે. આત્માની સાથે પુદ્ગલસ્કંધોનો [illegible] છે, તેથી તે વિખરે છે, માટે સ્વગુણપોતાના [illegible]

[illegible]

પુદ્ગલ-વસ્તુની સેવા કરવી પડે છે. હે આત્મન્! હવે તું વિશ્રામ પામ!! શાંત થા. હે બહિરાત્મભાવ!! હવે તું દૂર થા. હે સ્વભાવરમણુતા! હવે જાગ!! જાગ!! અન્તરાત્મપ્રભુની સેવામાં આનંદી બનેલા ભવ્યોની અંતરદશા જુદા પ્રકારની વર્તે છે, તે દશાનો સાક્ષાત્ અનુભવ કરનાર શ્રી મહાજ્ઞાની ઉપાધ્યાયજી અંતરાત્મપ્રભુનું ગાન કરે છે કે—

ज्युं जाणी त्युं जगजन जाणो, मैं तो सेवक उनको;
पक्षपाततो परशुं होवे, राग धरत हुं गुनको.

જગત્ના જીવો પોતાની જેવી મતિ હોય તે પ્રમાણે જાણે. હું તો અંતરાત્મપ્રભુનો સેવક છું. પક્ષપાત તો પરથી હોય છે. હું તો ગુણુનો રાગ ધારણુ કરું છું, તેથી અંતરાત્મપ્રભુ વિના મારો જડવસ્તુમા જરા માત્ર પણુ રાગ ઉત્પન્ન થતો નથી. જડ વસ્તુમાં અજ્ઞાનદશાથી રાગ બંધાયો હતો તે જ્ઞાનદશા પ્રકટ થતાં નાશ પામ્યો, અને અંતરાત્મપ્રભુના ધ્યાનમાં રમણુતારૂપ રાગ થયો, તે હવે કદી છૂટનાર નથી. મારા મનમાં અંતરાત્મ પ્રભુભક્તિ અને સેવા જ અહર્નિશ રમી રહી છે. સર્વત્ર જ્ઞાનીઓનો એક ભાવ હોય છે; સર્વત્ર જ્ઞાનીઓનો એકસરખો વિચાર હોય છે, અને શતમૂર્ખના શત વિચાર જુદા જુદા હોવાથી પરસ્પર વિચાર મળતા નથી. જે જ્ઞાની હશે, તેના વિચાર મળતા થશે. અન્તરાત્મપ્રભુના સેવનમા જે જ્ઞાની થયા અને જે થશે, તે સર્વના એક સરખા વિચાર હોય છે. મૂર્ખોને લેશ જ્ઞાનની વા અંતર્તત્ત્વની સમજણુ પડતી નથી. અસંખ્યપ્રદેશી કરી, શરીરમાં વિરાજિત અંતરાત્મરૂપ પોતાનો સાહેબ, તેને

જે ભવ્ય ઓળખે છે, તે કર્મશત્રુને જીતીને યશોલીલા પામે છે, એમ શ્રીયશોવિજય ઉપાધ્યાય કહે છે. અંતરાત્મસાહેબની સેવા કરવી તે જ અત્યેષ્ટ કર્તવ્ય છે; માટે બાહ્યથી રાગદ્વેષથી બહિરાત્મભાવ થની પ્રવૃત્તિનો ત્યાગ કરી, અંતરાત્મની ભક્તિ કરવી, તે જ સારમાં સાર છે. બાહ્યજગતપ્રપંચની ખટપટમાં લટપટીઆ થઈ પડવાથી, વિકલ્પસંકલ્પજાળમાં મૃગની પેઠે ફસાવું પડે છે તે સંબંધી ઉપાધ્યાયજી સમાધિશતકમાં કહે છે કે—

मोहवागुरी जालमन, तामें मृग मत होउ;
यामें जे मुनि नहि परे, ताकुं असुख न कोउ ॥

આનું વિવેચન અમોએ વિશેષત કર્યું છે તે સમાધિ શતક વિવેચનમાંથી જોઈ લેવું. બાહ્યપ્રવૃત્તિના મન [illegible], બહિરાત્મભાવનું સેવન થાય છે. અમુક [illegible] છે, અમુકનું માન કરવું જોઈએ, અમુકનું [illegible] આમ કરીને ઇત્યાદિ વિચારોને [illegible] રાગદ્વેષ [illegible] કરતા, [illegible] [illegible]

અવલંબન કરી, પરમાત્મસ્વરૂપનું સાધ્ય લક્ષી, આત્મતત્ત્વની સેવના કરે તો, દ્રવ્યકર્મ, ભાવકર્મ અને નોકર્મનો વિકાર ટળી જાય, અને આત્મા સિદ્ધ બુદ્ધ પરમાત્મસ્થિતિનો ભોક્તા થાય. આત્મજ્ઞાનપ્રાપ્ત્યર્થમ્ જ્ઞાની મુનિની સંતોની ઉપાસના કરવી. જ્ઞાનિમુનિવર્યસંતોનો સમાગમ કલ્પવૃક્ષ વા ચિંતામણિ રત્નની પેઠે દુર્લભ છે. વારંવાર સંત મુનિરાજોનો સમાગમ મળતો નથી, માટે આત્માર્થી પુરુષે મુનિસંત સમાગમ પ્રાપ્ત કરી, આત્મતત્ત્વની ઉપાસના કરવી. સંતપુરુષોની બહુ ભક્તિ કરવી, તેમની યોગ્ય સંગતિથી મોટામાં મોટો ઉપકાર થાય છે. કોઇ સરસ સ્વભાવી અને સદ્ગુરુના પ્રેમી આવો ઉત્તમોત્તમ સમાગમ પ્રાપ્ત કરી શકે છે, અને તેઓ તેથી આત્મસ્વરૂપમાં દ્રઢરંગ ધારણ કરી શકે છે, અને પરમાત્મ અવસ્થા પ્રાપ્ત કરે છે. તમારા જીવનની પ્રતિદિન ઉચ્ચસ્થિતિ પ્રાપ્ત કરવા જ્ઞાની સત્પુરુષોના ચરણકમલની સેવા કરો. તમારો આત્મા તમારી આવી પ્રવૃત્તિથી ઉચ્ચ સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરી પ્રાંતે અનંત સુખમય નિવૃત્તિ પદ પ્રાપ્ત કરશે,

दुहा ।

अद्भुत आनंदे सदा, सहजस्वभावे होय;
जे करशे ते भोगवे, नडे न कोने कोय. ८४
स्थिरता क्षायिकभावथी, चिदानन्दभण्डार;
वेत्ता ज्ञेय अनंतनो, शुद्धस्वभावे धार. ८५
उपशम क्षयोपशमादिथी, आत्मिकधर्म कथाय;
औदयिकभावे धर्मनी, आश न लेश रखाय. ८६

શુદ્ધ નિશ્ચયનય ચૈતન્યસ્વરૂપને ઉપયોગભાવે ધ્યાનદશામાં લક્ષી, અંતરમાં રમણતા કરવાથી, અદ્ભુત આનંદ સદાકાળ ભોગવવામાં આવે છે–તેને ઉદ્દેશીને કહે છે.

અદ્ભુત સત્યાનંદથી, સહજસ્વભાવે આત્મા સદા વર્તે છે. કર્મપુદ્ગલોના શુભાશુભ વિપાકોમાં, તથા તેના સાનુકૂળ વા પ્રતિકૂળ સંયોગોમાં, સમાનભાવે વર્તે છે. જે કરશે તે ભોગવશે હું સ્વસ્વરૂપ ભોગવીશ, તથા પ્રભુના ભોગવું છું પુદ્ગલનો ભોગ પુદ્ગલનેજ ઘટે. ચેતન ધર્મનો ભોગ ચેતનદ્રવ્યનેજ ઘટે. કર્મરૂપ વિપાકી પુદ્ગલોનો ભોક્તા હું નથી, યદ્યપિ તેનો વ્યવહારથી ભોક્તા કહેવાઉં છું, પણ નિશ્ચયથી નથી. કર્મવિપાકી પુદ્ગલો વ્યવહારનયથી નડે છે, પણ નિશ્ચયથી આત્માને નડી શકતા નથી, અને પુદ્ગલ આત્મદ્રવ્યથી પુદ્ગલ દ્રવ્યનો વિનાશ થતો નથી, નિશ્ચયનયથી જોતા દ્રવ્યથી આત્મદ્રવ્યનો વિનાશ થતો નથી, [illegible] કોઈ દ્રવ્ય કોઈ દ્રવ્યને ઉપકારક તથા વિઘાતક નથી. [illegible]

अहो विषम कलिकालमां, विरला सद्गुरु भाण।
धामधूम ने ढोंगमां, वर्ते जीव अजाण ॥ ८९॥

ભાવાર્થ:—કેવલીભગવાન્‌ની વાણીરૂપ શ્રુતજ્ઞાનસમુદ્રનું અવગાહન તો જરા માત્ર પણ કર્યું નહિ, અને યતિવેષ ધારણ કર્યો, તો ફક્ત તે વેષધારીજ જાણવો. જ્ઞાનવડે મુનિપણું પ્રાપ્ત થાય છે, પણ જંગલમા વસવા માત્રથી મુનિપણું નથી, એમ શ્રી ઉત્તરાધ્યયનસૂત્રમા શ્રી વીરપ્રભુએ કહ્યું છે. **કર્મનું જ્ઞાન નથી, જીવ અજીવનું જ્ઞાન નથી, તો જ્ઞાનવિના દયા પણ કોની પાળશે?** અથવા ધર્મી એવું નામ ધારણ કરીને સહસ્રશઃ મનુષ્યોને છેતરે, અને બાહ્યક્રિયા પડિલેહણ, પ્રતિક્રમણ પ્રમુખ લોકલજ્જા, કીર્તિલાભ, માન પૂજાની ખાતર કરે, વા એકાતે ક્રિયાનું સ્વરૂપ બરાબર સમજ્યા વિના તેમા જ ધર્મ માની જ્ઞાનાદિકની ઉપેક્ષા કરે, તો તેનું સર્વ નિષ્ફળ જાણવું. બાહ્યક્રિયા કરી લોકોમાં પોતાને મોટો જણાવે અને જ્ઞાનિયોની નિંદા કરે, ક્રિયાનું અજીર્ણ બરાબર ભજવે, એવા જીવો, સ્વતત્ત્વના શૂન્યોપયોગથી, આત્માનું હિત સાધી શકતા નથી. અહો! વિકરાળ પંચમકાળમા સૂર્યસમાન પ્રકાશક અલ્પ સુસાધુ ગુરુરાજો છે. બાકી ધામધૂમ ને ઢોગમા અનુપયોગ દશાથી વર્તનારા અજાણ જીવો વર્તે છે. તેવા જીવોને દેખી મનમા વૈરાગ્યભાવ ધારણ કરવો, પણ કોઇની નિન્દા, હેલના, અપમાન કરવું નહિ. કારણ કે અજ્ઞજીવો તો અજ્ઞાનદોષથી દોષિત થાય છે માટે તેનો અજ્ઞદોષ ટાળવા પ્રયત્ન કરવો. આત્માર્થી જીવોએ પરમા પડવું નહિં. જ્યા સુધી પોતાને ગુણી માની પારકા ચાઠાં ખોળવાની ટેવ છે ત્યા સુધી આત્મસન્મુખતાથી

લાખો ગાઉ દૂર છીએ, એમ સમજવું. જ્ઞાનીનું કર્તવ્ય છે કે–
કારુણ્યભાવનાથી તથા માધ્યસ્થભાવનાથી પોતાના આત્માને
ભાવી સ્વાત્મસાધનપરાયણ થવું. અજ્ઞદોષવાળા મનુષ્યોનું પણ
લેશમાત્ર અશુભ ચિંતવવું નહિ. સ્વાત્મહિતથી ભ્રષ્ટ થવાય
નહિ તેવી રીતે ક્રિયામાં કપટ કરનાર વા અજ્ઞાની જીવોને
અનેક અનુકૂળ ઉપાયો કરી, સત્યધર્મસન્મુખ આકર્ષવા અને
સત્ય સમજાવવું કે–જેથી તેમનું કલ્યાણ થાય. અહો! પંચવિધ
[illegible] થયા છે જેવા આ વિષમ કલિકાળના પંચમ આરાના
સૂર્યસમાન, સ્વપરપ્રકાશક, અલ્પ સદ્ગુણવાળા હોય છે બાકી
[illegible] અને ઢોંગનાં, ગીતાર્થની પરતંત્રતા વિના અજ્ઞાની
[illegible] પણ પોતાની [illegible]
[illegible] પોતાને ગુરુ [illegible]
[illegible]

બાહ્યાચારમાં ધર્મ માની અંતરઆત્મસ્વરૂપમાં રમણતા નહિ કરવાથી આત્મગુણરૂપ ધનનું આચ્છાદન થાય છે, તે જણાવે છે.

दुहा.

वाह्याचारे वर्त्ततां, अंतर्धन अवराय ।
भ्रान्ति टाळी वाह्यनी, अन्तर्धर्म ग्रहाय ॥ ९० ॥
प्रायः दृष्टिरागमांहि, माने जगजन धर्म ।
अन्तर्धर्म न पारखे, बांधे उलटां कर्म ॥ ९१ ॥

શરીર વાણીના બાહ્યાચારમાં પ્રવર્તતાં તથા અંતર્ ઉપયોગ શૂન્ય થવાથી, આત્મિક જ્ઞાનદર્શનચારિત્રધનનું આચ્છાદન થાય છે. આત્મામા ધર્મ છે, આત્મધર્મ અરૂપી છે, તે ચક્ષુથી દેખી શકાતો નથી, અને જે ચક્ષુથી દેખવામા આવે છે, તે આત્મિકધર્મ જ નથી, પણ જડ વસ્તુ છે, તો ધર્મનું સ્વરૂપ સમજ્યા વિના શરીરની (ચેષ્ટાઓમા) ક્રિયાઓમા, ધર્મ માનતા મિથ્યાત્વની વૃદ્ધિ થાય છે, માટે બાહ્ય ક્રિયાચેષ્ટામાં ધર્મની ભ્રાન્તિ અનાદિકાળની હતી તે ટાળી વિવેકીપુરુષવડે આત્મિક ધર્મ ગ્રહણ કરાય છે. ઘણું કરી જીવો દૃષ્ટિરાગમાં ધર્મ માને છે, અને તેથી આન્તર આત્મિકધર્મ પારખ્યા વિના ઉલટાં કર્મ બાંધે છે. वथ्थुसहावो धम्मो વસ્તુનો સ્વભાવ તે જ ધર્મ છે. પણ કંઇ વિભાવદશામા ધર્મ નથી. આત્માનો સ્વભાવ તે જ ધર્મ છે, તે માટે ज्ञानदर्शनचारित्राणि मोक्षमार्गः-આત્માના જ્ઞાન દર્શન ચારિત્ર ગુણ છે, તે જ મોક્ષમાર્ગ છે, એમ કહ્યું છે. આત્માની મુક્તિ

ચવાના જ્ઞાનદર્શનચારિત્ર ઉપાદાન કારણ છે. ચોથા ગુણઠાણાથી આત્મધર્મની અંશે અંશે પ્રકટતા છે. અનંત ધર્મના આધારરૂપ આત્માને મૂકી જે જીવો, પુદ્ગલદ્રવ્યમાં ધર્મને શોધે છે, તે જીવો અજ્ઞાની જાણવા, અને તે જીવો સંસારમાં પરિભ્રમણ કરે છે યથાપ્રવૃત્તિકરણ સુધી પણ ઘણા જીવો આવીને પાછા સંસારમાં ભમે છે, માટે યથાપ્રવૃત્તિકરણની સ્થિતિથી પણ રાચવું નહીં. સમકિત આદિ ગુણોની પ્રાપ્તિ અર્થે, પ્રયત્ન કરવો. બાહ્યવસ્તુમાં ધર્મ માનનારા પામરજીવો બાહ્યવૃત્તિમાં લયલીન રહે છે, અને ઉલટા તેઓ અધર્મ કરે છે તે [illegible] છે.

દુહા.

સંગુપ્તિથી ધર્મનો, લાભ ન કબહુ હોય ।
જ્ઞાની સમજે જ્ઞાનથી, મૂઢ ન સમજે કોય ॥ ૯૫ ॥

અન્તર્દૃષ્ટ ઉપેયતા, પ્રગટે [illegible] ।
[illegible] પ્રાણીઆ, કરે ન અન્તર ખોલ ॥ ૯૬ ॥

દર્શન શ્રીજિનવર કહ્યું, જાણના તે [illegible] ।
[illegible] ॥ ૯૭ ॥

[illegible] ।
[illegible] ॥ ૯૮ ॥

[illegible] ।
[illegible]

[illegible]

જ્ઞાનદ્વારા જ્ઞાની સમજી શકે છે. અજ્ઞાની જીવ સમજી શકતો નથી. અજ્ઞાની જીવ, વસ્તુસ્વરૂપના અજ્ઞાનથી સ્વ અને પરને ભેદ જાણી શકતો નથી.

અન્તર્ જે આત્મિક ધર્મ તેને ઉવેખી, બાહ્યમાં ધર્મ માનનારા અજ્ઞ જીવો પંચમકાળમા દૃષ્ટિદોષથી અન્તર ખ્યાલ કરી શકતા નથી. બાહ્ય ડાકડમાલમા આત્મધર્મની આશા રાખવી નહિ. આવા અજ્ઞજીવોની સ્થિતિને દેખી, સવાસો ગાથાના સ્તવનમા શ્રી યશોવિજયજી ઉપાધ્યાય કહે છે કે—

ज्ञानदर्शन चरणगुण विना, जे करावे कुलाचार रे ।
लूंटता ते जग देखतां, क्यां करे लोक पोकार रे ॥ स्वामि० ॥

જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્ર વિના કુલાચારે જે ધર્મ પ્રરૂપે છે, તે લોકોને લૂંટે છે. લોક કયાં જઇ પોકાર કરે! વળી જે પુદ્ગલરૂપ પરઘરમા ધર્મ માને છે અને આત્મરૂપ ઘરમા ધર્મ જોતા નથી તેને ઠપકો આપે છે—

परघरे जोतां रे धर्म तुमे फरो, निजघर न लहो रे धर्म ।
जेम नवि जाणे रे मृगकस्तूरीओ, मृगमद परिमल मर्म ॥ श्री०

जेम ते भूल्यो रे मृगदिशिदिशि फरे, लेवा मृगमद गंध ।
तेम जगे ढुंढे रे बाहिरधर्मने, मिथ्यादृष्टि रे अंध ॥ श्री०

जातिअंधनो रे दोष न आकरो जे नवि देखे रे अर्थ ।
मिथ्यादृष्टि रे तेहथी आकरो, माने अर्थ अनर्थ ॥ श्री०

ભાવાર્થ.–હે બાહ્યદૃષ્ટિ જીવો ! તમે પરઘરમા ધર્મને જોત

ફરે છે, પણ પોતાના ઘટમાં ધર્મ પામતા નથી. જેમ કસ્તૂરીઓ મૃગ, પોતાની નાભિમાં ઉત્પન્ન થએલી કસ્તૂરીની ગંધવુવાસ જાણે નહીં, અને અન્ય સ્થાનથી કસ્તૂરીની ગંધ આવે છે, તેમ જાણે છે—તેમ બાહ્યદૃષ્ટિ જીવોની પણ પરપુદ્ગલ વસ્તુમાં સુખ તથા ઋદ્ધિ છે એવી બુદ્ધિ થાય છે, અને તેથી બહિરાત્મભાવે સાંયોગિક પુદ્ગલના સુંઘણાના, તથા પુદ્ગલ [illegible] છે [illegible] કેટલી અજ્ઞાનતા! વળી જેમ કસ્તૂરીઆ મૃગ કસ્તૂરીની ગંધ લેવા માટે, વનમાં દિશાદિશામાં ફરે છે, તેમ મિથ્યાદૃષ્ટિ જીવ કે જે આત્મસ્વરૂપ જાણતા નથી તે પોતાના આત્માથી ભિન્ન શરીર મન, વાણી આદિ પુદ્ગલ [illegible] આદિથી ધર્મ માને છે, વિપર્યાસથી આત્માના [illegible]

[illegible]

ભાવાર્થ:—અજ્ઞાની જીવને ધર્મમાં અધર્મસંજ્ઞા રહે છે. નિમિત્ત કારણરૂપે ધર્મ અને ઉપાદાન કારણરૂપે જે ધર્મ તેમા તેની અધર્મબુદ્ધિ રહે છે. દ્રવ્યધર્મ, ભાવધર્મ તથા વ્યવહાર ધર્મ તથા નિશ્ચયધર્મમાં અધર્મપણું અજ્ઞાની માને છે. દશવૈકાલિકસૂત્રની આદ્યમા કહ્યું છે કે **धम्मो मंगलमुक्किट्ठं, अहिंसा सजमो तवो, देवावि तं नमंसंति, जस्स धम्मे सयामणो॥** **ધર્મ તેજ ઉત્કૃષ્ટ મંગલ છે.** ધર્મનું લક્ષણ કહે છે. અહિંસા, સંયમ અને તપરૂપ ધર્મ છે. તેમાં પ્રથમ જ્યા સુધી જીવની હિંસા કરવામા આવે છે ત્યાં સુધી અધર્મ છે. ખ્રીસ્તી લોકો તો ગાય, ભેંસ, પશુ, પંખી, માછલા વિગેરેમાં આત્મા માનતા નથી, અને તે જીવોના માસથી ઉદરપૂર્તિ કરે છે, માટે તેઓ દયામાં સમજતા નથી ખ્રીસ્તિયો એમ કહે છે કે–બાઈબલમા પશુ પંખીમા આત્મા માન્યો નથી, તો કહેવાનું કે બાઈબલ કંઇ સર્વજ્ઞપ્રણીત શાસ્ત્ર નથી, પશુપંખીમાં મનુષ્યની પેઠે આત્મા છે, તેથી તે જીવોને મારવામા જે અધર્મ ગણતા નથી, તે સર્વ અજ્ઞાની મિથ્યાદૃષ્ટિ જીવો જાણવા. જે લોકો એકેન્દ્રિય, દ્વીન્દ્રિય, ત્રીન્દ્રિય, ચતુરિન્દ્રિય અને પંચેન્દ્રિય જીવોનું સ્વરૂપ જાણતા નથી, તે લોકો મિથ્યાત્વી જાણવા. જીવના જ્ઞાન વિના જીવની દયા થઇ શકતી નથી. શ્રી દશવૈકાલિકમા જ કહ્યું છે કે **पढमं नाणं तओ दया**–પહેલું જ્ઞાન અને પશ્ચાત્ દયા, માટે મિથ્યાદૃષ્ટિ જીવ અજ્ઞાનથી, અહિંસારૂપ ધર્મને જાણી શકતો નથી. વળી અહિંસાના બે ભેદ છે. એક દ્રવ્યઅહિંસા, અને બીજી ભાવઅહિંસા. તેમાં જે પ્રાણીને જેટલા પ્રાણ હોય, તેની રક્ષા કરવી તે દ્રવ્યઅહિંસા. એકેન્દ્રિયને ચાર, બેઇન્દ્રિયને છ,

તેઇન્દ્રિયને સાત પ્રાણ, ચતુરિન્દ્રિયને આઠ પ્રાણ અને પંચે-
ન્દ્રિયને દશ પ્રાણ હોય છે. આત્માના અસંખ્ય પ્રદેશ છે,
તેના પ્રત્યેક પ્રદેશે અનંતજ્ઞાનદર્શનચારિત્રાદિ ગુણો છે. સાંસારિક-
જીવોના એકેક પ્રદેશે અનંતી કર્મવર્ગણાના દળીઆ લાગ્યાં છે,
તેથી આત્માના ગુણો આચ્છાદિત થયા છે, અને આત્મા
પુદ્ગલદ્રવ્યના સંબંધે ચાર ગતિમાં ભમે છે. પોતાના આત્મા-
ના ગુણોનું સ્વરૂપ સમજી, તેનું રક્ષણ કરવું. આત્માના
સ્વભાવમાં રમવું, તે ભાવદયા છે, તેના વિના ભગવાન ન ...
ની ભાવદયાના પણ બે ભેદ છે. સ્વભાવદયા અને પરભાવ-
[illegible]

[illegible]

निच्छयए मुयह, ववहारनउच्छेए, तिथ्युच्छेओ जओ भणियो-
ભાવાર્થ:-યદિ હે ભવ્ય ! જો તું જિનમત અંગીકાર કરે છે, તો વ્યવહારનય અને નિશ્ચયનયને મૂકીશ નહિ. વ્યવહારનયનો ઉચ્છેદ કરતાં, તીર્થનો ઉચ્છેદ થાય છે એમ વીરપ્રભુએ કહ્યું છે. સાધુ, સાધ્વી, શ્રાવક, શ્રાવિકારૂપ તીર્થનું વ્યવહારનય માન્યાવિના, સ્થાપન સિદ્ધ થઇ શકતું નથી, પુસ્તક વાંચવું, ગુરુદર્શન કરવાં, સ્તવન ગાવાં, ધ્યાન કરવું, પુસ્તક લખવાં, લખાવવાં, ખાવું, પીવું, ઉપદેશ આપવો, ઉપદેશ શ્રવણ કરવો, પ્રભુપૂજા કરવી-ઈત્યાદિ સર્વ વ્યવહાર છે. વ્યવહારનય નહિ માને તેને ખાવું પીવું વા બોલવું પણ જોઇએ નહિ. વ્યવહારનય કારણ છે, અને નિશ્ચયનય કાર્ય છે. જેણે કારણ ઉત્થાપ્યું, તેણે કાર્ય ઉત્થાપ્યું.

ઘણા ડોળઘાલુ શુષ્કઅધ્યાત્મીઓ આત્મા, આત્મા પોકારે છે અને સાધુ સાધ્વીને માનતા નથી અને તેમની પાસે પણ જતા નથી, અને પોતાનો નોખો પંથ ચલાવવા, સમુદ્રમાં બૂડતો મનુષ્ય જેમ ફીણને પકડે છે, તેમ કુયુક્તિયોને પકડે છે. હજારો જીવોને સાધુ સાધ્વીની નિંદા કરી, આડું અવળું સમજાવી પોતાના પાશમા ફસાવે છે; તેથી તે જીવો ધર્મક્રિયારૂપ વ્યવહાર મૂકીને હરાયા ઢોરની પેઠે આડાઅવળા અથડાય છે, અને પ્રથમથી જ મગજ ચસ્કી જવાથી પશ્ચાત્ ઘણું સમજાવવામા આવે છે, તોપણ પ્રયાસ નિષ્ફળ જાય છે. અહો ! એવા શુષ્ક અધ્યાત્મીઓનાં હૃદય તપાસીએ તો તેમના ચરિત્ર ખરાબ વાસનાથી ભરપૂર હોય છે. વ્યવહાર ધર્મ, વર્તન વિના શુષ્ક

અધ્યાત્મીઓનો વૈરાગ્ય, ફોનડાના વિલાપ જેવો લાગે છે. નિશ્ચયનય ફક્ત આત્માનું શુદ્ધસ્વરૂપ બતાવે છે પણ તે વ્યવહારના પ્રયત્ન વિના કંઈ પ્રાપ્ત થતું નથી. ઘડાનું સ્વરૂપ જાણ્યું, એટલાથીજ કંઇ ઘડાની પ્રાપ્તિ થતી નથી. પણ ઘડાને બનાવવાની ક્રિયારૂપ વ્યવહાર-પ્રવૃત્તિ કરીએ તો ઘટ બને છે. તેમ આત્મા પરમાત્મા [illegible]

કાઢે, પાછું તેનું દહીં થાય, તેને વલોવે, તેનું માખણ થાય, પશ્ચાત્ માખણ તાવવાથી ઘી થાય. તેમ પરમાત્મદશાની પ્રાપ્તિ માટે, આત્મા, સુગુરુનો સમાગમ કરે, જિનવાણી સાંભળી તત્ત્વની શ્રદ્ધા કરે, દેવની શ્રદ્ધા કરે, વ્યવહાર તથા નિશ્ચય· ધર્મ સમજી, ધર્મની આરાધના કરે, પરસ્વભાવનો ત્યાગ કરે, આત્મસ્વભાવમાં રમણતા કરે, શ્રાવક વા સાધુવ્રતોને યથાશક્તિ અંગીકાર કરે. એમ પ્રયત્ન કરતાં, આત્મા સ્વસ્વરૂપાભિમુખ થતો જાય અને અંતે કર્મનો ક્ષય કરે. આ ઉપરથી સિદ્ધ થાય છે કે-**વ્યવહારનયકથિત ધર્માનુષ્ઠાન પ્રવૃત્તિ** વિના, માત્ર નિશ્ચયનયથી આત્મકલ્યાણ થતું નથી. આત્મા આત્મા એમ પોકારે, પણ પોતાના આત્માની શુદ્ધ પ્રવૃત્તિ કરે નહિં, તો કંઈ હિત થતું નથી. **કેવલીભગવાન્ પણ વ્યવહારની માન્યતા રાખે છે.** કેવલીભગવાન્ દેશના દે છે, તે પણ વ્યવહાર છે, અને દેશના શ્રવણ કરવી તે પણ વ્યવહાર છે. વ્યવહારતા પણ પ્રસંગાનુસારત· ઘણા ભેદ પડે છે. તીર્થંકરભગવાન્ દીક્ષા અંગીકાર કરે છે, તે પણ વ્યવહાર છે. કેવલજ્ઞાન પામ્યા પશ્ચાત્ સમવસરણમાંથી દેવછંદામા વિરાજે છે તે પણ વ્યવહાર છે. સાધુ, સાધ્વી, શ્રાવક તથા શ્રાવિકારૂપ તીર્થની સ્થાપના કરે છે, તે પણ વ્યવહાર છે; **નિશ્ચયથી તીર્થની સ્થાપના થતી નથી.** વળી વિચારો કે સાધુ, સાધ્વી તથા શ્રાવક, શ્રાવિકારૂપ તીર્થ સ્થાપ્યું, ત્યારે તે દરેક વર્ગના આચાર પણ જુદા જુદા કેવલજ્ઞાનથી બતાવ્યા, તેમા પણ વ્યવહાર શુદ્ધિદ્વારા આત્મગુણ પ્રાપ્તિરૂપ નિશ્ચયનય કથ્યો છે. નિશ્ચયનય, શુદ્ધ આત્મિકસ્વરૂપ બતાવે છે પણ તેનો ઉદ્યમ કરીએ તો તેવું સ્વરૂપ પ્રાપ્ત થાય.

ઉદ્યમરૂપવ્યવહારને માન્યા વિના આગળના નયકથિત આત્મસ્વરૂપની પ્રાપ્તિ થતી નથી. સાત નયથી ધર્મતત્ત્વનું સ્વરૂપ સમજવું, અને ધર્મતત્ત્વની શ્રદ્ધા કરવી. ચઢતા નય છે તે પાછળના નયના કરતા આત્મશુદ્ધતા વિશેષતઃ બતાવે છે, એવાત બનો, પણ તે નયથી તે સ્વરૂપ જાણ્યું, એટલે કંઇ આત્માના તેવા ગુણો એકદમ પ્રકટતા નથી. આત્માનું સ્વરૂપ સિદ્ધસમાન જાણ્યું, એટલે શું વાંચનાર સિદ્ધસમાન બની જાય ? ના કદી નહિ. જે સિદ્ધસ્વરૂપ આત્માનું છે, પણ તે નયદ્વારા કથિત આત્મસ્વરૂપ પ્રાપ્ત કરવા ઉપાદાનકારણની શુદ્ધતા કરવારૂપ ઉદ્યમ કરવો જોઇએ આ ઠેકાણે સમજવું કે ઉપાદાન કારણની શુદ્ધિ જે હેતુદ્વારા થાય છે તે તે હેતુઓ સર્વે વ્યવહારરૂપ બનુ[illegible] વ્યવહારનયની મુખ્યતા સિદ્ધ કરવામાં આવે, તો તીર્થ [illegible]

પણાની બુદ્ધિ તે અજીવમા જીવસંજ્ઞારૂપ મિથ્યાત્વ જાણવું. પુદ્ગલદ્રવ્યરૂપ પરમાણુઓ અનંત છે, તે પરમાણુઓ જડ છે, છતાં કોઈ તેને ચૈતન્ય શક્તિવાળા કહે, તો તેને અજીવમા જીવસંજ્ઞારૂપ મિથ્યાત્વ લાગે છે. मुत्ते अमुत्तसन्ना. મૂર્તવસ્તુમા અમૂર્તપણાની બુદ્ધિ, તેને મૂર્તમા અમૂર્તસંજ્ઞારૂપ મિથ્યાત્વ કહે છે. જે કોઇ વાયુને મૂર્ત છતા અમૂર્ત માને, તેને આ મિથ્યાત્વ છે. જે અમૂર્તવસ્તુ હોય છે, તે કોઇપણ ઇન્દ્રિયથી ગ્રહણ કરી શકાતી નથી, વાયુ તો ત્વચા ઇન્દ્રિયથી ગ્રહણ કરી શકાય છે, માટે તે મૂર્ત છે. કોઇ शब्दगुणमाकाशं - શબ્દને આકાશનો ગુણ માને છે, તેના મતપ્રમાણે શબ્દ અમૂર્ત ઠરે છે. પણ સમજવુ જોઇએ કે–શબ્દ શ્રવણેન્દ્રિયથી ગ્રહણ કરી શકાય છે, માટે તે મૂર્ત છે. સ્યાદ્વાદરત્નાવતારિકા, સમ્મતિતર્ક, વિગેરેમાં શબ્દ પૌદ્ગલિક મૂર્ત છે, એમ યુક્તિપ્રમાણથી સિદ્ધ કર્યું છે, માટે શબ્દને મૂર્ત માનવો. જે નથી માનતા, તેને પૂર્વોક્ત મિથ્યાત્વ લાગે છે. ઉષ્ણતાના અને શીતતાના પુદ્ગલો તથા પ્રકાશના તથા અંધકારના પુદ્ગલો મૂર્ત છે, અને તેને કોઈ અમૂર્ત માને છે તેને પૂર્વોક્ત મિથ્યાત્વદોષ લાગે છે. અંધકાર પદાર્થ છે, એમ સમ્મતિતર્ક વિગેરેમા સારી રીતે પ્રમાણથી સિદ્ધ કર્યું છે. અંધકાર સક્રિય છે, માટે તે મૂર્ત છે. આ સ્થાને તેનું વર્ણન કરતા ગ્રંથગૌરવ થઈ જાય માટે વિશેષ વિવેચન કર્યું નથી. अमुत्ते मुत्तसन्ना–અમૂર્ત પદાર્થમાં મૂર્તપણાની બુદ્ધિ. ધર્માસ્તિકાય, આકાશાસ્તિકાય, અને જીવ તથા કાલ આ પંચ દ્રવ્ય અમૂર્ત છે. તેમા મૂર્તપણાની બુદ્ધિથી મિથ્યાત્વ લાગે છે. ઠાણાંગસૂત્રમા આ દશ પ્રકારનું મિથ્યાત્વ કહ્યુ છે. તે જ્યાં સુધી ટળ્યું નથી

જ્યાં સુધી આત્માની અજ્ઞાનદશા જાણવી દશ પ્રકારનું મિથ્યાત્વ ટળવાથી, સમ્યગ્જ્ઞાન પ્રકટે છે, અને સમ્યગ્જ્ઞાન થવાથી, સ્વયમેવ આત્મભ્રાંતિ ટળતાં, આત્મા પોતાના શુદ્ધસ્વરૂપ સન્મુખ વળે છે. અન્તરલક્ષ્યની ઉપેક્ષા કરતાં આત્માભિમુખ બનાની સિદ્ધિ થતી નથી. અધુના પંચમકાળમાં શ્રી સર્વજ્ઞતીર્થંકર ના આગમતત્ત્વ જ્ઞાન કરનું સ્યાદ્વાદદર્શન કહાય છે સ્યાદ્વાદદર્શનનું જ્ઞાન સદ્ગુરુ ભક્તિ વિના થઈ શકતું નથી. વિરલા ભવ્ય જીવો [illegible]

दुहा ।

सम्यग् अनुभव प्राप्तिथी, अहंवृत्तिनो नाश;
सम्यग्ज्ञानी जो मळे, तो तत्त्वे विश्वास. ॥१०२॥

दीर्घ विकट शिवपन्थमां, स्थिर लक्ष्ये जो वृत्ति;
शक्तिभक्ति संयोगथी, अल्पकालमां मुक्ति. ॥१०३॥

बहिर् वहे नहि वृत्तियो, लक्ष्ये तस विश्राम;
अलखदशा तव जागशे, परमातमपद नाम. ॥१०४॥

लगी न ताळी आत्मनी, ग्रह्यो न सद्गुरुसङ्ग;
तपजपकिरिया फोक सहु, भाखे भगवई अंग.॥१०५॥

ग्रह्युं न ध्यान विवेकथी, चेतन तत्त्वस्वरूप;
तव तक भवभ्रमण रहे, मिटे न भवभयधूप. ॥१०६॥

સમ્યગ્ અનુભવજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થતા, રાગ દ્વેષમય અહં વૃત્તિનો નાશ થાય છે. સૂર્યની આગળ જેમ અંધકાર ટકી શકતો નથી, જેમ સિંહની આગળ હસ્તિવૃન્દ ટકી શકતું નથી, તેમ સમ્યગ્ અનુભવજ્ઞાનની આગળ રાગ દ્વેષમય અહંવૃત્તિ ટકી શકતી નથી. સમ્યગ્ અનુભવજ્ઞાનનું અપૂર્વ માહાત્મ્ય છે. એની અપૂર્વશકિત છે. સમ્યગ્ અનુભવજ્ઞાન અપાર મહોદધિ છે. સમ્યગ્ અનુભવજ્ઞાનથી, તત્ત્વનો નિર્ણય હસ્તામલકવત્ છે. સમ્યગ્ અનુભવજ્ઞાન છે, તે કેવલજ્ઞાનનો લઘુભ્રાતા છે. અનુભવમા ખરું સુખ, શાંતિ તથા સ્થિરતા સમાઈ છે. અનુભવજ્ઞાનનું વર્ણન જીહ્વાથી કરવું એ સાહસ છે. અનુભવજ્ઞાન બીજાને કહી શકાતું નથી, પણ એવા અનુભવી જ્ઞાનિયોની

પાસે રહેતા તેમના વચનોથી અલૌકિક બોધ પ્રાપ્ત થઇ શકે છે. સમ્યગ્જ્ઞાનિયોની પાસે રહેતાં, તેમને સેવતાં તેમના વચનામૃતથી, આત્મતત્ત્વમાં વિશ્વાસ થાય છે, અને અમૂર્ત આત્મસ્વરૂપમાં લીનતા થતાં, અખંડ સુખની ધારા વહે છે. અનન્ય શુદ્ધ આત્મસ્વરૂપમાં સદાકાળ મગ્ન રહેવાથી આત્મા પોતાની પરમાત્મદશા પ્રાપ્ત કરી જન્મજરામરણના દુઃખથી રહિત થાય છે.

દીર્ઘવિકટ શિવપન્થમાં ચાલતાં, હૃદયમાં સ્થિરવૃત્તિ [illegible] સંયોગ થાય [illegible]ય, અને આત્મશક્તિ તથા ભક્તિનો [illegible] ના આત્મપ્રકાશનાં સુક્તિ થાય છે.

[illegible]

લઈ લે છે. **જ્ઞાનદર્શનચારિત્રથી આત્મગુણને સાધે,** તેને **સાધુ કહે છે.** સાધુમુનિરાજ ચોરાશી ઉપમાથી વિરાજમાન હોય છે. તેમાં પ્રથમ સાત ઉપમા સર્પની આપે છે.

૧—જેમ સર્પ પોતે બિલાદિક ઘર કરે નહિ, અને ઉંદર વિગેરેનું કરેલું બિલાદિક હોય તેમાં રહે છે, તેમ સાધુ પોતે ઘર કરે નહીં, કરાવે નહિ, કરતાને અનુમોદે નહિ. પણ ગૃહસ્થે પોતાને માટે કરાવેલું ઘર હોય તે નિર્દોષ જાણી આજ્ઞા લેઈ, તેમાં રહે.

૨—જેમ અગંધનજાતિનો સર્પ વિષ વમીને પાછું લેતો નથી; તેમ મુનિરાજે શબ્દાદિક પંચેન્દ્રિયવિષયભોગ ત્યાગ્યા, તે પાછા ગ્રહણ કરે નહીં.

૩—જેમ સર્પ બીલમા સીધો પ્રવેશ કરે, તેમ મુનિરાજ મોક્ષમાર્ગમાં સીધા પ્રવર્તે.

૪—જેમ સર્પ બીલમાં પ્રવેશ કરતા, આઘોપાછો થાય નહિ તેમ મુનિરાજ **અનાસક્તિએ આહારને સ્વાદે,** એક **દાઢમાંથી બીજી દાઢમાં ફેરવે નહિ.**

૫—જેમ સર્પ કાચલી ઉતારીને મૂકે, તે પાછી ગ્રહણ કરે નહિ. તેમ મુનિરાજ પુત્ર, કલત્રાદિક કુટુંબરૂપ કાચલી ત્યાગીને, પશ્ચાત્ સરાગદૃષ્ટિથી તેને ગ્રહણ કરે નહિ.

૬—જેમ સર્પ કાંટાદિકથી, ડરતો નથી, એક દૃષ્ટિથી ચાલે છે તેમ મુનિવર્ય **ઉપસર્ગથી ડરે નહિ** અને ઈર્યાસમિતિથી ચાલે છે.

—જેમ સર્પ, મયૂર વિગેરે પંખીથી ડરતો રહે છે, તેમ મુનિવર્ય દર્શનભ્રષ્ટ મનુષ્યોથી ડરતા રહે છે, તથા એથી દૂર રહે છે.

હવે અગ્નિની સાત ઉપમા મુનિને આપે છે.

૧—જેમ અગ્નિ ઇન્ધનથી તૃપ્તિ પામે નહીં, તેમ મુનિરાજ જ્ઞાનધ્યાનની તૃપ્તિ પામે નહિ, સદાકાળ જ્ઞાનધ્યાનનું નવન કરે. અભિનવજ્ઞાન સંપાદન કરવા પ્રયત્ન કરે, પણ જ્ઞાનાભ્યાસ કરતા થાકે નહીં.

૨—જેમ અગ્નિ તેજથી તેજવંત હોય, તેમ મુનિરાજ [illegible] તેજોલેશ્યા, પુલાકલબ્ધિ [illegible] લબ્ધિ [illegible] ઇત્યાદિકની તેજવંત હોય [illegible] દીપ્ત કરનારા હોય

૩—જેમ અગ્નિ લીલી સુકી સર્વે કાષ્ટાદિ વસ્તુને બાળી [illegible] તેમ મુનિરાજ જ્ઞાનરૂપ અગ્નિથી સર્વે [illegible] કર્મરૂપ કાષ્ટોને બાળી ભસ્મ કરે છે

[illegible]

તેમ મુનિરાજ સમ્યગ્જ્ઞાનદર્શનચારિત્રથી શિષ્યાદિક ભવ્ય જીવોને મોક્ષમાર્ગમાં મૂકી, તેમનું બહિરાત્મપણું ટાળી અન્તરાત્મા કરે છે.

મુનિવર્યને સાત ઉપમા પર્વતની આપે છે.

૧—જેમ પર્વત અનેક ઔષધિઓથી શોભાયમાન હોય છે. તેમ મુનિરાજ, જ્ઞાનદર્શનચારિત્રથી તથા અનેક પ્રકારની ચમત્કારિક લબ્ધિયોથી શોભાયમાન હોય છે.

૨—જેમ પર્વત પવનાદિકથી ચલાયમાન થતો નથી, તેમ મુનિવર્ય ઉપસર્ગથી ચલાયમાન થાય નહિ; પરભાવદશાથી સ્વભાવદશાનો ત્યાગ કરે નહિ. સદાકાળ આત્મસ્વરૂપમાં સ્થિર રહે.

૩—જેમ પર્વતના આધારે પંખી પ્રમુખ બહુ જીવો શાતા પામે છે, તેમ મુનિવર્યના આધારે શિષ્ય, સાધુ, સાધ્વી, શ્રાવક, શ્રાવિકાઓ પણ તેમના વચનામૃતનું પાન કરી શાતા પામે છે.

૪—જેમ નદીનાં ઝરણા વિગેરેથી પર્વત શોભાયમાન હોય છે, તેમ ક્ષમાશ્રમણ સપ્તભંગી, સાત નય, વિગેરેના ઉપદેશરૂપ નદીનાં ઝરણથી શોભાયમાન હોય છે.

૫—જેમ પર્વત, ઊંચપણે ઊંચો હોય છે, તેમ ભિક્ષુક જ્ઞાનદર્શનચારિત્રભાવનાથી ઉચ્ચ હોય છે.

૬—જેમ પર્વત, નિર્મલ સ્ફટિકરત્નાદિકથી શોભાયમાન હોય

છે, તેમ સાધુ, ઉપશમ, ક્ષયોપશમ, તથા ક્ષાયિકભાવથી શોભાયમાન હોય છે.

૭—જેમ પર્વત દેવતાદિકને ક્રીડા કરવાનું સ્થાન હોય છે. તેમ મુનિવર્ય વિદ્યાધરાદિક ભવ્યજીવોને જ્ઞાનક્રીડા કરવાના [illegible]ભૂત થાય છે.

[illegible] સમુદ્રની ઉપમા [illegible] મુનિમહારાજને [illegible] જેમ [illegible] ગંભીર હોય, તેમ મુનિ [illegible]

[illegible] ગંભીર હોય [illegible]

[illegible] હોય, તેમ મુનિવર્ય [illegible]

[illegible]

૭—જેમ સમુદ્ર જલથી શીતલ હોય, તેમ મુનિવર્ય ક્ષમારૂપ જલથી શીતલ હોય.

સાત ઉપમા આકાશની મુનિરાજને આપે છે.

૧—જેમ આકાશ નિર્મળ ઉજ્વલ હોય છે, તેમ મુનિવર્યનો આત્મા નિર્મળ ઉજ્વલ હોય છે.

૨—જેમ આકાશ આલંબન રહિત હોય છે, અર્થાત્ પરના આધાર રહિત હોય છે, તેમ મુનિવર્ય, ગૃહસ્થાદિકના આધાર રહિત હોય છે. ગૃહસ્થના તાબામાં મુનિરાજ રહે નહિ, ગૃહસ્થની નિશ્રાએ વર્તે નહિ.

૩—જેમ આકાશ પઞ્ચ દ્રવ્યનું ભાજન હોય છે, તેમ મુનિવર્ય પઞ્ચ મહાવ્રતના ભાજન હોય છે.

૪—જેમ આકાશ સૂર્યના આતાપથી સૂકાય નહીં, તેમ મુનિવર્ય પરિસહ ઉપસર્ગ ઉત્પન્ન થયે છતે જ્ઞાન અને વૈરાગ્યગુણથી સૂકાય નહીં.

૫—જેમ આકાશ વર્ષાથી ભીંજાય નહિ, તેમ મુનિવર્ય પોતાની ગુણ-સ્તુતિ શ્રવણ કરીને હર્ષથી ભીંજાય નહિ.

૬—જેમ આકાશ અરૂપી છે, તેમ મુનિવર્ય નિશ્ચયથી આત્માને અરૂપી જાણે.

૭—જેમ આકાશ અનંત છે, તેમ મુનિવર્ય જ્ઞાનાદિક ગુણથી અનંત છે.

સાત ઉપમા વૃક્ષની મુનિરાજને આપે છે.

૧—જેમ વૃક્ષ શીત ઉષ્ણ સહે છે, તેમ મુનિવર્ય શીત ઉષ્ણ પરિષહ સહન કરે છે.

૨—જેમ વૃક્ષ પુષ્પ ફલાદિક આપે છે, તેમ મુનિવર્ય જ્ઞાનાદિરૂપ પુષ્પ ફલાદિક આપે છે

૩—જેમ વૃક્ષના આશ્રયથી પક્ષીઆદિ ઘણા જીવ [illegible] [illegible] તેમ મુનિવર્યના પક્ષીઆદિક જીવો [illegible]

સાત ઉપમા ભ્રમરાની મુનિરાજને આપે છે.

૧—જેમ ભ્રમર બગીચામાં પુષ્પાદિકમાંથી સુગંધ રસ ગ્રહણ કરે છે, પણ પુષ્પને કીલામણા ઉપજાવતો નથી, ને પોતાના આત્માને સન્તોષે છે, તેમ ભ્રમરસમાન મુનિવર્ય તે બાગ સમાન ગ્રામ, નગરાદિકમાં, વૃક્ષ સમાન જે ઘર, અને પુષ્પ સમાન ગૃહસ્થ દાતારની પાસે જઇ, સુગંધ સમાન અશનાદિક ગ્રહણ કરે છે. પણ પુષ્પ સમાન ગૃહસ્થ દાતારને કોઈજાતની કીલામણા ઉપજાવે નહિ અને આત્માને સંતોષે છે.

૨—જેમ ભ્રમર સુગંધ લેવાને માટે, પુષ્પ ઉપર બેસે છે. પણ પુષ્પની સાથે પ્રેમસ્નેહની પ્રતિબદ્ધતાને કરતો નથી, તેમ મુનિવર્ય આહારાદિક અર્થે ગૃહસ્થના ઘેર જાય છે, પણ તે ગૃહસ્થોની સાથે પ્રેમસ્નેહાદિક કોઈપણ જાતિના પ્રતિબદ્ધમા લપટાતા નથી.

૩—જેમ ભ્રમર પુષ્પોના ઉપર ઝંકાર ગુંઝારવ શબ્દ કરે છે, તેમ મુનિવર્ય ગ્રામાનુગ્રામ વિહાર કરી, જીવોને ભવ્ય મધુર ધ્વનિથી સમકિતપૂર્વક સાધુ અને શ્રાવકધર્મસંબંધી દેશના દે છે, તેજ મુનિરાજનો ઝંકાર–ગુંજારવ શબ્દ જાણવો.

૪—જેમ ભ્રમર અશનાદિકનો સંગ્રહ કરે નહિ, તેમ મુનિરાજ અશનવસનાદિકનો સંગ્રહ કરે નહીં, અર્થાત્ મર્યાદા ઉપરાંત અધિક રાખે નહિ.

૫—જેમ ભ્રમર સુગંધને અર્થે પુષ્પ ઉપર બોલાવ્યા વિના જાય છે, તેમ મુનિવર્ય ગોચરી જાય છે.

માટે પાણી, સ્નાન કરવાને માટે પાણી, વસ્ત્ર ધોવા માટે પાણી, કુટુંબને પીવા માટે પાણી, એમ દરરોજ અપ્કાયના અસંખ્ય જીવોનો નાશ કરે છે. શ્રાવક જલ ગળીને વાપરે છે, તેથી ત્રસજીવોની રક્ષા થાય છે, પણ તેથી અપ્કાયના જીવોની દયા-રક્ષા થઈ શકતી નથી. વળી ગૃહસ્થાવાસમા શ્રાવક અગ્નિકાયના તથા વાયુકાયના જીવોનો નાશ ઉપાધિયોગે કરે છે; તથા વનસ્પતિના જીવોનો નાશ પણ શ્રાવક કરે છે. વનસ્પતિના બે ભેદ છે. એક સાધારણ અને બીજી પ્રત્યેક. તેમાં એકશરીરમાં અનંતજીવો હોય છે, તેને સાધારણ કહે છે. જેમ કે, આદુ, મૂળા, ગાજરીયાં, શકરીયાં, બટાટા, સૂરણ, રતાળુ, પિંડાળુ, કંદમૂળ વિગેરે સાધારણ વનસ્પતિમા અનંત જીવો હોવાથી શ્રી વીરપ્રભુએ તેને અભક્ષ્ય ગણ્યા છે. જેને એક શરીરમા એક જીવ હોય છે, તેને પ્રત્યેક વનસ્પતિ કહે છે. આંબા, લીંબડા, રાયણ, વિગેરે, પ્રત્યેકવનસ્પતિના પણ ઘણાં ભેદ છે. તેની શ્રાવક હિંસા કરે છે, એમ સ્થૂલ પંચ સ્થાવર જીવોના નાશથી, શ્રાવક વિરમ્યો નથી. તેમ ત્રસ જીવોની પણ હિંસા શ્રાવક કરે છે માટે શ્રાવકને તો ઓછામા ઓછી સવાવસાની દયા શાસ્ત્રકારે કહી છે. તેમ હિંસા, જૂઠ, ચોરી, મૈથુનથી પણ શ્રાવક સર્વથા વિરામ પામ્યો નથી. પંચેંદ્રિયના વિષયભોગથી પણ શ્રાવક વિરામ પામ્યો નથી. આશ્રવના કારણોથી શ્રાવક દેશથકી વિરામ પામ્યો છે, પણ સર્વથકી વિરામ પામ્યો નથી. ઘણું કરી શ્રાવક પુદ્ગલ-વસ્તુઓમા લીન રહે છે. શ્રાવકને અનેક પ્રકારના વ્યાપારની ઉપાધિ કરવી પડે છે. અનેક પ્રકારનાં વ્યાપારનાં-હિંસક સાધનો શ્રાવકને સેવવાં પડે

છે. ગૃહસ્થાવાસમાં સ્ત્રી, પુત્ર, ભાઇ, બેન વિગેરેના સંબંધથી ધર્મધ્યાન કરવાનો અવકાશ પણ મળતો નથી. [illegible]

કહીને, જે સાધુ થવારૂપ તથા અન્ય જે શુભ વ્યવહાર તેને લોપે છે, તે સમક્તિનો નાશ કરે છે. એકાન્તવાદી એમ કહે કે "ભરત, મરુદેવી માતા વિગેરેએ સાધુપદ ક્યાં અંગીકાર કર્યું હતું? કેવળ આત્મશુદ્ધિથીજ કેવલજ્ઞાન પામ્યા, તો વ્યવહારનું શું કારણ છે." "સાધુ થવાની કંઈ જરૂર નથી. આત્મશુદ્ધ સ્વભાવમાં રમણતા કરીશું, એટલે મુક્તિ થશે." એમ કહેનારા વ્યવહારમાર્ગનો નાશ કરે છે. કારણ કે ઘણા દળ અર્થાત્ અનેક મનુષ્યોને વ્યવહારથી મોક્ષ યોગ્ય દિસે છે; પણ સાધુ થવા આદિનો વ્યવહાર તે રાજમાર્ગ છે. એ પાધરો માર્ગ છંડીને, જે છીંડીનો એટલે ગલીકુંચીનો માર્ગ શોધે છે, તે જીવો અયોગ્ય જાણવા. ગૃહસ્થશ્રાવકપદ કરતા સાધુપદ મોટું છે, માટે વ્યવહારને મૂકી, નિશ્ચયનય એકાતે અંગીકાર કરી, જે જીવો સાધુમાર્ગનો નિષેધ કરે છે, વા સાધુ થયા વિના શ્રાવકઅવસ્થાથી એકાંતે મુક્તિની ઇચ્છા રાખે છે, તેઓ અયોગ્ય જાણવા. શ્રી ओघनिर्युक्तिमां કહ્યું છે કેઃ—

गाथा.

निच्छयमवलंबंता, णिच्छयओ णिच्छयं अयाणंता।
णासंति चरणकरणं, बाहिरकरणालसा ॥ १ ॥

વળી શ્રી યશોવિજયજી ઉપાધ્યાયજી કહે છે કે—

तुरंग चढी जेम पामीएजी, वेगे पुरनो पन्थ;
मार्ग तेम शिवनो लहेजी, व्यवहारे निर्ग्रन्थ. सौ०

ઘોડા ઉપર ચઢીને જેમ વેગે [1]પુર પામીએ, તેમ વ્યવ-

---

[1] નગર-ગામ.

માટે કર્મ નિર્બંધ, શિવપુરમાં લઈ છે, માટે નિર્બંધ થવાની
જરૂર આવશ્યકતા છે. ગુણસ્થાનમાં કેવળજ્ઞાન ઉપજે છે, તે
[illegible]

કહીને, જે સાધુ થવારૂપ તથા અન્ય જે શુભ વ્યવહાર તેને લોપે છે, તે સમક્તિને નાશ કરે છે. એકાન્તવાદી એમ કહે કે " ભરત, મરુદેવી માતા વિગેરેએ સાધુપદ ક્યાં અંગીકાર કર્યું હતું? કેવળ આત્મશુદ્ધિથીજ કેવલજ્ઞાન પામ્યા, તો વ્યવહારનું શું કારણ છે." " સાધુ થવાની કંઈ જરૂર નથી. આત્મશુદ્ધ સ્વભાવમાં રમણતા કરીશું, એટલે મુક્તિ થશે." એમ કહેનારા વ્યવહારમાર્ગનો નાશ કરે છે. કારણ કે ઘણા દળ અર્થાત્ અનેક મનુષ્યોને વ્યવહારથી મોક્ષ યોગ્ય દિસે છે; પણ સાધુ થવા આદિનો વ્યવહાર તે રાજમાર્ગ છે. એ પાધરો માર્ગ છંડીને, જે છીંડીનો એટલે ગલીકુંચીનો માર્ગ શોધે છે, તે જીવો અયોગ્ય જાણવા. ગૃહસ્થશ્રાવકપદ કરતા સાધુપદ મોટુ છે, માટે વ્યવહારને મૂકી, નિશ્ચયનય એકાતે અંગીકાર કરી, જે જીવો સાધુમાર્ગનો નિષેધ કરે છે, વા સાધુ થયા વિના શ્રાવકઅવસ્થાથી એકાંતે મુક્તિની ઇચ્છા રાખે છે, તેઓ અયોગ્ય જાણવા. श्री ओघनिर्युक्तिमां કહ્યુ છે કે—

गाथा.

निच्छयमवलंबंता, णिच्छयओ णिच्छयं अयाणंता ।
णासंति चरणकरणं, बाहिरकरणालसा ॥ १ ॥

વળી શ્રી યશોવિજયજી ઉપાધ્યાયજી કહે છે કે—

तुरंग चढी जेम पामीएजी, वेगे पुरनो पन्थ;
मार्ग तेम शिवनो लहेजी, व्यवहारे निर्ग्रन्थ. सौ०

ઘોડા ઉપર ચઢીને જેમ વેગે [1]પુર પામીએ, તેમ વ્યવ-

---

૧ નગર-ગામ.

ભાવ થકી નિર્ગ્રંથ, ત્રિભુવનમાં કહ્યું છે, માટે નિર્ગ્રંથ થવાની પછી આવશ્યકતા છે, ગૃહસ્થાવાસમાં કેવળજ્ઞાન ઉપજે છે, તો પણ ગૃહસ્થપણું અને મૂળલિંગરૂપ સાધુનો વેષ અંગીકાર કર્યા વિના, કેવળજ્ઞાની કેવળજ્ઞાનીને વાંદતા નથી જ્યારે કેવળજ્ઞાની ગૃહસ્થપણું અને મૂળલિંગરૂપ સાધુવેષ ધારણ કરે છે, ત્યારે [illegible] કેવળજ્ઞાનીને વંદન કરે છે તેથી પણ [illegible] આવશ્યકતા [illegible] કેવળજ્ઞાનીને [illegible] અંગીકાર કરવાની આવશ્યકતા [illegible] [illegible] સાધુપણું અંગીકાર [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] કરવું જોઈએ.

જૈન વીતરાગ શાસનના પ્રવર્તક સાધુ છે આચાર્ય, ઉપાધ્યાય, સ્થવિર વિગેરે પણ સાધુપદમા સમાય છે, શ્રાવક ભક્ત કહેવાય છે, અને ભકતોનો ઉદ્ધાર તો સ્વામીની આજ્ઞા માનવાથી થાય છે. ગુરુરૂપ **સાધુમહારાજે બાહ્ય અને અભ્યંતર એ બે પ્રકારની ગ્રંથિનો ત્યાગ કર્યો છે, માટે તે નિર્ગ્રંથ કહેવાય છે, એવા નિર્ગ્રંથને પુનઃ પુનઃ નમસ્કાર થાઓ.** નરપતિ, ચક્રવર્ત્તી અને સુરપતિ પણ, જેમના ચરણકમલ સેવે છે, એવા નિર્ગ્રંથને નમસ્કાર કરવાથી ચારિત્રમોહનીયનો નાશ થાય છે, અને આત્મા ચારિત્રસન્મુખતાને ભજે છે. જેણે સમકિતદાન આપ્યું છે, એવા સાધુરૂપ સદ્ગુરુ પાર્શ્વમણિસમાન છે. જેમ પાર્શ્વમણિનો સયોગ થતાં, લોહ સુવર્ણતાને પામે છે; તેમ સદ્ગુરુ મુનિરાજની સંગતિથી, જીવરૂપ લોહ તે પરમાત્મરૂપ સુવર્ણતાને પામે છે. સર્વઉપકારીશિરોમણિ સદ્ગુરુ મુનિરાજ છે. અન્નદાન, વસ્ત્રદાન, પ્રાણદાન, અનુકંપાદાન, ઉચિતદાન, સુપાત્રદાનાદિ **સર્વ દાનોમાં સમકિતનું દાન તે મોટામાં મોટું છે.** એવા સમકિતદાનદાતાર તથા ચારિત્રદાનદાતાર નિર્ગ્રંથને પુન· પુન· નમસ્કાર થાઓ. ધર્મદાન દાતાર સદ્ગુરુનું જેટલું વર્ણન કરીએ તેટલું ઓછું છે. સદ્ગુરુનો વિનય કેવી રીતે કરવો ? તે સંબંધી વિશેષ વર્ણન અસ્મદીયકૃત **અનુભવપચ્ચીશી** નામના ગ્રંથમાથી જોઈ લેવું.

समकितदाता सेवतां, नमतां पाप प्रणाश;
विनयभक्ते आराधतां, मुक्तिपुरीमां वास. ११५

शाश्वतपन्थ न ओळखे, विनयभक्तिथी हीन;
गुर्वाज्ञा विन प्राणिया, भमता दुःखिया दीन. ११६
गुर्वाज्ञाए धर्म छे, गुर्वाज्ञाए ध्यान;
नगुरा जननुं फोक छे, तप जप किरिया दान. ११७
खप जो शिवपुर मार्गनो, तो शिक्षा तव भव्य;
गुर्वाज्ञाए धर्म छे, संयम सहु कर्तव्य. ११८
जिनआणा गुरुआणमां, गिरुआ गुरु सदाय;
नमो नमो श्रीसद्गुरु, प्रेमे प्रणमो पाय. ११९
गुरुगमनाणदशा ग्रही, शाश्वतपन्थ चलाय;
शुद्धपरिणति, आत्मनी, सहजपणे वर्ताय. १२०

શ્રી સમ્યકૃત્વદાતા સદ્ગુરુરાજનું સેવન કરતાં, અને તેમને નમસ્કાર કરતાં, અનંતભવના પાપ નાશ પામે છે શ્રી સદ્ગુરુમુનીશ્વરનુ વિનયભક્તિથી આરાધન કરતા, આત્મા ચૈતન્યસ્વરૂપનો ભોક્તા થઇ, મોક્ષસ્થાનમાં વાસ કરે છે. રાજાની પદવી મળે છે, ચક્રવર્તિની પદવી પણ સુભાગ્યયોગે મનુષ્યને સંપ્રાપ્ત થાય છે, સુર તથા સુરપતિની પદવી પણ પુણ્યદ્વારા સંપ્રાપ્ત થાય છે, પણ જગત્મા સદ્ગુરુની પ્રાપ્તિ થવી મહાદુર્લભ છે. મોક્ષમાર્ગારાધક શ્રીસદ્ગુરુની જે જે અંશે હૃદયમાં ભક્તિ છે, તે તે અંશે મનુષ્ય ધર્માધિકારી થઇ શકે છે. શ્રી શિષ્યની ઉપર ઉપરની હલદરના રંગ જેવી વિનયભકિતથી શ્રી સદ્ગુરુ સંતુષ્ટ થતા નથી; કિંતુ તેઓ ચોલમજીઠના જેવી વિનયભક્તિથી શિષ્યની યોગ્યતા સમજી સંતુષ્ટ થઈ તેને યથાક્રમતત્ત્વોપદેશવડે

જૈન વીતરાગ શાસનના પ્રવર્તક સાધુ છે. આચાર્ય, ઉપાધ્યાય, સ્થવિર વિગેરે પણ સાધુપદમાં સમાય છે, શ્રાવક ભક્ત કહેવાય છે, અને ભક્તોનો ઉદ્ધાર તો સ્વામીની આજ્ઞા માનવાથી થાય છે. ગુરુરૂપ **સાધુમહારાજે બાહ્ય અને અભ્યંતર એ બે પ્રકારની ગ્રંથિનો ત્યાગ કર્યો છે, માટે તે નિર્ગ્રંથ કહેવાય છે, એવા નિર્ગ્રંથને પુનઃ પુનઃ નમસ્કાર થાઓ.** નરપતિ, ચક્રવર્ત્તી અને સુરપતિ પણ, જેમના ચરણકમલ સેવે છે, એવા નિર્ગ્રંથને નમસ્કાર કરવાથી ચારિત્રમોહનીયનો નાશ થાય છે, અને આત્મા ચારિત્રસન્મુખતાને ભજે છે. જેણે સમકિતદાન આપ્યું છે, એવા સાધુરૂપસદ્‌ગુરુ પાર્શ્વમણિસમાન છે. જેમ પાર્શ્વમણિનો સયોગ થતાં, લોહ સુવર્ણતાને પામે છે; તેમ સદ્‌ગુરુ મુનિરાજની સંગતિથી, જીવરૂપ લોહ તે પરમાત્મરૂપ સુવર્ણતાને પામે છે. સર્વઉપકારીશિરોમણિ સદ્‌ગુરુ મુનિરાજ છે. અન્નદાન, વસ્ત્રદાન, પ્રાણદાન, અનુકંપાદાન, ઉચિતદાન, સુપાત્રદાનાદિ **સર્વ દાનોમાં સમકિતનું દાન તે મોટામાં મોટું છે.** એવા સમકિતદાનદાતાર તથા ચારિત્રદાનદાતાર નિર્ગ્રંથને પુન· પુન· નમસ્કાર થાઓ. ધર્મદાન દાતાર સદ્‌ગુરુનું જેટલું વર્ણન કરીએ તેટલું ઓછું છે. સદ્‌ગુરુનો વિનય કેવી રીતે કરવો ? તે સંબંધી વિશેષ વર્ણન અસ્મદીયકૃત **અનુભવપચ્ચીશી** નામના ગ્રંથમાથી જોઈ લેવું.

समकितदाता सेवतां, नमतां पाप प्रणाश;
विनयभक्ते आराधतां, मुक्तिपुरीमां वास. ११५

शाश्वतपन्थ न ओळखे, विनयभक्तिथी हीन;
गुर्वाज्ञा विन प्राणियो, भमता दुःखिया दीन. ११६
गुर्वाज्ञाए धर्म छे, गुर्वाज्ञाए ध्यान;
नगुरा जननुं फोक छे, तप जप किरिया दान. ११७
खप जो शिवपुर मार्गनो, तो शिक्षा नव भव्य;
गुर्वाज्ञाए धर्म छे, संयम सहु कर्तव्य. ११८
जिनआणा गुरुआणमां, गिरुआ गुरु सदाय;
नमो नमो श्रीसद्गुरु, प्रेमे प्रणमो पाय. ११९
गुरुगमनाणदशा ग्रही, शाश्वतपन्थ चलाय;
शुद्धपरिणति, आत्मनी, सहजपणे वर्ताय. १२०

શ્રી સમ્યક્ત્વદાતા સદ્ગુરુરાજનું સેવન કરતા, અને તેમને નમસ્કાર કરતા, અનંતભવના પાપ નાશ પામે છે. શ્રી સદ્ગુરુમુનીશ્વરનુ વિનયભક્તિથી આરાધન કરતાં, આત્મા ચૈતન્યસ્વરૂપનો ભોક્તા થઇ, મોક્ષસ્થાનમા વાસ કરે છે. રાજાની પદવી મળે છે, ચક્રવતિની પદવી પણ સુભાગ્યયોગે મનુષ્યને સંપ્રાપ્ત થાય છે, સુર તથા સુરપતિની પદવી પણ પુણ્યદ્વારા સંપ્રાપ્ત થાય છે, પણ જગત્માં સદ્ગુરુની પ્રાપ્તિ થવી મહાદુર્લભ છે. મોક્ષમાર્ગારાધક શ્રીસદ્ગુરુની જે જે અંશે હૃદયમાં ભક્તિ છે, તે તે અંશે મનુષ્ય ધર્માધિકારી થઇ શકે છે. શ્રી શિષ્યની ઉપર ઉપરની હલદરના રંગ જેવી વિનયભક્તિથી શ્રી સદ્ગુરુ સંતુષ્ટ થતા નથી; કિંતુ તેઓ ચોલમજીઠના જેવી વિનયભક્તિથી શિષ્યની યોગ્યતા સમજી સંતુષ્ટ થઈ તેને યથાક્રમતત્ત્વોપદેશવડે

તત્ત્વમાર્ગમાં પ્રેરે છે. વિનય ભક્તિદ્વારા ભવ્યશિષ્યોએ સદ્ગુરુની ઉપાસના કરી, મનની વિકલ્પસંકલ્પશ્રેણિને દૂર કરી, આત્મસાધક બનવું. ભાવનાચંદનસમશીતલ વચનોથી શ્રી સદ્ગુરુ, શિષ્યોનાં, કષાયથી સંતપ્ત હૃદયને શાંત કરે છે. શ્રી સદ્ગુરુવર્યના મુખ દર્શનથી તથા તેમની તત્ત્વામૃતવાણીથી શિષ્યોનાં પાપી હૃદય ગંગાજલની પેઠે નિર્મલ થાય છે. કેટલાક શ્રદ્ધાનહીન અજ્ઞ મનુષ્યોના મનમા, શ્રી સદ્ગુરુને મનુષ્યસ્વરૂપે દેખી, તથા પોતાની પેઠે ખાતા-પીતા દેખી તેમના પર શ્રદ્ધા થતી નથી. પરંતુ તેઓ અજ્ઞતાથી શ્રી સદ્ગુરુની આત્મોન્નતિ સમજી શકતા નથી. અંધકારથી પ્રકાશદર્શન થતું નથી, તેમ અજ્ઞાનીથી જ્ઞાનીસદ્ગુરુનું આભ્યંતરસ્વરૂપ સમજી શકાતું નથી. તેથી તેઓ મોટી ભૂલ કરે છે. સમજુ ભવ્યશિષ્ય, શ્રી સદ્ગુરુની આત્મનિષ્ઠા તથા આત્મધર્મસાધકવ્યાવહારિક ધર્માચરણ દેખી, શ્રદ્ધાભકિતદ્વારા સદ્ગુરુ ઉપાસના કરે છે, અને તેથી મુક્તિપદ પ્રાપ્ત કરી, અનંતશાશ્વતસુખમય બની કૃતકૃત્ય થાય છે.

વિનય તથા ભકિતથી હીન, નગુરા, શંકાશીલ, અજ્ઞશિષ્ય, સદ્ગુરુઆજ્ઞા વિના શાશ્વતપન્થને ઓળખી શકતા નથી, અને હુરાયા ઢોરની પેઠે જ્યાં ત્યા ધર્મબુદ્ધિ ધારણ કરીને, ચોરાશી લક્ષ જીવયોનિમા દીન તથા દુ ખીયા થઇને પરિભ્રમણ કરે છે; માટે ભવ્યજીવોએ શ્રીસદ્ગુરુની આજ્ઞા મસ્તકે ચઢાવવી. કારણ કે ગુરુની આજ્ઞા એ ધર્મ છે. ગુરુની આજ્ઞા એ ધ્યાનની સફલતા છે. જે નાસ્તિક અલ્પજ્ઞ, કુળાચારથીજ માત્ર ધર્મ માનનારા લોકો છે, એવા નગુરાજનનું તપજપાદિ સર્વ અનુષ્ઠાન સફળ

થતું નથી. હે ભવ્ય ! જરા માધ્યસ્થચિત્તથી બોધ શ્રવણ કરી, મનમાં વિચારીશ તો પૂર્વોક્તવચનનું રહસ્ય હૃદયમાં ઉતરશે. હે શિષ્ય ! તને જો મોક્ષમાર્ગની ચાહના હોય તો ત્હને એક વજ્ર લેપ સમાન ઉપાય બતાવું છું; તે આ છે કે–સંયમ તપ જપાદિધર્મ, ગુરુની આજ્ઞાએ કરવા યોગ્ય છે. સદ્ગુરુની આજ્ઞાએ સર્વ ધર્મક્રિયાની સફલતા સમજવી.

શ્રી જિનાજ્ઞાધારક સુવિહિત ધર્મક્રિયાકારક તથા પ્રવર્તક ગીતાર્થ સદ્ગુરુ મુનિરાજની આજ્ઞામા, જિનેશ્વરની આજ્ઞા પણ સમાય છે. જેમકે લૉર્ડ ગવર્નર જનરલની જેણે આજ્ઞા ઉત્થાપી, તેણે શહેનશાહની આજ્ઞા ઉથાપી, અને જેણે લૉર્ડ ગવર્નર જનરલની આજ્ઞા માની તેણે શહેનશાહની પણ આજ્ઞા માની. અર્થાત્ લૉર્ડની આજ્ઞામા શહેનશાહની આજ્ઞા સમાઇ ગઇ. શ્રી તીર્થંકર ભગવાને કહ્યુ છે કે જે જે કાળે, દ્રવ્યક્ષેત્રાનુસારે, જિનાજ્ઞાપ્રતિપાલક સુવિહિતસૂરિ હોય તે, તે તે દ્રવ્યક્ષેત્રકાલાનુસારે, સાધુ સાધ્વી, શ્રાવક શ્રાવિકાના હિતને અર્થે, કલ્યાણને અર્થે, ધર્માર્થે–શાસનોન્નતિઅર્થે જે જે આજ્ઞા કરે, તે મારી આજ્ઞાજ સમજવી, શ્રી સદ્ગુરુની આજ્ઞામાં પણ જિનાજ્ઞાનું પ્રતિપાલન આવી જાય છે, માટે ભવ્યશિષ્યોએ સ્વચ્છંદતાનો ત્યાગ કરી, ગુરુઆજ્ઞામાં પ્રવર્તવું. ધર્મદાનવડે સદ્ગુરુ મહાન્ છે, માટે તેમની ભક્તિ બહુમાનમા જેટલી ઓછાશ, તેટલી જ ધર્મન્યૂનતા તથા ભાગ્ય-હીનતા જાણવી. જંગમ કલ્પવૃક્ષ, કામકુંભ ચિંતામણિ રત્નસદૃશ, ધર્મમૂર્ત્તિ શ્રી સદ્ગુરુને મન વચન અને કાયાથી પુનઃ પુનઃ નમસ્કાર થાઓ ! પ્રેમપૂર્વક તેમના

છે, માટે આત્મજ્ઞાનધ્યાનાદિક અર્થે ઉદ્યમ કરો. તમારા આત્માના જ્ઞાનવિના તમો સ્વદયાના પ્રતિપાલક થઈ શકતા નથી. શ્રી ઉપાધ્યાયજી પણ કહે છે કે—

जेह राखे परप्राणने, दया तास व्यवहारे;
निजदया विण कहो परदया होवे कवण प्रकारे ? शुद्ध०
लोकविण जेम नगर मेदिनी, जेम जीवविण काया;
फोक तेम ज्ञानविण परदया, जिसी नटतणी माया० शुद्ध०

કીડી, મંકોડા આદિ પરજીવોના બાહ્યપ્રાણનું રક્ષણ કરવું તે વ્યવહાર દયા છે, અને તે પરદયા કહેવાય છે. પરદયા પણ દ્રવ્યથી અને ભાવથી છે. તેઓની બાહ્ય પ્રાણની દયા તે દ્રવ્યથી પરદયા અને પરને ઉપદેશથી સમ્યક્ત્વાદિની પ્રાપ્તિ કરાવવી, તે ભાવથી પરદયા જાણવી. જ્ઞાનરૂપ આત્મ દયા વિના પરદયા કેમ હોય ? અર્થાત્ ન હોય. કહ્યુ છે કે—

गाथा.

जइ आणणेण चत्तं, अत्तणयं नाणदंसणचरित्तं;
तइआ तस्स परेसु, अणुकंपा नत्थि जीवेसु ॥ १ ॥

એમ ઉપદેશમાલામા કહ્યુ છે. લોકવિના પૃથ્વી જેમ ઉજડ-
રૂપ ભાસે છે ... ના જેમ કાયા ભાસે છે, સમ્યગ્જ્ઞાન-
રૂપ આત્મદયા ... જેમ નાટકીયાની બાજી ફોક,
તેમ ફોક જાણ ... ક્તિવચનથી હૃદયમા જણાયું
હશે કે આત્મ ... ણી છે. **તમો સમજ્યા**
વિના કોને તા ... **ક્રિયા**

કોની કરશો? આત્મજ્ઞાનની સંપ્રાપ્તિ કરવામાં જરામાત્ર આલસ્યનું સેવન કરવું યોગ્ય નથી, આત્મજ્ઞાન, તમને શુદ્ધ-પરિણુતિનું સ્વરૂપ દીપકની પેઠે દેખાડશે, અને આત્મજ્ઞાનથી તમો વિવેકદૃષ્ટિની જાગૃતિ કરી શકશો. આત્મજ્ઞાનથી તમને આત્મશ્રદ્ધા થશે, અને તેથી તમો અખંડ પ્રયત્નદ્વારા અનેક પરિસહને સહન કરીને આત્મસૂર્યને લાગેલા કર્મરૂપ–વાદળરૂપ પડદાને ક્ષણુમા ધ્યાનવડે ચીરી નાખી અનંતજ્ઞાનપ્રકાશરૂપ સામર્થ્યને પ્રકટાવશો. તમો હુંપણુાના તુચ્છ અભિમાનની સર્વ લાગણીઓમા પ્રવર્તતી ચિત્તવૃત્તિને શાત કરી, અચલ શ્રદ્ધાથી આત્મસ્વરૂપમાં રમણુ કરજો શરીરના અને શરીર સંબંધી અનેક ઇષ્ટ અનિષ્ટ સંયોગથી થતા અનેક વિચારના કોકડાંને ભૂલી જઇ, કેવલ આત્મસ્વરૂપનોજ વિચાર હૃદયમાં ધારણુ કર્યા કરજો. બાહ્યભાવનું–અહંવૃત્તિનું અભિમાન ભૂલી જઇ, આત્મસ્વરૂપમાં એકાકાર થવાનો અભ્યાસ સેવ્યા કરશો. આવો સબલ આશ્રય પોતાની પાસે છતા કયા અન્યત્ર શોધવા પ્રયત્ન કરો છો? સર્વત· કેવળ શુદ્ધઆત્મસ્વરૂપમાં અનન્યપ્રેમભાવથી નિષ્ઠા રાખો તમે પોતાની શક્તિનો પ્રાદુર્ભાવ સ્વયમેવ કરશો. આત્માની શુદ્ધપરિણુતિ જાગૃત પામે એવા વિચારો અહર્નિશ કરજો; કારણુ કે વિચારમા અપૂર્વ બળ રહ્યું છે. હૃદયમા નકામા વિચારો પ્રવેશ થવા દેશો નહિ. રાગના, દ્વેષના, ઇર્ષ્યાના, અદે-ખાઈના, કપટના, સ્વાર્થના વિચારોને આજ દિન સુધી કરી તમે હૃદયને અપવિત્ર બનાવી દીધું છે. હવે તમો ખરાબ-વિચારને દૂર કરો. તમારા હૃદયને તમે પોતાની મેળે દુષ્ટ વાસનાઓથી ભરી દીધું છે. તમારા એવા અપવિત્ર હૃદયમાં

આત્મપ્રભુનો વાસ થવાની આશા નથી. સ્વ અને પરની દયારૂપ જલથી હૃદયમંદિરને સ્નાન કરાવી નિર્મલ કરો, અને વૈર ઝેર સ્વાર્થનો નાશ અને વૈરાગ્યરૂપ સાબુથી તમારું હૃદયમંદિર સ્વચ્છ કરો. આમ કરવાથી હૃદયમંદિર સ્વચ્છ–પવિત્ર થતાં, તેમા આત્મપ્રભુને વાસ કરવાની યોગ્યતા આવશે. સોऽहं સોऽहं એ અલખ જાપ દ્વારા આત્મપ્રભુનું સ્મરણ, સ્થિરચિત્તથી પ્રેમ લાવી કરશો, તો તેથી આત્મપ્રભુનો હૃદયમંદિરમાં વાસ થશે. ભવ્યો ! ! સમજો કે જ્યાં સ્વચ્છ પવિત્ર સ્થાન હોય, ત્યા ઉત્તમ જનને બેસવાનું મન થાય છે. જ્યાં સુધી હૃદયમંદિરમાં તૃષ્ણારૂપ ભંગિયેણ અને ક્રોધરૂપ ભંગીનો વાસો હોય છે ત્યાં સુધી તેવા ખરાબ સ્થાનમાં આત્મપ્રભુ કે જે ત્રિભુવનજનસેવ્ય, સ્તુત્ય, અને પૂજ્ય છે, તે વાસ કરી શકે નહિ. ભવ્યો ! તમારા ગૃહમા કોહેલું કૂતરૂ પેસે છે, તો તમે કેવા તાડુકીને લાકડીવડે તેને બહાર કાઢી મૂકો છો, કોહેલા કૂતરાને કાઢયા વિના તમને નિરાત વળતી નથી. ભવ્યો ! તમો તેથી પણ વિશેષ ભૂલ કરો છો. હૃદયગૃહમાં વિષયવાસનારૂપ કોહેલું કૂતરૂ વસ્યા કરે છે, તેને આજદિનપર્યંત તમે નિરાતે વસવા દઈ તમારું હૃદયગૃહ દુર્ગંધિમય કરી નાખ્યું છે. જો તમારા હૃદયમદિરમા અનંતશક્તિમય આત્મપ્રભુ સ્થાપવાની ઇચ્છા હોય તો વૈરાગ્યરૂપ લાકડીવડે વિષયવાસનારૂપ કોહેલા કૂતરાને જલદી કાઢી મૂકો, અને પાછું હૃદયમાં લાગ જોઇ પ્રવેશે નહિ, તેની સ્મૃતિ રાખો. તમારું હૃદયમંદિર પવિત્ર દેખતા, ધ્યાન ભક્તિથી આકર્ષાએલા આત્મપ્રભુ આપોઆપ બિરાજમાન થશે.

તમારા હૃદયમા સ્વાર્થરૂપ રાફડો-(સ્થાન) કરી, તેમાં કપટરૂપ કાળો નાગ વસે છે, તેને યુક્તિ-પ્રયુક્તિથી દૂર કરજો, હૃદયમંદિર શુદ્ધ નહિ થાય ત્યા સુધી તમે ગમે તેટલા પ્રયત્ન કરો, પણ કાર્યની સિદ્ધિ થશે નહીં તમારું હૃદયક્ષેત્ર જ્યાં સુધી અયોગ્યતા મલિનતારૂપ ખારી માટીથી ખરાબ બન્યું છે, ત્યા સુધી તેમા આત્મશુદ્ધપરિણતિરૂપ ફલાર્થે, આત્મોપાસનારૂપ બીજ વાવશો, તો તે નકામું જવાનું છે ખારી માટી સમાન દુર્ગુણી હૃદયક્ષેત્રમા વાવેલું આત્મોપાસનારૂપ બીજ નકામું જશે. બાહિરથી અનેક પ્રકારના ટીલા ટપકાં છાપ વિગેરે લગાવી માની લ્યો કે મારા હૃદયમંદિરમા ભગવાન્ પધાર્યા, પણ આ તમારું માનવું મંડુકજટાવત્ તથા મનુષ્યશૃગવત્ ફોક છે. જ્યાં સુધી તમો સ્વાર્થઅન્ધ છો, અને વેર ઝેર નિંદા વિશ્વાસઘાત વિગેરે અપકૃત્યોથી હૃદયમંદિરને ખરાબ દુર્ગુણી બનાવતા રહો છો, ત્યા સુધી ઉપરના ટીલા ટપકાં છાપ વિગેરે લાખો ચિન્હો લગાવો, મેરુપર્વતની જેટલી ભસ્મ શરીરે ચોપડો, ફોનોગ્રાફ-યંત્રની પેઠે જગતનું અનેક પ્રકારનું ગાન કરો, પણ તેથી આત્મપ્રભુ સંતુષ્ટ થશે નહિ, અને હૃદયમંદિરમા વાસ કરશે નહિ, એમ નક્કી સમજજો, **હાથીના દાંત ચાવવાના જુદા અને દેખાડવાના જુદા.** એવી બેભાવવાળી કપટવૃત્તિને તમે હૃદયમા વાસ કરવા દો છો, ત્યા સુધી હૃદયમંદિરમાં **આત્મપ્રભુ વાસ કરવાના નથી. જ્ઞાનરૂપ દીપકથી** હૃદય-મંદિર પ્રકાશવાળું કરો, ભક્તિરૂપ છંટકાવ કરો, **ધ્યાન-રૂપ ગાદી તકીયા** બીછાવી દો, **સમતાનાં તોરણ** બાંધો, ઉત્સાહ **પ્રેમના** વિજયવાવટા લટકાવી દો. **સોઽહંનાં આ-**

મંત્રણુપાટિયાં લગાવી દો, પછી જુઓ કે-**તમારા** હૃદય-મંદિરમા આત્મપ્રભુને પધરાવતાં કેટલીવાર થાય છે ? જરા માત્ર પણ વાર થશે નહિ. અસંખ્યાતપ્રદેશરૂપ દ્વારિકાનગરી, અને આત્મરૂપ કૃષ્ણ જાણો, અને શુદ્ધ પરિણુતિરૂપ, રાધા જાણો. આવી રીતે આત્મરૂપ કૃષ્ણ અને શુદ્ધ પરિણુતિરૂપ રાધાની સાથે અસંખ્યાતપ્રદેશરૂપ દ્વારિકા નગરીમા ધ્યાનચક્ષુથી દેખો અને નમન કરો. આત્મસ્વરૂપ કૃષ્ણપ્રભુને હૃદય-મંદિરમા સ્વપણે સ્થાપવાની યોગ્યતા સંપ્રાપ્ત કરશો, એટલે તમારી ભકિતના આધીન આત્મસ્વરૂપ કૃષ્ણપ્રભુ અવશ્ય પધાર્યા વિના રહેશે નહિ **આત્મપ્રભુ રામ જાણો. અભિમાનરૂપ રાવણુ જાણો; અયોધ્યાસ્વરૂપ અસંખ્ય પ્રદેશ જાણો, શુદ્ધ પરિણુતિરૂપ સીતા જાણો, જ્ઞાનસ્વરૂપ લક્ષ્મણ જાણો, તૃષ્ણારૂપ સમુદ્ર જાણો**, અભિમાનરૂપ રાવણે શુદ્ધ પરિણુતિ સીતાને હરી, તૃષ્ણારૂપ સમુદ્રની મધ્યે અજ્ઞાનરૂપ લંકાનગરીમા પેઠો એમ સમજો. આત્મપ્રભુસ્વરૂપ રામ છે, તે જ્ઞાનરૂપ લક્ષ્મણ ભાઇની સાથે, સમતા, સંતોષ, ધૈર્યાદિ યોદ્ધાઓની સાથે, લંકામા પ્રવેશ કરી, અભિમાનરૂપ રાવણુને મારી, શુદ્ધ પરિણુતિરૂપ સીતાજીને પ્રાપ્ત કરી. હે ભવ્યો ! તમારો આત્મા રામ છે તે શુદ્ધપરિણુતિરૂપ સીતાની સાથે હૃદય-મંદિરમા પ્રવેશ કરે, એવી યોગ્યતા પ્રાપ્ત કરો. તમારી નિર્મળ મનથી થતી શુદ્ધભકિત છે, તે આત્મસ્વરૂપ રામને જ્યા હશે ત્યાથી ખેચી લાવવાને સમર્થ છે, એમ નક્કી સમજો. તમારો આત્મારામ શરીરની અંદર વ્યાપી રહેલો છે, અસંખ્યાત પ્રદેશરૂપ ગૃહમા આત્મસ્વરૂપ રામ વસે છે. તેની હે

ભવ્યો ! શુદ્ધ ભાવથી ઉપાસના કરો. તમારાં ખરા અંતઃકરણથી થતી ઉપાસના, શુદ્ધપરિણતિનો પ્રાદુર્ભાવ કર્યા વિના રહેવાની નથી સર્વબાહ્યના પદાર્થોમાં ચિત્તવૃત્તિના ભટકવાથી આત્મશકિતનો પ્રકાશ થતો નથી, અને આત્મિકશુદ્ધપરિણતિના સન્મુખ ગમન થતું નથી-देहं पातयामि वा अर्थं साधयामि **દેહને પાડું છું વા અર્થને સાધું છું. આવી દૃઢ અંતરંગ પ્રતિજ્ઞા વિના, શુદ્ધ પરિણતિનો ઉપાસક આત્મા બની શકતો નથી.** દૃઢ નિશ્ચયથી આત્મશુદ્ધતાનું સેવન કરો. દૃઢનિશ્ચયથી સર્વ કાર્ય સિદ્ધ કરવાનું સામર્થ્ય પ્રગટે છે. દૃઢનિશ્ચયવાળો ભવ્ય, મોડો વહેલો શુદ્ધ પરિણતિની પ્રાપ્તિ કરી શકે છે. સ્યાદ્વાદશાસ્ત્ર પોકારીને કહે છે કે-આત્મામાં પરમાત્મસ્વરૂપ થવાની શકિત છે, માટે હવે તમે પોતાને સિદ્ધકોટિમા મૂકવા માટે ઉત્સાહવાન્ થાઓ. જે વસ્તુ પર તમે દૃષ્ટિ સ્થાપો છો, તે વસ્તુને ધ્યેયરૂપ કરો છો. આજદિન પર્યંત શુભ વસ્તુમાં અને અશુભ વસ્તુઓમાં ઇષ્ટાનિષ્ટ બુદ્ધિથી દૃષ્ટિ સ્થાપી તેને ધ્યેયરૂપે કરી પુણ્ય પાપનું ઉપાર્જન કરી, ચાર ગતિમા તેના ફળો ભોગવ્યાં. હવે તેવી બાહ્ય ઈષ્ટાનિષ્ટ કલ્પેલી વસ્તુઓ ઉપર દૃષ્ટિ સ્થાપી ધ્યેયરૂપે કરવાનું પરિહરીને અન્તર્યામી અસંખ્યપ્રદેશી આત્મા ઉપર દૃષ્ટિ સ્થાપી, તેના સ્વરૂપને ધ્યેયરૂપે કરો. ખરેખર ધ્યેય તથા ધ્યાતા અભેદરૂપ છે, પણ શ્રાવક અવસ્થામા આવા ક્રમવિના સાધ્યસિદ્ધિ થતી નથી. આત્માને ધ્યેયરૂપ કરવાથી આત્મ સન્મુખ આવતા જાઓ છો. આ અધ્યાત્મ શાસ્ત્રનો સિદ્ધાંત-નિયમ છે. રોગી અવસ્થામાં-દુઃખી અવસ્થા પ્રાપ્ત થતાં, પણ તમો હું રોગી છું, હું દુઃખી

છું, હું ગરીબ છું, એમ ભાવના કરશો નહિ. એવી ખરાબ ભાવના કરવાથી આત્મસ્વરૂપથી કરોડો ગાઉ દૂર જાઓ છો. બહિરાત્મ ભાવના કરવાથી અનંત શક્તિવાળી આત્મસત્તાનો લોપ કરી, બહિરાત્મભાવની દુઃખમય સત્તાને આગળ કરવામાં આવે છે. બહિરાત્મભાવની એવી તુચ્છ સત્તાને જે અવલંબે છે, તે અજ્ઞાની છે, કારણ કે જે બહિરાત્મપણું મિથ્યા છે. તેને તે આગળ કરે છે, માટે તે આત્માનો અભક્ત છે. સુખમય આત્મપ્રભુને હૃદયમંદિરમાં રાખવાને બદલે દુઃખને જ હૃદય-સિંહાસન ઉપર બેસાડવાથી કદિ તે પુરુષ સહજ શાશ્વતસુખનો ભોક્તા થઇ શકતો નથી. તેવો અજ્ઞ પુરુષ ચિંતામણિ-રત્ન મૂકીને કાચનો કટકો ગ્રહણ કરે છે, અમૃત મૂકીને વિષનું ગ્રહણ કરે છે, કામધેનુ મૂકીને રાસભને ગ્રહે છે, પરમેશ્વરના પૂજનનો ત્યાગ કરી ભૂતપ્રેતનું પૂજન કરે છે, કારણ કે, જ્ઞાન સુખ વિગેરે આત્માના ગુણોનો ત્યાગ કરી, બહિરાત્મભાવના ધારણ કરે છે, તે અજ્ઞાની છે. તે પુદ્ગલાનંદી હોવાથી આત્મ-ધર્મની ગંધ પણ સમજતો નથી, એમ સમજી લેવું. શાતાવેદ-નીયના સંયોગોમા અને અશાતાવેદનીયના સંયોગોમા પણ, તે બે સંયોગોમાથી આત્માને ભિન્ન ધારીને અન્તરથી આત્માના સુખાદિગુણોની દૃઢ નિશ્ચય-ધૈર્યથી ભાવના કરવી કે જેથી શુદ્ધ પરિણતિની પ્રાપ્તિ થાય. હું શરીર છું, પ્રાણી છું, એમ તમારું ધારવું મિથ્યા છે. શરીર વા પ્રાણને ધારણ કરનાર વ્યવહારથી આત્મા કથાય છે, પણ નિશ્ચયથી જોતા આત્મા ભિન્ન છે, અને શરીર-પ્રાણ પણ ભિન્ન છે. હું અનંતજ્ઞાનદર્શનચારિત્રમય છું, એવી સતત ભાવના કરવી. આત્મા તેજ પરમાત્મસ્વરૂપ છે એમ

ધ્યાનથી અભેદપણું ચિંતવ્યા કરો કે જેથી અનંતસુખનો પ્રકાશ તમારા અનુભવમા આવે. તમે શુદ્ધ પરિણુતિ પ્રાપ્ત કરવાનો પ્રયત્ન સેવ્યા કરો **ભવિતવ્યતાને આગળ કરી પ્રયત્નને ત્યાગશો નહિ. શુદ્ધ પ્રયત્ન કોઈ પણ શુદ્ધ પરિણામને પમાડશે.** શુદ્ધ પરિણુતિનો પ્રયત્ન છે, તે શુદ્ધ પરિણુતિનેજ અર્પવાનો; માટે પ્રયત્ન કરો હાથ જોડી બેસી રહેવાથી કદિ સારુ પરિણામ આવનાર નથી. આત્મામા રહેલા અનતગુણોનો આવિર્ભાવ કરવાનો છે, માટે **જ્યારે જ્યારે જે જે સમય નિવૃત્તિનો મળે, તે તે સમય આત્મસ્વરૂપનું ધ્યાન કરો. ધ્યાતા ધ્યેય અને ધ્યાનની ઐકયતામાં લીન થાઓ.** એક ક્ષણ પણ આત્મભાવનાના પ્રયત્ન વિના નકામી જવા દેશો નહિ; કારણ કે, એક ક્ષણમા પણ આત્માની ઉચ્ચદશા થઈ શકે છે થોડા સમયનો પણ પ્રયત્ન આત્મમય થવામાં ઉત્તમ સહાય આપશે પ્રયત્નમા શ્રદ્ધા સેવવી, એ પ્રયત્નને અધિક શક્તિમય કરનાર છે, પ્રયત્ન પર શ્રદ્ધાનો ઓપ ચઢતા, અધિક શક્તિ આત્મામા ખીલે છે આત્માનો ધ્યાનપ્રયત્ન સેવતા, આત્મમય થશો, અને તેમ થતા અખંડ પ્રસન્નતાને પ્રકટપણે અનુભવ જ્ઞાનથી અનુભવશો, અને સહજ સ્વરૂપે આત્માની શુદ્ધપરિણુતિ પ્રકટ થતા, નિરંજન નિરાકાર જ્યોતિઃસ્વરૂપમય થશો.

दुहा.

कर्मकलङ्क विनाशता, रमतां आत्मस्वभाव;
आतमराम पदाप्तिता, सोऽहंपद प्रभाव. १२१

सोऽहं सोऽहं ध्यानथी, होवे निर्मल हंस;
कृतकृत्य छे आत्मनुं, करतां जगप्रशंस. १२२

કેટલાક દિવસ કર્યા બાદ, સુષુમ્ણાનું ઉત્થાન થશે, અને સુષુમ્ણાના ઉત્થાનથી આત્મધ્યાન કરવાની યોગ્યતા સંપ્રાપ્ત થાય છે. બે માસ પર્યંત આમ પ્રાણાયામની ક્રિયા કરશો, એટલે તમારા મનની સ્થિરતામાં વૃદ્ધિ થશે. તથા શરીરમા રહેલો પ્રાણવાયુ બિલકુલ શુદ્ધ થઈ જશે પ્રાણાયામની ક્રિયા કરનારને સૂચના કે, તેણે દૂધ વિગેરે પદાર્થનું ભક્ષણ કરવું. કઠિન અને કઠોળ તથા પચે નહીં એવા પદાર્થોનો ત્યાગ કરવો જોઇએ દારુ અને માસનું ભક્ષણ કરનારને તો પ્રાણાયામની સિદ્ધિ થતી નથી. પ્રાણાયામની ક્રિયા કરનારાએ નિયમિત ભોજન તથા જલ વાપરવું જોઇએ, યોગનાં પુસ્તકોનું વિશેષતઃ વાચન તથા શ્રવણ કરવું. સંસારની ઉપાધિયોથી શોક ચિંતા થાય તેમ પ્રવૃત્તિ કરવી નહિ. મનુષ્યસંસર્ગ–વાર્તાલાપ વિગેરે ઉપાધિસંયોગોથી બનતા પ્રયત્નથી દૂર રહેવું. બે માસ પશ્ચાત્ કેવલ કુંભકની ક્રિયા શરૂ કરવી. કેવલ કુંભકથી ચિત્તની અપૂર્વ ઉત્સાહશકિત વૃદ્ધિ પામે છે. પૂર્વોકત પ્રાણાયામ કરતા પણ કેવલકુંભકથી ચિત્તની સ્થિરતા વિશેષ થાય છે. શરીરની નીરોગતાની વૃદ્ધિપૂર્વક, વાત પિત્ત કફની સામ્યતા પ્રકટે છે. વળી કેવળ કુંભકથી છાતીના રોગ, ક્ષયરોગ, શ્વાસરોગ, વગેરેનો ક્ષય થાય છે. કેવળ કુંભકની ક્રિયાથી મનને શ્રમ લાગે છે, અને તેથી મનમા અનેક પ્રકારના વિચાર ઉઠતા બંધ થઇ જાય છે. કેવળ કુંભકની ક્રિયાથી શરીર હલકું થાય છે, અને ચાલતા શ્રમ લાગતો નથી. શરીરમા આહારનું પાચન કેવળ કુંભકની ક્રિયાથી સારી રીતે થાય છે, વળી કેવળ કુંભકની ક્રિયાથી સ્વપ્નમા વીર્યનું સ્ખલન થતું હોય છે, તે બંધ પડે

છે, અને [1]ઊર્ધ્વરેતાપણું પ્રાપ્ત થાય છે. કેવળ કુંભકની ક્રિયા, ગુરુની પાસે રહી કરવી. પોતાની મેળે ડહાપણ વાપરી કેવળ કુંભકની ક્રિયામા પ્રવૃત્ત થવું નહિ. કહ્યુ છે કે-દેગ્જાદરેગી સાધે જોગ, પડે પિણ્ડ કે વાધે રોગ. હવે કેવળ કુંભકની ક્રિયામાં પ્રાણાયામની પેઠે સર્વ વિધિ સાચવી શુભ આસન ઉપર બેસી નાસિકાથી પ્રાણવાયુ લેવો, બંધ કરવો. યથાશકિત ઉદરમાં તથા છાતીમા વાયુ રોકવો. પશ્ચાત્ ધીરેધીરે પ્રાણવાયુને નાસિકાદ્વારા નીકળવા દેવો. આમ સવાર, મધ્યાહ્ન, અને સંધ્યા તથા મધ્ય રાત્રી એમ એકેક વખતે વીશ વીશ અને તેથી ઉપર ત્રીશ ત્રીશ પ્રાણાયામ કરવા. ઘી તથા દૂધ વિશેષ વાપરવું. બે માસ પર્યંત આ પ્રમાણે સતત ક્રિયા કરવાથી, કેવળ કુભકની સામાન્યતઃ સિદ્ધિ થઇ ગણાય છે. આ ક્રિયામાં તે પ્રસંગે શરીરાદિકને અનુસરી, જે જે ફેરફાર કરવા પડે તે ગુરુ કરાવી શકે છે. લોમ તથા વિલોમ એમ બે પ્રકારના પ્રાણાયામ કહ્યા છે, તથા શ્રી હેમચંદ્રાચાર્યવિરચિત યોગશાસ્ત્રમાં સાત પ્રકારના પ્રાણાયામ કહ્યા છે. યથા—

श्लोक.

प्राणायामो गतिच्छेदः श्वासप्रश्वासयोर्मतः ।
रेचकः पूरकश्चैव, कुंभकश्चेति स त्रिधा ॥ १ ॥

प्रत्याहारस्ततः शांत, उत्तरश्चाधरस्तथा ।
एभिर्भेदैश्चतुर्भिश्च, सप्तधा कीर्त्यते परैः ॥ २ ॥

---

૧ વીર્યશક્તિનું ઊર્ધ્વગમન.

રેચક, પૂરક, કુંભક, પ્રત્યાહાર, શાંત, ઉત્તર, તથા અધર એ સાત પ્રકારના પ્રાણાયામ છે. રેચક પૂરક વિગેરેનું ફળ દર્શાવે છે.

श्लोक.

रेचकादुदरव्याधेः कफस्य च परिक्षयः;
पुष्टिः पूरकयोगेन, व्याधिघातश्च जायते. १
प्राबल्यं जाठरस्याग्रे, दीर्घश्वासमरुज्जयौ;
लाघवं च शरीरस्य, प्राणस्य विजये भवेत्. २
रोहणं क्षतभंगादे,-रुदराग्नेः प्रदीपनम्;
वर्चोऽल्पत्वं व्याधिघातः समानापानयोर्जये. ३
उत्क्रान्तिर्वारिपंकाद्यै-श्चाबाधोदाननिर्जये;
जये व्यानस्य शीतोष्णा-संगः कांतिररोगता. ४
यत्र यत्र भवेत्स्थाने, जंतो रोगः प्रपीडकः
तत्शान्त्यै धारयेत्तत्र, प्राणादिमरुतः सदा. ५

રેચકથી ઉદરવ્યાધિનો તથા કફનો નાશ થાય છે. પૂરકથી શરીરની પુષ્ટિ થાય છે, તથા વ્યાધિનો નાશ થાય છે. પ્રાણ-વાયુનો વિજય કર્યે છતે, જઠરાગ્નિનું પ્રાબલ્ય વૃદ્ધિ પામે છે, તથા દીર્ઘશ્વાસ લઇ શકાય છે. શરીરની લાઘવતા થાય છે, તેમજ સમાનવાયુ તથા અપાનવાયુનો વિજય કર્યે છતે, [1]ક્ષત-ભંગાદિકનું મળી જવું થાય છે. ઉદરાગ્નિનું પ્રદીપન થાય છે. અલ્પવિષ્ટા, વ્યાધિઘાત વિગેરે શારીરિકલાભની સંપ્રાપ્તિ થાય છે.

---

૧ ચામડીમા ચાઠા વિગેરવા ખાડા પડી ગયા હોય વિગેરેનુ

ઉદાનપ્રાણુવાયુના જયથી મનુષ્ય જલમા ડુબી શકતો નથી. જલધિ વિગેરેમાં સુખપૂર્વક તરી શકે છે, તથા જલની બાધા થતી નથી. વળી શાસ્ત્રમાં પંચ પ્રકારના પ્રાણુવાયુના જપ કરવા માટે બીજમંત્ર કહ્યા છે. પ્રાણુવાયુનો જપ કરવા માટે પૅં એ મંત્રનો હૃદયમા જાપ કરવો, તેથી હૃદયકમળની શુદ્ધિ થશે, અને રાજસ તથા તામસબુદ્ધિનો નાશ થશે. સાત્વિક બુદ્ધિનો પ્રાદુર્ભાવ થશે. અપાનવાયુનો જપ કરવા રૈઁ મંત્રનો જાપ કરવો. ગુદાસ્થાનમા ચિત્તવૃત્તિ રાખી બીજમંત્રનું સ્મરણ કરવું. સમાનવાયુનો જય કરવા નાભિકમલમા પૅં બીજમંત્રનું સ્થિર વૃત્તિપૂર્વક સ્મરણ કરવું. ઉદાન વાયુનો જય કરવા કંઠ દેશમાં વ્લોઁ બીજમંત્રનું સ્મરણ કરવું અને વૃત્તિનું સ્થાપન પણ ત્યા જ કરવું. વ્યાનવાયુનો જય કરવા સર્વશરીરમા ક્રૌઁ બીજ મંત્રપૂર્વક વૃત્તિનું પ્રતિદિન એકેક કલાક સ્થાપન કરવું. જે જે સ્થાને મનુષ્યોને વિશેષ પીડાકારક રોગ થયો હોય, તે તે સ્થાને શાંતિને માટે સદા ત્યાં પ્રાણાદિપ્રાણુવાયુઓ ધારણુ કરવા. છાતીના રોગવાળા મનુષ્યોએ કેવળ કુંભક કરી, સંકલ્પ કરવો કે હૃદયરોગ નાશ પામો. એમ કહી છાતી ઉપર હાથ ફેરવવો, એમ પ્રતિદિન અર્ધકલાક પર્યંત ક્રિયા કરવાથી, થોડા માસમાં રોગ નાશ પામે છે. આ સર્વ ક્રિયા ગુરુની પાસે રહી કરવી. મલશોધક પ્રાણાયામ વિગેરે ઘણી પ્રકારના પ્રાણાયામ છે. વિસ્તારના ભયથી અત્ર વિશેષ વર્ણન કર્યું નથી. બાહ્યપ્રાણાયામનું આ પ્રકારે સામાન્યસ્વરૂપ દર્શાવી, આભ્યંતર પ્રાણાયામનું વર્ણન કરે છે–આભ્યંતર પ્રાણાયામનું સ્વરૂપ નીચે પ્રમાણે

છે. બહિરાત્મભાવ-જે શરીર, મન, વાણીમા આત્મબુદ્ધિ, તથા પરવસ્તુમાં આત્મભાવ, જડ અને ચૈતન્યનો અવિવેક, પૌદ્ગલિક ભાવમાં તન્મયપણું-તે રૂપ જે બહિરાત્મભાવ, તેનો ત્યાગ કરવો. અજ્ઞાનદશાથી ચેતન, પરવસ્તુમા મોહથી લપટાયો, અને પર-વસ્તુમાં અહંમમત્વ બુદ્ધિ ધારણ કરી તેમા પરિણમી, પોતાનુ ભાન ભૂલ્યો અને જન્મજરાનાં દુ:ખ પામ્યો. હવે ગુરુના બોધથી ભેદદૃષ્ટિ જાગતાં તેનો ત્યાગભાવ કરવો તે જ આભ્યંતર રેચક જાણવો, તથા આત્માને જ્ઞાનદર્શનચારિત્રાદિ ગુણોથી પૂરવો તે પૂરક જાણવો. જો કે આત્માના જ્ઞાનાદિ અનંતગુણો આત્મા-મા જ અનાદિકાળથી અસ્તિભાવે રહ્યા છે, તેનો નાશ નથી, પણ આત્માના અસંખ્યપ્રદેશે અનંતી કર્મની વર્ગણાઓ લાગી છે, તેથી આત્માના ગુણોનું આચ્છાદન થયું છે, અને તે અનાદિકાળથી તિરોભાવે વર્તે છે, તે ગુણોને નિજગુણરમણતાથી આવિર્ભૂત કરવા, ઉપશમભાવ તથા ક્ષયોપશમભાવ તથા ક્ષાયિ-કભાવથી આત્મગુણોને પ્રકટાવવા, તથા જેથી તે ગુણો પ્રકટે, એવા હેતુઓનું સેવન કરવું, **તેને આભ્યંતરપ્રાણાયામ** કહે છે. તથા ઉપશમભાવે વા ક્ષયોપશમભાવે જે ગુણ પ્રાપ્ત થયા તેને સ્થિર કરવા તે આભ્યંતર કુંભક પ્રાણાયામ જાણવો. હવે પ્રાણાયામનું સ્વરૂપ કહ્યા બાદ પ્રત્યાહારનું સ્વરૂપ કહે છે. પાચ ઇન્દ્રિયોના શબ્દાદિક ત્રેવીશ વિષય છે તેની સાથે મન જોડે નહિ પણ બહિરાત્મભાવદૃષ્ટિને પરિહરીને, અન્તર દૃષ્ટિથી લક્ષ્યભૂત સાધ્યને સાધે. અન્તર આત્મસ્વરૂપમા એક સ્થિર વૃત્તિથી ઉપયોગ રાખે. અન્તરદૃષ્ટિથી આત્મા અસંખ્ય પ્રદેશમા ઉપયોગ રાખે; તત્ત્વજ્ઞાનથી ઔદયિકભાવમા રાચેમાચે નહિં,

સંસારવૃદ્ધિના ઉપયોગને અસાર જાણે, આશ્રવ હેતુઓના સેવનથી દૂર રહે પુદ્ગલખેલમા નિઃસારત્વ સમજી, તેમા પ્રેમ ધારણ કરે નહિ-ઇત્યાદિ પ્રત્યાહારના-લક્ષણ જાણવાં. પ્રત્યાહાર કરનાર પુરુષ સ્વસ્વરૂપનો વિલાસી હોય છે. દર્શન તથા ચારિત્ર મોહનીયનો ક્ષયોપશમ તથા ઉપશમ ભાવ પ્રત્યાહારથી વૃદ્ધિ પામે છે. આત્માના ગુણપર્યાયનો વિચાર કરવો, આત્માના સ્વરૂપને ઉપયોગપૂર્વક હૃદયમા ધારણ કરવું, તેને ધારણા કહે છે. ધારણામા તત્વનો સ્થિર વિચાર હોય છે, અને આત્મા વિષે નિવિડરીતે ધારણા હોય છે. સમ્યક્ તત્વ વગરના એકાંત શ્રુત શાસ્ત્ર ઉપર વાસના હોતી નથી. હજારો સંસારના કાર્ય કરતા છતાં પણ વ્હાલા પતિનું સ્મરણ મનમા સ્રીને જેમ હોય છે, તેમ ધારણાના અભ્યાસી આત્માર્થી જીવોનું સ્યાદ્વાદવાણીપ્રરૂપિત તત્વસ્વરૂપમા લક્ષ્ય વર્તે છે. ધારણાસાધક ભવ્યજીવોને સંસારના હેતુઓ ઉપર રાગ તથા દ્વેષ થતો નથી, અર્થાત્ તેઓ સમભાવે વર્તે છે. ધારણાથી આત્માની ઉન્નતિ થાય છે. માયા-સમુદ્રને ધારણાવંત પુરુષ ઓલંઘે છે, ધારણાધારી ભવ્ય આત્મા અવિદ્યાના પ્રપંચોથી અન્તરમા ન્યારો વર્તે છે. ધારણાસાધક ઇન્દ્રિયનાં સુખને દુઃખ કરી જાણે છે. હવે ધ્યાનનું સ્વરૂપ કહે છે. સાલંબન અને નિરાલંબન એમ બે ભેદે ધ્યાન છે. નાભિ, હૃદય, કંઠ, નાસિકાગ્રભાગ, ભ્રૂકુટી, બ્રહ્મદ્વાર વિગેરેમાં ચિત્તવૃત્તિ ઠરાવી, આત્મસ્વરૂપનું જે ધ્યાન કરવું તેને સાલંબન ધ્યાન કહે છે. તથા सोऽहं, हंस, अर्हं, तत्त्वमसि આદિ પદથી તત્વસ્વરૂપ વિચારવું, તેને પણ સાલંબન ધ્યાન કહે છે. તથા જિનેંદ્રભગવાનની પ્રતિમા આગળ બેસી, જિનેંદ્રના

એકદમ પરમાત્મતત્ત્વની પ્રાપ્તિ કરી શકાતી નથી, પણ અનુક્રમે કારણ સામગ્રીને સેવ્યાથી, સાધ્યની સિદ્ધિ અનાયાસે થાય છે. સોડહંપદ એ શબ્દાલંબન છે, સોડહંશબ્દદ્વારા આત્મસ્વરૂપમાં વૃત્તિ રમાડવાથી, વૃત્તિ નિર્વિષયી બની જાય છે, અને પશ્ચાત્ ઉદાસીનભાવ પ્રકટવાથી, સંસારની પ્રવૃત્તિમા સ્વાદ પડતો નથી, અને સસારની પ્રવૃત્તિમા રાગદ્વેષથી પરિણમન થતું નથી, અને અન્તરથી આત્માના ગુણપર્યાયમા રમણતા કરવાથી, અંશે અંશે પરમાત્મસ્વરૂપ પ્રકટતું જાય છે, અને તેથી પ્રાન્તે સંપૂર્ણ પરમાત્માની સ્થિતિમય આત્મા બની રહે છે. હે ભવ્યો ! જગતમાં પરમપ્રશસ્ય એવું ધ્યાનનું માહાત્મ્ય સમજીને, કાયા અને માયાની વાસના ભૂલીને ધ્યાનમા પ્રવૃત્તિ કરવી ઉચિત છે. કાયામા ઉત્પન્ન થતો અહંભાવનો વિલય કરવો યોગ્ય છે, તથા માયાની વાસના પણ ભૂલવી જોઇએ. જગતમા માયાના જોરથી જગત્પ્રાણિયો સંસારરૂપ નગરીના ચોરાશી લાખ ચૌટાની અંદર, નાટકીઆની પેઠે અનેક પ્રકારના અવતારરૂપ વેષ લેઈ, જન્મમરણરૂપ નાચ નાચે છે. માયાની વાસનાને ભૂલનાર મહાયોગી જાણવો. માયારૂપ મહાપ્રચંડ રાક્ષસી, સર્વનું ભક્ષણ કરી જાય છે. જ્ઞાનીએ માયાની જાત પૂછી, કે તું કોણ છે ? શા માટે તું જગત્ના જીવોને ફસાવે છે ? તું જગતમાં શું કાર્ય કરે છે ? તેના ઉત્તરમા જ્ઞાનીને ગુરુ શબ્દથી સંબોધી માયા કહે છે કેઃ—

मत पूछो मेरी जात गुरुजी, मैंतो नागरब्राह्मणीयां.
हाथी खागइ घोडा खागइ सारी फोजडीयां;
सघरे दलमें दोनंग छोडे, एक मेख दुजी मोगरीयां मत० १

गाजर खागइ मूला खागइ, खागइ सारी लालरीयां;
भरे खेतमें दोनंग छोडे, एक कुइ दुजी ढेकरीयां. मत० २

लड्डु खागइ पेंडा खागइ, खागइ मारी रेवडीयां;
भरे हाटमें दोनंग छोडे, एक वाट दुजी तासडीयां. मत० ३

આ પ્રમાણે જગત્માં આત્માને પરિભ્રમણ કરાવનાર મહા-માયાનું સ્વરૂપ સમજી તેથી દૂર રહી ભવ્યજીવોએ આકાશની પેઠે નિરાકાર એવા જ્ઞાનાદિકગુણમય આત્મસ્વરૂપમા લીન થવુ. અહંવૃત્તિનું ભાન જ્યારે આત્મા ભૂલે છે ત્યારે, આત્મા શિવ-સ્થાન પામે છે, એ સિદ્ધાત વાત છે તોપણ સૂચના કે પોતાના સ્વરૂપની શ્રદ્ધા અને તેમાજ રમણુતા થવાથી, અને આત્મા-વિનાની વસ્તુઓ જડ છે, તેથી તે મારી નથી, એવી બુદ્ધિ થવાથી સ્વત અહંવૃત્તિનો નાશ થાય છે, અને અખંડ આનંદ-ગૃહભૂત પરમાત્મઅવસ્થા સ્વત· પ્રકટે છે હવે સત્યધર્મ-આત્મધર્મ શાથી હોય છે, તે દર્શાવે છે·—

दुहा.

आत्मोपयोगे धर्म छे, निजोपयोगे दान;
निजोपयोगी ज्ञानी छे, शाश्वतसुखनी जाण. १२४

वहे वृत्तिनी शून्यता, आत्मस्वभावे लक्ष;
सार सार सहु ग्रन्थनुं, सत्यविकाशे दक्ष १२५

मनन स्मरण शुद्धात्मनुं, अन्तरमां उपयोग;
राखी चाखी मुक्तिफळ, लहिए निजगुणभोग. १२६

આત્મદ્રવ્યના ઉત્પાદ, વ્યય, ધ્રુવના ઉપયોગે શુદ્ધધર્મનો પ્રાદુર્ભાવ જાણવો, તથા આત્મોપયોગે ભાવદાન જાણવું. આત્માનો ઉપયોગી ભવ્યજીવ જ્ઞાની જાણવો. આત્મજ્ઞાની સ્વધર્મના ઉપાદેયપણાથી, શાશ્વતસુખનું સ્થાન બને છે. બાહ્યભાવમા ચિત્તવૃત્તિની શૂન્યતા વહે, અને આત્મસ્વભાવમા લક્ષ વર્તે, તેજ સર્વગ્રન્થોનું સારમા સાર કથન છે. એમ નિર્ભયપણે પંડિતપુરુષ સત્ય પ્રકાશે છે. પરમપ્રેમથી આત્મસ્વરૂપમા લક્ષ રાખવું; આત્મજ્ઞાન વિના આત્મસ્વરૂપમા લક્ષ્ય અપાતું નથી. જ્ઞાનદૃષ્ટિથી ધર્મ પ્રકટે છે, અને પરમા રમણતાબુદ્ધિ વર્તતી નથી; માટે આત્મજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી, અન્તરદૃષ્ટિથી પરમાત્મદેવનું આરાધન કરવું. કહ્યું છે કે—

पद. राग मल्हार.

ज्ञानकी दृष्टि निहालो वालम, तुम अंतर दृष्टि निहालो. वा०
वाह्य दृष्टि देखे सो मूढा, कार्य नहि निहालो;
धरम धरम कर घरघर भटके, नाहि धर्म दिखालो. वाल० १
वाहिर दृष्टि योग वियोगे, होत महामतवालो;
कायर नर जिम मदमत वालो,सुखविभाव निहालो. वालम.२
वाहिरदृष्टि योगे भविजन, संसृतिवास रहानो;
तिनतें नवनिधि चारित आदर, ज्ञानानन्द प्रमानो. वालम.३

પૂર્વોક્તપદથી સિદ્ધ થાય છે કે જ્ઞાનદૃષ્ટિ કરી, બહિરાત્મદૃષ્ટિ ત્યાગવી, અર્થાત્ બાહ્યભાવમા વૃત્તિની શૂન્યતા રહે તેમ કરવું. બાહ્યદૃષ્ટિથી જીવ મહામતવાળો થાય છે. અનંતીવાર

ચોરાશી લાખ જીવયોનિમા આ જીવે પરિભ્રમણ કર્યું, તેનું કારણ બાહ્યદૃષ્ટિ છે; માટે જ્ઞાનદૃષ્ટિથી બાહ્યદૃષ્ટિનો પરિહાર કરી, અન્તરાત્મદેવનું શુદ્ધપ્રણિધાનપૂર્વક આરાધન કરવું. તે ઉપર કહ્યું છે કે—

पद–राग मल्हार.

ज्ञानकी दृष्टि विचारो, साधो भाइ, आतमदृष्टि संभारो॰साधो
अनुक्रम शुद्धज्ञाने अनुभव, ज्ञेय सकल सुविचारो;
ज्ञाने ज्ञेयकी एकता आदर, वहिरातमशुं निवारो. साधो॰ १
ज्ञानदृष्टि जे अन्तर भावे, शुद्धरूचि पहिचानो;
अन्तरातम ज्ञानातम भावे, होय परमातम जानो साधो॰ २
परमातम ते निजगुण भोगी, चारित ज्ञान वखानो;
ज्ञानानंद चेतनमय मूर्ति, आनंदभाव सुजानो साधो॰ ३

આ પદમા પણ જ્ઞાનાત્મભાવે અન્તરાત્મદેવનું આરાધન કરતા, અન્તરાત્મ તે પરમાત્મરૂપ થાય છે તેમ સ્પષ્ટપણે દર્શાવ્યું છે સારાશ કે–અનંતજ્ઞાનાદિ શક્તિના આધારભૂત આત્મતત્ત્વનું જ્ઞાનધ્યાનથી સેવન કરવું. આત્મા જ પ્રિય તથા શ્રેષ્ઠમાં શ્રેષ્ઠ ગણીને, તેનું આરાધન કરવું, તેમા તલ્લીન થવું, તેજ પરમ રહસ્ય છે. તે સંબંધી ઉપાધ્યાયશ્રી યશોવિજયજી પરમપ્રેમમાં વૃત્તિઓને લદબદ કરી, પદદ્વારા, આત્મદેવનું ગાન કરે છે કે–

पद.

ज्ञानादिक गुण तेरो, अनंत अपर अनेरो;
वाही कीरत सुन मेरो, चित्तहुं जस गायो हे. ज्ञाना॰ १

तेरो ज्ञान तेरो ध्यान, तेरो नाम मेरो प्रान;
कारण कारज सिद्धो, ध्याता ध्येय ठरायो हे. ज्ञाना० २

छूट गयो भ्रम मेरो, दर्शन पायो में तेरो;
चरण कमल तेरो. सुजस रंगायो हे. ज्ञाना० ३

જુઓ શ્રી ઉપાધ્યાયજી આત્મસ્વરૂપમા પ્રેમથી લીન થઇ કહે છે કે तेरो ज्ञान, तेरो ध्यान, तेरो नाम, मेरोप्राण, હે આત્મા! તારૂં જ્ઞાન તેજ જ્ઞાન છે. તારૂં ધ્યાન તેજ ધ્યાન છે. તારૂં નામ તે મારા પ્રાણ છે. અહો ! કેટલી આત્મપ્રેમભકિતની સીમા! વળી તેઓશ્રી કહે છે કે छूट गयो भ्रम मेरो, दर्शन पायो में तेरो–મારા ભ્રમ મટી ગયો, મેં હે આત્મા ! તારા દર્શન પાયો. ઉપાધ્યાયજી કહે છે કે–હે આત્મન્ ! મેં તારૂં દર્શન પામ્યું. આ વાકય ઉપરથી ઉપાધ્યાયજીની કેટલી ઉચ્ચદશા છે, તે ભવ્યજીવોએ સમજી લેવું. હે આત્મા! તારા સ્વભાવરૂપ ચરણ–ચારિત્ર કમલમા મારા સ્વભાવ રંગાયો છે. એમ અત્યંત પ્રેમથી તેઓશ્રી ગાન કરે છે. તથા આત્મભાવમાં રમણુતા જ સારમા સાર છે, એમ આત્મનિષ્ઠ ઉપાધ્યાયજી આત્માનુ ગાન કરતા છતા કહે છે, તે નીચે મુજબ.

पद–शोनी राग.

चिदानंद अविनासी हो, मेरो चिदानंद अविनासी हो. टेक.
कोर मरोर करमकी मेटे, सहज स्वभाव विलासी हो. चि० १

पुद्गलमेल खेल जो जगको, सो तो सबहि विनासी हो;
पूरन गुन अध्यातम प्रगटे, जागो जोग उदासी हो; चि० २

नाम भेख किरियाकुं सबहि, देखे लोक तमासी हो;
चिन मूरत चेतन गुन चिने, साचो सोउ मन्यासी हो. चि०३

दोरी देवारकी किति दोरे, मति व्यवहार प्रकाशीहो;
अगम अगोचर निश्चयनयको, दोरी अनंत अगासी हो. चि०४

नाना घटमें एक पिछाने, आतमराम उपासी हो;
भेदकल्पनामें जड भूल्यो, लुब्ध्यां तृष्णा दासी हो. चि० ५

धर्मसिद्धि नवविधि हे घटमें, कहा ढुंढत जइ काशी हो;
जश कहे शांत सुधारस चाख्यो, पूरन ब्रह्म अभ्यासी हो. चि०६

શ્રી ઉપાધ્યાયજી કહે છે કે–પુદ્ગલથી ન્યારું ચૈતન્ય સ્વરૂપ મારું અવિનાશી છે. પુદ્ગલના મેલ સમાન ખેલ સર્વ વિનાશી છે, મારો જ્ઞાનઆનંદસ્વરૂપ આત્મા તો અવિનાશી છે. અનાદિકાળ સંસારમા પરિભ્રમણ કરે છે તો પણ મારું જીવપણું નાશ પામ્યું નથી. અનંતકાળ જશે તો પણ જીવત્વપણું તેવું ને તેવુ રહેવાનું આત્મા દ્રવ્યાર્થિકનયની અપેક્ષાએ નિત્ય છે, અને પર્યાયાર્થિકનયની અપેક્ષાએ અનિત્ય છે ગતિપર્યાયાદિક સર્વ અશુદ્ધ પર્યાય છે. રાગ દ્વેષ, અષ્ટકર્મની વર્ગણા, પંચ શરીર, આદિ સર્વ પર્યાય છે, તે પુદ્ગલ સંબંધે છે અને પુદ્ગલના સંબંધ યોગે, આત્માનો જે વિભાવ પર્યાય બને છે, તેને અશુદ્ધ પર્યાય કહે છે અભવ્ય જીવોને અશુદ્ધપર્યાયની સ્થિતિ અનાદિ અનંતમે ભાગે છે. કારણ કે, અભવ્ય જીવોનો અશુદ્ધપર્યાય નહિ બદલાવાનો સ્વભાવ હોવાથી, પર્યાયની શુદ્ધિ થતી નથી, અને પર્યાયની શુદ્ધિ થયા વિના મુક્તિ નથી. ભવ્યજીવોને અશુદ્ધ-

પર્યાયની સ્થિતિ અનાદિસાંત ભાગે હોય છે. શુદ્ધપર્યાયની સ્થિતિ પ્રવાહની અપેક્ષાએ સાદિઅનંત છે, અને સમયે સમયે શુદ્ધ પર્યાયનો પણ ઉત્પાદ વ્યય થાય છે, તેની અપેક્ષાએ સાદિસાંત ભંગ જાણવો. આત્મા પરમાત્મસ્વરૂપ થયો, તેમા દ્રવ્યપણું તો પ્રથમ જેવું હતું, તેવું પરમાત્મ દશા થતા પણ છે, પણ પ્રથમ આત્માના જ્ઞાનદર્શનચારિત્રરૂપ પર્યાય કર્મયોગે અશુદ્ધ હતા, તે કર્મ ટળતા શુદ્ધપર્યાય થયા-તેજ વિશેષ પરમાત્મપણું જાણવુ. આત્માને નિત્યપણે તથા અનિત્યપણે જાણ્યા વિના, તથા આત્માને એકપણે તથા અનેકપણે જાણ્યા વિના સમ્યક્ આત્મજ્ઞાન થતું નથી. હવે નિત્યાનિત્યત્વપણું દર્શાવે છે. પ્રથમ એકાતપક્ષ દર્શાવે છે.

શ્લોક.

तत्राऽऽत्मा नित्य एवेति, येषामेकान्तदर्शनम् ।
हिंसादयः कथं तेषां, कथमप्याऽऽत्मनोऽव्ययात्. ॥ १ ॥

આત્મા નિત્યજ એકાતે છે, એવું જેઓનું એકાંત દર્શન છે, એવા સાંખ્ય, વેદાતી, નૈયાયિક, મીમાસકના મતમા, હિંસાદિકની સિદ્ધિ થઇ શકતી નથી. કારણ તેમના મતાનુસારે આત્માનો નાશ નથી; માટે કથંચિત્ આત્માનો નાશ માનવામા આવે તો હિંસાદિક થાય છે. પણ તે હકીકતને તો આત્માને નિત્ય માનનારા માનતા નથી, માટે તેમના મતાનુસારે હિંસાદિક નહિ ઘટવાથી, દયાદિકની સિદ્ધિ થતી નથી. આત્માને માનનાર નિત્ય એકાંતવાદી હિંસાદિકની સિદ્ધિ અર્થે ઉત્તર આપે છે તે નીચે મુજબ.

श्लोक.

मनोयोगविशेषस्य,-ध्वंसो मरणमाऽऽत्मनः ।
हिंसा तच्चेन्न तत्त्वस्य, सिद्धेरर्थः समासतः ॥ २ ॥

આત્માનો મનની સાથે સંબંધ છે, તે સંબંધનો નાશ થવો તેને મરણુ કહે છે. તેજ મરણુરૂપ હિંસા જાણુવી. આવી હિંસા, આત્માને અવ્યય માનવાથી પણુ ઘટે છે. વાદીનું આ પ્રમાણે કહેવું અયુક્ત છે, એમ સિદ્ધાંતી ઉત્તરમાં દર્શાવે છે. આત્માનો મનની સાથે જે સંયોગ, તે સંયોગનો ધ્વંસરૂપ જે મરણુ છે, તે તો અર્થાત્ સિદ્ધ છે. સ્મૃતિઉદ્બોધક વિષયાદિકના અભાવથી, આત્મમનસંયોગ સ્વતઃ નષ્ટ થાય છે. અને સ્મૃતિ ઉદ્બોધકના સદ્ભાવે, આત્મમનસંયોગ ઉત્પન્ન થાય છે; તેથી આત્મમનસંયોગ[1] નાશ કરનાર અન્ય પ્રાણી સિદ્ધ થતો નથી. માટે હિંસકની સિદ્ધિ થતી નથી, અને હિંસક સિદ્ધ થયા વિના દયાદિકની સિદ્ધિ થતી નથી. આ ઉપરથી સિદ્ધ થયું કે આત્મમનસંયોગનાશને હિંસા માનવી યુક્તિયુક્ત નથી. વળી આત્માને નિત્ય એકાંત માનનારના મતમાં આત્માની સાથે શરીરનો સંબંધ પણુ ઘટતો નથી, તે શ્લોકદ્વારા દર્શાવે છે.

શ્લોક.

शरीरेणापि संबंधो, नित्यत्वेऽस्य न संभवी ।
विभुत्वेन च संसारः कल्पितः स्यादसंशयम् ॥३॥

अस्य आत्मनो नित्यत्वे शरीरेणाऽपि सह संबंधो न

૧-આત્મા અને મનનો સબંધ.

संभवी (न घत्ते) दोषांतरमाह; आत्मनो विभुत्वेन संसारश्च असंशयं (निश्चितं) कल्पितः स्यात्.

ભાવાર્થ–આત્માને એકાંત નિત્ય માનવાથી, શરીરની સાથે આત્માનો સંબંધ ઘટતો નથી. કારણકે, નિત્ય વસ્તુ અપરિણામી હોય છે. વસ્તુમા પરિણમન થયા વિના સંબંધ થતો નથી. જેમ બે હસ્તનો સંયોગ કરવો હોય છે, ત્યારે હસ્તદ્વયમા સંયોગજનક વ્યાપાર કરવો પડે છે, તેમ અત્ર પણ નિત્ય આત્માનો શરીરની સાથે સંયોગ કરવા અર્થે અન્ય કોઈ ક્રિયા હોવી જોઇએ. નિત્ય અપરિણામી માનેલો હોવાથી, આત્મામા શરીર સંયોગજનક ક્રિયાનો સંભવ થશે નહિ, અને જો શરીર સંયોગજનક ક્રિયા આત્મામાં માનવામા આવે, તો આત્મા પરિણામી થવાથી નિત્યત્વનો વ્યાઘાત થાય છે. વળી બીજું દૂષણ કહે છે, આત્માને વ્યાપક માનવાથી, એક સ્થાનથી બીજે સ્થાને જન્મ લેવો, તથા પરિભ્રમણ કરવું તે સર્વ કલ્પના માત્ર ઠરશે. કારણ કે, વ્યાપક આત્મા સર્વત્ર એક સરખો હોવાથી, સંસાર (એકસ્થાનથી અન્યસ્થાને જવું) સિદ્ધ થતો નથી; માટે શરીરની સાથે નિત્યવ્યાપક આત્માનો સંબંધ બનતો નથી. અપ્રાપ્ત બે વસ્તુનો સંબંધ તેને સંયોગ કહે છે. અને વ્યાપક આત્મા તો સર્વત્ર હોવાથી કોઇ સ્થાને અપ્રાપ્ત નથી, તેથી આત્માને વ્યાપક માનવાથી શરીરનો સંયોગ ઘટતો નથી, અને જ્યારે શરીરની સાથે આત્માનો સયોગ સિદ્ધ થયો નથી, તો એકાંત નિત્યવાદમાં હિંસાદિકની સિદ્ધિ શી રીતે ઘટે ? अपि तु न घटे । વાદી તેનું સમાધાન કરવા યુક્તિ કહે છે.

શ્લોક.

अदृष्टाद्देहसंयोगः स्यादन्यतरकर्मजः ।
इत्थं जन्मोपपत्तिश्चेन्न तद्योगाविवेचनात् ॥ ४ ॥

પુણ્ય પાપરૂપ અદૃષ્ટથી અન્યતરકર્મજ એવો દેહ સંયોગ, આત્માની સાથે થાય છે. તાત્પર્યાર્થ કે–આત્મા, વ્યાપક હોવાથી, તેમા સંયોગજનક ક્રિયા ઉત્પન્ન થતી નથી; પરંતુ શરીર તો અવ્યાપક હોવાથી, તેમા આત્માની સાથે એક દેશથી સંયોગ-જનક ક્રિયા ઉત્પન્ન થાય છે. પુણ્યપાપરૂપ અદૃષ્ટવશાત્ આત્માની સાથે શરીરનો સંબંધ બને છે, તેથી જન્મમરણની સંઘટના થઈ શકે છે, અને તદ્દ્વારા હિંસાદિકની સિદ્ધિ થાય છે.

હવે સિદ્ધાંતવાદી કહે છે કે–તે પ્રમાણે માનવું યુક્તિ-યુક્ત નથી, તથા અનુભવવિરુદ્ધ છે, તે જણાવે છે. तद्योगाविवेचनात् તે સંબંધનું વિવેચન વિચારી જોતાં સિદ્ધ ઠરતું નથી. શરીરની સાથે આત્માનો સંબંધ છે, તે સંબંધ આત્માથી ભિન્ન છે કે અભિન્ન? જો ભિન્ન સંબંધ માનશો તો જેવો આ આત્માથી શરીરનો સંબંધ ભિન્ન છે, તેવો સર્વ આત્માથી શરીરનો સંબંધ ભિન્ન છે જ. આત્માથી શરીર-સંબંધ ભિન્ન છતાં પણ આત્માની સાથે સંબંધ માનશો, તો આ શરીરથી સર્વ આત્માની સાથે સંબંધ થવો જોઇએ, અને તે પ્રમાણે આ યુક્તિથી નારકી શરીરની સાથે ઇન્દ્રના આત્માનો સંબંધ થવાથી, ઇન્દ્ર પણ નારકી કહેવાય, અને જો તમે આત્માની સાથે શરીરનો સંબંધ અભિન્ન માનશો, તો આત્મા નિત્ય હોવાથી, શરીરનો સંબંધ પણ નિત્ય થશે, અને

નિત્ય શરીર સંબંધવાળો, આત્મા મુક્ત થશે નહિ અને તેથી મોક્ષાભાવ થાય, અને મોક્ષાભાવ સિદ્ધ થતાં ત્યાગ, વૈરાગ્ય, તપ, જપની નિષ્ફલતા થાય-ઈત્યાદિ વિકલ્પથી આત્માની સાથે શરીરનો સંબંધ એકાંત નિત્યવાદમાં સિદ્ધ થતો નથી. વળી જો તમે એમ કહેશો કે-અદૃષ્ટનું એવું માહાત્મ્ય છે કે નારકી શરીરનો સંબંધ નારકીઆત્માની સાથે થાય છે, અને ઇન્દ્રના આત્માની સાથે નથી થતો, તેથી ઇન્દ્રમા નારકીવ્યવહાર થતો નથી, એમ જો કહેશો તો અમે વિકલ્પ કરીએ છીએ કે-अदृष्टजन्यमाहात्म्य છે, તે આત્માથી ભિન્ન છે કે અભિન્ન છે? જો માહાત્મ્ય, આત્માથી ભિન્ન માનશો તો આ આત્માની પેઠે ઇન્દ્રના આત્માથી પણ માહાત્મ્ય ભિન્ન છે, તો ભિન્ન એવા માહાત્મ્યથી જેમ નારકી શરીરની સાથે સંબંધ થાય છે, તેમ ઇન્દ્રના આત્માનો પણ નારકી શરીરની સાથે સંબંધ થવો જોઈએ, અને જો એમ થાય તો પૂર્વોક્તદૂષણથી નારકીનું દુઃખ ઇન્દ્રને ભોગવવું પડશે, અને જો બીજા વિકલ્પ પ્રમાણે अदृष्टजन्य માહાત્મ્યને આત્માથી અભિન્ન માનશો, તો કોઈ પણ આત્મા મુક્તિ પામશે નહિ-ઇત્યાદિ વિચારતાં, એકાંત નિત્ય આત્માની સિદ્ધિ થતી નથી, વળી અદૃષ્ટદ્વારા શરીરમાં વ્યાપાર થતાં આત્માની સાથે સંબંધ થાય છે, એમ વાદીએ કહ્યું, તે પણ અપ્રમાણ છે. સર્વવ્યાપક આત્માની સાથે એક પ્રદેશથી સંબંધ થવાથી, પૂર્ણ આત્માની સાથે શરીરનો સંબંધ થયો નહિ. જે પ્રદેશાવચ્છિન્ન શરીરસંબંધ હશે, તેથી અદૃષ્ટ ભોગવાશે, તો સર્વ વ્યાપક આત્મા દુઃખાદિકનો ભોક્તા સિદ્ધ થશે નહિ. વળી બીજો નિયમ એ છે કે-સર્વ વ્યાપક આત્મા

એક દેશથી આકાશની પેઠે બંધાતો નથી. એ ઉપરથી એકાંત નિત્ય આત્માની સિદ્ધિ કોઈ પણ રીતે થતી નથી. હવે એકાંત અનિત્ય આત્મા માનનારના મતમા હિંસાદિકની સિદ્ધિ થતી નથી તે દર્શાવે છે—

श्लोक.

अनित्यैकान्तपक्षेऽपि, हिंसादीनामसंभवः ।
नाशहेतोरयोगेन, क्षणिकत्वस्य साधनात् ॥ ५ ॥

આત્માને એકાત અનિત્ય માનનારના પક્ષમા પણ હિંસાદિકનો સંભવ થતો નથી. તેનું કારણ કહે છે. હિંસ્યની સાથે નાશનું જે નિમિત્ત દંડાદિક કારણ તેનો સંબંધ નહિ હોવાથી હિંસાદિકની ઉપપત્તિ સિદ્ધ થતી નથી. શા કારણથી સંબંધ થતો નથી તેનું સમાધાન કરે છે કે વસ્તુને ક્ષણિક માનવાના કારણથી.

ભાવાર્થ—બૌદ્ધમતાનુયાયી સર્વ વસ્તુને ક્ષણિક માને છે, તેમના મતમા એક ક્ષણમા વસ્તુ રહે છે, બીજા ક્ષણમાં વસ્તુનો નાશ થાય છે. જડ અને ચૈતન્ય વસ્તુ પણ એક ક્ષણમાં ઉત્પન્ન થાય છે, અને બીજા ક્ષણમા (સમયમા) નાશ પામે છે. જ્યારે આમ છે, ત્યારે હિંસનક્રિયા, હિંસ્ય અને હિંસકની સિદ્ધિ થતી નથી. જેમ ચૈત્રે એક સમયમા મૈત્રને માર્યો. ચૈત્રનો તથા મૈત્રનો આત્મા બીજા સમયમાં નષ્ટ થયો. ત્યારે બીજા સમયમાં ઉત્પન્ન થએલા આત્માને પ્રથમ સમયમાં ચૈત્રે કરેલા પાપનું ફળ લાગી શકે નહિ, કારણ કે બીજા

સમયમા ચૈત્રનો આત્મા નષ્ટ થયો છે. જ્યારે આ પ્રમાણે હિંસક કોઇ ઠર્યો નહીં, તો હિંસા પણ સિદ્ધ થઇ નહિ, અને જ્યારે હિંસા સિદ્ધ થઈ નહિ ત્યારે તેનું ફળ દુઃખ વિગેરે પણ સિદ્ધ થતું નથી. જો કહેશો કે પ્રથમના આત્માએ પાપ કર્યું, અને બીજા સમયના આત્માને તે લાગ્યુ, તે પણ યુક્તિયુક્ત નથી; કારણ કે બીજા સમયમા ઉત્પન્ન થએલા આત્માને હિંસાદિકની સાથે સંબંધ નથી. હિંસાનો હિંસકની સાથે સંબંધવિના પણ જો ફળભોક્તૃત્વ માનશો, તો હિંસા અને દયામાં ભેદ રહ્યો નહિ, વસ્ત્રની ગડીમા જેમ નીચે કસ્તુરી ધરવાથી, તેની ગંધ ઉત્તરોત્તર ગડીમા આવે છે, તેવી રીતે પ્રથમના આત્માની વાસનાનો સંક્રમ બીજા આત્મામા માનતા પણ દૂષણ આવે છે, તે બતાવે છે માતાએ જે જે પદાર્થનો અનુભવ કરી, વાસના ધારણ કરી છે, તે વાસનાનો સંક્રમ ઉદરમા રહેલા બાળકમા થવાથી, બાળકને પણ માતાએ અનુભવેલા પદાર્થનું સ્મરણ થવુ જોઇએ. પણ તે પ્રમાણે સ્મરણ થતું નથી; માટે વાસનાનો સંક્રમ પણ સિદ્ધ થતો નથી. અન્યપ્રકારે પણ હિંસાદિકની સાથે હેતુનો સંબંધ થતો નથી, તે બતાવે છે. જેમ દંડવડે કોઇએ દેવદત્તને માર્યો, ત્યારે હિંસા થઇ. તે હિંસા દંડથી ભિન્ન છે કે અભિન્ન છે ? જો ભિન્ન કહેશો, તો વિંધ્યાદ્રિની–હિમાદ્રિની પેઠે હિંસાદિકની સાથે દંડાદિકનો સંબંધ ઘટશે નહિ જો હિંસા દંડથી અભિન્ન માનશો તો, દંડરૂપ હિંસા થઈ, પણ જુદી હિંસા થઇ નહી. વળી દૂષણ આપે છે કે જે સમયમા ચૈત્રે દેવદત્તને મારવાનો પરિણામ કર્યો તો તે પરિણામ કરવાવાળો

આત્મા તો બીજા સમયમા નષ્ટ થયો, અને દંડગ્રહણ કરનાર તથા મારનાર આત્મા તો અન્ય ઠર્યા. તો કારણ વિના કાર્યની ઉત્પત્તિ થઇ, એમ માનવુ પડશે, અને એમ માનવું તે લોકવિરુદ્ધ છે. પૂર્વોક્ત દૂષણોથી એકાંત અનિત્ય આત્મા માનતા હિંસાદિકની સિદ્ધિ થતી નથી. **એકાંત નિત્ય અને એકાંત અનિત્ય આત્મા માનતાં જે દૂષણો આવે છે, તે સર્વ દૂષણોનો પરિહાર, આત્માને નિત્યાનિત્ય માનતાં થાય છે.**

શ્લોક.

मौनीन्द्रे च प्रवचने, युज्यते सर्वमेव हि ।
नित्यानित्ये स्फुटं देहा-द्भिन्नाभिन्ने तथाऽऽत्मनि ॥ १ ॥

અનાદિકાળથી સિદ્ધ એવા જિનેન્દ્ર પ્રવચનમા, આત્મામા નિત્યાનિત્યપણું તથા દેહથી આત્માનું કથંચિત્ ભિન્નપણું અને કથંચિત્ અભિન્નપણું આદિ સર્વ યુક્તિયુક્ત ઘટે છે.

આત્માને દ્રવ્યાર્થિકનયની અપેક્ષાએ નિત્ય માનવાથી ત્રણે કાલમાં તેનું દ્રવ્યપણું એક સરખું રહે છે, તેથી જે જે કર્મ આત્મા કરે છે, તે અન્યભવમા ભોગવી શકે છે. દ્રવ્યથી આત્મા નિત્ય માનતા પ્રત્યેક ભવમાં તેની હયાતિ હોય છે, તેથી જાતિસ્મરણજ્ઞાનાદિકની પણ ઉપપત્તિ સમ્યગ્રીત્યા ઘટે છે. આત્માને પર્યાયાર્થિકનયની અપેક્ષાએ કથંચિત્ અનિત્ય માનવાથી, દેહમાં આત્મા પરિણમે છે, અને કર્મ સાથે પણ પરિણમે છે, તથા અન્ય ભવમાં કૃતકર્માનુસારે જુદા જુદા શરીરમા પરિણમી શકે છે. **આત્માને પર્યાયનયાપેક્ષાએ અનિત્ય માનતાં,**

કર્મ સાથે પરિણમન ઘટી શકે છે. એકાંત નિત્ય આત્મા માનતાં, કર્મ સાથે પરિણમન થઈ શકતું ન હતું તે દ્રાષનો, કથંચિત્ અનિત્ય માનતાં સર્વથા પરિહાર થાય છે. વળી કથંચિત્ દ્રવ્યાપેક્ષયા નિત્ય માનતા, એકાતઅનિત્યપક્ષમાં આત્માની ક્ષણમા નષ્ટતા સિદ્ધ થતાં, હિંસાદિકની અનુપપત્તિ વિગેરે જે જે દ્રાષો લાગતા હતા, તે સર્વનો પરિહાર થાય છે; કારણકે પર્યાયાર્થિકનયાપેક્ષાવડે આત્મામા ક્ષણે ક્ષણે પર્યાયનો વ્યય થાય, અને અન્યપર્યાયનો ઉત્પાદ થાય, તોપણ દ્રવ્યરૂપે તો આત્મા નિત્ય હોવાથી, અને પર્યાયનું ભાજન હોવાથી, બીજા ક્ષણમાં આત્માની અસ્તિતા સિદ્ધ થાય છે અને હિંસા દિકની પણ ઉપપત્તિ સિદ્ધ થઈ શકે છે. કારણકે, કૃતકર્મ, તથા પરિણામનો કર્તા તથા ભોક્તા આત્મા, દ્રવ્યાર્થિકનયની અપેક્ષાએ, સદાકાળ વિદ્યમાન છે; કર્મની પ્રકૃતિયો આત્માના પ્રદેશો સાથે સંબંધ ધરાવે છે, અને આત્મપ્રદેશો તો ધ્રુવ છે. દ્રવ્યપણે નિત્ય છે, તેથી કર્મ લાગવામા તથા અન્ય ક્ષણમા તથા અન્ય ભવમાં કર્મ ભોગવવામાં કોઈ જાતનો દોષ આવતો નથી. એકાતનિત્ય આત્મા માનતાં, દેહની સાથે આત્માનો સંબંધ થાય નહિ. એકાંતઅનિત્ય આત્મા માનતા, બીજા ક્ષણમાં આત્મા નષ્ટ થાય, પણ **અનાદિકાળ સિદ્ધ એવો નિત્યાનિત્ય પક્ષ આત્મામાં સ્વીકારતાં આત્મા નિત્ય અને કથંચિત્ પર્યાયાપેક્ષયા અનિત્ય સ્વીકારતાં, દેહમાં પરિણમે છે,** અને પર્યાયથી અનિત્ય તથા દ્રવ્યથી નિત્ય માનતા સદાકાળ આત્માની અસ્તિતા સિદ્ધ ઠરી, તેથી ક્ષણિકવાદરૂપ દોષનો પરિહાર થાય છે, '**જેમ સુવર્ણ એ દ્રવ્ય છે,**

અને હાર એ પર્યાય છે, સુવર્ણ દ્રવ્યરૂપ નિત્ય છે, અને પર્યાયથી અનિત્ય છે; સુવર્ણના હારનું કુંડલ બનાવ્યું, તથા કુંડલનું કટીભૂષણ બનાવ્યું, એમ અનેક આકાર ભાગ્યા, અને અનેક બનાવ્યા, પણ સર્વ આકારમાં સુવર્ણદ્રવ્યની તો અસ્તિતા અને ધ્રુવતા વિદ્યમાન જ છે. સુવર્ણના નાના મોટા વિચિત્રપર્યાય(આકાર)ના નાશથી અને અન્યપર્યાય(આકાર)ના ઉત્પાદથી કંઇ સુવર્ણદ્રવ્યનો નાશ થતો નથી. તેમ આત્મા ચોરાશી લાખ યોનિમાં અનેક શરીર ધારણ કરે છે; ચાર ગતિમાં અનેક શરીર ધારણ કરે છે અને મૂકે છે, અને બીજાં શરીરો ધારણ કરે છે, તોપણ આત્મદ્રવ્યપણું સદાકાળ એક સરખું ધ્રુવ-વિદ્યમાનપણે વર્તે છે, તેમજ આત્માનો શુદ્ધપર્યાય સાદિ અનંત ભાગે થતા પણ આત્મદ્રવ્યપણું ધ્રુવપણે વિદ્યમાન છે. ત્રણે કાલમા આત્મદ્રવ્યપણું ધ્રુવપણે વર્તે છે, અને સુવર્ણના પર્યાયની પેઠે આત્માના અનેક પર્યાયો ચાર ગતિમાં અશુદ્ધ અને મોક્ષમાં શુદ્ધપણે ઉત્પન્ન થાય છે, તથા નષ્ટ થાય છે, હારમા રહેલું સુવર્ણ, હારથી સ્યાત્ ભિન્ન છે, અને સ્યાત્ અભિન્ન છે; કથંચિત્ ભિન્નપણું સ્વીકારતા, સુવર્ણનો હાર એવો વ્યવહાર થાય છે, તેમજ અન્યપર્યાયપણે પણ સુવર્ણ પરિણમે છે. કથંચિત્ અભિન્નપણું સ્વીકારતા સુવર્ણના પર્યાય અને સુવર્ણનો અભેદ દેખાય છે; આત્મા પણ કથંચિત્ દેહથી ભિન્ન છે, તેથી આત્માનો દેહ એવો વ્યવહાર થાય છે, તથા અન્યગતિમાં અન્યશરીરને આત્મા ધારણ કરી શકે છે, તથા ધારણ કરેલા શરીરમાથી આત્મા જુદો થઈને અન્ય શરીર ધારણ કરે છે; કથંચિત્ આત્મા દેહથી અભિન્ન છે. કાર્મણ, તૈજસ, અને

ઔદારિક શરીરમા પરિણમેલ આત્મા સર્વ શરીરમા રહે છે, અને તેનાથી અભિન્નપણે વર્તે છે. જો એકાંતે શરીરથી ભિન્ન આત્મા વર્તે તો શરીરથી થતાં પાપ પુણ્ય આત્માને લાગી શકે નહિ, અને કર્મની સાથે આત્માનો સંબંધ થાય નહિ. કથંચિત્ દેહની સાથે અભિન્ન આત્મ સંબંધ માનતાં આત્માને યોગ[1] સંબંધથી પુણ્ય પાપ લાગી શકે છે. અભિન્ન આત્મા માનતા કર્મની સાથે આત્માનો સંબંધ થાય છે, અભિન્ન આત્મા માનતા શરીરદ્વારા સુખ દુઃખનો ભોક્તા આત્મા સિદ્ધ થઈ શકે છે. કાર્મણશરીર અને તૈજસશરીરની સાથે તો, આત્મા જ્યાસુધી મુક્તિપદ પામતો નથી, ત્યાસુધી અભિન્નપણે વર્તે છે, તો પણ કાર્મણ અને તૈજસશરીરની સાથે પણ આત્માનો કથંચિત્ ભિન્ન સંબંધ છે; ભિન્નપણું રહેવાનું કારણ એ છે કે-કાર્મણ અને તૈજસ શરીર પણ એક સરખા હોતા નથી, અને તેમા પણ સમયે સમયે ઉત્પાદ, વ્યય થયા કરે છે. આત્માના શુભાશુભ વ્યાપારપ્રયોગે, તે પણ બદલાય છે. તથા આત્માનો કાર્મણ અને તૈજસની સાથે ભિન્ન સબંધ કથંચિત્ માનતા, તે બે શરીરથી પણ આત્મા છૂટો થઇ મુક્તિપદ પામે છે. વ્યવહારનયની અપેક્ષાએ શરીરની સાથે આત્માનો અભિન્ન સંબંધ અને નિશ્ચયનયની અપેક્ષાએ ભિન્ન સબંધ છે. આત્મા મુક્તિપદ પામે છે ત્યારે દેહસંબંધ ટળ્યાથી, ભિન્નાભિન્ન સંબધ પણ નષ્ટ થાય છે. મુક્તાવસ્થામાં પણ કથંચિત્ નિત્યાનિત્યપણું આત્માને વિષે દ્રવ્યપર્યાયાપેક્ષાએ વર્તે છે. આત્મામા નિત્યાનિત્યત્વ વર્તે છે તેમ સર્વજ્ઞે જ્ઞાનવડે પ્રરૂપણા કરી છે. આત્મ-

૧-મન, વચન અને કાયારૂપ

દ્રવ્યો અનંત છે. સિદ્ધ અને સંસારી એ ભેદ આત્માના છે. સંસારી જીવ પણ એકેંદ્રિય, દ્વીન્દ્રિય, ત્રીન્દ્રિય, ચતુરિન્દ્રિય અને પંચેંદ્રિયના ભેદથી પંચપ્રકારે છે. મિથ્યાત્વના નાશથી જીવ સમ્યક્ત્વ પામી ચોથે ગુણઠાણે આવે છે અને ચોથા ગુણઠાણાથી દેશવિરતિપણું પામી પંચમગુણઠાણે આવે છે. તથા સર્વવિરતિપણું પામી છઠ્ઠા ગુણઠાણે આવે છે. ત્યાથી આગળ ચઢી આઠમા ગુણઠાણાથી ક્ષપકશ્રેણિ આરોહીને, બારમાના અન્તે ઘનઘાતી કર્મ ખપાવી, તેરમા ગુણઠાણે જીવ ક્ષાયિકભાવની નવ લબ્ધિ પામી, સયોગી પરમાત્મા બને છે ત્યા વેદનીય, આયુષ્ય, નામ અને ગોત્ર, એ અઘાતીયા ચાર કર્મ બાકી રહે છે સયોગી પરમાત્મા વેદનીયકર્મના ઉદયથી આહાર ગ્રહણ કરે છે આહારસંજ્ઞાનો નાશ તો મુનિને પણ હોય છે, તેથી સયોગી કેવલીને આહારસંજ્ઞાનું દૂષણ આહાર કરતા પ્રાપ્ત થતું નથી, તથા તેરમે ગુણઠાણે દગ્ધરજ્જુવત્ વેદનીયાદિ ચાર કર્મ કહ્યાં છે, તે સ્થિતિની અપેક્ષાએ છે અર્થાત્ તે ચાર કર્મ છે, પણ તેથી સંસારબીજભૂત નવા કર્મ બંધાતા નથી. સયોગીકેવલીને નિદ્રાનું કારણ દર્શનાવરણીયકર્મ ખપવાથી આહાર કરતા નિદ્રાદોષ, તથા મોહનીયકર્મ ખપવાથી પ્રમત્તદોષ લાગતો નથી. કેવલીને દેશનાદિ પ્રવૃત્તિ જેમ મોહજન્ય નથી, તેમ આહારાદિ પ્રવૃત્તિ પણ મોહજન્ય નથી. નામકર્મના ઉદયથી જેમ સયોગીકેવલીને દેશનાદિમા પ્રવૃત્તિ થાય છે, તેમ વેદનીયોદયથી આહારાદિમા પ્રવૃત્તિ થાય છે. સયોગીકેવલીને મિષ્ટાન્નાદિ આહાર કરતા, રસ સંબંધી મતિજ્ઞાન ઉત્પન્ન થતું નથી, જેમ સમવસરણમા સુગંધી પુષ્પોની સુગંધ આવવાથી, ઘ્રાણ સંબંધી

મતિજ્ઞાન કહેવાતું નથી, તેમ અત્ર આહારમાં પણ મતિજ્ઞાનનો દોષ સંપ્રાપ્ત થતો નથી. રસ અને ગંધનું જ્ઞાન કેવલજ્ઞાનથી જણાય છે. ઇન્દ્રિયોનું જ્ઞાન ક્ષયોપશમભાવે છે, ક્ષાયિકભાવે કેવલજ્ઞાન થતાં, ઇન્દ્રિયજ્ઞાન રહેતું નથી. ઇન્દ્રિયો ફક્ત શોભાર્થે છે. અઘાતીકર્મનો ક્ષય થતાં, આત્મા પરમાત્મસ્વરૂપ થાય છે, અને એક સમયમાં લોકાંતસિદ્ધક્ષેત્રમા સાદિ અનંતમાભાગે વિરાજમાન થાય છે; સર્વશુદ્ધ પર્યાયનો ઉત્પાદ, વ્યય, સિદ્ધાત્મામા સમયે સમયે થયા કરે છે, અશુદ્ધતાનો અંશ માત્ર પણ રહેતો નથી. અશુદ્ધતાના યોગે જન્મમરણ થાય છે; **અશુદ્ધતા ટળવાથી જન્મ જરા અને મરણનો ભય, સિદ્ધાત્માને હોતો નથી.** આવી નિર્મલ શુદ્ધદશાની પ્રાપ્તિ કરવી, એ જ વિવેકી ભવ્ય જનોનું મુખ્યમા મુખ્ય કર્તવ્ય છે; પરમાત્મસ્વરૂપ આત્મામા સત્તાએ રહેલું છે, તેથી આત્મા, નૈગમનયની અપેક્ષાએ સિદ્ધ કહેવાય છે, સંગ્રહનય સર્વ આત્માઓની એકસરખી સત્તા વર્ણવે છે. તે નયના અનુસારે સર્વ આત્મા સત્ છે. સર્વજીવોની ચૈતન્ય સત્તા એકસરખી હોવાથી, તેમા ભેદભાવ વર્તતો નથી. એકાત સંગ્રહનયથી આત્મસ્વરૂપ સ્વીકારતા વેદાતમતની ઘટના થઈ છે. વ્યવહારનયથી આત્માનું સ્વરૂપ ભિન્ન ભિન્ન કથવામા આવે છે; ગતિની અપેક્ષાએ, ઇન્દ્રિયોની અપેક્ષાએ પ્રાણની અપેક્ષાએ, પર્યાપ્તિની તથા અપર્યાપ્તિની અપેક્ષાએ આત્માઓના અનેક પ્રકારે ભેદ પડે છે; જીવોના પાચસે ત્રેસઠ ભેદ થાય છે, ઋજુસૂત્રનય પરિણામગ્રાહી છે. શબ્દનય, ભેદજ્ઞાનથી આત્મસ્વરૂપ સ્વીકારે છે. સમકિતની પ્રાપ્તિ શબ્દનય અંગીકાર કરીને, અન્યનયથી પોતાની વિલક્ષણતા

દર્શાવે છે. સિદ્ધાત્મા વિનાની સર્વ દશાને સમભિરૂઢનય સ્વીકારે છે. એવંભૂતનય અષ્ટકર્મથી રહિત સિદ્ધાવસ્થા, આત્માની વર્ણવે છે. સાત નયો, સાપેક્ષપણે સાચા જાણવા, તે જો એક બીજાની નિરપેક્ષપણે વર્તે તો, સુનય પણ કુનય કહેવાય છે. સાત નયથી આત્મસ્વરૂપ જાણી, **પર્યાયાર્થિક નયથી** [1]કહેવાતું એવુ આત્મસ્વરૂપ પ્રાપ્ત કરવા પ્રયત્ન કરવો અને આત્માને પોતાના સ્વરૂપમાં સ્થિર કરી પરભાવમા જતો અટકાવવો; ઉપશમભાવ તથા ક્ષયોપશમભાવદ્વારા ક્ષાયિકભાવની પ્રાપ્તિ કરવા નિમિત્તકારણની સાપેક્ષતાએ પ્રયત્ન કરેલો સફળ થાય છે. પોતાનું જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્રમય શુદ્ધસ્વરૂપ છે, તે જ હું છું. અન્ય જડ વસ્તુમાં ત્રિકાલમા પણ હું નથી. મોહમાયાની વાસનાથી પરમાં અહંત્વબુદ્ધિ ઉત્પન્ન થાય છે; પણ હવે જ્ઞાનયોગથી અન્તરમા પ્રકાશ થવાથી મારું ચૈતન્યસ્વરૂપ મેં જાણ્યું. હું આત્મા કેવો છું તે દર્શાવે છે.

શ્લોક.

शुद्धाऽऽत्मद्रव्यमेवाहं, शुद्धाज्ञानं गुणो मम ॥
नान्योऽहं न ममान्ये चे-त्यदो मोहास्त्रमुल्वणम् ॥ १ ॥

હું શુદ્ધ આત્મદ્રવ્ય છું. શુદ્ધ જ્ઞાનગુણ મારો છે, ક્ષાયિકભાવે ઉત્પન્ન થતું કેવલજ્ઞાન તે જ મારો મુખ્ય ગુણ છે. તે વિના શરીર, લેશ્યા, રાગદ્વેષ, મન, વચન, ધન, સ્ત્રી, પુત્ર, રાજ્ય, ક્ષેત્ર, પૃથ્વી વગેરે હું નથી. આવી પૂર્ણશ્રદ્ધાથી તથા સંવેગથી ક્ષયોપશમભાવની તત્ત્વબુદ્ધિ છે, તે મોહનો ક્ષય કરવા સમર્થ શસ્ત્ર જેવી છે, અર્થાત્ આવું આત્મિક જ્ઞાન થતાં મોહનો

---

1 સ્વરૂપદર્શન પર્યાયાર્થિક નયનો વિષય છે

ધર્મધન તમારી પાસે છે, છતા કયા બાહ્ય-કાશી વિગેરે જઇ ધર્મ શોધો છો ? તમારું ધન આત્મામા રહ્યું છે. જેમ કોઇ મનુષ્યના ઘરમા ઘણું ધન દાટેલું છે, અને તેના તાંબાપત્રના લેખો પણ ગૃહમા મૌજુદ છે, છતા તે અજ્ઞાનથી પોતાને ભિખારી સમજીને અન્યની આગળ ભીખ માગે છે, પણ જ્યારે કોઇ ભેદુ પેલા મનુષ્યને સમજાવી તેના ઘરમા દાટેલું ધન કાઢી બતાવે છે ત્યારે તેને કેટલો આનદ થાય છે ? તથા પોતાને ધનવાન્ માને છે, તેમ આત્મારૂપ ઘરની અંદર જ્ઞાનદર્શન, ચારિત્ર, સુખ, વીર્યરૂપ અનંતગણું ધન, કર્મરૂપ ધૂળથી દટાએલું છે, તેથી જીવ પોતાને નિર્ધન માને છે, અને પુદ્ગલ કે જે રૂપું, સોનું, મોતી, વિગેરે છે, તેને ધન સમજી પુદ્ગલની ભિક્ષા માગ્યા કરે છે, પણ જ્યારે પ્રાણીને શ્રી સદ્ગુરુનો સમાગમ થાય છે, ત્યારે ગુરુ તેને, આત્મિક ધન, જ્ઞાનચક્ષુ ઉઘાડી દેખાડે છે, તેથી આત્માને અનંત આનંદ સંપ્રાપ્ત થાય છે, અને પછી મનમા વિચારે છે કે-અહો ! સત્યધન તો મારા આત્મામાં છે. બાહ્યધન તો અનંત સિદ્ધ જીવોની એંઠ છે. તે તો જડવસ્તુ છે. મારું ધન તો જડવસ્તુથી ભિન્ન છે, એમ ખરેખરો જ્ઞાનથી વિશ્વાસ થતા જીવની ધનાર્થે-સુખાર્થે બાહ્યભાવમા થતી પ્રવૃત્તિ સહેજે ટળે છે, આત્મા નિવૃત્તિમય બને છે; આત્મા, ગુણ ભાવનાથી આત્માને ભાવતો-ભેદજ્ઞાની આત્મા અનંતસુખનો ભોગી બને છે. આત્મા શાતભાવરૂપ અમૃતરસનું આસ્વાદન કરતો છતો, અંતરમા પૂર્ણ બ્રહ્મસ્વરૂપનો અભ્યાસી બની, અનંત આનંદ રસનો સમયે સમયે આસ્વાદ લે છે. બ્રહ્મસ્વરૂપનો આનંદ ભોગવી,

આત્મા સાંસારિકસુખને વિષ્ટાસમાન લેખે છે, અને ઇંદ્ર, ચંદ્ર, નાગેન્દ્રની પદવીને પણ બાળચેષ્ટા સમાન ગણે છે. આત્મા, પ્રભુનું ધ્યાન કરતા પરમાત્માસ્વરૂપે પ્રકટે છે તે ઉપર શ્રી આનંદઘનજી મહારાજ કહે છે કે—

जिन स्वरूप थइ जिन आराधे, ते महि जिनवर होवे रे;
भृंगी इलिकाने चटकावे, ते भृंगी जग जोवे रे. ॥ पद्म० ॥

વળી તે ઉપર શ્રી ચિદાનંદયોગિરાજ પણ કહે છે કે—

सुणी भृंग केरो शब्द कीट फीट भृंग थयो, लोहाको विकार गयो पारस फरसथी; फूलके संयोग शील तेल भयो है फूलेल, तरु भये चंदन सुवासके फरसथी; मुक्ताफल स्वातिको उदक भयो सीप संग, काष्ठ हुं पाषाणे ज्युं सीलोदक फरसथी, चिदानंद आतमा परमातमा स्वरूप भयो, अवसर पाय भेद ज्ञानके दरसथी.

પરમાત્મસ્વરૂપની ભાવના તથા અન્તરમાં સ્વસત્તાને એકત્વરૂપે તન્મયપણે ધ્યાવવાથી પૂર્ણ જ્યોતિઃસ્વરૂપની પ્રાપ્તિ થાય છે. વળી આત્મ દ્રવ્યનું ભેદજ્ઞાનાર્થે વિશેષતઃ વર્ણન કરે છે.

दुहा.

द्रव्यादिकथी अस्तिता, अन्य नास्तिता पाय;
अन्यपणे सापेक्षथी-समय समयनीमांय. १२७
क्षयोपशमतायोगथी, तुं कर निजगुण खोज;
चढते भावे जागशे, चिदानन्दनी मोज. १२८

અસંખ્યપ્રદેશી અને લોકવ્યાપી છે. અધર્માસ્તિકાય અસંખ્યપ્રદેશી અને લોકવ્યાપી છે, આકાશાસ્તિકાય અનંતપ્રદેશી અને લોકા લોકવ્યાપી છે, પુદ્ગલદ્રવ્ય અનંત છે, અને તે પરમાણુરૂપ પુદ્ગલ દ્રવ્યમાં વર્ણ, ગંધ, રસ અને સ્પર્શ રહે છે, પુદ્ગલદ્રવ્ય લોકવ્યાપી છે. કાલદ્રવ્ય ઉપચારથી અઢી દ્વીપવ્યાપી છે. બાહ્યકાળનો વ્યવહાર સૂર્યચંદ્રની ગતિ ઉપર આધાર રાખે છે. જીવદ્રવ્ય અનંત છે. પ્રત્યેક જીવના અસંખ્યાતપ્રદેશ છે, અને તે જીવદ્રવ્યો લોકમાં વ્યાપીને રહે છે. દેહધારી જીવોના પ્રદેશો, જેટલું શરીરમાન હોય, તેટલામા વ્યાપીને રહે છે. છએ દ્રવ્યમા જીવના ગુણનો ઘાતક એક પુદ્ગલાસ્તિકાય છે. છ દ્રવ્ય નિશ્ચય નયથી પોતપોતાના સ્વરૂપમા પરિણમે છે. દરેક દ્રવ્યનો પરિણમનધર્મ ભિન્ન ભિન્ન વર્તે છે. જો દરેક દ્રવ્યનો પરિણમનધર્મ એક સરખો હોય, તો પ્રત્યેકદ્રવ્યનું પરિણમન એક સરખું થઈ જાય, અને તેથી પ્રત્યેક દ્રવ્ય ભિન્ન ભિન્ન કહેવાય નહિ. વ્યવહારથી જીવ અને પુદ્ગલ એ બે દ્રવ્યપરિણામી છે. **રાગદ્વેષ સહિત જીવને પુદ્ગલની સાથે પરિણમવાનો સ્વભાવ છે.** બે દ્રવ્યમા પરિણમવાની શક્તિ રહી છે, પણ તેમા પરિણમનક્રિયાનો પ્રવર્તક અશુદ્ધ પરિણતિથી આત્મા થાય છે. **આત્મા અશુદ્ધપરિણતિથી પુદ્ગલદ્રવ્યને આકર્ષે છે, તેથી પરિણમનનો મુખ્ય પ્રવર્તક આત્મા બને છે.** જો પરિણમનનું મુખ્ય પ્રવર્તક પુદ્ગલદ્રવ્ય હોય, તો જીવદ્રવ્ય પુદ્ગલદ્રવ્યથી છૂટો થઇ શકે નહિ. બેમાં પરિણમનસ્વભાવ રહ્યો છે, તેથી તે પરિણમે છે. પરિણમનના બે ભેદ છે. ૧ એક શુદ્ધપરિણમન અને ૨ બીજું અશુદ્ધપરિણમન. તેમાં ધર્મ, અધર્મ, આકાશ, કાલ, એ

ચારનું પરિણમન પોતાના સ્વરૂપમાં છે, તેથી તે શુદ્ધપરિણમન છે, જીવ અને પુદ્ગલદ્રવ્યનું એના સંયોગથી વિભાવપરિણમન થયું છે, તેથી તે અશુદ્ધપરિણમન કહેવાય છે. અનાદિકાળથી જીવ અને પુદ્ગલનું અશુદ્ધપરિણમન વર્તે છે. સંસારીજીવ સમયે સમયે સાત અથવા આઠ કર્મવર્ગણા ગ્રહણ કરી અશુદ્ધતાની વૃદ્ધિ કરે છે; કેટલીક કર્મવર્ગણાઓ ખરે છે અને કેટલીક નવી આવે છે. હવે પ્રસંગોપાત્ત કર્મવર્ગણાનું કિંચિત્સ્વરૂપ કહે છે. બે પરમાણુ ભેગા થાય ત્યારે દ્વયણુક, તથા ત્રણ પરમાણુ મળે ત્યારે ત્ર્યણુકસ્કંધ કહેવાય છે. એમ અસંખ્યાતપરમાણુ મળે, ત્યારે અસંખ્યાતાણુક કહેવાય છે. તથા અનંતપરમાણુઓ ભેગા થાય, ત્યારે અનંતાણુકસ્કંધ કહેવાય છે; ત્યાંસુધી એ સ્કંધોને જીવ ગ્રહણ કરતો નથી. જ્યારે અભવ્યથી અનંતગુણ અધિક તથા સિદ્ધના અનંતમે ભાગે પરમાણુ ભેળા થાય, ત્યારે ઔદારિકશરીરને લેવાયોગ્ય વર્ગણા થાય છે. એમ ઔદારિકથી અનંતગુણા પરમાણુ મળે, ત્યારે વૈક્રિયવર્ગણા થાય છે. વૈક્રિયથી અનંતગુણાધિક પરમાણુદલ ભેગા થાય, ત્યારે આહારકવર્ગણા થાય છે. એમ ઉત્તરોત્તર વર્ગણામાં, એકેકથી અધિક અનંતપરમાણુઓ મળે, ત્યારે ઉત્તરોત્તર વર્ગણાઓ થાય છે. પહેલીથી બીજી, અને બીજીથી ત્રીજી, અને ત્રીજીથી ચોથી તૈજસ, અને તૈજસથી ભાષા, અને ભાષાથી શ્વાસોશ્વાસ અને શ્વાસોશ્વાસથી મનોવર્ગણા, અને મનોવર્ગણાથી આઠમી કાર્મણવર્ગણામાં અનંતગુણાધિક પરમાણુદલિક છે. ઔદારિક, વૈક્રિય, આહારક, તૈજસ, એ ચાર વર્ગણા બાદર છે, તેમાં પાંચ વર્ણ, બે ગંધ, પાંચ રસ, અને

આઠ સ્પર્શ, એમ વીસ ગુણ રહ્યા છે. તથા ભાષા, શ્વાસોશ્વાસ, મન અને કાર્મણ એ ચાર વર્ગણા સૂક્ષ્મ છે. એ ચાર સૂક્ષ્મવર્ગણામાં પાચ વર્ણ, બે ગંધ, પાચ રસ, અને ચાર સ્પર્શ, એમ સોળ ગુણ રહ્યા છે, અને એક પરમાણુમાં એક વર્ણ, એક ગંધ, એક રસ, બે સ્પર્શ એમ પાચ ગુણ રહ્યા છે. **એમ આઠ વર્ગણાનાં દલિક પણ આઠ રુચકપ્રદેશોને છોડીને આત્માના અસંખ્યપ્રદેશોની સાથે, ક્ષીરનીરવત્ પરિણમ્યાં છે.** પુદ્ગલ દ્રવ્ય રૂપી છે, અને તે આત્માના ગુણોનું આચ્છાદન (વિઘાત) કરે છે. પુદ્ગલદ્રવ્યના બે ભેદ છે. એક ચારસ્પર્શી પુદ્ગલદ્રવ્ય, અને બીજું આઠ સ્પર્શી પુદ્ગલદ્રવ્ય છે. તેમા ચારસ્પર્શી પુદ્ગલદ્રવ્ય કેટલા છે? તે બતાવે છે. **આઠ કર્મનાં પુદ્ગલદ્રવ્યસ્કંધપર્યાય,** કાર્મણશરીરના, મનોવર્ગણાના શ્વાસોચ્છ્વાસવર્ગણાના તથા વચનવર્ગણાના પુદ્ગલ, સર્વ પ્રયોગસા[1] ચઉફરસીરૂપી પુદ્ગલ જાણવા. આત્મવીર્યપ્રયોગદ્વારા જે પુદ્ગલો ગ્રહવામા આવે છે, તે પ્રયોગસા કહેવાય છે, આઠફરશી રૂપી પુદ્ગલદ્રવ્ય છે, તેમાંનાં કેટલાક ચક્ષુગોચર થાય છે, અને કેટલાક થતાં નથી. વાયુકાયના પુદ્ગલ તથા આહારકશરીરનાં પુદ્ગલ, અને છ પ્રકારની દ્રવ્યલેશ્યાના, ઈત્યાદિ આઠસ્પર્શી પુદ્ગલ છે, તેમાના જે પુદ્ગલના સ્કંધમા કર્કશ અને ભારી સ્પર્શના પુદ્ગલ ઓછા હોય, તથા સુકુમાલ અને હલકા પુદ્ગલ ઘણા હોય, તે ચક્ષુથી દેખાય નહિ. ઔદારિક, વૈક્રિયાદિકના જે પુદ્ગલો દેખવામાં

૧–પ્રયોગથી ઉત્પન્ન થયેલા.

આવે છે તે આઠસ્પર્શી રૂપી પુદ્ગલ દૃશ્ય પણ છે, અને અદૃશ્ય પણ છે. પુદ્ગલદ્રવ્યના છૂટા પરમાણુઓ પણ અનંત છે, અને તેના સ્કંધો પણ જીવોની સાથે મળેલા અનંત છે. પુદ્ગલ દ્રવ્ય રૂપી છે, તોપણ અરૂપી એવા આત્મગુણોનો તેની સાથે પરિણમીને વિઘાત કરે છે. પુદ્ગલ અને જીવનું પરિમન પ્રવાહની અપેક્ષાએ અભવ્યજીવને અનાદિઅનંતમા ભાગે, ચઉદરાજલોકક્ષેત્રપ્રમાણમાં રાગદ્વેષભાવથી છે, તથા પ્રવાહની અપેક્ષાએ ભવ્યજીવોને આશ્રયી બેનું પરિણમન અનાદિસાત ભાગે છે. ઔદારિક વૈક્રિયાદિ શરીરની સાથે જીવોનું પરિણમન સાદિસાત ભાગે છે. જીવોની સાથે પુદ્ગલનું પરિણમન સાદિસાત તથા સાદિઅનંતમા ભાંગે થતું નથી. જીવોની સાથે કર્મરૂપ પુદ્ગલસ્કંધોનું પરિણમન વિભાવથી છે, માટે પુદ્ગલથી છૂટો થઇ આત્મા મુક્તિ પામે છે. વિજાતીય બે દ્રવ્યનું પરિણમન વિભાવથીજ હોય છે. પોતાના ગુણપર્યાયમા પ્રત્યેક દ્રવ્ય સ્વભાવથી પરિણમે છે. ગુણપર્યાયરહિત કોઈ દ્રવ્ય હોતું નથી; યદ્યપિ જીવ અને પુદ્ગલ એ બે દ્રવ્ય પરિણમે છે, તે બે ભેગા પોતાના મૂળ સ્વભાવથી પરિણમતાં નથી. બે ભેગાં પરિણમે છે ત્યારે વિભાવરૂપ વ્યવહારનય કહેવાય છે. બે ભેગા મળે છે, તોપણ પોતાનું મૂળસ્વરૂપ ત્યાગતા નથી, તેથી તે નિશ્ચયની અપેક્ષાએ પોતપોતાનામા પરિણામી હોઇ, અન્યમા મૂળસ્વરૂપે અપરિણામી કહેવાય છે: ધર્માસ્તિકાય, અધર્માસ્તિકાય, કાલ અને આકાશ એ ચાર, અન્યમાં અપરિણામી છે. તે સંબંધી—

ગાથા

परिणामी जीव मुत्ता, सपएसा एगखित्त किरिआय; ॥
निंचं कारण कत्ता, सव्वगय इयर अप्पवेसे. ॥ १ ॥

પરિણામનું સ્વરૂપ છ દ્રવ્યમાં કહ્યા બાદ જીવપણું કહે છે, છ દ્રવ્યમાં એક જીવદ્રવ્ય તે જીવ છે. અન્ય પંચદ્રવ્ય અજીવ છે. છ દ્રવ્યમા એક પુદ્ગલદ્રવ્ય મૂર્તિમાન રૂપી છે, બાકીનાં પંચદ્રવ્ય અમૂર્તિમંત અરૂપી છે છ દ્રવ્યમાં પંચદ્રવ્ય સપ્રદેશી છે, અને અને કાલ અપ્રદેશી છે. કેટલાક આત્માના અસંખ્યપ્રદેશ સ્વીકારતા નથી, તેમના મતમાં આત્મા, અનેક શરીર ધારણ કરી, એક કાળમા ભોગ ભોગવી શકે નહિ, તે દૂષણ આવે છે. અસંખ્યપ્રદેશ આત્માના માનવાથી વૈક્રિય-શરીર ધારણ કરતા, વા આહારકશરીર ધારણ કરતાં, દરેક શરીરમાં અસંખ્યપ્રદેશો ભળે છે, અને પરસ્પર શરીરની સાથે આત્મપ્રદેશોની [1]તતિ વર્તે છે. તેમજ કર્મના સંબંધથી આત્મપ્રદેશો સંકોચ વિકાસ ધર્મવાળા વર્તે છે, તથા કર્મના સંબંધથી આત્મપ્રદેશોમા ગમનાગમન કરનારી શક્તિ વર્તે છે, તેથી આત્મા અનેક શરીર ધારણ કરે છે, તો પણ સર્વ શરીરોમા વર્તનાર અસંખ્યપ્રદેશોનો એક સમયમા ભેગો એક ઉપયોગ થવાથી અનેક શરીર સાથે આત્મા સંબંધ ધરાવી ભોગ ભોગવી શકે છે, ઇન્દ્ર તથા ચક્રવર્તી પેઠે આત્મા અસંખ્ય પ્રદેશી છે, અને તે મધ્યમ પરિણામી છે.

વેદાંતી—હે જૈન સિદ્ધાંતી ! તમે આત્માને સર્વવ્યાપક

૧–શ્રેણિ

માનતા નથી, અને અસંખ્યપ્રદેશોથી શરીરવ્યાપક માનો છો, તો કોઈના આત્માએ પુણ્યકૃત્ય કર્યું; અને તે પુણ્યના યોગે દ્વીપાંતરમાં મોતી થયાં. તો તે મોતીની પ્રાપ્તિ તમોએ માનેલા દેહવ્યાપી આત્માને થઈ શકશે નહિ, કારણ કે મોતીની પ્રાપ્તિ રૂપ કારણ પુણ્ય તો શરીર સાથે છે, અને આત્મા પણ શરીરમા છે, તો તે દ્વીપાતરમાં ગયા વિના મોતીની પ્રાપ્તિ કરી શકે નહિ. અમારા મતમાં તો આત્મા સર્વત્ર વ્યાપક ન હોવાથી, દ્વીપાંતરમા થનાર મોતીની સાથે પણ આત્મા તથા અદૃષ્ટનો સંબંધ છે, તેથી તે મોતીનો સંબંધ શરીરની સાથે અદૃષ્ટ કરાવશે, પણ જૈન સિદ્ધાતીના મતમા સર્વવ્યાપક આત્માના અભાવે, મોતીનો સંબંધ શરીરની સાથે થઈ શકે નહિ, કારણ કે દ્વીપાતરથી મોતી લાવનાર કોણ ?

જૈન સિદ્ધાતી—હે ભવ્ય !! જરા સ્વસ્થ ચિત્તથી સાંભળો. સ્યાદ્વાદદર્શનમા શરીરવ્યાપક આત્મા માનવાથી, તમોએ કહેલું પૂર્વોક્ત દૂષણ આવતું નથી. જો કે આત્મા શરીરવ્યાપી છે, અને અદૃષ્ટ પણ શરીરવ્યાપી આત્માને આશ્રયે રહે છે, તો પણ અદૃષ્ટમાં એવી શક્તિ છે કે, દ્વીપાતરમા ઉત્પન્ન થયેલાં મોતી અદૃષ્ટ શકિતથી શરીરની પાસે અનેક કારણદ્વારા ખેંચાઈ આવે છે, અને તેનો ભોગ આત્મા અદૃષ્ટયોગે કરે છે; અદૃષ્ટ અત્ર છે, અને મોતી દ્વીપાતરમા છે, તો પણ અદૃષ્ટરૂપ કારણ મોતીથી દૂર રહીને, પણ મોતીની પ્રાપ્તિરૂપ કાર્ય ઉત્પન્ન કરે છે. પાસે રહીને જ કારણ કાર્યને ઉત્પન્ન કરે, એવો નિયમ હોતો નથી. લોહચુંબકથી સોય ઘણી દૂર હોય છે, તો પણ લોહચુંબક પોતાની શક્તિથી સોયને ખેંચી પાસે આણે છે.

વળી સ્યાદ્વાદી સર્વવ્યાપક આત્મા માનનારા કહે છે કે-ભાવી વસ્તુ કે જે હાલ ઉત્પન્ન થઇ નથી પણ થશે, તેને પણ **યુક્ત અને યુંજાન નામના બે યોગીઓ** ¹જાણે છે. તો કહેવાનું કે—યુક્ત અને યુંજાન યોગીનું જ્ઞાન તો હાલ છે, પણ વસ્તુ તો હાલ થઈ નથી, તેથી જ્ઞાન અને વસ્તુનો સંબંધ શી રીતે થયો ? પ્રત્યુત્તરમાં તમે કહેશો કે, જ્ઞાનમાં એવા પ્રકારની શક્તિ છે કે તે સંબંધ વિના પણ ભાવી વસ્તુને વિષયીભૂત કરે છે. તો અમે પણ કહીએ છીએ કે-અત્ર બેઠાં આ શરીરધારી આત્મામા રહેલું અદૃષ્ટ છે, તેમાં એવી શકિત છે કે તે દ્વીપાંતરમા ઉત્પન્ન થનાર મોતીને ખેંચી લાવશે. વળી અમો પૂછીએ છીએ કે વર્તમાન જીવના અદૃષ્ટથી ભવિષ્ય વસ્તુ, સુખ દેવાવાળા વા દુઃખ દેવાવાળા પરિણામને પામે છે; તો કહેવાનું કે ભાવી વસ્તુ તો હજી પેદા થઈ નથી, તો ભાવી વસ્તુની સાથે અદૃષ્ટનો સંબંધ શી રીતે થયો ? પ્રત્યુત્તરમા કહેશો કે-અદૃષ્ટમા એવી શક્તિ છે કે તેનો ઉત્પન્ન થવાવાળી અવિદ્યમાન વસ્તુની સાથે સંબંધ થાય છે તો તેમ અમે પણ કહીએ છીએ કે, દ્વીપાંતરવર્તી મોતી વગેરે સુખદુઃખ દેવાવાળી વસ્તુને દૂર છતાં, પણ અદૃષ્ટ આકર્ષી શકે છે, તેમા કોઈ જાતનો દોષ પ્રાપ્ત થતો નથી, માટે મધ્યમ પરિણામી આત્મા માનતા કોઇ જાતનો દોષ આવતો નથી. સાનુકૂળ પ્રતિકૂળ અનેક વસ્તુઓનો સંબંધ શુભાશુભ અદૃષ્ટ કરે છે. વળી કહ્યુ છે કે-આત્મા સર્વત્રવ્યાપક આકાશની પેઠે છે, એ વચન એકાતે અનુભવમાં આવતું નથી. દેહમાં જ સુખદુઃખના જ્ઞાતા

૧-અન્ય દર્શનીની માન્યતા પ્રમાણે.

તરીકે આત્માનો અનુભવ થાય છે, પણ દેહ વિના દ્વીપાંતરમાં પોતાનો આત્મા છે, એવો અનુભવ થતો નથી. જ્ઞાનગુણ જ્યાં હોય છે ત્યા ગુણી આત્મા હોય છે. જ્ઞાનગુણ શરીરના સંબંધે આત્મામા હોય છે, માટે જ્ઞાનગુણનો આધાર આત્મા પણ શરીરમા જ રહે છે. જો શરીર વિના આત્મા અન્યત્ર રહેતો હોય તો દ્વીપાતરનું પણ હાલ જ્ઞાન થવું જોઇએ. જો કહેશો કે બાહ્યજ્ઞાન તો ઇન્દ્રિયોદ્વારા તથા મનોદ્વારા થાય છે; અને દ્વીપાંતરમા ઇન્દ્રિય તથા મનના અભાવે બાહ્યજ્ઞાન થતું નથી; ત્યારે અમો એમ કહીએ છીએ કે બાહ્ય જ્ઞાન ભલે ના થાય; પણ દ્વીપાતરમા આત્માના સદ્ભાવથી અંતરજ્ઞાન થવું જોઇએ; પણ તે અનુભવમા આવતું નથી. તમે કહેશો કે દ્વીપાન્તરના આત્માને અંતરજ્ઞાન છે, પણ આ શરીરમા રહેલા આત્માને ઇન્દ્રિયકર્માવરણ છે, તેથી અન્તરજ્ઞાનનો અનુભવ થતો નથી; કારણ કે દ્વીપાતરના આત્માને કર્માવરણ નથી, અને આ શરીરમા રહેલા આત્માને કર્માવરણ છે, ત્યારે તો એમ ઠર્યું કે સર્વવ્યાપક આત્મા પણ એક દેશથી બંધાય છે, અને એક દેશથી મુક્ત રહે છે. આમ હોવાથી કદી આત્મા નિર્મલ થશે નહિ. વળી એવો ન્યાય છે કે, સર્વવ્યાપક આત્મા એક દેશથી કર્મવડે બંધાય નહિ. વળી કહેશો કે આત્મા સર્વવ્યાપક હોવાથી, સર્વથી બંધાય છે, આ પણ જ્ઞાનશૂન્ય વચન છે. જો સર્વથી આત્મા બંધાય, તો સર્વત્ર વ્યાપક એવુ મોટું શરીર પણ આત્માએ ધારણ કરવું જોઇએ. પ્રત્યક્ષ દેખવામા આવે છે કે, સર્વ વ્યાપક કોઇનું શરીર દેખાતું નથી. જે શરીરો દેખાય છે, તે મધ્યમ પરિણામવાળાં જ હોય છે, તેથી

આત્મા પણ મધ્યમ પરિણામવાળો છે. એમ સાક્ષાત્ અનુભવ થાય છે. વળી હે ભવ્ય ! સર્વત્ર વ્યાપક એવો આત્મા માનીએ તો તે આકાશની પેઠે નિષ્ક્રિય ઠરે. નિષ્ક્રિય અને એકાંત નિત્ય આત્મા આકાશની પેઠે કર્મથી બંધાય નહિ અને કર્મથી બંધાયા વિના શરીર, ઇન્દ્રિય, મન પણ ઉત્પન્ન થાય નહિ, અને શરીર, ઇન્દ્રિય, મન તો પ્રત્યક્ષ દેખવામા આવે છે, તેથી સર્વવ્યાપક આત્મા સિદ્ધ ઠરતો નથી. વળી તમે એમ કહેશો કે–જ્ઞાન ગુણ તે આત્માનો નથી, મનનો ધર્મ છે તેથી દ્વીપાંતરવર્તી આત્માનો પ્રતિભાસ થતો નથી, એમ કહેવું તે પણ અનુભવ વિરુદ્ધ છે. ज्ञानाग्नि. सर्वकर्माणि भस्मसात् कुरुतेऽर्जुन તથા विज्ञानानन्दं ब्रह्म આ વચનો તમો માનો છો. તેમાં બ્રહ્મ એટલે આત્માનો જ્ઞાનગુણ કહ્યો છે, તેનો પોતેજ અપલાપ કરવો તે वदतोव्याघात સદૃશ છે. આત્માનો જ્ઞાન ગુણ યદિ નહિ સ્વીકારવામાં આવે, તો ઘટપટ જેવો જડ આત્મા થયો અને એવો જડ આત્મા આનંદસુખને જ્ઞાનાભાવથી દંડની પેઠે જાણી શકે નહીં વળી યદિ તમે કહેશો કે આત્માને કર્મ લાગતાજ નથી. કર્મ વા માયા અસત્ છે ત્યારે અમો પૂછીએ છીએ કે તમે બોલો છો તે મુખ વા તમારું શરીર શાથી બન્યું ? જો કહેશો કે કર્મથી બન્યું, તો પૂછવાનું કે કર્મનો કર્તા કોણ ? જો કહેશો કે આત્મા, તો સિદ્ધાતવાદમાં તમોએ પ્રવેશ કર્યો, જો કહેશો કે કર્મથી શરીર નથી બન્યું ત્યારે શાથી બન્યું ? જો કહેશો કે ભ્રાંતિથી શરીર બન્યુ, તો તે ભ્રાતિ આત્માથી ભિન્ન છે કે અભિન્ન ? જો કહેશો કે ભિન્ન છે, તો આત્માથી ભિન્ન એવો ભ્રાતિ પદાર્થ ઠરવાથી દ્વૈતતત્ત્વની

સિદ્ધિ થવાથી અદ્વૈતતત્ત્વનું મૂળ ઉખડી ગયું. તમે કહેશો કે આત્માથી ભ્રાંતિ અભિન્ન છે, તો સિદ્ધ ઠર્યું કે આત્મા ભ્રાંતિથી ભિન્ન થવાનો નહિ, માટે પૂર્વોક્ત વજ્રદૂષણપિંજરમાંથી મુક્ત થવા અર્થે કર્મથી આત્મા બંધાય છે, એમ સ્વીકારવું જોઈએ. વળી તમો એમ કહેશો કે સ્વપ્ન સમાન કર્મ વા માયા છે; જેમ સ્વપ્ન જૂઠું છે, તેમ કર્મ પણ અસત્ છે, તેથી અસત્થી આત્મા બંધાય નહિ, અમો વિકલ્પપક્ષથી પૂછીએ છીએ કે સ્વપ્ન, જ્ઞાનમા ભાસે છે કે–અજ્ઞાનમા ? તથા સ્વપ્નનો ભાસ સત્ છે કે અસત્ છે ? પ્રથમ વિકલ્પ અંગીકરી કહેશો કે સ્વપ્નો જ્ઞાનમા ભાસ થાય છે, તો તમારા સિદ્ધાતનો પરિહાર થાય છે જો કહેશો કે સ્વપ્નનો જ્ઞાનમા પ્રતિભાસ થાય છે, અને તે સત્ છે, તો બસ, સિદ્ધાતવાદને અંગીકાર કર્યો. જો કહેશો કે સ્વપ્ન સત્ છે, અને તેનો જ્ઞાનમા પ્રતિભાસ થાય છે, તો અમારે કહેવાનું કે એકાંત અસત્વસ્તુ હોતી નથી, અને તેથી તેનો એકાત અસત્ એવા આકાશફૂલની પેઠે જ્ઞાનમાં પ્રતિભાસ થતો નથી. સ્વપ્ન માં પણ અલ્પજ્ઞાન હોય છે, અને તેમા ભાસનારી વસ્તુ પોતાના સ્વરૂપે સત્ હોય છે, તો જ પ્રતિભાસ થાય છે. જગત્મા એકાંત અછતા પદાર્થો સ્વપ્નમાં પ્રતિભાસતા નથી; સ્વપ્ન જ્ઞાન પણ આત્મામા ઉદ્ભવે છે અને જાગ્રત્ અવસ્થાનું જ્ઞાન પણ આત્મામા હોય છે. સ્વપ્નાવસ્થા અને જાગ્રદવસ્થામા આત્મા ધ્રુવપણે હોય છે, તેથી જાગ્રદ-વસ્થાના અનુભવેલા–દેખેલા પદાર્થોનો પ્રતિભાસ, અલ્પજ્ઞાનભૂત સ્વપ્નાવસ્થામાં આત્માને મનોદ્વારા થાય છે, તેથી સ્વપ્ન પૂરું થતા, જાગૃતઅવસ્થામા આત્મા કહે છે કે, મેં આજ સ્વપ્નમાં

પુદ્ગલ એ બે દ્રવ્ય સક્રિય છે, અને નિશ્ચયથી છએ દ્રવ્ય પોત પોતાના કાર્યમા સદા પ્રવર્તે છે; માટે સક્રિય છે. જીવદ્રવ્ય, સંસારાવસ્થામા સક્રિય છે અને સિદ્ધ થતાં સંસારી ક્રિયા કરતા નથી માટે અક્રિય છે; બાકીનાં ચાર દ્રવ્ય, વ્યવહારથી અક્રિય છે; દ્રવ્યાર્થિકનયની અપેક્ષાએ છ દ્રવ્ય નિત્ય ધ્રુવ છે અને પર્યાયાર્થિકનયની અપેક્ષાએ સમયે સમયે ઉત્પાદ વ્યય થવાથી અનિત્ય છે; વ્યવહારનયથી જીવ અને પુદ્ગલ એ બે દ્રવ્ય અનિત્ય છે, અને બાકીનાં ચાર દ્રવ્ય નિત્ય છે.

છ દ્રવ્યમા એક જીવદ્રવ્ય અકારણ છે, અને પાચ દ્રવ્ય કારણ છે, કારણ કે પંચ દ્રવ્ય પણ જીવના ભોગમા આવે છે; જેમકે ધર્માસ્તિકાય, જીવને ચાલવામા સહાય કરે છે, અધર્માસ્તિકાય, સ્થિર રહેવામા સહાય કરે છે. આકાશાસ્તિકાયદ્રવ્ય છે, તે જીવને અવકાશ લેવારૂપ કાર્યમા નિમિત્ત કારણરૂપે બને છે. પુદ્ગલાસ્તિકાય છે તે જીવને પંચેન્દ્રિયના ભોગમાં શબ્દ, રૂપ, ગંધ, રસ અને સ્પર્શ તરીકે સહાય કરે છે. કાલદ્રવ્ય છે, તે જીવને બાલ, તારુણ્ય, વૃદ્ધાવસ્થા આપે છે. તથા અનાદિ સંસારી જીવ ભવસ્થિતિ પરિપકવ થતાં અન્તર્મુહૂર્તકાલમાં સકલ કર્મ ખેરવી, સિદ્ધસ્થાનમાં સાદિ અનંતકાલ રહે છે, અને ત્યા જીવ પરમાત્મારૂપે થઈ, અનંતજ્ઞાનદર્શન ચારિત્ર તથા દાનાદિ પંચલબ્ધિઆદિ અનંતગુણનો ભોગ કરે છે, માટે કાલદ્રવ્ય પણ જીવને ભોગમા સહાયકારી છે, પણ એક જીવદ્રવ્ય કોઈના ભોગમાં આવતો નથી. જીવ પરમાત્માવસ્થા પામે છે, ત્યારે તેને પંચદ્રવ્યમાથી એક આકાશદ્રવ્ય અવગાહના સાદિ અનંતમા ભાગે આપે છે, તેથી તે વ્યવહારથી ઉપચારે સિદ્ધ

જીવના ભોગમાં સહાયકારી કહેવાય છે, પણ વસ્તુગત્યા *સ્વદ્રવ્યાદિ ચતુષ્ટયનોજ ભોગ સિદ્ધાત્માને છે, અન્યદ્રવ્યનો ભોગ સિદ્ધોને હોતો નથી તેમ કાલદ્રવ્ય પણ ઉપચારથી દ્રવ્ય છે અને તે અઢીદ્વીપમા કાલ વર્તે છે. સિદ્ધના જીવોને કાલદ્રવ્ય ભોગમાં કારણ કહેવું તે ઉપચારથી છે, વસ્તુતઃ તે સ્વદ્રવ્યચતુષ્ટયના ભોગમાં કારણ નથી. **વસ્તુસ્વરૂપે જોતાં, સિદ્ધભગવંતને પોતાના ગુણોના ભોગમાં અન્યની અપેક્ષા નથી.** સિદ્ધના જીવોને જ્ઞાનમા જ્ઞેયના ઉત્પાદવ્યયની વર્તનારૂપ કાળ છે, તે ભોગમા આવે છે તેમાં ઉપચાર નથી; તથા પક્ષાંતરે જીવ કારણ છે, અને બાકીના પંચદ્રવ્ય અકારણ છે. એ વચન પણ અનુભવમાં આવે છે. બહુશ્રુત કહે તે ખરું. છ દ્રવ્યમાં એક આકાશદ્રવ્ય સર્વવ્યાપી છે, અને બાકીના ચાર દ્રવ્ય લોકવ્યાપી છે. કાલ દ્રવ્ય ઉપચારથી છે, અને તે અઢીદ્વીપવ્યાપી જાણવો.

હવે એકેકા દ્રવ્યમાં એક નિત્ય, બીજો અનિત્ય, ત્રીજો એક, ચોથો અનેક, પંચમ સત્, અને છઠ્ઠો અસત્, સાતમો વક્તવ્ય, અને આઠમો અવક્તવ્ય, એ આઠ પક્ષ કહે છે.

ધર્માસ્તિકાયના [1]ચારગુણ નિત્ય છે તથા પર્યાયમા ધર્માસ્તિકાયનો એક સ્કંધ નિત્ય છે. બાકીના દેશ, પ્રદેશ તથા અગુરુલઘુપર્યાય અનિત્ય છે. [2]અધર્માસ્તિકાયના ચાર ગુણ તથા લોકપ્રમાણ સ્કંધ નિત્ય છે, અને દેશ, પ્રદેશ અને અગુરુલઘુ-

---

* આત્માના દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ અને ભાવ.

૧ અરૂપી, અચેતન, અક્રિય અને ગતિસહાય ગુણ.

૨ „ „ „ સ્થિતિસહાય ગુણ.

છે, તે પરદ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાલ, ભાવથી અસત્ છે. ધર્માસ્તિકાયનો મૂલ ગુણ ચલનસહાયપણાનો છે, તે સ્વદ્રવ્ય છે. અધર્માસ્તિકાયનો મૂલ ગુણ સ્થિતિસહાયપણાનો છે, તે સ્વદ્રવ્ય છે. તથા આકાશાસ્તિકાયનો મૂલ ગુણ અવગાહપણાનો છે, તે સ્વદ્રવ્ય, તથા કાલનો મૂલ ગુણ વર્તનાલક્ષણ છે તે સ્વદ્રવ્ય જાણવો. તથા પુદ્‌ગલનો ગુણ પૂરણગલનપણું, તે તેનું 'સ્વદ્રવ્ય', તથા જીવદ્રવ્યનો મૂલ ગુણ જ્ઞાન ચેતનાદિકપણું તે સ્વદ્રવ્ય. એ છ દ્રવ્યનું દ્રવ્યપણું કહ્યું. હવે સ્વક્ષેત્ર તે દ્રવ્યનું ક્ષેત્ર જાણવું. ધર્માસ્તિકાય તથા અધર્માસ્તિકાયનું ક્ષેત્ર અસંખ્યાત પ્રદેશ છે. આકાશનું સ્વક્ષેત્ર અનંત પ્રદેશ છે. કાલદ્રવ્યનું સ્વક્ષેત્ર સમય છે. પુદ્‌ગલદ્રવ્યનું સ્વક્ષેત્ર એક પરમાણું છે. પરમાણુઓ અનંતા છે. જીવદ્રવ્યનું 'સ્વક્ષેત્ર' એક જીવના અસંખ્યાતા પ્રદેશ છે.

એ છ દ્રવ્યમા અગુરુલઘુપણું તે 'સ્વકાલ' છે. છ દ્રવ્યના પોતપોતાના ગુણપર્યાય તે સર્વ દ્રવ્યનો 'ભાવ' જાણવો. તાત્પર્યાર્થ કે–ધર્માસ્તિકાયના સ્વદ્રવ્યાદિ[1] ચતુષ્ટય છે, અન્યના નથી–અન્યની નાસ્તિતા છે. અધર્માસ્તિકાયમા સ્વદ્રવ્યાદિ ચતુષ્ટય છે, તેમા અન્યની નાસ્તિતા છે. આકાશ તેમજ કાલ અને જીવદ્રવ્યમા સ્વદ્રવ્યાદિ ચતુષ્ટયત્વ છે, અને તેમા પરના ચતુષ્ટયત્વની નાસ્તિતા વર્તે છે ગુણપર્યાયવત્ દ્રવ્યમ્ ગુણપર્યાયવત તે દ્રવ્ય જાણવું. [દ્રવ્યથી અભેદ (ગુણ) પર્યાયવાળું દ્રવ્ય જાણવું.] સ્વધર્મનું આધારવંતપણું તેને ક્ષેત્ર કહે છે, તથા ઉત્પાદવ્યયની વર્તનાને કાલ કહે છે, તથા વિશેષ ગુણ-

---

૧–પોતાના દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ અને ભાવ–ચાર.

પરિણતિ, સ્વભાવપરિણતિ, પર્યાય પ્રમુખ–તે સ્વભાવ જાણવો.
અત્ર ષડ્દ્રવ્યમાં ૧ ભેદસ્વભાવ, ૨ અભેદસ્વભાવ, ૩ ભવ્યસ્વ-
ભાવ, ૪ અભવ્યસ્વભાવ, ૫ પરમસ્વભાવ. એ પાચનું કિંચિત્
સ્વરૂપ કહે છે. પ્રત્યેક દ્રવ્યના સ્વધર્મો પોતપોતાનું ભિન્ન ભિન્ન
કાર્ય કરે છે, તેની અપેક્ષાએ ભેદસ્વભાવ છે. અવસ્થાપણે
અભેદસ્વભાવ છે. તથા પ્રત્યેક દ્રવ્યનું સ્વરૂપ પલટતું નથી,
તેની અપેક્ષાએ અભવ્યસ્વભાવ છે. તથા પ્રત્યેકદ્રવ્યમા પર્યાયોના
ઉત્પાદવ્યયપણે પલટણપણું થાય છે, તેની અપેક્ષાએ ભવ્ય-
સ્વભાવ છે, અને પ્રત્યેક દ્રવ્યના સર્વધર્મ છે, તે વિશેષ ધર્મના
અનુયાયીપણે પરિણમે છે, તેની અપેક્ષાએ [1]પરમસ્વભાવ
જાણવો પૂર્વોક્ત સામાન્ય સ્વભાવ જાણવા. એ પ્રમાણે ષડ્દ્રવ્ય
સ્વગુણે સત્ છે, અને પરગુણે અસત્ છે

હવે વક્તવ્ય તથા અવક્તવ્યપક્ષ કહે છે. છ દ્રવ્યમાં
અનંતાગુણપર્યાય વક્તવ્ય એટલે વચને કહેવા યોગ્ય છે. અને
છ દ્રવ્યમા અનતગુણ પર્યાય અવકતવ્ય એટલે વચનથી કહી
શકાતા નથી. શ્રી કેવલજ્ઞાની ભગવંતે સર્વ પદાર્થોનું યથાતથ્ય
સ્વરૂપજ્ઞાનમા દીઠું, તેના અનંતમા ભાગે જે વકતવ્ય એટલે
યોગ્ય હતું તે કહ્યુ. વૈખરીવાણીથી દેશના દેતા વકતવ્યનો
અનંતમો ભાગ ભાવાર્થપણે શ્રીગણધરદેવે ઝીલ્યો અને તેનો
અનંતમો ભાગ શ્રીગણધરદેવે સૂત્રમા ગુંથ્યો. તે સૂત્રમા જે ભાવ
પ્રરૂપ્યા, તેના અસંખ્યાતમા ભાગે હાલ આગમ વર્તે છે.

હવે નિત્ય અને અનિત્ય પક્ષમાથી ઉત્પન્ન થતી ચતુર્ભંગી–

---

૧ પારિણામિક સ્વભાવ.

વિકલ્પવિચાર વર્ણવે છે. જેની આદિ અને અંત નથી, તેને **અનાદિઅનંત** કહે છે. એ પ્રથમ ભંગ જાણુવો. જેની આદિ નથી અને અંત છે, તે **અનાદિસાંત** દ્વિતીય ભંગ સમજવો તથા જેની આદિ અને અંત છે તે **સાદિસાંત** તૃતીયભંગ સમજવો. જેની આદિ છે પણુ અંત નથી તે **સાદિઅનંત** નામક ચતુર્થ ભંગ સમજવો.

એ ચતુર્ભંગી વિકલ્પનો વિચાર, **ષડ્દ્રવ્યમા** વર્ણવે છે. જીવદ્રવ્યમાં જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર, વીર્ય, સુખાદિગુણ અનાદિઅનંત નિત્ય છે. ભવ્યજીવને કર્મ સંબંધ અનાદિસાંત ભાંગે છે, કારણુ કે, કર્મની સાથે જીવનો સંબંધ અનાદિકાળથી છે, પણુ સિદ્ધ થવાથી કર્માંત[1] આવે છે. જીવને દેવતા, મનુષ્ય, તિર્યંગ્, નારકીની ગતિમા જવુ, શરીર ધારણુ કરવા, યોગ[2] ધારણુ કરવા, ઇત્યાદિ સાદિસાત ભાગે છે. જીવ કર્મ ક્ષય કરી સિદ્ધમા ગયા ત્યાં સિદ્ધપણાની આદિ છે, પણુ ત્યાથી કદી સંસારમાં જન્મ ધારણુ કરવાનો નથી, તેની અપેક્ષાએ સાદિ અનંતભંગ જાણુવો. જીવદ્રવ્યમા એમ ચતુર્ભંગી કહી, હવે ધર્માસ્તિકાયમા ચતુર્ભંગી કથે છે. ધર્માસ્તિકાયમા ચાર ગુણ તથા સ્કંધત્વ અનાદિઅનંત છે. ધર્માસ્તિકાયમાં અનાદિસાત ભંગ નથી; તથા તેમાં દેશ, પ્રદેશ, અગુરુલઘુ—સાદિસાત ભાગે છે. તથા સિદ્ધ જીવોમાં, ધર્માસ્તિકાયના જે પ્રદેશ કહ્યા છે તે પ્રદેશ આશ્રીને સાદિઅનંત ભંગ છે. કારણુ કે ધર્માસ્તિકાયના તે પ્રદેશોની સાથે, સિદ્ધ થએલા જીવોનો સંબંધ થયો,

---

૧ કર્મનો અત ૨ મન, વચન અને કાય.

તેની આદિ છે; પણ પશ્ચાત્ અંત નથી. એ પ્રમાણે અધર્મા-
સ્તિકાયમા પણ ચતુર્ભંગી સમજવી. આકાશદ્રવ્યમાં ગુણ તથા
સ્કંધ અનંત છે. આકાશદ્રવ્યનો સ્કંધ લોકાલોકપ્રમાણ છે,
તેની કાલાપેક્ષાથી આદિ નથી, અને અંત પણ નથી, ક્ષેત્રા-
પેક્ષાએ, લોકાલોકપ્રમાણ મોટા સ્કંધની આદિ નથી, અને
અંત પણ નથી લોકાકાશથી બહાર સર્વ દિશાએ અલોકાકાશની
સ્થિતિ છે. તેનો અંત અર્થાત્ પાર-મર્યાદા આવતી નથી.
અલોકાકાશ એકલું લઇએ, અને અપેક્ષાએ તેનો લોકાકાશથી
પ્રારંભ અર્થાત્ આદિ લઇએ પણ અંત નથી, માટે સાદિ
અનંત ભાગો અલોકાકાશમા લાગે. તેમજ ચઉદ રાજલોકનો સ્કંધ
લોકાકાશ છે, તે સાદિસાંત છે; તે આ પ્રમાણે-લોકના મધ્ય-
ભાગે, આઠ રુચકપ્રદેશથી માડીને સાદિ છે, અને જ્યા ચઉદ
રાજલોકનો અંત આવે છે, ત્યાં સાતપણું જાણવું. તથા
(લોકની અપેક્ષાએ) આકાશદ્રવ્યના દેશ, પ્રદેશ, તથા અગુરુ-
લઘુ, સાદિસાત છે સિદ્ધજીવોની સાથે આકાશનો સંબંધ સાદિ
અનંતમે ભાગે છે, કારણ કે, આકાશપ્રદેશોની સાથે સિદ્ધસ્થાનમાં
સિદ્ધજીવોના સંબંધની આદિ છે, પણ તે સંબંધનો અંત
આવવાનો નથી, માટે અનંતભંગ જાણવો.

પુદ્ગલદ્રવ્યમા ગુણ અનાદિઅનંત છે. અભવ્યજીવ અને
પુદ્ગલરૂપ કર્મનો સંબંધ અનાદિઅનંત છે, અને ભવ્ય-
જીવને કર્મ પુદ્ગલનો સંબંધ, અનાદિસાંતભાંગે જાણવો.
પુદ્ગલના સર્વ સ્કધ સાદિસાત છે તથા પલટણ સ્વભાવે વર્ણ.
ગધ, રસ અને સ્પર્શ પણ સાદિસાત ભાગે છે. સાદિઅનંત-
ભંગ પુદ્ગલમા વર્તતો નથી.

કાળદ્રવ્યમાં ચાર ગુણ અનાદિઅનંત છે, પર્યાયમા ભૂતકાલ અનાદિસાત છે, અને વર્તમાનકાળ સાદિસાત છે. ભવિષ્યકાળ સાદિઅનંત છે ભવિષ્યકાળની, વર્તમાનકાળની અપેક્ષાએ સાદિ છે, પણ તેનો અંત નથી. કાળનુ સ્વરૂપ ઉપચારથી સર્વ જાણવુ.

હવે [1]દ્રવ્યાદિક ચતુષ્ટયમા ચતુર્ભંગી કહે છે. જીવદ્રવ્યમાં દ્રવ્યથી જ્ઞાનાદિકગુણ અનાદિઅનંત છે સ્વક્ષેત્રથી જીવના અસંખ્યાતા પ્રદેશ છે, તે સાદિસાત છે. વસ્તુતઃ ક્ષેત્રથી જીવના અસંખ્યપ્રદેશ અનાદિઅનંતમા ભાગે છે કારણ કે આત્માના પ્રદેશોની આદિ નથી, નિત્ય છે, માટે, તથા આત્માના અસંખ્ય પ્રદેશોનો અંત નથી, અવિનાશી છે, માટે, અસંખ્યાત પ્રદેશરૂપ સ્વક્ષેત્ર જીવનું છે, તે અનાદિઅનંતમા ભાગે છે. પણ અસંખ્યાત પ્રદેશમય જીવદ્રવ્ય સંસારી દશામા શરીરવ્યાપી હોય છે, અને જીવના પ્રદેશોનું [2]ઉદ્વર્તન હોવાથી, તે ફરે છે તેથી આકાશપ્રદેશોની સાથે તેનો સબંધ સાદિપણે વર્તે છે. બીજા આકાશપ્રદેશોની સાથે તેજ આત્મપ્રદેશોનો સંબંધ થતા, પ્રથમના સંબંધનો અંત આવે છે, માટે આકાશપ્રદેશોની સાથે જીવના પ્રદેશોનો સાદિસાત સંબંધ જાણવો; તથા સિદ્ધજીવોના પ્રદેશોનો આકાશપ્રદેશોની સાથે સંબંધ સાદિ અનંતમા ભાગે હોય છે. જીવનો સ્વકાલ અગુરુલઘુ ગુણની અપેક્ષાએ અનાદિઅનંત છે તથા અગુરુલઘુ પર્યાયનું ઉપજવું તથા વિણસવું સાદિસાત ભાંગે છે. તથા સ્વભાવ–ગુણ પર્યાય છે, તે પોતાના સ્વરૂપની અપેક્ષાએ અનાદિ અનંત છે.

---

૧ દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ અને ભાવ ૨ સંકોચવિકાસરૂપ ફેરફાર.

ધર્માસ્તિકાયમાં સ્વદ્રવ્ય-ચલન સહાયગુણરૂપ અનાદિઅનંત છે. સ્વક્ષેત્ર-કાલની અપેક્ષાએ અનાદિઅનંત છે. તથા અવગાહનાપણે સાદિસાંત છે. સ્વકાલ-જે અગુરુલઘુગુણ છે, તે અનાદિઅનંત છે, તથા ઉત્પાદવ્યય સાદિસાત છે. સ્વભાવ તે ચારગુણ—અગુરુલઘુ અનાદિઅનંત છે. ૧ સ્કંધ, ૨ દેશ, ૩ પ્રદેશ, તે અવગાહના પ્રમાણે સાદિસાત છે. એમ અધર્માસ્તિકાયમા પણ ચતુર્ભંગી જાણવી, તથા આકાશાસ્તિકાય દ્રવ્યમા સ્વદ્રવ્ય-અવગાહનાદાનગુણ અનાદિઅનંત છે. સ્વક્ષેત્ર-લોકાલોક પ્રમાણ અનંત પ્રદેશ અનાદિઅનંત છે. સ્વકાલ-અગુરુલઘુગુણ અનાદિઅનંત છે. તથા અગુરુલઘુપર્યાયથી ઉત્પાદવ્યય થાય છે, તે સાદિસાંત ભાગે છે. તથા સ્વભાવ-તે ચાર ગુણ તથા સ્કંધ અને અગુરુલઘુ અનાદિઅનંત છે. તથા દેશપ્રદેશ સાદિસાંત છે.

કાલદ્રવ્યમા સ્વદ્રવ્ય-નવા પુરાણા વર્તનાગુણ, અનાદિઅનંત છે. સ્વક્ષેત્રથી-સમયકાલ સાદિસાંત છે. વર્તમાન સમય એક છે માટે, તથા સ્વકાલ-તે અનાદિઅનત છે, સ્વભાવ-તે ચારગુણ અને અગુરુલઘુ અનાદિઅનંત છે. વર્તમાન સાદિસાત અને અનાગત, સાદિઅનંત છે.

પુદ્ગલદ્રવ્યમા સ્વદ્રવ્ય-જે પૂરણગલન ધર્મ છે, તે અનાદિ અનંત છે. સ્વક્ષેત્ર-પરમાણુ સાદિસાત છે. સ્વકાલ-અગુરુલઘુ અનાદિઅનંત છે. અગુરુલઘુપર્યાયનો ઉત્પાદવ્યય સાદિસાંત છે. સ્વભાવ-ચાર ગુણ અનાદિ અનંત છે. વર્ણગંધરસ અને સ્પર્શ પર્યાય સાદિસાત છે. એમ સ્વદ્રવ્યાદિ ચતુષ્ટયમાં ચતુર્ભંગી કહી.

છ દ્રવ્ય સંબંધમાં ચતુર્ભંગી અવતાર.

આકાશદ્રવ્યના બે ભેદ છે. ૧ લોકાકાશ, ૨ અલોકાકાશ; તેમા અલોકાકાશમા કોઈ દ્રવ્ય નથી, અને લોકાકાશમા છ દ્રવ્ય છે. ત્યા પ્રથમ લોકાકાશ, દ્વિતીયધર્માસ્તિકાય, તૃતીય અધર્માસ્તિકાય, તે અનાદિઅનંત સંબંધવાળો છે, લોકાકાશના એકેક પ્રદેશમા ધર્માસ્તિકાયનો તથા અધર્માસ્તિકાયનો એકેક પ્રદેશ રહ્યો છે. તે પણ કોઇ વખત વિનાશ પામશે નહિ. માટે અનાદિઅનંત સંબંધ છે. સર્વ લોકાકાશક્ષેત્ર અને જીવદ્રવ્યનો સંબંધ અનાદિકાળથી છે, અને તેનો અંત આવશે નહિ, લોકાકાશમા જ સર્વજીવો વર્તે છે, માટે તેનો સંબંધ પણ અનંતકાળ સુધી છે. સંસારીજીવ કર્મસહિત અને લોકના પ્રદેશનો સંબંધ સાદિસાત છે; કારણ કે, કર્મ સહિત જીવ આકાશના એક પ્રદેશનો સંબંધ ત્યાગ કરી, બીજા પ્રદેશે સંબધ કરે છે. વળી બીજા પ્રદેશનો સંબંધ કરી, ત્રીજા પ્રદેશનો સબંધ કરે છે. પ્રદેશની સાથે સંબંધ કરતા, આદિ અને ત્યાગ કરતા અંત થાય છે, પણ લોકાત સિદ્ધક્ષેત્રના સિદ્ધજીવોનો તત્રસ્થ આકાશપ્રદેશોની સાથે સંબંધ છે, તે સાદિ અનંતમા ભાગે જાણવો. લોકાકાશ અને પુદ્ગલ દ્રવ્યનો અનાદિઅનંત સંબંધ છે. આકાશપ્રદેશની સાથે પુદ્ગલ પરમાણુનો સાદિસાત સંબંધ છે. એમ આકાશની પેઠે ધર્માસ્તિકાય અને અધર્માસ્તિકાયનો પણ સબંધ જાણવો. જીવ અને પુદ્ગલ દ્રવ્યનો અનાદિઅનંત સંબંધ છે, ભવ્યને પુદ્ગલનો સંબંધ અનાદિ સાંત છે અને અભવ્યને અનાદિઅનંત સંબધ છે. અત્ર સમજવું કે કર્મ જડ છે, તો પણ તે આત્માની

અશુદ્ધપરિણતિયોગે આત્માને લાગે છે; અશુદ્ધ પરિણતિ અનાદિકાળથી છે તેથી કર્મ પણ જીવને અનાદિકાળથી લાગ્યાં છે, અન્ય કોઇ કર્મ લગાડનાર નથી.

નિશ્ચયથી છએ દ્રવ્ય, **સ્વભાવ પરિણામે** પરિણમ્યાં છે, અને પ્રત્યેક દ્રવ્યનો સ્વભાવ-પરિણામ શાશ્વત છે. તે પરિણામ અનાદિઅનંતમા ભાગે છે; જીવ અને પુદ્ગલ દ્રવ્ય બે પરિણમ્યા છે તે વિભાવપરિણામ છે. પુદ્ગલનો પરિણામ, સત્તાએ અનાદિઅનંત છે. અને પુદ્ગલનું મિલવું વિખરવું સાદિસાંત છે. જીવદ્રવ્ય, પુદ્ગલ સાથે મળેલો હોય છે ત્યારે સક્રિય છે, અને કર્મરૂપ પુદ્ગલથી રહિત થાય છે ત્યારે અક્રિય છે. પુદ્ગલદ્રવ્ય સદા અક્રિય છે.

એક-અનેકપક્ષથી નિશ્ચયજ્ઞાન માટે નયવિવેચન.

સર્વ દ્રવ્યમા અનેક સ્વભાવ વર્તે છે. તે એકવચનથી કહી શકાય નહીં. અનેક ધર્મનો અપલાપ થાય નહિં, માટે સાપેક્ષપણે વચનવર્ગણાએ બોલવું તેને નય કહે છે. નયના મૂળ બે ભેદ છે. ૧ દ્રવ્યાર્થિકનય, ૨ પર્યાયાર્થિક નય.

૧ ઉત્પાદવ્યયપર્યાયને જે ગૌણપણે ગ્રહે છે, અને દ્રવ્યની ગુણસત્તાને મુખ્યપણે ગ્રહણ કરે છે, તેને દ્રવ્યાર્થિકનય કહે છે તેના [1]દશ ભેદ છે, સર્વ દ્રવ્ય નિત્ય છે, તેને **નિત્યદ્રવ્યાર્થિક** કહે છે, **अप्रच्युतानुत्पन्नस्थिरैकरूपत्वं** એમ નિત્યનું લક્ષણ જાણવું; જે અગુરુલઘુ ગુણ અને ક્ષેત્રની અપેક્ષા કર્યાવિના મૂલ ગુણને પિંડપણે ગ્રહે તેને **એક દ્રવ્યાર્થિક** કહે

૧ નિત્ય, એક, સત્, વક્તવ્ય, અશુદ્ધ, અન્વય, પરમ, શુદ્ધ, સત્તા અને પરમભાવ-ગ્રાહક દ્રવ્યાર્થિક નય

છે. જ્ઞાનાદિક ગુણે સર્વ જીવો, સત્તાથી એક સરખા છે, માટે સર્વ જીવોને એક જીવ કહે છે. સ્વદ્રવ્યાર્થિકને ગ્રહે તે **સત્ દ્રવ્યાર્થિકનય** જાણવો. જેમ सल्लक्षणं द्रव्यम् (સત્ છે તેજ દ્રવ્યનું લક્ષણ છે) એકાંતે સત્ દ્રવ્યાર્થિકનયને ગ્રહવાથી, સંગ્રહનયાભાસ કહેવાય છે, અને એમ એકાંતે સત્ દ્રવ્યાર્થિક નયનું અવલંબન કરનારથી અદ્વૈતમત નીકળ્યો છે. અદ્વૈતવાદનો સિદ્ધાંત એવો છે કે–એક આત્મા સર્વ પ્રાણીમાં છે. એક આત્મા બહુ પ્રકારે થાય છે. કહ્યું છે કે:—

શ્લોક.

एक एव हि भूताऽऽत्मा, भूते भूते व्यवस्थितः ।
एकधा बहुधा चैव, दृश्यते जलचन्द्रवत् ॥

ભાવાર્થ–સુગમ છે. એક આત્મા સર્વ જીવોનો છે. અને તેથી સત્ એક જ વસ્તુ દુનિયામા છે. અન્ય અસત્ છે. સર્વત્ર વ્યાપક એક બ્રહ્મસત્તાનું જ્ઞાન થવું તથા તન્મય થવું, તેનું નામ મોક્ષ છે. મોક્ષાવસ્થામાં આત્મામા બીલકુલ જ્ઞાન હોતું નથી. જ્યાંસુધી જ્ઞાન હોય ત્યા સુધી માયાની વાસના છે, અને તેથી તાવત્કાલ બ્રહ્મસુખનો અનુભવ આવતો નથી આમ કહેનાર અદ્વૈતવાદીને પ્રેમપૂર્વક પૂછીએ છીએ કે, તમો સર્વ જીવોની સત્તાને જ ગ્રહી વ્યક્તિનો અપલાપ કરો છો. જેમ કે કોઈ મનુષ્ય હજારો ગાયો દેખીને પછી સર્વમાં રહેલો સાધારણ ધર્મ, જે ગોત્વરૂપ સત્તા, તેને ગ્રહીને કહે કે, સર્વ ગાયો એક છે, એમ ઉચ્ચારી વિશેષ ધર્મ જે પ્રત્યેક ગાયોમા જુદો જુદો રહ્યો છે, તેને તથા પ્રત્યેક ગોવ્યક્તિ ભિન્ન છે,

તેને માને નહિ, તેના જેવી અજ્ઞાનતા સમજાય છે. તથા જેમ કોઈ મનુષ્ય વનમા ગયો, અને ત્યા આમ્ર, લીંબડા, રાયણ, ઉંબર, મહુડા, જામફળ, સીતાફળ વિગેરે અનેક વૃક્ષ દેખીને એકાતે વૃક્ષત્વ ધર્મ, સર્વ વૃક્ષોમા એક સરખો માનીને કહે કે, સર્વ વૃક્ષ, વૃક્ષત્વસત્તારૂપ ધર્મથી એક છે. જુદી જુદી આકૃતિયો વૃક્ષની દેખાય છે, તે ફક્ત કલ્પના છે. આમ કહેનાર બીજી બાજુથી વિચાર કરતો નથી કે, સર્વે વૃક્ષો વૃક્ષત્વ સાધારણ ધર્મથી એક સરખા છે, તેમ છતાં આમ્ર, નિંબ આદિ ભિન્ન ભિન્ન વ્યકિત પ્રત્યક્ષ દેખાય છે, તેથી વ્યક્તિની અપેક્ષાએ તે અનેક છે. પ્રત્યેક વૃક્ષ ગુણફલની અપેક્ષાએ અનેક છે; તેમ વિશેષ ધર્મ જાણ્યા છતા, વિશેષ ધર્મનો અપલાપ કરે છે; તે જ રીતે સત્તાથી સર્વજીવોનો એક આત્મા માનીને અસંખ્યપ્રદેશરૂપ વ્યક્તિનો અપલાપ કરવો, તથા પ્રત્યેક આત્મવ્યકિત ભિન્ન ભિન્ન રહે છે, તેનો અપલાપ કરી એકાતે સામાન્ય ધર્મરૂપ સત્તાને સ્વીકારવાથી પૂર્વોકત બે દ્દષ્ટાંતોની પેઠે પ્રત્યક્ષ વિરોધ આવે છે. વળી જલમા ચંદ્રમાનું પ્રતિબિંબ પડે છે, તેમા ચંદ્ર એક છે, અને પ્રતિબિંબ અનેક છે, તેમ આત્મા એક છે, પણ તેના પ્રતિબિંબરૂપ જીવો અનેક છે–એમ તમો કહો છો, તે પણ જ્ઞાનયુકિતથી વિચારી જોતા અસત્ ઠરે છે. કારણ કે રૂપી પદાર્થનું પ્રતિબિબ પડે છે. જેમ ચદ્ર રૂપી છે, તો તેનું પ્રતિબિંબ પણ રૂપી પડે છે. બ્રહ્મ (આત્મા) અરૂપી નિરાકાર પદાર્થ છે, તેથી તેનું પ્રતિબિંબ પડે જ નહીં. આત્મા નિરાકાર હોવાથી, તેનું અનેક જીવરૂપ પ્રતિબિંબ આકાશની પેઠે પડે

હવે સપ્તનય સ્વરૂપ કહે છે.

સાત નયના નામ નીચે મુજબ છે. ૧ નૈગમ. ૨ સંગ્રહ. ૩ વ્યવહાર. ૪ ઋજુસૂત્ર. ૫ શબ્દ. ૬ સમભિરુઢ. ૭ એવંભૂત.

પ્રથમ નૈગમનયનું સ્વરૂપ કહે છે; વસ્તુના ધર્મના એક અંશને ગ્રહણ કરે છે, તેને નૈગમ કહે છે. જેમ કોઈ દેવદત્ત મનુષ્ય સિદ્ધાચલ યાત્રા કરવા માટે ઘરમાંથી બ્હાર નીકળ્યો. લોકો તેને ગામની બ્હાર વળાવી આવ્યા. કોઇ મનુષ્યે પૂછ્યું કે દેવદત્ત કયાં ગયો? ત્યારે એકે કહ્યું કે દેવદત્ત સિદ્ધાચળ ગયો. હજી દેવદત્ત ગામની બહાર છે, પણ ગમનનો એક અંશ ગ્રહી સિદ્ધાચળ ગયો એમ કહેવું, તે નૈગમનયની પ્રવૃત્તિ છે. તથા ગુરુએ શિષ્યને કહ્યું, સંથારો કર. શિષ્ય પાથરવાની પ્રવૃત્તિ કરવા લાગ્યો. ગુરુએ પૂછ્યું, સંથારો કર્યો કે? શિષ્યે કહ્યું કર્યો. આ વચન પણ નૈગમનયનું છે. કરવા માડેલી વસ્તુ કરી કહેવાય, એમ આ નયનો અભિપ્રાય છે. યથા કડેમાણે કડે; જમાલીએ કરવા માડયું તે કર્યું ના કહેવાય, એમ કહી નૈગમનયના અભિપ્રાયનો અપલાપ કર્યો હતો, માટે તેને ઉત્સૂત્ર ભાષી, શ્રીવીર પ્રભુએ કહ્યો હતો. તથા જેમ કોઇ મનુષ્યને રૂપૈયો મેળવવાનું મન થયું. તેથી તે રૂપૈયા માટે માટી લેવા ગયો. માર્ગમાં કોઇએ પૃચ્છા કરી કે. હે ભાઈ! તું કયા જાય છે? ત્યારે તેણે ઉત્તર આપ્યો કે, હું રૂપૈયો લેવા જાઉ છું. હજી રૂપૈયો તો મળ્યો નથી, તોપણ માટીથી મળશે. માટી અર્થે ગમનના અભિપ્રાયમાં, રૂપૈયાનો આરોપ કર્યો. માટે તેને નૈગમનય કહે છે. વસ્તુના એક અંશમા વસ્તુનો આરોપ કરવો,

તે નૈગમનું કાર્ય છે. તથા સર્વ જીવના આઠ રુચકપ્રદેશ નિર્મલ છે, સિદ્ધસમાન છે, તેથી સર્વ જીવોને સિદ્ધ કહેવા એ નૈગમનું વચન જાણવું. આઠ રુચકપ્રદેશના એક અંશથી સર્વ પરિપૂર્ણ વસ્તુધર્મનો પદાર્થમાં આરોપ કર્યો. નૈગમનયના ત્રણ ભેદ છે. अतीतनैगम, अनागतनैगम, અને वर्तमाननैगम. વળી નૈગમનયના બીજા પણ ત્રણ ભેદ છે–૧ आरोप ૨ अंश અને ૩ संकल्प તેમાં આરોપના ચાર ભેદ છે. ૧ द्रव्यारोप, ૨ गुणारोप, ૩ कालारोप, અને ચોથો कारणाद्यारोप; તેમાં પ્રથમ દ્રવ્યારોપ છે તેને કહે છે. કાલદ્રવ્યરૂપ ભિન્ન વસ્તુ નથી. **પંચાસ્તિકાયમાં સમયે સમયે ઉત્પાદવ્યયની વર્તનાને કાલ કહે** છે; તે પંચદ્રવ્યમા, સમયે સમયે વર્તી રહ્યો છે. તેવી વર્તના કંઈ છઠ્ઠું દ્રવ્ય નથી તેમ છતા તેવી વર્તનામા દ્રવ્યનો આરોપ કરી, વર્તનાને કાલદ્રવ્ય કહેવું, તે द्रव्यारोप જાણવો. જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર, ગુણ છે, તે ગુણોનો આત્મદ્રવ્યમા આરોપ કરવો અર્થાત્ દ્રવ્યને ગુણ કહેવો. જેમ आत्मा–ज्ञान, आत्मा–दर्शन, आत्मा–चारित्र, ઇત્યાદિ દ્રવ્યમાં गुणारोप જાણવો. તથા વળી ચંચળતા, સ્ફૂર્તિ, વેગ, કીર્તિ, બળ, વિગેરે તથા મૂર્ખતા, નિંદા, અપકીર્તિનો જીવમા આરોપ કરી જીવને ચંચળ કહેવો, મૂર્ખ કહેવો, નિંદક કહેવો, બળવાન્ કહેવો, ઇત્યાદિ સર્વ गुणारोप જાણવો. પુણ્ય અને પાપની પ્રકૃતિયોથી કહેવાતા ગુણો તથા દુર્ગુણોનો આરોપ જીવમા કરવો, તે પણ गुणारोप છે. પુણ્ય અને પાપની પ્રકૃતિયો જીવના ગુણ નથી, તેમ છતાં તેમાં ઇષ્ટાનિષ્ટબુદ્ધિથી જીવ રાગદ્વેષયોગે કર્મ બાંધે છે. કાલારોપના ત્રણ ભેદ છે. તેમાં શ્રી ઋષભદેવનું નિર્વાણ થયા ઘણો કાળ વ્યતીત થયો, તેમ

એ બે ધર્મ ભિન્ન ભિન્ન છે. તેમાં ચૈતન્યપણું ન માને તેને નૈગમાભાસ કહે છે.

२ संग्रहनयनुं स्वरूप.

सामान्यवस्तुसत्तासंग्राहकः संग्रहः स द्विविधः सामान्यसंग्रहो विशेपसंग्रहश्च, सामान्यसंग्रहो, द्विविधः, मूलत उत्तरतश्च, मूलतोऽस्तित्वादिभेदतः पड्विधः, उत्तरतो जातिसमुदायभेदरूपः, जातितः गवि गोत्वं, घटे घटत्वं, वनस्पतौ वनस्पतित्वं, समुदयतो सहकारात्मके वने सहकारवनं, मनुष्यसमूहे मनुष्यवृंद, इत्यादि समुदायरूपः अथवा द्रव्यमिति सामान्यसंग्रहः जीव इति विशेपसंग्रहः तथा विशेपावश्यके 'संगहणं संगिण्हइ संगिज्झं ते व तेण जं भेया। तो संगहोत्ति संगहिय पिंडियत्थं वओ जस्स' संग्रहणं सामान्यरूपतया सर्ववस्तूनामाक्रोडनं संग्रहः अथवा सामान्यरूपतया सर्वं गृह्णातीति संग्रहः अथवा संगृहीतं पिंडितं तदेवार्थोऽभिधेयं यस्य तत् संगृहीतपिंडितार्थं एवंभूतं वचो यस्य संग्रहस्येति संगृहीतपिंडितं तत् किमुच्यते इत्याह 'संगहियं आगहीयं सपिंडियमेगजाइमाणीयं संगहियमणुगमो वा वइरेगो पिंडियं भणियं ॥१॥' सामान्याभिमुख्येन ग्रहणं संगृहीतसंग्रह उच्यते, पिंडितं त्वेकजातिमानीतमभिधीयते पिंडितसंग्रहः, अथ सर्वव्यक्तिष्वनुगतस्य सामान्यस्य च प्रतिपादनमनुगमसंग्रहोऽभिधीयते, व्यतिरेकस्तु तदितरधर्मनिपेधात् ग्राह्यधर्मसंग्राहकं व्यतिरेकसंग्रहो भण्यते यथा जीवो जीव इति निपेधे जीवसंग्रह एव जातः, अतः १ संग्रह

२ पिंडितार्थ ३ अनुगम ४ व्यतिरेकभेदाचतुर्विधः अथवा स्व-सत्ताख्यं महासामान्यं संगृह्णाति, इतरस्तु गोत्वादिकमवांतर-सामान्यं पिंडितार्थमभिधीयते, महासत्तारूपं अवांतरसत्तारूपं 'एगं निच्चं निरवयवमक्रियं सव्वगं च सामन्नं' एतत् महासा मान्यं, गवि गोत्वादिकमवांतरसामान्यमिति संग्रहः ॥

ભાવાર્થ—સામાન્ય વસ્તુસત્તા જે નિત્યત્વાદિક ધર્મ સર્વ-દ્રવ્યમાં વ્યાપક છે, તે ગ્રહણ કરે, તેને संग्रहनय કહે છે. સંગ્રહના બે ભેદ છે. ૧ सामान्य संग्रह २ विशेष संग्रह તેમાં વળી સામાન્ય સંગ્રહના બે ભેદ છે. १ मूलसामान्य संग्रह २ उत्तरसामान्य संग्रह તેમાં મૂળ સામાન્ય સંગ્રહના છ ભેદ છે. १ अस्तित्व, २ वस्तुत्व, ३ द्रव्यत्व, ४ प्रमेयत्व, ५ सत्त्व, ६ अगुरुलघुत्व, तेमा प्रथम अस्तित्वનું સ્વરૂપ કહે છે.

છ દ્રવ્યોનું પોતપોતાના ગુણ, પર્યાય તથા પ્રદેશવડે અસ્તિત્વ છે; ધર્મ, અધર્મ, લોકાકાશ, અને જીવ, એ ચારનો, અસંખ્યાત પ્રદેશ મળી સ્કંધ થાય છે. પુદ્ગલદ્રવ્યમાં સ્કંધ થવાની શક્તિ છે. અલોકાકાશનો સ્કંધ અનંતપ્રદેશી છે. એ પંચ દ્રવ્ય અસ્તિકાય છે, છઠ્ઠા કાલદ્રવ્યનો સમય પરસ્પર મળતો નથી, કેમકે એક સમય નષ્ટ થયા પછી દ્વિતીય સમય આવે છે, માટે કાલ અસ્તિકાય નથી.

વસ્તુત્વ—ષડ્દ્રવ્યમાં વસ્તુપણું સામાન્યપણે વ્યાપી રહ્યું છે. છ દ્રવ્ય એક ક્ષેત્રમાં રહ્યા છે. એક આકાશ પ્રદેશમાં, ધર્મા-સ્તિકાયનો તથા અધર્માસ્તિકાયનો એકેક પ્રદેશ રહ્યો છે, અને અનંતા જીવના અનંતા પ્રદેશ રહ્યા છે. પુદ્ગલપરમાણુઓ અનંત

રહ્યા છે. તે સર્વે પોતાની સત્તાને ગ્રહીને રહ્યા છે, એક દુકાનમા પાંચ નોકર રહે, પણ તેથી જેમ તે ભેગા મળી જાય નહિ, અર્થાત્ તેમની ભિન્ન ભિન્ન વ્યક્તિ રહે, તેમ આકાશમાં પંચદ્રવ્ય રહ્યાં છે, પણ તે એક થઈ જાય નહિ; ભિન્ન વ્યક્તિ રહે.

૩ દ્રવ્યત્વ—દ્રવ્યપણું. સર્વ દ્રવ્ય પોતપોતાની ક્રિયા કરે. ધર્માસ્તિકાયમાં ચલણસહાયગુણ સર્વ પ્રદેશમાં છે, તે સદા જીવ પુદ્ગલને ચલાવવારૂપ ક્રિયા કરે છે.

પ્રશ્ન–લોકાંત સિદ્ધક્ષેત્રમા ધર્માસ્તિકાય છે તે સિદ્ધ જીવોને ગતિક્રિયા માટે સહાયક કેમ થતો નથી ?

ઉત્તર–સિદ્ધના જીવ અક્રિય છે, માટે ગમનાગમનનું પ્રયોજન નથી. તેથી ધર્માસ્તિકાય ચાલવા સહાય આપતું નથી. ધર્માસ્તિ-કાયનો ગુણ એ છે કે, જે ચાલતો હોય, તેને સહાય આપે પણ નહિ ગમન કરનારને ચલાવી શકે નહિ. સિદ્ધિક્ષેત્રમાં નિગો-દીયા સક્રિય જીવ રહ્યા છે તથા પુદ્ગલ છે, તેને ધર્માસ્તિકાય ચાલવામા સહાય આપે છે, માટે તે પોતાની શક્તિ ફોરવે છે, તથા અધર્માસ્તિકાય જીવ પુદ્ગલને સ્થિર થવામાં સહાય આપે છે. તેમજ આકાશદ્રવ્ય સર્વ દ્રવ્યને અવગાહના દાનરૂપ કાર્ય કર્યા કરે છે.

પ્રશ્ન–અલોકાકાશમાં અન્ય કોઇ દ્રવ્ય નથી, તો અલોકાકાશ કયા દ્રવ્યને અવગાહના દાન આપે છે ?

ઉત્તર—અલોકાકાશમા અવગાહના દાનગુણની શક્તિ તો

મનુષ્યના એક શ્વાસોશ્વાસમા નિગોદીઆ જીવ સત્તરભવ ઝાઝેરા કરે છે. એક મુહુર્તમાં ૩૭૭૩ ત્રણ હજાર સાતસે તહોત્તેર શ્વાસોશ્વાસ થાય. તેટલામાં નિગોદીયા કેટલા ભવ કે તે કહે છે.

गाथा.

पणसट्ठि सहस्स पणसय-छत्तीसा इगमुहुत्तखुड्डभवा ।
आवलियाणां दोसय, छप्पन्ना एग खुड्डभवे ॥ १ ॥

નિગોદિયાજીવ એક મુહૂર્તમાં ૬૫૫૩૬ ભવ કરે છે અને નિગોદનો એક ભવ ૨૫૬ આવલીનો છે. એને ક્ષુલ્લકભવ કહે છે.

गाथा.

अत्थि अणंता जीवा, जेहिं न पत्तो तसाइपरिणामो ।
उववज्जंति चयंति य, पुणोवि तत्थेव तत्थेव ॥ १ ॥

નિગોદમાં અનંતાજીવ એવા છે કે, કદાપિ ત્રસપણું પામ્યા નથી. અનંતકાળ ગયો અને અનંતકાળ જશે, પણ તે જીવો વારંવાર ત્યાં ઉપજે છે, અને ત્યાં ચવે છે. નિગોદના બે ભેદ છે. ૧ એક વ્યવહારરાશિનિગોદ અને બીજી અવ્યવહારરાશિનિગોદ. તેમાં બાદર એકેન્દ્રિયપણું કે ત્રસપણું પામીને પશ્ચાત્ નિગોદમા ગયા છે, તેને વ્યવહારરાશિયા કહે છે. જે જીવ કોઈપણ કાળે નિગોદમાંથી નીકળ્યા નથી, તેને અવ્યવહારરાશિયા નિગોદજીવ કહે છે. અત્ર મનુષ્યમાંથી કર્મ ખપાવીને જેટલા જીવ એક સમયમાં મુક્તિ પામે છે, તેટલા જીવ તેજ સમયમાં અવ્યવહારરાશિસૂક્ષ્મનિગોદમાંથી નીકળી ઊંચા

આવે છે. જો દશ જીવ મુક્તિ પામે તો દશ જીવ નીકળે. કોઇ વેળા ભવ્ય જીવ ઓછા નીકળે તો, તે સ્થાને એક બે અભવ્ય નીકળે પણ વ્યવહારરાશિમાં જીવ વધેઘટે નહિં.

લોકમધ્યના નિગોદીઆ ગોલા, છ દિશામાંથી આવેલા પુદ્ગલને, આહારપણે લે છે. તે सकलगोला કહેવાય છે. લોકાંતપ્રદેશમાં રહેલા નિગોદીઆ ગોળાને ત્રણદિક્ના આહારની સ્પર્શના છે, માટે તેને વિકલગોળા કહે છે. પંચસ્થાવર સૂક્ષ્મ જીવ, ચઉદ રાજલોકમાં વ્યાપીને રહ્યા છે. સાધારણપણું માત્ર એક વનસ્પતિમાં છે, પણ પૃથ્વીકાય વિગેરે અન્ય નિગોદીઆ-જીવ અનંત દુઃખ ભોગવે છે. જીવ, અજીવ, પુણ્ય, પાપ, આસ્રવ, સંવર, નિર્જરા, બંધ અને મોક્ષ એ નવ તત્ત્વ પણ જ્ઞાનમા વિષયીભૂત થાય છે-ઇત્યાદિ સર્વ પ્રમેયનો પ્રમાતા આત્મા છે, સર્વપદાર્થોમાં પ્રમેયત્વરૂપ સાધારણ ધર્મ રહ્યો છે, તેનું પ્રમાણ, જ્ઞાનગુણથી આત્મા કરે છે.

૫ सत्त्व (સત્પણું) સત્ત્વરૂપ સાધારણ ધર્મ છે, તે ષડ્દ્રવ્યોમાં વ્યાપીને રહ્યો છે. उत्पादव्यय ध्रौव्ययुक्त सत् ઇતિ तत्त्वार्थवचनात्–ધર્માસ્તિકાયના અસંખ્યાત પ્રદેશ છે, ત્યાં એક પ્રદેશમાં અગુરુલઘુપર્યાય અસંખ્યાતો છે, અને દ્વિતીય પ્રદેશ-માં અનંત અગુરુલઘુ છે. તૃતીય પ્રદેશમાં સંખ્યાત અગુરુલઘુ છે. એમ અસંખ્યાતા પ્રદેશમાં અગુરુલઘુપર્યાય ઘટતો વધતો રહે છે–એમ અગુરુલઘુપર્યાય ચલ છે. જે પ્રદેશમાં અસંખ્ય છે, તે પ્રદેશમાં અનંત થાય છે અને અનંતાને સ્થાને અસં-ખ્યાત થાય છે. એમ લોકપ્રમાણ અસંખ્યાત પ્રદેશમાં સરખો સમકાલે અગુરુલઘુપર્યાય ફરે છે. તે જે પ્રદેશમાં અસંખ્યાતો

वात्, स द्विविधः विभजनप्रवृत्तिभेदात्, प्रवृत्तिव्यवहारस्त्रिविधः १ वस्तुप्रवृत्तिः २ साधनप्रवृत्तिः ३ लौकिकप्रवृत्तिश्च, साधनप्रवृत्तिस्त्रेधा, लोकोत्तरलौकिककुप्रावचनिकभेदात्। इति व्यवहारनयः श्रीविशेषावश्यके।

ભાવાર્થ—સંગ્રહનયે ગ્રહણ કરેલી વસ્તુને ભેદાંતરે વહેંચે, તેને વ્યવહારનય કહે છે. જેમ દ્રવ્ય એવું સામાન્ય નામ છે, તેની વ્હેંચણ કરીને દ્રવ્યના બે ભેદ પાડે, જેમ કે દ્રવ્યના બે ભેદ-૧ જીવદ્રવ્ય ૨ અજીવદ્રવ્ય. તેમાં વળી જીવદ્રવ્યના બે ભેદ પાડે ૧ સિદ્ધ, બીજા સંસારી. તેમા સંસારીજીવના બે ભેદ છે. એક સ્થાવર અને ત્રસ. તેમા સ્થાવરના પૃથ્વીકાય, અપ્કાય, તેજસ્કાય, વાયુકાય, વનસ્પતિકાય એ પંચભેદ છે અને ત્રસના દ્વીન્દ્રિય, ત્રીન્દ્રિય, ચતુરિન્દ્રિય અને પંચેન્દ્રિય, એ ચાર ભેદ છે. તેમા પંચેન્દ્રિયના ચાર ભેદ છે, દેવતા, મનુષ્ય, તિર્યક્ અને નારકી. વળી સંસારીજીવના બે ભેદ છે, એક અયોગી ચઉદમા ગુણઠાણાવાળા, અને બીજા સયોગી, તે સયોગીના બે ભેદ, એક કેવલી અને બીજા છદ્મસ્થ. તે છદ્મસ્થના બે ભેદ છે, એક ક્ષીણમોહી બારમા ગુણઠાણે વર્તતા, કે જેણે મોહનીયકર્મ ખપાવ્યું તે. બીજા ઉપશાંતમોહી; તેના બે ભેદ છે, એક અકષાયી અગ્યારમા ગુણઠાણે વર્તતા જીવ, અને બીજા સકષાયી; સકષાયીના બે ભેદ છે, એક સૂક્ષ્મકષાયી દશમા ગુણઠાણાના જીવ, બીજા બાદરકષાયી. તેના બે ભેદ છે; એક શ્રેણિપ્રતિપન્ન, બીજા શ્રેણિરહિત. તેમા શ્રેણિરહિતના બે ભેદ છે. એક અપ્રમાદી, બીજા પ્રમાદી; વળી પ્રમાદીના બે ભેદ છે; એક

સર્વવિરતિ. બીજા દેશવિરતિ. દેશવિરતિના બે ભેદ છે, એક અવિરતિપરિણામી, બીજા વિરતિપરિણામી. અવિરતિના બે ભેદ છે, એક અવિરતિસમકિતી, બીજા અવિરતિમિથ્યાત્વી. મિથ્યાત્વીના બે ભેદ છે, એક ભવ્ય, બીજા અભવ્ય. ભવ્યના બે ભેદ છે, એક ગ્રંથીભેદી, બીજા અગ્રંથીભેદી. એ પ્રકારે જીવ જેવો દેખાય તેને તેવો વ્યવહારનય માને છે. તથા અજીવદ્રવ્યના બે ભેદ કરવા. એક રૂપી અને બીજા અરૂપી. રૂપી પુદ્ગલ દ્રવ્ય છે, અને અરૂપી અજીવના ચાર ભેદ જાણવા. ધર્માસ્તિકાય, અધર્માસ્તિકાય, આકાશાસ્તિકાય અને કાલ.

વ્યવહરણ એટલે પ્રવર્તન તેને વ્યવહાર કહે છે. તેના બે ભેદ છે. શુદ્ધવ્યવહાર, અશુદ્ધવ્યવહાર. તેમાં શુદ્ધ વ્યવહારના બે ભેદ છે; ૧. સર્વ દ્રવ્યની સ્વરૂપરૂપ શુદ્ધપ્રવૃત્તિ. જેમકે ધર્માસ્તિકાયની ચલન સહાયતા; અધર્માસ્તિકાયની સ્થિરસહાયતા, જીવની જ્ઞાયકતા–ઈત્યાદિને વસ્તુગતશુદ્ધવ્યવહાર કહે છે. ૨. દ્રવ્યનો ઉત્સર્ગસ્વભાવ ઉત્પન્ન થવામાટે રત્નત્રયીની શુદ્ધતા, ગુણસ્થાનશ્રેણિ આરોહણરૂપ છે, તેને સાધનશુદ્ધ વ્યવહારનય કહે છે ચારિત્ર અંગીકાર કરવું, પંચમહાવ્રત પાળવાં, જ્ઞાન, ધ્યાન, તપ વિગેરેનો આ વ્યવહારમાં સાપેક્ષપણે સમાવેશ થાય છે.

વળી અશુદ્ધવ્યવહારના બે ભેદ છે. ૧ સદ્ભૂત ૨ અસદ્ભૂત. તેમાં જે ક્ષેત્રે–અવસ્થાને અભેદપણે રહ્યા જે જ્ઞાનાદિગુણ, તેને પરસ્પર ભેદથી કહેવા તે સદ્ભૂતવ્યવહાર. જેમ ક્રોધી હું, માની હું, દેવતા હું, મનુષ્ય હું–ઇત્યાદિ તે તે હેતુપણે પરિણમતાં, જે દેવગતિ વિગેરે વિપાકીકર્મ, તેનો

२ गुणे गुणोपचारः ભાવલેશ્યા આત્માનો અરૂપી ગુણ છે, તે કૃષ્ણ, નીલ, કાપોતાદિ લેશ્યા કહીએ. પુદ્ગલ દ્રવ્યના કૃષ્ણાદિ ગુણનો ઉપચાર આત્મગુણમાં કરીએ છીએ તે ગુણે ગુણોપચાર જાણવો.

३ पर्याये पर्यायोपचारः અશ્વ, હાથી, પ્રમુખ આત્મદ્રવ્યના અસમાન જાતીય પુદ્ગલદ્રવ્યપર્યાયનો આત્મદ્રવ્યપર્યાય ઉપચાર કરીએ છીએ, તે પર્યાયે પર્યાયોપચાર નામનો ત્રીજો ભેદ જાણવો.

४ द्रव्ये गुणोपचारः હું ગૌરવર્ણ છું, એમ કહેતાં હું એટલે આત્મદ્રવ્ય અને ગૌરવર્ણ એ પુદ્ગલનો ગુણ છે. આત્મદ્રવ્યમાં ગૌરવર્ણ જે પુદ્ગલ ગુણ છે તેનો ઉપચાર થયો, માટે તેને દ્રવ્યમાં ગુણોપચાર કહે છે.

५ द्रव्ये पर्यायोपचारः જેમ હું દેહ છું, તેમા હું એ આત્મદ્રવ્ય અને દેહ છે, તે પુદ્ગલ સ્કંધ પર્યાય છે. માટે આત્મદ્રવ્યમાં દેહરૂપ પર્યાયનો ઉપચાર કરેલો જાણવો.

६ गुणे द्रव्योपचारः ગુણમાં દ્રવ્યનો ઉપચાર. જેમ તે ગોરો દેખાય છે, ગૌરપણું પુદ્ગલગુણ છે, તેમા તે એટલે આત્મદ્રવ્ય તેનો ઉપચાર જાણવો.

७ पर्याये द्रव्योपचारः પર્યાયમાં દ્રવ્યનો ઉપચાર. જેમ દેહ છે, તે આત્મા છે. અત્ર દેહરૂપ પુદ્ગલપર્યાયમાં આત્મદ્રવ્યનો ઉપચાર કર્યો.

८ गुणे पर्यायोपचारः ગુણમાં પર્યાયનો ઉપચાર. જેમ મતિ-

જ્ઞાન છે, તે શરીર જન્ય છે, માટે તેને શરીર જ કહેવું. અત્ર મતિજ્ઞાન રૂપ આત્મગુણમાં શરીરરૂપ પુદ્ગલ પર્યાયનો ઉપચાર જાણવો.

૯ પર્યાયે ગુણોપચારઃ તે પૂર્વ પ્રયોગને વિપરીત કરવાથી થાય છે. જેમ શરીર તે મતિજ્ઞાન છે; અત્ર શરીરરૂપ પર્યાયમાં મતિજ્ઞાનરૂપ ગુણનો ઉપચાર કર્યો કહેવાય છે.

એમ ઉપચારથી અસદ્ભૂતવ્યવહાર નવ પ્રકારનો કહ્યો. તથા એના ત્રણ ભેદ છે.

૧ સ્વજાતિ અસદ્ભૂતવ્યવહાર તે જેમ પરમાણુમાં બહુપ્રદેશી થવાની યોગ્યતા છે, માટે તેને બહુપ્રદેશી કહેવો. ૨ તથા વળી મતિજ્ઞાનને મૂર્તિમત્ કહેવું. મૂર્ત જે વિષય, આલોક [1]મનસ્કાર ? છે તેથી તે ગુણ ઉત્પન્ન થયો માટે અત્ર મતિજ્ઞાન આત્મગુણ છે. તેમાં મૂર્તત્વ જે પુદ્ગલ તેનો ઉપચાર કર્યો, માટે તેને વિજાતીય અસદ્ભૂત વ્યવહાર કહે છે. એ બીજો ભેદ કહ્યો. ત્રીજા સ્વજાતિવિજાતિ અસદ્ભૂતવ્યવહાર સ્વરૂપ દર્શાવે છે. જેમ જીવાજીવ વિષયજ્ઞાન; અત્ર જીવ તે જ્ઞાનની સ્વજાતિ છે, અને અજીવ તે જ્ઞાનની વિજાતિ છે. એમ બેનો વિષય વિષયીભાવ રૂપ ઉપચરિત સંબંધ છે, માટે તેને સ્વજાતિવિજાતિ અસદ્ભૂત વ્યવહાર કહે છે. ઈતિવ્યવહારનયસ્વરૂપ.

૪ ઋજુસૂત્રનય.

ઋજુ–સરલ અને સૂત્ર–શ્રુત કહેતાં બોધ એટલે, જે નયનો સરલ બોધ છે, તેને ઋજુસૂત્રનય કહે છે. આ નય છે તે

---

૧ આ ન્યાયની પરિભાષાનો શબ્દ છે.

અતીતકાલ અને અનાગતકાલની અપેક્ષા કરતો નથી, પરંતુ વર્તમાનકાલે જે વસ્તુ જેવા ગુણે પરિણમે છે–વર્તે છે, તે વસ્તુને તે પ્રમાણે કહે છે, તે માટે આ નય **પરિણામગ્રાહી** છે. જેમ કોઈ સાધુ થયો છે, પણ, તેના પરિણામ ગૃહસ્થના વર્તે છે, તો આ નયના અનુસારે તે ગૃહસ્થ છે. તથા કોઈ જીવ ગૃહસ્થ છે, પણ તેના અંતરંગ પરિણામ સાધુ જેવા વર્તે છે, તો તેને આ નય સાધુ કહે છે. ઋજુસૂત્રનયના બે ભેદ છે. એક સૂક્ષ્મ ઋજુસૂત્રનય છે; તે એમ કહે છે કે, સદાકાલ સર્વવસ્તુમા એક વર્તમાન સમય વર્તે છે. એટલે જે જીવ ભૂતકાલે અજ્ઞાની હતો, અને ભવિષ્યકાળે અજ્ઞાની થશે, પણ વર્તમાનકાલે જ્ઞાની છે, તો તેને જ્ઞાની કહે છે. તે સૂક્ષ્મઋજુસૂત્રનય જાણવો. બાહ્ય મોટા પરિણામને ગ્રહે છે, તેને સ્થૂલઋજુસૂત્રનય કહે છે. એક પરમાણુ ભૂતકાલે કૃષ્ણ હતો, વર્તમાનકાલે લાલ છે, અને ભવિષ્યકાલે પીત થશે, તેમા બે કાલનો ત્યાગ કરીને પરમાણુને વર્તમાનકાલમા લાલ દેખી લાલ કહેવો, તે આ નયનું લક્ષણ છે. અતીત અનાગતકાલ છે તે, ઋજુસૂત્રનયની અપેક્ષાએ અછતો છે. કારણ કે અતીતપણું વિણશી ગયું છે, અને અનાગતકાલ આવ્યો નથી, માટે અતીત અનાગત બે અવસ્તુ છે. જે વર્તમાનપર્યાયે વર્તે છે, તે ઋજુસૂત્રનયની અપેક્ષાએ વસ્તુપણું છે, પૂર્વકાલ–પશ્ચાત્કાલ ગ્રહીને વસ્તુ કહેવી, તે નૈગમનય છે, તે આરોપરૂપ છે. કોઇ કહે છે કે નૈગમનય, સંસારી–સકર્માજીવને સિદ્ધ સમાન કહે છે, અને સંસારીજીવ ભવિષ્યકાલમાં સિદ્ધ થશે, તો ઋજુસૂત્રનય અનાગતને કેમ અવસ્તુ કહે છે? તેનો પ્રત્યુત્તર કે, હે ભવ્ય! એ તો ભાવી–અનાગત છે માટે

કહેતા નથી. વર્તમાન સર્વગુણની [1]છતી આત્મપ્રદેશે છે, પણ તે આવરણદોષથી પ્રવર્તતી નથી. વર્તમાનકાલમાં સિદ્ધપણાનો આવિર્ભાવ નથી. વર્તમાનકાલમાં આત્મગુણોનો તિરોભાવ છે, માટે સંગ્રહનયે આત્મામાં સર્વ કેવળજ્ઞાનાદિ ગુણ [2]છતાપણે વર્તે છે, તે માટે સિદ્ધ કહેવાય છે. નામાદિક નિક્ષેપા તે સર્વે, ઋજુસૂત્રનયના ભેદ છે. નામાદિક ત્રણ નિક્ષેપા દ્રવ્ય છે, અને ભાવ તે ભાવ છે.

५ शब्दनयस्वरूपं लिख्यते.

'शप आक्रोशे 'शपनमाह्वानमिति शब्दः, शपतीति वा आह्वानयतीति शब्दः, शप्यते आहूयते वस्तु अनेनेति शब्दः, तस्य शब्दस्य यो.वाच्योऽर्थः तत् परिग्रहात् तत् प्रधानत्वात् नयशब्दः, यथाकृतकत्वादित्यादिकःपचम्यंतः शब्दोऽपि हेतुः, अर्थरूपं कृतकत्वमनित्यत्वगमकत्वात् मुख्यतया हेतुरुच्यते; उपचारवस्तु तद्वाचकः, कृतकत्वाच्छब्दो हेतुरभिधीयते, एवमिहापि शब्दवाच्यार्थपरिग्रहादुपचारेण नयोऽपि शब्दो व्यपदिश्यते इतिभावः, अथवा ऋजुसूत्रनयस्याभीष्टं प्रत्युत्पन्नं वर्तमानं तथैव इच्छत्यसौ शब्दनयः, यद्यस्मात्पृथुबुध्नोदरकलितमृन्मयं जलाहारणादिक्रियाक्षमं प्रसिद्धघटरूपं भावघटमेवेच्छत्यसौ, न तु शेषान् नामस्थापना द्रव्यरूपान् त्रीन् घटानिति, शब्दार्थप्रधानो ह्येष नयः, चेष्टालक्षणश्च घटशब्दार्थो घटचेष्टायां घटते इति घटः, अतो जलाहरणादिचेष्टां कुर्वन्

१ સત્તા ૨ વિદ્યમાનપણે.

દ્રવ્યપણે પરિણમતું નથી. તથા જીવનો એક ગુણ છે, તે અન્યગુણપણે પરિણમતો નથી. જ્ઞાનગુણમા જ્ઞાનની અસ્તિતા છે, અને જ્ઞાનમાં દર્શનાદિક ગુણોની નાસ્તિતા છે ચક્ષુદર્શનમાં અચક્ષુદર્શનની નાસ્તિતા છે, અને ચક્ષુદર્શનની અસ્તિતા છે. તથા એક ગુણના પર્યાય અનંતા છે, અને સર્વ પર્યાય, ધર્મે સરખા છે, પણ એક પર્યાયના ધર્મ બીજા પર્યાયમાં નથી, તેમજ બીજા પર્યાયના ધર્મ છે, તે પ્રથમ પર્યાયમા નથી. માટે સર્વદ્રવ્યો પોતાના સ્વરૂપમા અસ્તિ છે.

इति अस्तिस्वभावस्वरूपम्

अन्यजातीयद्रव्यादीनां स्वीयद्रव्यादिचतुष्टयतया व्यवस्थितानां, विवक्षिते परद्रव्यादिके सर्वदैवाभावाविच्छिन्नानां अन्यधर्माणां व्यावृत्तिरूपो भावः नास्तिस्वभावः, यथा जीवे स्वीयाः ज्ञानदर्शनादयो भावाः अस्तित्वे, परद्रव्यस्थिताः अचेतनादयो भावा नास्तित्वे, सा च नास्तिता द्रव्ये अस्तित्वेन वर्तते; घटे घटधर्माणां अस्तित्वं, पटादिसर्वपरद्रव्याणां नास्तित्वं, एवं सर्वत्र; तथाहि–स्वपर्यायैः परपर्यायैः उभयपर्यायैः सद्भावेनासद्भावेनोभयेन वार्पितो विशेषतः कुंभः अकुंभः कुंभाकुंभौ वा अवक्तव्योभयरूपादिभेदा भवंति–सप्तभंगी प्रतिपाद्यते इत्यर्थः ओष्ठग्रीवाकपोलकुक्षिवुध्नादिभिः स्वपर्यायैः सद्भावेनार्पितः विशेषतः कुंभः कुंभो भण्यते, सन् घटः इति प्रथमभंगो भवति, एवं जीवः स्वपर्यायैः ज्ञानादिभिः अर्पितः सन् जीवः, तथा पटादिगतैः त्वक्त्राणा-

दिभिः परपर्यायैरसद्भावेनार्पितः अविशेषितः अकुंभो भवति सर्वस्यापि घटस्य परपर्यायैरसत्वविवक्षायामसन् घटः, एवं जीवोऽपि मूर्त्तत्वादिपर्यायैः असत्जीव इति द्वितीयो भंगः ॥

હવે દ્વિતીય નાસ્તિસ્વભાવનું સ્વરૂપ કહે છે. અન્ય જે દ્રવ્યાદિક–દ્રવ્યગુણુ પર્યાય, તેના પોતાના જે દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાલ, ભાવ છે, તે તેજ દ્રવ્યમાં સદા [1]અવષ્ટંભપણે પરિણુમે છે. વિવક્ષિત દ્રવ્યાદિકથી પર જે બીજા દ્રવ્યાદિકના ધર્મની [2]વ્યાવૃત્તિતાસ્વરૂપ પરધર્મ છે, તે વિવક્ષિત દ્રવ્યમાં નથી, અર્થાત્ તેની નાસ્તિતા થઈ માટે નાસ્તિસ્વભાવ જાણુવો. જેમ જીવમાં જ્ઞાનદર્શન ચારિત્ર સુખવીર્યાદિગુણુની અસ્તિતા છે, અને પરદ્રવ્યસ્થિતિ અચેતનાદિક ભાવની નાસ્તિતા છે, અર્થાત્ અજીવના ધર્મો છે, તે જીવદ્રવ્યમાં નથી, માટે પરધર્મની નાસ્તિતા છે. પણુ તે नास्तिता તે અજીવ દ્રવ્યમધ્યે अस्तिपणे રહી છે. જેમ ઘટના ધર્મ ઘટમા છે, તેથી ઘટમાં ઘટધર્મનું અસ્તિત્વ છે. અને પટાદિધર્મોનું ઘટમા નાસ્તિત્વ વર્તે છે. તથા જીવમા જ્ઞાનાદિક ગુણુનું અસ્તિત્વ છે અને પુદ્ગલાદિકની નાસ્તિતા છે. શ્રી ભગવતીસૂત્રમાં કહ્યુ છે કે हे गौतम ! अत्थित्तं अत्थित्ते परिणमइ नत्थित्तं नत्थित्ते परिणमइ તથા ઠાણુાગ સૂત્રે પણુ કહ્યું છે કે १ सियअत्थि २ सियनत्थि ३ सियअत्थिनत्थि ४ सियअवत्तव्वं–એ ચતુર્ભંગી કહી છે. શ્રી વિશેપાવશ્યક મધ્યે કહ્યું છે કે, જે વસ્તુનો अस्तित्व नास्तित्व ધર્મ જાણે છે, તે સમ્યગ્જ્ઞાની છે. અને

---

૧ અસ્તિત્વના પ્રયોજકપણે. ૨ નાસ્તિત્વ–અભાવપણું.

જે અસ્તિ નાસ્તિ સ્વરૂપ નથી જાણતો, તેને મિથ્યાત્વી જાણવો, અથવા અયથાર્થપણે જાણે છે, તેને મિથ્યાત્વી કહે છે उक्तंच.

ગાથા.

मदसदविसेसणाओ, भवहेउ जहच्छिओवलंभाओ ॥
नाणफलाभावाओ, मिच्छादिट्ठिस्स अन्नाणं ॥ १ ॥

एकैकस्मिन् द्रव्ये गुणे पर्याये च सप्तसप्तभंगा भवंत्येव, अतः अनंतपर्यायपरिणते वस्तुनि अनंताः सप्तभंग्यो भवंति इति रत्नाकरावतारिकायां.

દ્રવ્યમાં, ગુણમા, પર્યાયમાં, સાત સાત સપ્તભંગી લાગે છે. એ **સપ્તભંગીના પરિણામને સ્યાદ્વાદપણું** કહે છે; સ્વધર્મમા પરિણમવું, તે અસ્તિધર્મ છે. અને પરધર્મમાં પરિણમવું, તે નાસ્તિ ધર્મ છે, એ સપ્તભંગી વસ્તુ પ્રત્યેક ધર્મમાં છે. વસ્તુ પોતાના પર્યાયે [1]છતાપણે છે, અને પરપર્યાયે જે અન્ય દ્રવ્યમાં પરિણમે છે, તેનો असद्भाव છે; તે નાસ્તિ ધર્મ છે. એક જ વસ્તુમાં અસ્તિત્વ અને નાસ્તિત્વ એક સમયમાં વર્તે છે. વસ્તુમા રહેલા અનંત અસ્તિ ધર્મ અને અનંત નાસ્તિ ધર્મ, કેવલજ્ઞાનીને એક સમયમાં સમકાલે ભાસે છે. તે અનંત ધર્મને શ્રી કેવલજ્ઞાની [2]ભંગાંતર વચનથી કહી શકે છે; છદ્મસ્થ તે ધર્મને શ્રદ્ધામાં–એક કાળમાં સદ્દહે છે; કેવલીના ભાસનમાં સમકાલે છે; વસ્તુના અનંતધર્મનું ભાસન શ્રી શ્રુત જ્ઞાનીને ક્રમપૂર્વક થાય છે, કારણકે, ભાષાથી સર્વ ધર્મ અનુ-

૧ સત્વરૂપ. ૨. અન્ય ભંગવાળા.

ક્રમે કહેવાય છે. તેથી એક કાળમાં સર્વ ધર્મો, કહ્યા જાય નહિ. તેથી અસત્ય થાય; માટે જો સ્યાત્ પદે પ્રરૂપીએ, તો સત્ય થાય છે; સ્યાત્પૂર્વક સપ્તભંગી કહેવામાં આવે છે. દ્રવ્ય, ગુણ, પર્યાય, સ્વભાવ, સર્વ દ્રવ્યમાં છે, તે તથારીત્યા સદ્દહવા. તે દૃષ્ટાંત દ્વારા સમજાવે છે. ઓષ્ઠ હોઠ, [૧]ગાબડ કાંઠો, [૨]કપાલ, [૩]તલો, [૪]કુક્ષિપેટો, [૫]બુધ્નપહોળો ઇત્યાદિ સ્વપર્યાયથી ઘટ સત્ છે. તે ઘટને સ્વપર્યાયે છતાપણે અર્પિત કરીએ ત્યારે કુંભ કુંભ, ધર્મે સત્ કહેવાય પણ અછતાદિક ધર્મની સાપેક્ષતા રાખવાને સ્યાત્ પૂર્વક અસ્તિ ભંગ કહેવો. સ્યાત્ અસ્તિ ઘટઃ એ પ્રથમ ભંગ જાણવો. જીવ જ્ઞાનાદિક ગુણે કરી અસ્તિ છે, માટે જીવમાં સ્યાત્ અસ્તિ જીવઃ એ પ્રથમ ભંગ જાણવો. પટમાં રહેલા, ત્વક્-શરીરની ચામડીને ઢાંકે, લાંબો પથરાય, ઇત્યાદિ પર્યાય તે ઘટના પર્યાય નથી, પટના પર્યાય છે. ઘટમાં પટના પર્યાયની નાસ્તિ છે. તેથી એ પર્યાયનો અસદ્ભાવ છે. તે ઘટના પર્યાય નથી. પરપર્યાયની અપેક્ષાએ ઘટ અસત્ છે. એમ જીવમાં પણ અચેતન દ્રવ્ય મૂર્ત્ત પર્યાયની નાસ્તિ છે. તેથી સ્યાન્નાસ્તિ એ બીજો ભંગ જાણવો; કેમકે પરપર્યાયની નાસ્તિતાનું પરિણમન દ્રવ્ય મધ્યે છે. બીજા ભંગમા, છતા[૬] ધર્મની સાપેક્ષતા રાખવા માટે સ્યાત્ પદ કહ્યું છે. ઇતિ દ્વિતીય ભંગ.

તથા સર્વો ઘટઃ સ્વપરોભયપર્યાયૈઃ સદ્ભાવાસદ્ભાવાભ્યાં

---

૧ કાંઠાની નીચેનો ભાગ. ૨ ખપ્પર. ૩ તળીયું. ૪ મધ્ય ભાગ. ૫ તળીયાના ઉપરનો ભાગ. ૬ વિદ્યમાન.

વિકલાદેશી કહ્યો છે. સત્ય તત્ત્વ કેવલીભગવાન્ જાણે, વા બહુશ્રુત જાણે. આગમસાર પ્રમાણે સપ્તભંગીસ્વરૂપ–૧ स्यात् अस्ति, २ स्यात् नास्ति ३ स्यात् अस्ति नास्ति, ४ स्यात् अवक्तव्यं ५ स्यात् अस्ति अवक्तव्यं ६ स्यात् अवक्तव्यं ७ स्यात् अस्ति नास्ति युगपत् अवक्तव्यम्.

૧ સ્યાત્–એકાંતપણે સર્વ અપેક્ષા લઇ જીવમા સ્વદ્રવ્ય, સ્વક્ષેત્ર, સ્વકાલ, સ્વભાવ એમ પોતાના ગુણપર્યાયે જીવઅસ્તિ છે–ષટ્દ્રવ્ય પણ સ્વદ્રવ્યાદિક ચતુષ્ટયની અપેક્ષાએ અસ્તિ છે– સ્યાત્ એ પદથી ગૌણભાવે નાસ્તિભાવપણ બન્યો રહે છે– સ્યાત્ એટલે કથંચિત્ સાપેક્ષપણે અસ્તિપણું છે.

૨ પરદ્રવ્યના દ્રવ્યાદિક ચતુષ્ટય છે તે જીવદ્રવ્યમાં નથી, અર્થાત્ પરદ્રવ્યની નાસ્તિતા જીવમાં વર્તે છે; માટે સ્યાત્નાસ્તિ દ્વિતીય ભંગ જાણવો. સ્યાત્ શબ્દથી અસ્તિતા ગૌણભાવે રહે છે.

૩. જીવદ્રવ્યમાં અનંત ગુણપર્યાયની અસ્તિ છે. અને પરદ્રવ્યના અનંતગુણપર્યાયની નાસ્તિ રહી છે. અસ્તિ અને નાસ્તિ સમકાલે રહી છે. માટે અસ્તિનાસ્તિ એ ત્રીજો ભંગ જાણવો.

૪. અસ્તિ અને નાસ્તિ એ બે ભંગ એક સમયમા છે, પણ વાણીથી અસ્તિ શબ્દોચ્ચારણ કરતાં અસંખ્યાત સમય લાગે છે. તેથી નાસ્તિભંગ તે સમયે કહેવાયો નહિ. નાસ્તિભંગ કહેવાના કાલમાં અસ્તિભંગ કહી શકાતો નથી. અસ્તિનું ઉચ્ચારણ કરતાં તે સમયે નાસ્તિભંગ નહિ કહેવાથી નાસ્તિનો મૃષાવાદ લાગે. તેમ નાસ્તિ કહેતાં અસ્તિનો મૃષાવાદ લાગે. માટે આ બે ભંગ

એક વા બે સમય, વિગેરેમાં કહ્યા જાય નહિ, વચન અગોચર છે માટે ચોથો स्यात् अस्ति अवक्तव्य ભંગ જાણવો.

૫ વસ્તુમા अस्तिधर्मनुं પણ અવક્તવ્યત્વ છે. માટે स्यात् अस्ति अवक्तव्य નામનો પંચમ ભંગ જાણવો.

૬. તથા વસ્તુમા નાસ્તિ ધર્મ પણ अवक्तव्य છે માટે स्यात्नास्ति अवक्तव्य છઠ્ઠો ભંગ છે.

૭. अस्तितत्व તથા नास्तितत्व એ બે ધર્મ છે, તે એક સમયમાં વસ્તુમાં વર્તે છે. પણ તે अवक्तव्य છે માટે स्यात् अस्तिनास्तियुगपत् अवक्तव्य નામે સાતમો ભંગ જાણવો.

એ સાત ભંગ એક તથા અનેકમાં પણ લાગે છે. જેમ १ स्यात् एकं २ स्यात् अनेकं ३ स्यात् एकानेकं ॥ ४ ॥ स्यात् अवक्तव्यं ॥ ५ ॥ स्यात् एकं अवक्तव्यं ॥ ६ ॥ स्यात् अनेकं अवक्तव्यं ॥ ७ ॥ स्यात् एकानेकं युगपत् अवक्तव्यं ॥ તથા નિત્ય–અનિત્યમાં સપ્તભંગી–યથા—

१ स्यात् नित्यं २ स्यात् अनित्यं ३ स्यात् नित्यानित्यं ४ स्यात् अवक्तव्यं ५ स्यात् नित्यं अवक्तव्यं ६ स्यात् अनित्यं अवक्तव्यं ७ स्यात् नित्यानित्यं युगपत् अवक्तव्यम्.

એમ ભેદાભેદ વિગેરેની અનંતી સપ્તભંગી થાય છે. એમ શબ્દનયનું પ્રસંગોપાત્ત વર્ણન કરતા સપ્તભંગીનું સ્વરૂપ કહ્યું છે; શબ્દનય છે, તે ભાવનિક્ષેપાયુક્ત વસ્તુનું ગ્રહણ કરે છે. ઋજુસૂત્ર નયથી સામાન્યપણે ઘટનું ગ્રહણ કર્યું, અને શબ્દનયથી સદ્ભાવ વિગેરે અનેક ધર્મવિશિષ્ટ ઘટનું ગ્રહણ થાય

यां यां संज्ञां घटादिलक्षणां भाषते–वदति तां तामेव यस्मात् संज्ञांतरार्थविमुखः समभिरूढो नयः नानार्थनामा एव भाषते, यदि एकपर्यायमपेक्ष्य सर्वपर्यायवाचकत्वं तथा एकपर्यायाणां संकरः, पर्यायसंकरे च वस्तुसंकरो भवत्येवेति माऽभूत् संकरदोषः, अतः पर्यायांतरानपेक्ष एव समभिरूढनय इति ॥

ભાવાર્થ–શબ્દનયે ઇન્દ્ર, શક્ર, પુરંદર ઈત્યાદિ સર્વ ઈન્દ્રના નામ ભેદ છે. તે એક ઇન્દ્ર પર્યાયવંત દેખીને તેનાં સર્વ નામ કહે છે, પણ સમભિરૂઢનય નામભેદે અર્થભેદ સ્વીકારે છે, એમ બે નયના ભેદ છે. એક પર્યાયના પ્રકટવાથી અને શેષ પર્યાયોના નહિ પ્રકટવાથી, શબ્દનય તેટલા સર્વનામ બોલાવે છે, પણ સમભિરૂઢનય તે પ્રમાણે બોલાવે નહિ, એટલો શબ્દનય અને સમભિરૂઢનયમા ભેદ છે. ઘટ કુંભાદિકમાં જે સંજ્ઞાનો વાચ્યાર્થ દેખાય તેનેજ, સંજ્ઞા કહે છે. સંજ્ઞાંતર અર્થવિમુખ સમભિરૂઢનય છે. જો એક સંજ્ઞામા સર્વ નામાંતર માનીએ, તો સર્વનો [1]સંકર થાય, અને પર્યાયનો ભેદ રહે નહિ, અને જે પર્યાયાતર હોય છે, તે તો ભેદપણેજ હોય છે. તેથી પર્યાયાતરનું ભેદપણું રહ્યું; માટે લિંગાદિ ભેદના સાપેક્ષપણે વસ્તુનું ભેદપણું માનવું, એમ સમભિરૂઢ નયનો મત છે. સમભિરૂઢ નયમાં પણ સમભિરૂઢ નયની મુખ્યતા છે. આ નય એક અંશ ઓછી વસ્તુને પૂરેપૂરી કહે છે, તેરમા ગુણઠાણાવાળા કેવલીને સિદ્ધ કહે છે.

---

૧ ભેળમેળ

अथ एवंभूतनयस्वरूपं लिख्यते ॥

एवं जह सद्दत्थो, संतो भूओ तदन्नहाभूओ ॥
तेणेवंभूयनओ, सद्दत्थपरो विसेसेण ॥ १ ॥

एवं यथा घटचेष्टायामित्यादिरूपेण शब्दार्थो व्यवस्थितः तहत्ति तथैव यो वर्तते, घटादिकोऽर्थः स एवं सन् भूतो विद्यमानः ' तदन्नहाभूओत्ति, ' वस्तु, तदन्यथा शब्दार्थोल्लंघनेन वर्तते, स तत्त्वतो घटाद्यर्थोऽपि न भवति किंभूतो विद्यमानः येनैवं मन्यते तेन कारणेन शब्दनयसमभिरूढनयाभ्यां सकाशादेवंभूतनयो विशेषेण शब्दार्थनयतत्परः, अयं हि योषिन्मस्तकारूढं जलाहरणादिक्रियानिमित्तं वटमानमेव चेष्टमानमेव घटं मन्यते, न तु गृहकोणादिव्यवस्थितं, विशेषतः शब्दार्थतत्परोऽयमिति ॥ वंजणमत्थेणत्थंच, वंजणेणोभयं विसेसेइ । जह घडसद्दंचेट्ठा । वया तहा तंपि तेणेव ॥ १ ॥ व्यंज्यते अर्थोऽनेनेति व्यंजनं, वाचकशब्दः घटादिः, तं चेष्टावता एतद्वाच्येनार्थेन विशिनष्टि स एव घटशब्दो यश्चेष्टावन्तमर्थं प्रतिपादयति नान्यं, इत्येवं शब्दमर्थेन नैयत्ये व्यवस्थापयतीत्यर्थः, तथार्थमप्युक्तलक्षणमभिहितरूपेण व्यंजनेन विशेषयति चेष्टापि सैव या घटशब्देन वाच्यत्वेन प्रसिद्धा, योषिन्मस्तकारूढस्य जलाहरणादिक्रियारूपा, न तु स्थानतरणक्रियात्मिका, इत्येवमर्थं शब्देन नैयत्ये स्थापयतीत्यर्थः, इत्येवमुभयं विशेषयति शब्दार्थो नार्थं शब्देन नैयत्ये स्थापयतीत्यर्थः, एतदेवाह ।

यदा योषिन्मस्तकारूढचेष्टावानर्थो घटशब्देनोच्यते स घट-लक्षणोऽर्थः, स च तद्वाचको घटशब्दः, अन्यदा तु वस्त्वंतर-स्यैव तच्चेष्टाभावादघटत्वं, घटध्वनेश्चावाचकत्वमित्येनमुभयवि-शेषकः एवंभूतनय इति ॥

ભાવાર્થઃ—એવંભૂતનયનું સ્વરૂપ કહે છે. જેમ ઘટ્ ધાતુનો અર્થ ચેષ્ટા છે, અને ચેષ્ટા જેમા પામીએ તેને ઘટ કહેવાય છે. ઇત્યાદિરૂપે શબ્દનયનો અર્થ કહ્યો છે. જે વિદ્યમાનપણે શબ્દના અર્થને ઉલ્લંઘીને વર્તે તે તે શબ્દનો વાચ્ય નથી, અને જેમા શબ્દાર્થત્વ પમાય નહિ, તે વસ્તુ કહેવાય નહિ; માટે જો શબ્દાર્થમાંથી એક પર્યાય પણ ન્યૂન હોય તેને એવંભૂતનય ગ્રહે નહિ; માટે શબ્દનય તથા સમભિરૂઢનયથી, એવંભૂત તે વિશેષાતર છે.

એવંભૂતનયાનુસારે લલનામસ્તકે ચઢયો હોય, તથા જલ આણવાની ક્રિયાનું નિમિત્ત હોય, માર્ગે આવતાં ઘટચેષ્ટા કરતો હોય, તે ઘટ કહેવાય છે. પણ ઘરના ખૂણામાં પડેલા ઘટને એવંભૂતનય ઘટ કહે નહિ, કેમકે તે જલાહરણાદિ ક્રિયાને કરતો નથી. અર્થને પ્રકટ કરે તેને વ્યંજન કહે છે. વ્યંજન તે વાચક શબ્દ છે. શબ્દ અર્થને કહે, સંપૂર્ણ અર્થ હોય તેને વસ્તુ કહે, પણ ન્યૂનપર્યાયવાળી વસ્તુને વસ્તુ કહે નહિ. એમ એવંભૂતનયનો મત છે. જેમ સામાન્યકેવલી છે, તે ગુણોથી તીર્થંકર સમાન છે, માટે સમભિરૂઢનય સામાન્યકેવલીને તીર્થંકર કહે છે, પણ એવંભૂતનય તો સમવસરણમાં બેઠેલા હોય, ચોત્રીશ અતિશય હોય, દેશના દેતા હોય, ચોસઠ ઇન્દ્ર પૂજતા હોય, તેને તીર્થંકર કહે છે.-ઇત્યાદિ એવંભૂતનય સ્વરૂપમ્ ॥

એ સાત નયનું સ્વરૂપ કહ્યું; તેમાં નૈગમના દશ ભેદ, તથા સંગ્રહના છ અથવા બાર ભેદ, તથા વ્યવહારના આઠ ભેદ, અથવા ચઉદ ભેદ છે. ઋજુસૂત્રના ચાર અથવા છ ભેદ છે. શબ્દના સાત ભેદ, તથા સમભિરૂઢના બે ભેદ, અને એવંભૂતનો એક ભેદ, એમ સાતનયના ભેદ જાણવા. વળી એકેક નયના સો સો ભેદ ગણતાં સાતસો ભેદ થાય છે.

મુખ્યપણે નયના બે ભેદ છે. ૧ द्रव्यार्थिक અને ૨ पर्यायार्थिकनय; તેમાં દ્રવ્યાર્થિકના નૈગમ, સંગ્રહ, વ્યવહાર, ઋજુસૂત્ર એ ચાર ભેદ છે. કેટલાક આચાર્યો, વિકલ્પરૂપ ઋજુસૂત્રનય છે, માટે તેને ભાવનય કહે છે. તે મત પ્રમાણે દ્રવ્યાર્થિકના ત્રણ ભેદ થાય છે. શબ્દનય, સમભિરૂઢ અને એવંભૂત એ ત્રણ નય છે. તે પર્યાયાર્થિકના ભેદ સમજવા. મતાંતરે ઋજુસૂત્ર પણ પર્યાયાર્થિકનો ભેદ છે. એ સાત નયમાં આદ્યના ચાર નય છે, તે અવિશુદ્ધ છે. અને શબ્દનય, સમભિરૂઢ, અને એવંભૂત એ ત્રણ શુદ્ધ નય કહેવાય છે.

એ સાત નયમાં નૈગમ, સામાન્ય વિશેષ બેને માને છે. તથા સંગ્રહનય સામાન્યને માને છે. તથા વ્યવહારનય વિશેષને માને છે, અને ઋજુસૂત્ર વિશેષ ગ્રાહક છે. એ ચાર નય દ્રવ્યાર્થાવલંબી છે, અને શબ્દાદિક ત્રણ નય વિશેષના ગ્રહણ કરનાર પર્યાયાર્થિકભાવનય કહેવાય છે. શબ્દાદિક ત્રણ નય છે, તે પ્રત્યેક વસ્તુના નામ, સ્થાપના, દ્રવ્ય, એ ત્રણ નિક્ષેપાને માનતા નથી. એક ભાવનિક્ષેપાને જ માને છે. तिन्हं सद्दनयाणं अवत्थु–શબ્દાદિક ત્રણ નયમાં ત્રણ નિક્ષેપા અવસ્તુરૂપ છે,

યથાખ્યાત ચારિત્ર, ઇત્યાદિ ગુણ સહિત તેરમા ગુણઠાણે વર્તનારા કેવલી સિદ્ધ જાણવા, તેરમા ચઉદમા ગુણઠાણાના કેવલીને આ નય સિદ્ધ કહે છે, અને એવંભૂતનયના અભિપ્રાયથી સકલ કર્મ-ક્ષયકર્તા, લોકના અંતે વિરાજમાન, અષ્ટગુણસંપન્ન તે સિદ્ધ જાણવા—એમ સિદ્ધ ઉપર સાત નયનો અવતાર કહ્યો.

પ્રશ્ન—એક વસ્તુમાં ભિન્ન ભિન્ન અભિપ્રાયવાળા સાત નય શી રીતે લાગી શકે ?

ઉત્તર—ભિન્ન ભિન્ન અભિપ્રાયથી એક વસ્તુનુ સ્વરૂપ કહેવામા કોઇ જાતનો વિવાદ પ્રાપ્ત થતો નથી. સમ્મતિતર્કવૃત્તિમા તે ઉપર દૃષ્ટાંત આપ્યું છે, જેમ—

गाथा.

पिउ पुत्त–णत्तु–भव्वय, भाऊण एगपुरिससंबंधो ॥
ण य सो एगस्सपियत्ति, सेसयाणं पिया होइ ॥१॥

ભાવાર્થઃ—એક પુરૂષ છે તે પુત્રની અપેક્ષાએ પિતા કહેવાય છે અને તે બાપની અપેક્ષાએ પુત્ર કહેવાય છે, અને તે માતાના પિતાની અપેક્ષાએ **નસા** કહેવાય છે અને તે મામાની અપેક્ષાએ ભાણેજ કહેવાય છે, અને તે ભાઇની અપેક્ષાએ ભ્રાતા કહેવાય છે. એમ અપેક્ષાબુદ્ધિથી એક પુરુષમાં પૂર્વોક્ત સંબંધ લાગે છે, પણ એમ નથી કે તે પુત્રની અપેક્ષાએ પિતા કહેવાયો, એટલે તે સર્વનો પણ પિતા કહેવાય; તથા તત્ત્વાર્થભાષ્યમા લખ્યું છે કે—

यथा सर्वमेकं सदविशेषात्, सर्वं द्वित्वं जीवाजीवात्म-

कत्वात्, सर्वं त्रित्वं द्रव्यगुणपर्यायावरोधात्, सर्वं चतुष्टं चतुर्दर्शनविषयावरोधात्, सर्वं पंचत्वं अस्तिकायावरोधात्, सर्वं षट्त्वं षद्द्रव्यावरोधादिति, यथैता न विप्रतिपत्तयो अथ च अध्यवसायस्थानांतराण्येतानि तद्वन् नयवादा इति ॥

ભાવાર્થઃ-જેમ સર્વ વસ્તુ એક છે, સત્ત્વપણાના સરખાથી તથા જીવ અને અજીવના ભેદથી સર્વ વસ્તુ બે પ્રકારે, તથા દ્રવ્ય ગુણ અને પર્યાયથી, સર્વવસ્તુ ત્રણ પ્રકારે છે; ચક્ષુદર્શન, અચક્ષુદર્શન, અવધિદર્શન, કેવલદર્શન, એ ચાર દર્શનમાં સર્વવસ્તુ ભાસે છે, માટે વિષયીની અપેક્ષાથી સર્વના ચાર પ્રકાર છે. તથા પંચાસ્તિકાયની અપેક્ષાએ સર્વવસ્તુ પંચપ્રકારની કહેવાય છે, તથા ષડ્દ્રવ્યની અપેક્ષાએ સર્વવસ્તુ છ પ્રકારની કહેવાય છે. જેમ એ સર્વ વ્યવહાર, વિવાદને ધારણ કરતો નથી, કિંતુ તે સાપેક્ષવ્યવહાર છે, જેથી તે સમ્યગ્જ્ઞાનનું કારણ છે. તેમ સાત નયોનો વાદ પણ જાણવો; તથા ઘટરૂપ એક વસ્તુ છે, તે મતિજ્ઞાન, શ્રુતજ્ઞાન, અવધિજ્ઞાન, મનઃપર્યવજ્ઞાન અને કેવલજ્ઞાનનો વિષય છે. પંચજ્ઞાનથી એક ઘટરૂપ વસ્તુ ભાસે છે, તેથી પંચજ્ઞાનમાં વિવાદ થતો નથી. પણ ઉલટું ઉત્તરોત્તરજ્ઞાનમા પર્યાયની વિશુદ્ધતા ભાસે છે, તેમ નયોમા પણ પરસ્પરસાપેક્ષબુદ્ધિથી વિવાદ થતો નથી. પ્રત્યુત સમ્યગ્જ્ઞાનનું કારણ થાય છે; તથા જેમ અગ્નિ પ્રત્યક્ષથી દેખાય છે, અને તેજ અગ્નિ અનુમાનથી અનુમેય છે, અને તેજ અગ્નિ સાદૃશ્યજ્ઞાનથી ઉપમેય છે, અને તેજ અગ્નિ, આપ્તવચનથી શબ્દનો વિષય છે-એમ ચાર પ્રમાણથી અગ્નિની સિદ્ધતા થાય છે. પરંતુ ચાર પ્રમાણમા પર-

स्मान्नेतराणि श्रयत इति । अत्रोच्यते । मत्यवधिमनःपर्यायाणां श्रुतस्यैवोपग्राहकत्वात् । चेतनाज्ञस्वाभाव्याच्च सर्वजीवानां नास्य कश्चिन् मिथ्यादृष्टिरज्ञो वा जीवो विद्यते तस्मादपि विपर्ययान्न श्रयते इति । अतश्च प्रत्यक्षानुमानोपमानाप्तवचनानामपि प्रामाण्यमभ्यनुज्ञायते इति ॥

ભાવાર્થ—નૈગમ, સંગ્રહ, વ્યવહાર, એ ત્રણ નય પંચજ્ઞાન તથા ત્રણ અજ્ઞાનને ગ્રહે છે, અને ચોથો ઋજુસૂત્રનય, મતિજ્ઞાન અને મતિઅજ્ઞાનને વર્જીને છને ગ્રહણ કરે છે. અત્ર પ્રશ્ન કરે છે કે ઋજુસૂત્રનય મતિજ્ઞાન અને મતિઅજ્ઞાનને કેમ ગ્રહણ કરતો નથી? અત્ર ઉત્તર કે—મતિજ્ઞાન છે, તે શ્રુતજ્ઞાનનું કારણ છે, અને મતિઅજ્ઞાન શ્રુતઅજ્ઞાનનું ઉપકારક એટલે કારણ છે, સારાંશ કે શ્રુતજ્ઞાન અને શ્રુતઅજ્ઞાનને ઉત્પન્ન કરીને, મતિજ્ઞાન અને મતિઅજ્ઞાન નષ્ટ થઈ જાય છે. શબ્દનય, શ્રુતજ્ઞાન અને કેવલજ્ઞાન એ બેને અંગીકાર કરે છે. અત્ર પ્રશ્ન કે, બાકીનાં ત્રણ જ્ઞાન તથા ત્રણ અજ્ઞાનને કેમ શબ્દનય વિષય કરતો નથી? પ્રત્યુત્તરમા જાણવાનું કે મતિ, અવધિ અને મનઃપર્યવ, એ ત્રણ જ્ઞાન તો શ્રુતજ્ઞાનના ઉપકારક છે, અર્થાત્ કારણીભૂત છે. તેથી તેનું ગ્રહણ કર્યું નથી અને ત્રણ અજ્ઞાન તો મિથ્યાદૃષ્ટિને હોય છે, અને શબ્દનય તો સમકિતને ગ્રહણ કરે છે. તેથી ત્રણ અજ્ઞાનને શબ્દનય ગ્રહણ કરતો નથી. શબ્દનયના પ્રતાપથીજ પ્રત્યક્ષ, અનુમાન, ઉપમાન અને આપ્તવચનમા પ્રામાણ્ય આવે છે—ઈત્યાદિ સ્વરૂપ જાણવું.

श्लोक.

इति नयवादाश्चित्राः क्वचिद्विरुद्धा इवाथ च विशुद्धाः ।
लौकिकविषयातीतास्तत्त्वज्ञानार्थमधिगम्याः ॥ १ ॥

ઈત્યાદિ નયવાદ વિચિત્ર એટલે અનેક પ્રકારે છે. કયાંક વિરુદ્ધની પેઠે જણાય છે, પરંતુ વસ્તુત·વિશુદ્ધ છે. તે નયવાદ લૌકિકવિષયાતીત છે. કારણ કે નયવાદમાં બુદ્ધિમાન્ પુરુષો પણ મુંઝાય છે; એ નયવાદ તત્ત્વજ્ઞાનને માટે જાણવા યોગ્ય છે. इतिसप्तनयस्वरूपम्.

એમ દ્રવ્યાદિકની સ્વદ્રવ્યમાં અસ્તિતા અને પરદ્રવ્યની સ્વદ્રવ્યમા નાસ્તિતાનું સાપેક્ષપણે વર્ણન કરતાં પ્રસંગોપાત્ત નયાદિકનું સ્વરૂપ કહ્યુ. હવે મૂળ વિષયને કહે છે. દરેક દ્રવ્યમા સમયે સમયે સ્વદ્રવ્યાદિકની અનંતી અસ્તિતા વર્તે છે, અને પરદ્રવ્યાદિકની અનંતી નાસ્તિતા વર્તે છે. જો પરદ્રવ્યની નાસ્તિતા આત્મામાં ના આવે તો પરદ્રવ્યની અસ્તિતાનો નાશ થાય, વા આત્મદ્રવ્ય તે પરદ્રવ્યમાં અસ્તિરૂપે પરિણમવાથી સર્વ દ્રવ્ય એકરૂપ થઈ જાય. માટે પરદ્રવ્યની નાસ્તિતા આત્મદ્રવ્યમા વર્તે છે અને આત્મદ્રવ્યની નાસ્તિતા પરદ્રવ્યમા વર્તે છે; તેથી પ્રત્યેક દ્રવ્ય વ્યક્તિરૂપે ભિન્ન ભિન્ન વર્તે છે.

હવે આ પ્રમાણે ષડ્દ્રવ્યનું સ્વરૂપ જાણી આત્મદ્રવ્યને ઉપાદેય સમજી આત્મા પોતાનેજ કહે છે કે, તું જ્ઞાનના ક્ષયોપશમભાવથી, પોતાના ગુણની શોધ કર!!! ગુણનું ધ્યાન કર!!! અત્ર જ્ઞાનની ક્ષયોપશમના લેવાનું કારણ એ છે કે,

જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ ક્ષયોપશમભાવે અને ક્ષાયિકભાવે છે. સાધક અવસ્થામાં બારમા ગુણસ્થાનક સુધી જ્ઞાનનો ક્ષયોપશમભાવ વર્તે છે, અને તેરમા ગુણઠાણે ક્ષાયિકભાવે કેવલજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થાય છે. **જ્યાંસુધી કેવલજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થઈ નથી ત્યાં સુધી જ્ઞાનના ક્ષયોપશમભાવે આત્મગુણની શોધ કરવાની છે.** હે ચેતન !! પંચ ઇન્દ્રિયો દ્વારા બહિર્ વિષયને ગ્રહણ કરવાથી, પોતાના સ્વરૂપનું ભાન તારાથી ભૂલાય છે. જ્યારે બહિર્ પદાર્થોમાં જ્ઞાનનો ઉપયોગ ભળે છે, ત્યારે પોતાના સ્વરૂપનું ધ્યાન તથા સ્મરણ થતું નથી, અને જ્યારે આત્મસ્વરૂપમા ચેતના ભળે છે, ત્યારે બાહ્યપદાર્થોનું વિસ્મરણ થવાથી આપોઆપ રાગદ્વેષ થતા નથી, અને ભૂતકાળનાં લાગેલાં કર્મ આત્મપ્રદેશોથી ખરવા માંડે છે, અને વર્તમાનકાલમા આત્મધ્યાનથી સંવર વર્તે છે. ટીપે ટીપે જેમ સરોવર ભરાય છે અને કાંકરે કાકરે જેમ પાળ બંધાય છે, તેમ અલ્પ અલ્પ પણ પ્રતિદિન આત્માનો ઉપયોગ રાખી ગુણોનું ધ્યાન કરવાથી તે તે ગુણોની પ્રાપ્તિ થાય છે. જે જે ગુણોને ખીલવવા હોય, તે તે ગુણોનું એક સ્થિર ઉપયોગથી ચિંતન કરવું, અને તે તે ગુણોને માટે સંયમ કરવો. તેથી તે ગુણોને આચ્છાદન કરનાર કર્મ ખરી જવાથી ગુણો પ્રકાશે છે. આત્મગુણના ઉપયોગમા એવા સ્થિર થઈ જવું કે, પંચેન્દ્રિયો બાહ્યના વિષયને ગ્રહે છે કે નહિ તેની ખબર પણ રહે નહીં. જેમ એક સોની દુકાને બેસી સુવર્ણનો સૂક્ષ્મઘાટ ઘડતો હતો. તેની આગળ થઇને રાજાની સેના ચાલી ગઈ, તો પણ તેણે દેખી નહિ—જાણી નહિ, તે પ્રમાણે આત્મોપયોગમાં એવા સ્થિર થઈ જવું

કે, બાહ્યના વિષયોનું બિલકુલ ભાન ભુલાય, એમ પ્રતિદિન સ્વગુણોના ધ્યાનમાં ઉપયોગ લાગતાં (ચઢતે ભાવે જાગશે चिदानंदकी मोज) ચઢતે ભાવે ચિદાનંદની મોજ પ્રકટ થશે. અન્તરમા આનંદની લહેરીયો પ્રગટ થશે. જેમ કૂપ ખોદતાં, તળીએ જલની શેરો પ્રગટે છે, તેથી સિદ્ધ થાય છે કે, હવે જલ આવ્યું, તેમ અત્ર પણ આત્મગુણનું ધ્યાન કરતા અનુભવ યોગે આનંદની લહેરીયો પ્રકટે છે, તેથી સિદ્ધ થાય છે કે એ આનંદની ખુમારી આત્માના ઘરની છે; આત્મા વિના આનંદની મોજ અન્યદ્રવ્યમાં નથી. જે યોગી મુનિવર ધ્યાન કરે છે, તેમને આત્માના આનંદની ખુમારી પ્રાપ્ત થાય છે. તેથી તેમના ચહેરા ઉપર પણ આનંદની છાયા છવાઇ જાય છે, તેથી તેવા ધ્યાની-યોગિયો દુનિયાના સંબંધથી ન્યારા [illegible] આત્મધ્યાન કરી અન્તરનું સુખ ભોગવે છે. દુનિયાના [illegible]માં આવતાં બાહ્યવિષયમા ચિત્ત ભળવાથી, આત્મિક [illegible] ભોગવાતો નથી. જ્યારે આત્મધ્યાન કરતાં આવી [illegible] આનંદની ખુમારીએ ઉછળે છે, ત્યારે [illegible], [illegible] સુખને અત્ર ભોગ (અનુભવ) કરે છે. [illegible] અનુભવ જેને અત્ર થતો નથી, તે [illegible] શકતો નથી. જ્ઞાનસારમાં કહ્યું છે કે—

॥ श्लोक ।

निर्विकारं निराबाधं, ज्ञान[illegible] ॥
विनिवृत्तपराशानां, मो[illegible]नाम् ॥ १ ॥

અનેકપ્રકારના [illegible] અને આબાધારહિત તથા

દૂર કરી છે પરપૌદ્ગલિક આશાઓ જેમણે, અને જેઓએ જ્ઞાનનો સાર પ્રાપ્ત કર્યો છે, એવા યોગિયોને આત્માનુભવમાં રમણતા કરતાં અત્ર જ મોક્ષ છે; અર્થાત્ આત્મધ્યાનાનુભવથી અત્ર મોક્ષનું સુખ મહાત્માઓ અનુભવે છે. બાહ્યવિષયમાં મહાત્માઓ કિંચિત્ પણ સુખની આશા રાખતા નથી. ઇન્દ્રના સુખ પણ દુ:ખ કરી જાણે છે. જ્યારે કીર્તિ માન, પૂજા, તથા જગત્માં સારા કહેવરાવાના સંસ્કારો બિલકુલ ક્ષય થઈ જાય છે, ત્યારે આત્માનુભવમાં ચિત્તવૃત્તિ સ્થિર થાય છે અને આત્માનુભવમાં વર્તતાં વિકલ્પ–સંકલ્પદશા બિલકુલ નષ્ટ થતાં આત્મસુખનો પોતાના આત્માને સાક્ષાત્ અનુભવ થાય છે. આવી દશાને પ્રાપ્ત કરવા ભવ્યજીવો, એકાંત જંગલમાં ધ્યાન કરે છે. નિર્જન સ્થાનમા કોઇ આત્મધ્યાન કરે છે. કોઈ આત્મસુખને માટે સદ્ગુરુદ્વારા તત્ત્વજ્ઞાનનો અભ્યાસ કરે છે, કોઈ પરમાત્માની ભક્તિ કરે છે, કોઇ આત્મસુખાર્થે આત્માના અસંખ્યાત પ્રદેશમા દ્રષ્ટિ વાળીને હું પોતાના સ્વરૂપમા છું એમ દ્રઢ સ્થિર ઉપયોગ રાખીને વિચરે છે. આ જગત્માં હું કોણ છું? શરીર નથી, મન નથી, વાણી નથી, ઇન્દ્રિયો નથી, કુટુંબ નથી, ત્યારે અહો આજદિન પર્યંત ફોગટ અહંત્વ, પરવસ્તુમાં મેં ધારણ કર્યું, હવે તો હું બાહ્ય દેખાતા પદાર્થોમાં નથી, એમ નિશ્ચય થયો. હું તો અસંખ્યાતપ્રદેશરૂપ આત્મવ્યક્તિ છું, એમ વિચારતા માયા–વાસના છૂટી જાય છે. આ યુક્તિનો ભવ્ય જીવોએ અનુભવ કરવો. અનેકાંત આત્મસ્વરૂપ અનુભવજ્ઞાનગમ્ય છે. એવા આત્મસ્વરૂપમાં કંઇ પણ વાદવિવાદ રહેતો નથી. જેને આત્માની રુચિ પ્રકટી છે, તથા જે આત્મજિજ્ઞાસુ

પક્કો થયો છે, તે આત્માને ઓળખે છે. **નાસ્તિક વિનાનાં સર્વ દર્શન આત્માને સ્વીકારે છે.** આત્મજ્ઞાનની અંદર સર્વ જ્ઞાન સમાય છે. આત્મા માટે કંઈ પણ વિવાદ સ્થાન નથી. જેઓની મિથ્યાબુદ્ધિ છે. તેવા જીવોને **એકાંતદૃષ્ટિથી વાદવિવાદ પ્રકટે છે. અનેકાંતદૃષ્ટિથી આત્મસ્વરૂપને જાણતાં, માધ્યસ્થભાવના પ્રગટે છે, અને તેથી ભવ્ય** મહાત્માઓ આત્મધ્યાનમાં તલ્લીન થાય છે. ધ્યાન ધ્યાનમાં ભેદતા, ક્ષયોપશમના ભેદ પ્રત્યેક જીવોને વિચિત્ર પ્રકારનો જ્ઞાનનો ક્ષયોપશમ પ્રકટે છે, તેથી સર્વ જીવો પોતાને જેવું જેવું ક્ષયોપશમ જ્ઞાન હોય, તદનુસારે ધ્યાન કરી શકે છે. સમ્યગ્‌જ્ઞાનના પ્રભાવથી ધ્યાનમાં આનંદ પ્રકટે છે, અને તેથી વિકલ્પસંકલ્પજનિત ખેદ રહેતો નથી. જે સમ્યગ્‌જ્ઞાન વિના એકાંત ક્રિયાકાંડથી મુક્તિ માને છે, તેને હિતશિક્ષા આપે છે.

॥ दुहा ॥

सम्यग्ज्ञान विना मुधा, क्रियाकाण्डनुं कष्ट ॥
सहेतो तत्त्व न पामतो, धर्म विना ते भ्रष्ट ॥१२१॥

ભાવાર્થ.—સમ્યગ્‌જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ વિના ફોગટ ક્રિયાકાંડનું કષ્ટ છે. અજ્ઞાની કષ્ટક્રિયાથી અનેક પ્રકારના ઉપસર્ગ સહન કરે છે, તો પણ તે આત્મતત્ત્વની પ્રાપ્તિ કરી શકતો નથી; કારણ કે જ્ઞાન વિના તે આત્મિકધર્મ ઓળખી શકતો નથી, તેથી આત્મિકધર્મ વિના તે ભ્રષ્ટ જાણવો. જ્ઞાનીની ક્રિયા સવિ લેખે થાય છે એમ કહ્યું છે. વળી કહ્યું છે કે—**नाणेण य मुणी होइ, न मुणी अरण्णवासेण। ज्ञानेन च मुनिर्भवति न मुनिः अरण्य-**

વાસેન । જ્ઞાનથી મુનિપણું પ્રાપ્ત થાય છે, પણ કંઇ અરણ્યમાં વાસ કરવાથી મુનિપણું પ્રાપ્ત થતું નથી. શ્રી સમાધિશતકમાં પણ ઉપાધ્યાયજીએ કહ્યુ છે કે-

ज्ञानविना व्यवहारको, कहा बनावत नाच ॥
रत्न कहो को काचकुं, अंत काच सो काच ॥

તથા દશવૈકાલિકમા પણ કહ્યુ છે કે—पढमं नाणं तओ दया, प्रथमं ज्ञानं ततः दया પ્રથમ જ્ઞાન અને પશ્ચાત્ દયા હોય છે. તથા દ્રવ્યગુણપર્યાયના રાસમાં પણ કહ્યું છે કે-बहुविध बाह्य क्रिया करे, ज्ञानरहित जे टोले रे-ज्ञात जिम अंध अदेखता, तेतो पडिया छे भोले रे. श्री जिन ॥ તથા કહ્યું છે કે-

॥ गाथा ॥

गीयत्थस्स वयणेणं, विसं हालाहलं पिवे ।
अगीयथ्थस्स वयणेणं, अमयंपि न घुट्टए ॥

ગીતાર્થ જ્ઞાનીના વચનથી હલાહલ વિષ પણ પીવું પણ અજ્ઞાનીના વચનથી અમૃત પણ પીવું યોગ્ય નથી. તથા કહ્યુ છે કે-बाहिर बकपरे चालता, अंतरआकरी काती रे, तेहने जेह भला कहे-मति नवि जाणे ते जाती रे-श्रीजिन० ॥ नाणरहित हित परिहरी, अज्ञानज हठराता रे-कपटक्रिया करता यति, न हुये निजमति माता रे. તથા યોગદૃષ્ટિસમુચ્ચય ગ્રંથમાં કહ્યું છે કે—

॥ श्लोक ॥

तात्त्विकः पक्षपातश्च, भावशून्या च या क्रिया ।
अनयोरंतरं ज्ञेयं, भानुखद्योतयोरिव ॥ १ ॥

જ્ઞાનરહિત જે શુભક્રિયા અને ક્રિયા રહિત જે શુભ જ્ઞાન એ બેનું અંતર સૂર્ય અને ખદ્યોત (આગીઆ) જેટલું છે. જ્ઞાન તે સૂર્યસમાન અને ક્રિયા તે ખદ્યોતસમાન છે. તથા ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રમાં પણ કહ્યુ છે કે—યથા

॥ गाथा ॥

सूइ जहा ससुत्ता, ण णस्सइ कयवरंमि पडिआणि।
इय जीवोवि ससुत्तो, ण णस्सइ गओवि संसारे॥१॥

સૂત્રમાં-દોરામાં પરોવેલી સોય કચરામાં પડેલી હોય તો પણ નષ્ટ થતી નથી; અર્થાત્ જડે છે. તેમ જ્ઞાન સહિત જીવ પણ સંસારમાં જાય તો પણ નષ્ટ થતો નથી; અર્થાત્ મુક્તિ સન્મુખ થઈ મુક્તિપદ પામે છે. જ્ઞાન છે તે સમકિત સહિત પ્રાપ્ત થાય છે, માટે તે પામ્યાબાદ મિથ્યાત્વમા આવે તો પણ એક કોડાકોડી સાગરોપમ ઉપરાંત કર્મબંધ જીવ કરતો નથી, તથા મહાનિશીથમા જ્ઞાનગુણને અપ્રતિપાતી કહ્યો છે, તથા બૃહત્કલ્પભાષ્યમા (ભાગ બીજા-ઉદ્દેશા પહેલામા) શ્રુતજ્ઞાની અને કેવળજ્ઞાનીને સરખા કહ્યા છે. તેની ગાથા—किं गीयत्थो केवलि, चउव्विहे जाणणे य गहणेय, तुल्ले रागद्दोसे, अणंतकायस्स वज्जणया-इत्यादि જે દ્રવ્યગુણપર્યાયને જાણે છે, તેને જ્ઞાની કહે છે. દરેક દ્રવ્યમાં સામાન્ય અને વિશેષ સ્વભાવ રહ્યા છે, તેને જે જાણે છે તેને જ્ઞાની કહે છે. તથા પ્રત્યેક વસ્તુમાં દ્રવ્યાર્થિકનય અને પર્યાયાર્થિકનય લગાડે છે, અને તેનો સમ્યગ્ બોધ કરે છે, તેને જ્ઞાની કહે છે. દ્રવ્યાર્થિકનય એમ કહે છે કે હું મુખ્યતાએ દ્રવ્યનું ગ્રહણ કરું

છું, પણ તેથી પર્યાયનો નિષેધ કરતો નથી. તે કહે છે કે જેમ સુવર્ણના પચાસ જુદાં જુદા આભૂષણ બનાવ્યાં હોય છે ત્યાં હું સુવર્ણથી સર્વ આકૃતિયોમાં વ્યાપી રહેલા સુવર્ણને ગ્રહું છું; ત્યારે પર્યાયાર્થિક નય કહે છે કે, સુવર્ણની પચાસ આકુતિયો કે જે કટક, કુંડલ, કટિબદ્ધ વિગેરે છે તેને હું ગ્રહણ કરું છું, પણ તેથી પચ્ચાસ આકૃતિયોમાં વ્યાપી રહેલા સુવર્ણરૂપ દ્રવ્યનો નિષેધ કરતો નથી, એમ કથંચિત્ જુદા જુદાપણે બે નય, એક વસ્તુને ગ્રહણ કરે છે; પર્યાયાર્થિકનય કહે છે કે જો હું દ્રવ્યાર્થિકનયનો નિષેધ કરું તો મૂલ દ્રવ્ય સુવર્ણ નહિ હોવાથી આકૃતિરૂપ પર્યાય પણ મારો નાશ થાય. દ્રવ્યાર્થિક નય કહે છે કે-જો હું પર્યાયાર્થિક નયનો નિષેધ કરું તો કટક, કુંડલ, કેયૂરાદિક આકૃતિરૂપ પર્યાયનો નાશ થવાથી જગત્‌ના વ્યવહારનો લોપ થઇ જાય, કારણ કે વ્યવહારમા પર્યાયરૂપ આકૃતિયોની જરૂર પડે છે. દુનિયાનો વ્યવહાર છે, તે વસ્તુના પર્યાયથી છે, પણ દ્રવ્યથી નથી; માટે બે નય સાપેક્ષપણે મળવાથી એક વસ્તુની સિદ્ધિ થાય છે, પર્યાયથી દ્રવ્ય ભિન્ન નથી અને દ્રવ્યથી પર્યાય ભિન્ન નથી. उक्तं-च सम्मतितर्के-

॥ गाथा ॥

दव्वं पज्जवविउयं, दव्वविउत्ता य पज्जवा णत्थि ।
उप्पाय ठिइ भंगा, हंदि दविय लक्खणं एयं ॥ १ ॥

ભાવાર્થઃ-પર્યાયરહિત દ્રવ્ય નથી, અને દ્રવ્યથી રહિત પર્યાય નથી. ઉત્પાદ સ્થિતિ અને વ્યય છે લક્ષણ જેનું, એવું દ્રવ્ય જાણવું. સુવર્ણનું કટક એટલે કડું બનાવ્યું, અને કડું

ભાગીને હાર બનાવ્યો, તેમાં કટકનો વ્યય અને હારનો ઉત્પાદ અને સુવર્ણની ધ્રુવતા એમ એ ત્રણ લક્ષણ એક સુવર્ણરૂપ દ્રવ્યમાં વ્યાપી રહ્યાં છે; ઉત્પાદ છે તે કથંચિત્ સ્થિતિ વિનાશરૂપ છે અને વિનાશ પણ સ્થિતિ ઉત્પત્તિરૂપ છે. અને સ્થિતિ પણ ઉત્પાદવ્યયરૂપ છે. उक्तं च सम्मतितर्कवृत्तौ-यथा भावस्योत्पादः स्थितिविनाशरूप., विनाशोऽपि स्थित्युत्पत्तिरूपः, स्थितिरपि विगमोत्पादात्मिका कथंचिदभ्युपगंतव्या। ઉત્પાદ વ્યયરૂપ દ્રવ્યનું લક્ષણ કહેતાં પણ દ્રવ્યની સિદ્ધિ થતી નથી કારણ કે સ્થિતિ વિના કટક, અને કુંડલરૂપ પર્યાયની જ સિદ્ધિ થતી નથી. કોઇ કહેશે કે, સ્થિતિરૂપ દ્રવ્ય માનીશું તો, તે પણ અનુભવ વિરુદ્ધ છે, કારણ કે એક આત્મા, દેવતા, મનુષ્ય, તિર્યંક્, નારકી વગેરે પર્યાયોને ધારણ કરે છે, તો તે આત્માને એકાંત ધ્રુવ માનતા સિદ્ધ થશે નહિ, તથા એકજ મૃત્તિકા, ઘટ, કોઠી, સરાવળારૂપ અનેક આકારને ધારણ કરે છે, તેથી મૃત્તિકાને એકાત ધ્રુવ માનતાં પર્યાયની સિદ્ધિ થશે નહીં; માટે ઉત્પાદ, વ્યય, ધ્રૌવ્યયુક્ત દ્રવ્ય કહેવાય છે; છ દ્રવ્યમા સમયે સમયે ઉત્પાદ, વ્યય, ધ્રુવતા વ્યાપી રહી છે. **ષડ્દ્રવ્ય, નવતત્ત્વ વિગેરેના જ્ઞાન વિના સમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિ થઇ શક્તી નથી, અને જ્ઞાન વિના અજ્ઞાનીનું ક્રિયાકાંડ કષ્ટ નિષ્ફળ જાય છે.** તથા પ્રવચનસારોદ્ધારમા કહ્યું છે કે—

॥ गाथा ॥

जो जाणइ अरिहंते, दव्वगुणपज्जवंतेहि।
सो जाणइ अप्पाणं, मोहो खलु जाइ तस्स लयम्॥ १॥

ભાવાર્થ:—જે ભવ્ય દ્રવ્યગુણ પર્યાયથી અરિહંતને જાણે છે, તે ભવ્ય પોતાના આત્માને જાણે છે, અને તેનો મોહ ક્ષય થાય છે, ઇત્યાદિ જ્ઞાનમાહાત્મ્ય જાણીને સમ્યગ્જ્ઞાનપ્રાપ્તિ માટે બહુ પ્રયત્ન કરવો. ગીતાર્થ ગુરુની ઉપાસના કરવી. જ્ઞાનનું કારણ જે શ્રુતજ્ઞાન, તેના ઉપર બહુ માન ધારણ કરશો; શ્રી ઠાણાંગસૂત્ર તથા ભગવતી સૂત્રમા ૧ વાચના, ૨ પૃચ્છના, ૩ પરાવર્તના, ૪ અનુપ્રેક્ષા, ૫ ધર્મકથા–ઇત્યાદિનું ફળ મોક્ષ કહ્યુ છે. સ્વાધ્યાયથી જીવ જ્ઞાનાવરણીયકર્મનો નાશ કરે છે અને વાચનાથી તીર્થધર્મ પ્રવર્તે છે, અને મહાનિર્જરા થાય છે, પૃચ્છાથી સૂત્ર તથા અર્થની શુદ્ધિ થાય છે અને તેથી મિથ્યાત્વમોહનીયનો નાશ થાય છે. અનુપ્રેક્ષા એટલે અર્થ વિચારતાં સાત કર્મની સ્થિતિના રસ પાતળા કરે, અનંત સંસાર ખપાવીને અલ્પભવ બાકી રાખે. શ્રુતજ્ઞાનના આરાધનથી અજ્ઞાનનો નાશ થાય છે. ભવ્યજીવોને જ્ઞાનનોજ આધાર મોટો છે. કહ્યું છે કે—

॥ गाथा ॥

कत्थ अम्हारिसा पाणी, दुसमा दोस दूसिया ।
हाय णाहा कहं हुंता, न हुंतो जइ जिणागमो ॥ १ ॥

હે ભગવંત!!! જો તમારાં કહેલાં સ્યાદ્વાદ આગમ ન હોત તો દુઃષમ દોષથી દૂષિત એવા અમારા સરખા પામર અનાથ જીવોની શી ગતિ થાત? જો જિનાગમ ન હોત તો ખરાબ ગતિ થાત. પંચમકાલમાં આગમનો આધાર છે, માટે શ્રુત અને શ્રુતજ્ઞાનીનો બહુ વિનય કરવો. અજ્ઞાનના

જેવો કોઈ મહાશત્રુ નથી, માટે અજ્ઞાનનો નાશ કરી સમ્યગ્ જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી ધર્મક્રિયા કરવાથી કર્મનો નાશ થાય છે. દુર્લભ વસ્તુ જ્ઞાન છે, તો તે જ્ઞાન જ્ઞાની વિના પ્રાપ્ત થતું નથી. પંચમકાળમાં પ્રસંગોપાત્ત દુર્લભ અને દુસ્ત્યાજ્ય વસ્તુ કઈ છે? તે દુહાથી બતાવે છે.

॥ दुहा ॥

सम्यग् ज्ञानी दोहिला, दुर्गम ज्ञानी पन्थ ।
दृष्टिराग दुस्त्याज्य छे, दुर्गम ज्ञानी ग्रन्थ ॥ १३२ ॥

श्रद्धा सद्गुरु दुर्लभा, दुर्लभ सत्य विवेक ॥
अगम्य वाणी ज्ञानीनी, समजे विरला छेक ॥ १३३ ॥

ભાવાર્થ—સમ્યગ્જ્ઞાની મહાત્માઓ દુર્લભ છે. જ્ઞાની સદ્ગુરુ વિના તત્ત્વસ્વરૂપનું જ્ઞાન થતું નથી. શ્રી સર્વજ્ઞે કહેલો મોક્ષમાર્ગ પણ દુઃખેકરી જણાય એવો છે. દૃષ્ટિરાગનો ત્યાગ કરવો દુઃત્યાજ્ય છે. જગત્માં અજ્ઞાનતઃ સર્વત્ર દૃષ્ટિરાગનું સામ્રાજ્ય પંચમકાળમા અખંડ પ્રવર્ત્તી રહ્યું છે. અહો દૃષ્ટિરાગરૂપ વિષધર એવો તો બળવાન્ છે કે, જેને તે કરડે છે, તેને કશું સત્ય સૂઝતું નથી. ધત્તુરભક્ષકને જેમ સર્વત્ર પીળું દેખાય છે, તેમ દૃષ્ટિરાગીને પોતે જે માન્યું તે સારું દેખાય છે. પોતાની બુદ્ધિથી સત્ય જાણ્યા વિના જે ઉપર રાગ થઈ ગયો, તે પ્રાણાતે પણ છૂટતો નથી. જગત્માં કોઈને ધનનો રાગ હોય છે, કોઇને સ્ત્રીના ઉપર રાગ હોય છે, કોઇને કામરાગ છે, કોઈને સ્નેહરાગ હોય છે, કોઇને શરીર ઉપર રાગ

હોય છે-ઇત્યાદિ સર્વ રાગનો નાશ શ્રી સદ્‌ગુરુના ઉપદેશ વિગેરેથી થઇ શકે છે, પણ દૃષ્ટિરાગ તો એવો પાપી છે કે તે મહાત્માઓને પણ દુસ્ત્યાજ્ય છે. કહ્યું છે કે—

॥ श्लोक ॥

कामराग स्नेहरागा,-वीषत्‌करनिवारणौ ॥
दृष्टिरागस्तु पापीयान्, दुरुच्छेदः सतामपि ॥ १ ॥

દૃષ્ટિરાગથી મણિને બદલે કાચનું ગ્રહણ થાય છે. દૃષ્ટિરાગી પુરુષ કપટીઓની કપટજાળમાં ફસાઇ જાય છે, અને દૃષ્ટિરાગીથી સત્યાસત્ય ધર્મનો નિર્ણય થતો નથી. દૃષ્ટિરાગીનાં સત્યચક્ષુ મીંચાઇ જાય છે. દૃષ્ટિરાગી પુરુષ વિષને અમૃત માની પાન કરે છે. દૃષ્ટિરાગી પુરુષ ધોળા દિવસે આંધળો થઇ ચાલે છે. સત્ય ધર્મરૂપ સૂર્યને દેખવા દૃષ્ટિરાગી, ઘુવડની આચરણા કરે છે. વિવેકરૂપ મિત્રને દૃષ્ટિરાગી ધક્કો મારી કાઢી મકે છે-મિથ્યાત્વરૂપ કુમિત્રને દૃષ્ટિરાગી પુરુષ પ્રેમથી બોલાવે છે. કુમતિનો સંગ કરી સુમતિને દૃષ્ટિરાગી દૂર કરે છે. દૃષ્ટિરાગી ભાંગ પીધેલાની પેઠે વા દારૂ પીધેલાની પેઠે આચરણા કરે છે. હારિલ નામનું પંખી કોઇ પણ લાકડાના કકડાને પકડે છે, તો તેને તે કદી મૂકતું નથી. તેમ દૃષ્ટિરાગીનો રાગ જ્યા લાગ્યો હોય છે ત્યાથી છૂટતો નથી. દૃષ્ટિરાગી પુરુષથી સત્યદેવ, સત્યગુરુ અને સત્ય ધર્મનો રાગ કરી શકાતો નથી. કોઇએ ગદ્ધાનું પુચ્છ પકડયું તેને લાતો વાગે તો પણ તે મૂર્ખ મૂકતો નથી, તેમ દૃષ્ટિરાગીએ જે અંગીકાર કર્યું તે તેનાથી મૂકાતું નથી. દૃષ્ટિરાગી પુરુષ, ન્યાયથી સત્યપરીક્ષક

બનતો નથી. વત્થુસહાવો ધમ્મો વસ્તુનો સ્વભાવ છે તેજ ધર્મ છે, અર્થાત્ આત્માનો સ્વભાવ છે તે ધર્મ છે. આત્માનો ધર્મ અરૂપી છે, તેમ જે જાણે નહિ, તથા જે જાણે પણ જડમાં ધર્મની બુદ્ધિ એકાંતે રાગથી રાખે તે પણ દૃષ્ટિરાગી છે. સદ્ગુરૂ સત્ય વસ્તુ સમજાવે, પણ તેને કુગુરુના દૃષ્ટિરાગથી વિશ્વાસ બેસે નહિ. હલાહલવિષના સમાન દૃષ્ટિરાગ છે. સત્યતત્ત્વોપદેશક શ્રી સદ્ગુરુ ઉપર પ્રેમ, ભક્તિ, સુરાગ વિના તથા પક્કી શ્રદ્ધા વિના તેમનાં ઉપદેશ વચનો શ્રોતાને બીલકુલ અસર કરી શકતાં નથી; માટે અવશ્ય સદ્ગુરુ ઉપર રાગ ધારણ કરવો. શુભ રાગ પણ ગુણઠાણાની હદે નાશ પામે છે. જ્ઞાનિયોના ગ્રન્થોમાં કથિત સૂક્ષ્મ તત્ત્વસ્વરૂપ પણ પ્રયાસ કરવાથી જાણી શકાય છે. સદ્ગુરુ વિના સૂક્ષ્મતત્ત્વની ગમ યથાર્થ પડતી નથી. જ્ઞાની-ગીતાર્થ સદ્ગુરુના વચનામૃતપાનથી, સત્યમાર્ગમા સૂર્યના જેવો પ્રકાશ પડે છે. એક ગામથી બીજે ગામ જવું હોય છે, તો પણ મનુષ્યોને માર્ગ પૂછવો પડે છે, ત્યારે મુક્તિનગરીના માર્ગમાં ચાલતાં, સદ્ગુરુરૂપ વળાવા વિના અભીષ્ટનગરે પહોચી શકાય નહિ. જ્ઞાનિયોના ગ્રંથોમા તીવ્ર સૂક્ષ્મબુદ્ધિ વિના પ્રવેશ થતો નથી, અને સૂક્ષ્મજ્ઞાન તે વિના થતું નથી દ્રવ્યાનુયો-ગના સૂક્ષ્મજ્ઞાન વિના શ્રદ્ધા તથા સમકિતની પ્રાપ્તિ થતી નથી, માટે સૂક્ષ્મ દ્રવ્યાનુયોગનું જ્ઞાન કરવા સદ્ગુરુની ઉપાસના કરવી. સદ્ગુરુ વિના તત્ત્વમાર્ગની ગમ પડતી નથી. તથા પંચમકાળમાં સદ્ગુરુની શ્રદ્ધા થવી દુર્લભ છે. ગુરુનો, દોષબુદ્ધિથી દોષ દેખ-નારાઓની–કાગડાના જેવી દૃષ્ટિ હોવાથી–તેઓને સત્ય લાભ પ્રાપ્ત થતો નથી. કેટલાક કુળગુરુની પેઠે સદ્ગુરુને માનના-

ते तुं अविचल खास है, विमलेश्वर विख्यात ।
अवर न तुं त्रिकालमां, याद करी ले वात ॥१३७॥

ભાવાર્થ—જેને માનની વાસના મનમાં વ્યાપી રહી છે, અને જે કીર્તિની આશાએ ધર્મનું સેવન કરે છે તે બહિરાત્મા પ્રાણી ઉલટું કર્મ બાંધે છે. તે જે ધર્મકૃત્ય કરે છે, તેમાં તેને માનપૂજાની લાલચ રહી છે; એવાં ધર્મકૃત્યો બહિર્મુખતાને લીધે સફળ થતા નથી. **માન-કીર્તિ-નામનાની આશાઓથી જીવ, અનંતગણી ધર્મસેવા કરે છે, તો પણ કોડી જેટલું ફળ પ્રાપ્ત કરી શકતો નથી.** તે ઉપર એક દૃષ્ટાંત કહે છે. એક મનઃપુર નામનું નગર હતું, તેમા ચેતનલાલ નામનો એક ગૃહસ્થ રહેતો હતો. તેની પાસે અલ્પ ધન હતું પણ ઉદ્યમથી પ્રતિદિન નવીન ધન સમુપાર્જન કરી પોતાની આજીવિકા ચલાવતો હતો. મનોવૃત્તિ નામની સ્ત્રીના સંબંધથી તેને કંઇક સુખાનુભવ થતો હતો. એક દિવસ ચેતનલાલના મનમાં એવો વિચાર આવ્યો કે-અરે ! મારે પુત્રાદિક પરિવાર થયો છે, તેથી પુત્રોને ઉમર લાયક થતાં પરણાવવા પડશે, માટે હવે પુષ્કળ ધન પેદા કર્યા વિના છૂટકો નથી. દુનિયામા ધન તે જ સારભૂત છે. વિદ્યા ભણીને પણ અંતે ધન કમાવું પડે છે. વિદ્વાન્ પુરુષો પણ લક્ષ્મીવંતના ઘરે દાસત્વ કરે છે. લક્ષ્મીવંતને રાજાઓ પણ આવકાર આપે છે, લક્ષ્મીવિના ગૃહસંસાર શ્મશાન તુલ્ય છે. લક્ષ્મીવિના દાન પુણ્યાદિક ક્રિયાઓ પણ થઇ શકતી નથી. લક્ષ્મીવંતના સામું ત્યાગી મહાત્માઓને પણ જોવું પડે છે. લક્ષ્મીના લીધે ગૃહસ્થોના અનેક દોષો ઢંકાઇ જાય છે. માટ-

ચારણુ, છાપાવાળાઓ પણુ લક્ષ્મીવંતને, જી, રાવસાહેબ, મહેરબાન, વિગેરે શબ્દોથી બોલાવે છે, તથા છાપાઓમાં લક્ષ્મીવંત પુરુષ તો પહેલો ચડે છે. લક્ષ્મીથી અનેક પ્રકારનાં ભોજન પ્રાપ્ત થાય છે. અહો ! લક્ષ્મી તારો અદ્ભુત મહિમા છે. તારા વિના મનુષ્યોને સંસારવ્યવહાર ચલાવવામા અનેક જાતની આપત્તિયો આવે છે તથા સંકલ્પવિકલ્પ થયા કરે છે. એ પ્રમાણે ચેતનલાલ શેઠે લક્ષ્મીનો વિચાર કરી નિશ્ચય કર્યો કે-કોઈ તપ, જપ કરીને દેવતા પ્રસન્ન કરી વરદાન મેળવી વિશેષ ધનવાન્ થાઉં. શુભ શકુને ચંદ્રસ્વર વહેતા પરદેશગમન કર્યું. ગામોગામ ગમન કરતો ચેતનલાલ, સાબરમતીના કાંઠે આવી પહોચ્યો. પ્રભાતનો સમય થયો છે. આકાશમાં પક્ષીઓ ઊડાઊડ કરી રહ્યાં છે, વિદેશી પુરુષો એક સ્થાનથી અન્યત્ર ગમન કરે છે, ચેતનલાલ સાબરમતીમાં સ્નાન કરી આગળ ચાલ્યો તો એક ઉચ્ચ શિખર તેની નજરે પડ્યું. તેની તરફ શુભાશાથી ગમન કર્યું. દેવાલય આસપાસ વૃક્ષની ઘટા દેખાઇ. નદીના નાળા પણુ પાસે દેખાયાં. અનેક પક્ષીઓ કલ્લોલ કરતા દેખાયા. નાની નાની પ્રાચીન દેરીઓ દેખી અનેક પ્રકારના તર્કવિતર્ક કરતો ચેતનલાલ, દેવાલય નજીક આવ્યો. ગગનને ચુંબન કરતી અંદરના દેવની ધ્વજા કીર્તિને ફરકાવી રહી છે. દેવાલયનો ગોળ ઘુમટ અદ્ભુત શોભાને આપતો દેવત્વની ખ્યાતિ કરે છે. ઘનન ઘનન ઘંટ વાગીને દેવ-માહાત્મ્યનું ગુણુગાન કરે છે. દેવળની ઠેક નજીક આવતા, અદ્ભુત આકારવાળી એક વિશાળ ચમત્કારી મૂર્તિ દેખાઇ. કોની મૂર્તિ હશે એમ વિચાર કરતાં તેને પૂર્વની વાતનું સ્મરણુ થતા નિશ્ચય થયો કે-આ તો માણિભદ્રવીરની

સ્થાવર તીર્થ તો કાળે ફળ આપે છે, અને સાધુની સંગતિ તુરત ફળ આપે છે. મુનિરાજે કહ્યુ કે–હા, સાધુના દર્શનથી અપૂર્વ લાભ થાય છે. ચેતનલાલે કહ્યુ કે–હે પરમકૃપાળુ મુનીન્દ્ર !! આપ મારા ઉપર કૃપા કરી અન્નદાનાદિક ગ્રહણ કરીને સેવકની આશા પૂર્ણ કરશો. મુનિરાજે કહ્યુ કે–હાલ મારે આહારાદિકની ઇચ્છા નથી. ત્યારે શેઠે કહ્યુ કે–હે પરમ કૃપાળો !! દયા લાવી મારી આશા પૂર્ણ કરો. અત્ર સર્વ સાધુ સાધ્વી કે જે મારી દૃષ્ટિએ પડ્યાં, તેમને અન્નદાનાદિક આપીને હું અત્ર આવ્યો છું. આપ પણ મહાપુણ્યથી દેખાયા તો હવે આપને હું છોડીશ નહિ. મુનિમહારાજ મહાજ્ઞાની હતા. તેમણે શેઠના સર્વ મનોભાવ જાણી લીધા. કંઈક વિચાર કરી, હસતે મુખે યોગિરાજ મુનિએ કહ્યુ કે–હે ભવ્ય ! જો તારે ભૂખ્યાને ખવરાવવું હોય, તો અત્ર નજીક ખીણમા એક ભિક્ષુકી પડી પડી બૂમો પાડે છે, તેની ઇચ્છા પૂર્ણ કર !! ચેતનલાલ વિનયપૂર્વક વંદન કરી હર્ષથી ત્યા ગયો, તો જેના શરીર ઉપર એક પણ વસ્ત્ર નથી અને જેના પેટમાં મોટો ખાડો પડેલો છે, એવી કંગાલ ભિક્ષુકીને દીઠી શેઠે કહ્યુ હે ભિક્ષુકી ! કેમ ટળવળે છે? ભિક્ષુકીએ દીનવચને કહ્યું કે–મને બહુ ભૂખ લાગી છે, તેથી ટળવળું છું. શેઠે કહ્યુ કે–તારે માટે ભોજન મંગાવું ત્યારે **ભિક્ષુકીએ કહ્યું–શેઠ ! મારી કોઈ ભૂખ ભાંગનાર નથી. મારે બહુ ખાવા જોઇએ છીએ.** જો ખાતાં બીજું ભોજન ન મળે તો મહાદુઃખ થાય છે, માટે મારું દુઃખ મને ભોગવવા ઘો. શેઠે કહ્યુ કે–તારે જેટલું જોઇશે તેટલું પૂર્ણ કરીશ. ભિક્ષુકીએ કહ્યુ–જો મારું પેટ નહિ ભરાશે તો હું તને ખાઇ

જઈશ. જો તું આ પ્રતિજ્ઞા કબૂલ કરતો હોય તો ભલે તારી ઇચ્છા પૂર્ણ કર !! શેઠે પ્રતિજ્ઞા કબૂલ કરી મનમા વિચાર્યું કે- બિચારી ભૂખી છે, તેથી તેને એમ લાગે છે કે-હું સર્વ ખાઇ જઇશ. જોઈએ તો ખરા તે ખાઇને કેટલું ખાય છે ? મેં સર્વની આશાઓ પૂર્ણ થાય તેટલું દાન આપ્યું છે તો આ બિચારી ભિક્ષુકીના શા ભાર ! ભિક્ષુકીએ કહ્યુ, હે શેઠ ઉતાવળ કર !! લાવ ભોજન. મરી જાઉ છું શેઠે નોકરો મારફતે ત્રણ ચાર મણ લાડુ મંગાવ્યા. શેઠ જેમ જેમ આપવા માડ્યા, તેમ તેમ તે વિશેષ ખાવા માંડી. પા કલાકમાં એટલા બધા લાડુ ખાઇ ગઇ. પછી કહેવા માડી કે-અરે શેઠ ! લાવ ખાવાનું, મને ભૂખના ભડકા વેઠાતા નથી. શેઠે પચ્ચાશ મણ બીજા લાડુ મંગાવ્યા. તે એક તરફ ખાતી જાય છે, અને બીજી તરફ હજારો નોકરો મિષ્ટ લાડુ લાવતા જાય છે. દશ મિનિટમાં તો તે એટલા લાડુ ખાઇ ગઈ, અને પછી શેઠને ખાડાવાળું પેટ દેખાડવા માડી. એટલામા બસો મણ લાડુ આવી પહોચ્યા, તે ભિક્ષુકીના આગળ ધર્યા. શેઠે હજારો નોકર સેવકોને હુકમ કર્યો કે-ગામમા તથા આસપાસના ગામમા જેટલું અન્ન મળે, તેટલું રંધાવો. લાખો મનુષ્યોને આ કામમા રોકી દો શેઠની આજ્ઞા થતાં, લાખો મણ અન્ન રંધાઈ ગયું ભિક્ષુકી ઝડપથી જેટલું ધરે, તેટલું ખાઇને માગવા લાગી. લાખો મણ અન્ન તે જોતજોતામા ખાઇ ગઈ. લાખો મણ બીજું અન્ન મંગાવ્યું તે પણ ખાઈ ગઈ. શેઠ મનમા ગભરાવા લાગ્યો. મનમા વિચારે છે કે-અરે ! આ તે કોઇ વિકરાળ પિશાચી છે કે કાળ છે ? એટલામાં તો બોલી ઊઠી કે-અરે પાપી, લાવ અન્ન. અન્ન [

મારા પ્રાણ જાય છે. હું જેમ જેમ ખાઉં છું, તેમ તેમ મારા પેટમાં દાવાનળ–અગ્નિ સળગે છે, માટે અન્ન આપવાની ઉતાવળ કર ! ! સેવકો વચ્ચમાં બોલી ઊઠ્યા,–શેઠ સાહેબ ! હજારો ગરીબ મનુષ્યો ટળવળે છે, તે બિચારા ભૂખથી મરી જાય છે માટે શું કરીએ ? અન્ન ખૂટયું છે. આ રાંડ ભિક્ષુકી તો કદિ ધરાવાની નથી. શેઠે નોકરોને કહ્યુ. આખી દુનિયામાંથી અનાજ, દૂધ, ઘી વિગેરે સર્વ ભોજય પદાર્થો મંગાવો. અરેરે હવે તો મારી ફજેતીનો વખત આવ્યો. જો આને ભૂખી રાખીશ તો મને ખાઈ જશે, અને ખવરાવું છું તો સમુદ્રની પેઠે ધરાતી નથી. હવે કેમ કરવું ? સૂડી વચ્ચે સોપારીના જેવો સમય આવ્યો. ભિક્ષુકીએ કહ્યુ, હું સર્વ ખાઈ ગઈ, લાવ અન્ન, અરે ! પાપી કેમ વાર કરે છે ? મારાથી અન્ન વિના શ્વાસ પણ લેવાતો નથી. અન્ન નહિ આપે, તો તને ખાઈ જઇશ. **શેઠે કહ્યું તારું નામ શું છે ?** અને તને આટલી બધી ભૂખ કેમ લાગી છે ? ભિક્ષુકીએ કહ્યું–અરે ! તું મને ઓળખતો નથી. હું **આશા નામની ભિક્ષુકી છું. અનાદિકાળથી આ દુનિયામાં મારો વાસ છે.** હજી સુધી હું ધરાણી નથી. શેઠે કહ્યું, તું શું શું ખાય છે ? આશા ભિક્ષુકીએ કહ્યું, હું **સર્વને ખાઇ જાઉં છું.** શેઠે કહ્યું, આજ સુધી તેં શું શું ખાધું ? આશાએ કહ્યું–હે શેઠ ! શ્રવણ કર ! હું દરેક પ્રાણીઓના દિલમા વાસ કરું છું, ત્રણ ભુવન-મા જે જે જીવો વર્તે છે, તેના હૃદયમાં હું અનાદિકાળથી વસું છું. હું પ્રાણીઓને ખાઇ ગઇ. રામ રાવણની લડાઇમાં કરોડો જીવોનાં મેં લોહી પીધાં. ઉદાયી અને ચેડા મહા-

રાજની લડાઇમાં પણ મેં સર્વ મનુષ્યોના હૃદયમા વાસ કરીને સર્વનું ભક્ષણ કર્યું. મહાભારતની લડાઇમાં અક્ષૌહિણી સૈન્યની ભક્ષણ કરનારી હું હતી. ટ્રાન્સવાલ અને જાપાનની લડાઈમાં પણ મેં લાખો મનુષ્યનું રક્ત પીધું. દુનિયાના સર્વ ભોગ્ય પદાર્થોને ભોગવ્યા અને ભોજ્ય પદાર્થોને ખાધા તો પણ હજી વિશેષતઃ ભૂખી છું. એમ તે બોલે છે એવામાં તો એક પાછળથી ઘરડી બુઢ્ઢી કંગાલ ભિક્ષુકી ત્રણ [1]ડિંભને લઇને આવતી જણાઈ. ચેતનલાલે પૂછ્યું. આ વળી કોણ કોણ છે ? આશાએ કહ્યું કે–એ ઘરડી આવે છે, તે અહંવૃત્તિ નામની મારી મા છે. જગત્માં તેનો પણ અનાદિકાળથી વાસ છે. મારા કરતા એતો વળી વધારે ભૂખી છે. શેઠે કહ્યું કે, ત્રણ ડિંભના નામ શું શું છે ? આશા ભિક્ષુકી બોલી–એકનું નામ કીર્તિ છે, બીજાનું નામ મહત્ત્વાકાંક્ષા છે, ત્રીજાનું નામ માનપૂજા છે–આ ત્રણ બાળિકાઓ મારી છે. એ પણ કદી ખાતા ધરાતી નથી મારી પુત્રીઓ મારા જેવી હોય. કહેવત છે કે,–બાપ તેવા બેટા, વડ તેવા ટેટા; મા જેવી દીકરી, ઘાંઘા જેવી ઠીકરી–આમ વાતો કરે છે, એટલામા અન્ન આવી પહોચ્યું. ભિક્ષુકી ચડપોચડપ અન્નના કોળિયા હજાર હજાર મણના મુખમા ઉતારવા લાગી. તેણીએ જોતજોતામા સર્વ સ્વાહા કરી દીધું. શેઠે વિચાર્યું કે, જો આ ભિક્ષુકીઓ ભૂખી જશે તો, મારું નામ દાતા તરીકે છે તે ચાલ્યું જશે, અને કોઇ પણ રીતે તૃપ્ત થાય તો, મારું નામ સદાકાળ અમર રહેશે, એટલામા તો ભિક્ષુકી બોલી કે, અરે શેઠ ! ! લાવ અન્ન. દુનિયામાંથી છેટ્ટી

1 બાલિકાઓ.

વારનું મંગાવેલું સર્વ અન્ન ખાધું, તો પણ રાંડ ધરાતી નથી.
હવે શું કરવું? ભિક્ષુકી બોલી અરે પાપી! મારા પેટનો ખાડો
પૂર, નહિં તો તને ખાઇ જઇશ. શેઠ ધ્રૂજવા લાગ્યા. સેવક
વિગેરે સર્વ લોક નાસી ગયા, અને શેઠ દિગ્મૂઢ બની ગયા. એટલામાં
તો આશા ભિક્ષુકીએ, વિકરાળ રૂપ ધારણ કર્યું, ગુફાના જેવું
પહોળું મુખ કરી, શેઠને ખાવા દોડી. શેઠ દોડવા માંડ્યા, તેને
મહાભય વ્યાપ્યો. મહાઆપત્તિનું વાદળ આવી પડ્યું, અરિહંત
અરિહંત મંત્રનો જાપ કરવા લાગ્યા, સંકટ સમયમાં મહા
મંત્ર નવકાર ગણવાથી સંકટ નાશ થાય છે, એમ તે જાણતા
હતા. મંત્ર પ્રતાપે તેને એવો વિચાર સૂઝ્યો કે-જેણે આ
ભિક્ષુકીને બતાવી, તે મુનીન્દ્રની પાસે જાઉં તો બચી શકું.
તુરત તે ગુફા તરફ મૂઠી વાળી દોડ્યો. તે હાંફતો હાંફતો
મુનીન્દ્રના ચરણકમળમાં ત્રાહિ માં ત્રાહિ માં શબ્દોચ્ચાર કરતો
આવી પડ્યો. મુનીન્દ્રે તેના મસ્તક ઉપર હાથ ફેરવી ઉઠાડ્યો,
અને કહ્યું કે-અત્ર લેશ પણ આ ભિક્ષુકીનો ભય રાખીશ
નહિ. આશા ભિક્ષુકી રાંક જેવી થઇને દૂર ઉભી રહી હતી.
શેઠ તેને દેખી ધ્રુજતો હતો. મુનીન્દ્રે મંત્ર ભણીને દૂર ખસેડી.
ભિક્ષુકી ચાલતી થઈ. મેં આપનું શરણ કર્યું તેથી ઉગર્યો
છું, એ તો સાક્ષાત્ [1]કાત્યા જેવી જણાય છે. મુનિવરે
કહ્યું; તું એનો સંગી થયો, અને એને તારી પાસે રાખે
છે, ત્યારે તને એ દુઃખ દે છે. શેઠે કહ્યું ના બાપજી,
હું તો એને કદિ પાસે રાખતો નથી. હું તો એનો કદિ સંગી
થયો નથી. અત્ર જ મેં એને દીઠી. મેં એની દયા કરી ત્યારે
તેણે ઉલટી દયા ડાકણને ખાય એવું કર્યું, એમાં મારો શો

૧ ડાકણ

હોય ? મુનિરાજ ઉપદેશ આપે છે કે–હે શેઠ ! હજી તારામાં અજ્ઞાન છે, જેથી તું એનું સ્વરૂપ સમજી શકતો નથી. અનાદિકાળથી એ તારી સંગી છે. અનેક પ્રકારની આશાઓ કરનારી તે જ **આ આશા** છે. તેં ધનની આશા કરીને; પુત્રની આશા કરીને, તારા દિલમા આશાભિક્ષુકીનો વાસ કરાવ્યો છે, અને એ આશાથી જ, તેં માણિભદ્ર વીરનું આરાધન કર્યું હતું. તને સ્પર્શમણિ મળ્યો, અને તેથી તને સંતોષ થયો નહિ. કીર્તિની, માનપૂજાની, ઈન્દ્રાસન લેવાની, અને અમરનામ રાખવાની આશાને તેં આજસુધી સેવી છે, તેમજ દાન, તપ, જપ, નવકારશીઓ વિગેરેથી કીર્તિની આશા, પુણ્યાશા, નામનાની આશા, અને ઇદ્રપદવી લેવાની આશાઓને તેં કરી છે. **તારી અખંડ નામ રાખવાની આશા તો પ્રબળપણે વર્તતી હતી, અને તું કહે છે કે, મેં આશાનો સંગ કર્યો નથી, એ કેટલું બધું અજ્ઞાન** ? હે ભવ્ય ! કલ્પિત આશાઓનો કદાપિકાળે અંત આવતો નથી, જો તેં આશાને પૂર્ણ કરવા કેટલો બધો પ્રયત્ન કર્યો ? આશાને આપ્યું તેટલું ખાઇ ગઈ તો પણ આશાની શાંતિ થઇ નથી, અને કદિ થવાની પણ નથી. કીર્તિની આશા, ઇન્દ્રાસનની આશા, અમર નામની આશા કરી, પણ તેથી તને શાંતિ થઈ નહિ–થવાની નથી, તેવી ઉત્તરોત્તર અન્ય આશાઓ પાછી પ્રકટશે, પણ તેનો અંત આવશે નહિ. વડનું બીજ નાનું હોય છે, તેમાથી મહદ્‌વટવૃક્ષ થાય છે. તેમ એક આશાના અંકુરોમાંથી અનેક મહાઆશાઓ પ્રકટ થાય છે અને તેના ફળમા લાલચુઓ, મધના ટીપાના સ્વાદની પેઠે સંસારમાં મહાદુઃખ ભોગવે છે. વિષપ વૃક્ષ વાવ્યાથી વિષ

આશાભિક્ષુકી પ્રવેશ કરે છે. માટે આત્માના ઉપયોગરૂપ મંત્રનું વારંવાર સ્મરણ કરજે. વારુ, તને તારી પાસે રહેલા સ્પર્શમણિ ઉપર હવે મોહ વર્તે છે કે નહિ? ચેતનલાલે કહ્યું કે-એ હોવાથી પણ હવે તેના ઉપર મને મોહ નથી, અને તે દૂર થવાથી શોકબુદ્ધિ નથી. આપના સદુપદેશથી જાણ્યું કે મનુષ્યભવથી મોક્ષ થાય છે, માટે મોક્ષરૂપ ઇષ્ટફળની પ્રાપ્તિ માટે **શરીર તે અમૂલ્ય સ્પર્શમણિ છે.** મુનિરાજે કહ્યું કે-ભવ્ય જીવો સંસારની ઉપાધિનો ત્યાગ કરી [1]નિરાશાપણે સાધુવ્રત અંગીકાર કરી આત્મધ્યાન કરે છે તો અલ્પકાળમા મુક્તિપદ પામે છે. ચેતનલાલને સાસારિકવાસના ઉપરથી સદાકાળને માટે ચિત્ત ઊઠી જવાથી અને સાંસારિક આશાઓ વિલય થવાથી તેણે યોગેન્દ્રની પાસે મુનિવ્રત અંગીકાર કર્યું. પર્યંકાસન તથા પદ્માસન વાળી જિનાજ્ઞાપૂર્વક આત્મધ્યાન કરવા લાગ્યા, અને કોઈ વખત આનંદમા આવી ગાતા કે—

आशा ओरनकी क्या कीजे, ज्ञान सुधारस पीजे; आशा.
भटकत द्वार द्वार लोकनके, कुकर आशा धारी;
आतम अनुभवरसके रसिया, उतरे न कबहु खुमारी. आ. १

आशा दासीके जे जाया, ते जन जगके दासा;
आशा दासी करे जे नायक, लायक अनुभव प्यासा. आ. २

ઇત્યાદિ ગાઇને પુન: આત્મધ્યાનમા લીન થયા. અધ્યાત્મ સુખનો અનુભવ કરી અંતર્મુખ ચેતના કરી અને જગતનું

---

૧ આશા રહિતપણે

સ્વરૂપ ભૂલી ગયા. તેનું આત્મા વિના અન્ય વિષયમાં ચિત્ત ઠરવા લાગ્યું નહિ. તે અખંડ ધ્યાન કરતાં કરતા કેવલજ્ઞાન પામી સાદિઅનંતમે ભાગે મુક્તિપદ પામ્યા. ધન્ય છે તેવા સાચા ચેતન નામ ધારકને !!! આત્મશુદ્ધસ્વભાવના ઉપયોગે ધર્મ છે, એમ હે ભવ્ય !! પૂર્વોક્ત દૃષ્ટાંતથી સમજ. વત્થુસહાવો ધમ્મો આત્માનો શુદ્ધ સ્વભાવ તે જ ધર્મ છે; તેની પ્રાપ્તિ માટેના નિમિત્ત કારણોમા. પણ ધર્મ છે, એમ માની પ્રવર્તવું. દેવ-ગુરુપૂજા-દાનાદિક નિમિત્તકારણોને ઉત્થાપતાં, કદાપિ ોઇનો આત્મા પરમાત્માપદ પામશે નહિ ! એ વાત પુન: ત: લક્ષ્યમા લઇને, વસ્તુસ્વભાવરૂપ ધર્મના ઉપયોગમાં રહેજો. પ સમજતા, શ્રદ્ધા કરતા, અને આત્મસ્વભાવમાં રમણતા ાં સર્વ કર્મનો નાશ થાય છે.

હે ભવ્ય ! તું બાહ્યપદાર્થોમા ચિત્તવૃત્તિ રાખી સુખ કયાથી પામીશ ? શરીરમાં રહેલા જ્ઞાનવાન્ આત્માને અન્તર્દૃષ્ટિથી દેખ !! અસંખ્યપ્રદેશી આત્મા તેજ તું ખાસ છે ત્રણે કાળમા તું જડરૂપ નથી એવો નિશ્ચય કર !! અનંતા તીર્થંકર, તથા અનંતા મુનિયો અન્તરાત્મપ્રભુનું ધ્યાન કરી પરમાત્મ પદ પામ્યા અને અનંત પામશે. તેજ નિર્મલ આત્મા-પ્રભુ તું છે. જડરૂપ તું નથી. હે ચેતન ! તારું સ્વરૂપ તું સંભારી લે ! હવે ભૂલીશ નહિં તું સ્વપરપ્રકાશક ચેતન છે. જડ પુદ્ગલના અહંત્વ બુદ્ધિથી પોતાને ઓળખે છે, પણ તું તારા સ્વરૂપમા છે એમ જ્ઞાનદૃષ્ટિથી જાણ !! હવે તેજ આત્મસ્વરૂપનું વિશેષત વિવેચન કર છે.

॥ दुहा ॥

त्रिभुवनपति आ देहमां, छे तुं पोते खोज ॥
अन्तर्दृष्टि विना भवी, छे तुं रणनुं रोज ॥ १३८ ॥

अन्तर्दृष्टि देखीए, असंख्यप्रदेशी भूप ॥
आपोआप प्रकाशतां, मटे अनादि धूप ॥ १३९ ॥

पोते तुं परमातमा. धर निश्चय विश्वास ॥
शुद्ध स्वभावे लक्ष्य तो, परमातम तुं खास ॥१४०॥

शुद्धचेतना संगी तुं, जडनो संग निवार ॥
परसंगी भवमां भमे, पामे दुःख अपार ॥ १४१ ॥

शुद्धस्वरूपी तुं सदा, रत्नत्रयी भण्डार ॥
वाणी अगोचर तुं सहि, अकम्प सत्याधार ॥१४२॥

चिद्घन ज्ञेय प्रकाशी तुं, पोताने नहीं भूल ॥
बाजी दुनीया जालनी, अन्त धूलनी धूल ॥ १४३ ॥

तिमिरारि तुं चन्द्रमा, पञ्चभूतथी भिन्न ॥
निर्लेपी निःस्पर्शी तुं, धर तारुं आकीन ॥ १४४ ॥

ભાવાર્થ—ત્રણ ભુવનનો સ્વામી એવો આત્મા આ દેખાતા શરીરમાં વ્યાપી રહ્યો છે, તેની હે ભવ્ય ખોજના કર ! ! તેનાથી હે ભવ્ય ! તું ભિન્ન નથી, પણ શુદ્ધબુદ્ધ પરમાત્મા-સ્વરૂપ એવો આત્મા અન્તરદૃષ્ટિ પ્રકટ્યા વિના દેખાતો નથી, અને અન્તરદૃષ્ટિ જ્યાં સુધી પ્રકટી નથી ત્યા સુધી તું રણના

રોઝ સમાન છે. આત્મદર્શન વિના ખરી શાંતિનો અનુભવ થતો નથી. શ્રી આનંદઘનજી કહે છે કે—

दर्शन दर्शन करतो जो फिरु, तो रणरोझ समान;
जेहने पिपासा हो अमृतपाननी, किम भांजे विषपान ?
॥ अभिनन्दन० ॥

આત્મદર્શનનો જો અનુભવ થાય તો, અનંતસુખની ખુમારીનો સ્વાદ મળ્યા વગર રહેતો નથી બહિરાત્મજીવો જડમા અહંત્વબુદ્ધિ ધારણ કરે છે, તેથી આત્માનુભવજન્યસુખાસ્વાદ કરી શકતા નથી, માટે જ્ઞાનદ્વારા અન્તરદૃષ્ટિથી અસંખ્યપ્રદેશી [1]ભૂપનુ દર્શન કરતા, સ્વસ્વરૂપનો પ્રકાશ થશે, અને તેથી અનાદિકાળની [2]ધૂપ કે જે જન્મજરામરણરૂપદુઃખરૂપ છે, તેનો નાશ થશે બાહ્યના પદાર્થોની ખૂબી દેખવા તમે મુંબઇ, કલકત્તા વગેરે જાઓ છો, અને તેને દેખીને મનમા આશ્ચર્ય માનો છો, પણ તે આશ્ચર્ય કશા કામનું નથી તમે આત્મામા રહેલા અનંતગુણોને દેખશો તો તમને જે આનંદ થશે, તેનો કદિ અંત આવશે નહિ. તમે જગત્ના મોટા મોટા બાગો દેખી, ખુશ ખુશ થઇ જાઓ છો, પણ આત્માના આનંદાદિ ગુણોનો બાગ દેખ્યા પછી બાહિરનો બાગ એક સામાન્ય દેખાશે, બાહિર સૃષ્ટિની લીલા નિહાળી, અનંત અખંડ આનંદ પામશો, એમા કિંચિત્ પણ શંકા નથી બાહ્યજગત્ના મીઠા મેવા ખાઇને, તમે જે આનંદ પામો છો તેના કરતા આત્માનુભવજન્ય સુખનો જે અનુભવ થશે, તેથી અખંડ અનંત આનંદ-

ની પ્રાપ્તિ થશે. બાહ્ય જળથી જે આનંદ મળે છે, તે આનંદ તો સમતારૂપ જલના આનંદ આગળ હિસાબમા નથી. બાહ્ય પદાર્થોમા ઇષ્ટાનિષ્ટબુદ્ધિથી તેમા પોતાની મેળે તમે બંધાયા છો, અને કહો છો કે–અમને આત્માનંદની ખુમારી આવે પરંતુ વાતોના તડાકા મારતા, કઈ તમને આત્માનંદ સ્વાદ મળવાનો નથી. દુનિયાની ખટપટમાં તમે આખો દિવસ રાચીમાચી રહો છો. એક ઘડી પણ આત્માના સ્વરૂપની પ્રાપ્તિ માટે વિચાર કરતા નથી, અને તમારે આત્માનો આનંદ જોઈએ છે તે શી રીતે મળશે? અધ્યાત્મજ્ઞાનના પુસ્તક વાચી તેનું મનન કરવું. આત્માનંદી મુનિવરોની સંગતિ કરવી. અધ્યાત્મજ્ઞાનની હૃદયમા ભાવના કરવી; એમ પ્રતિદિન આત્મસ્વરૂપનો જ્ઞાનાભ્યાસ કરતા, આત્મરુચિ પ્રકટશે અને આત્મજ્ઞાનનો સતત અભ્યાસ રાખીને, આત્મધ્યાન કરવાથી, કેટલેક કાળે અધ્યાત્મજ્ઞાનની પરિપકવ અવસ્થા થશે; પશ્ચાત્ અધ્યાત્મશબ્દોનો ભાવનાથી અને નિદિધ્યાસનથી, આત્મામા રસ ઉતરશે અર્થાત્ શબ્દઅધ્યાત્મથી ભાવઅધ્યાત્મની પ્રાપ્તિ થશે અને તેથી ખરેખર આનંદની ખુમારી પ્રકટશે. અધ્યાત્મનાં પુસ્તક વાચ્યા, અને ફક્ત આત્મા છે તે જ આનંદરૂપ છે એટલું જાણ્યું, એટલે આત્માનો આનંદ પ્રકટવો જોઈએ, એમ માની બેસશો નહિ. શેલડી વાવી અને એક બે હાથની મોટી થઇ એટલે મીઠો રસ થવો જોઇએ એવો વિચાર કરશો નહિ. શેલડી મોટી થશે અને તેનો કાળ પહોચશે એટલે શેલડીમા સ્વયં મિષ્ટરસ પ્રકટશે. તેમ આત્માનો આનંદ પણ પરિપકવ જ્ઞાનાવસ્થા તથા કાળની અપેક્ષા રાખે છે.

શિષ્યપ્રશ્ન—હે કૃપાળુ સદ્ગુરો ! ! ! આત્માનો આનંદ

અમને પ્રત્યક્ષ ઇન્દ્રિયોથી દેખાડો તો અમે આત્માના આનંદને સત્ય માનીએ.

ગુરુ-ઉત્તર—હે વિનેયશિષ્ય ! ! ! આત્માનો આનંદ અરૂપી છે, તેથી ઇન્દ્રિયો તેનું ગ્રહણ કરી શકતી નથી, જેથી તેનું ઇન્દ્રિયોદ્વારા ભાન થતું નથી. જે જીવો ઇન્દ્રિયોદ્વારા આત્માનો આનંદ જાણવા ઇચ્છે છે, તે અજ્ઞાની છે; તે ઉપર એક દૃષ્ટાંત હું તને આપું છું. ગંગાનદીના કાંઠે એક યોગી રહેતો હતો. તેની પાસે યોગાભ્યાસ કરવા માટે અનેક જિજ્ઞાસુ ભવ્યો આવતા હતા. યોગી પણ સર્વ ભવ્યોને બાહ્ય પદાર્થાનંદના કરતાં આત્માનો આનંદ અખંડ અને નિત્ય છે, એમ અનેક યુક્તિ-પ્રયુક્તિથી સમજાવતા હતા. એક નાસ્તિક શિષ્યે કહ્યું કે-હે યોગિરાજ ! ! ! જે આનંદ ઇન્દ્રિયગોચર નથી, તે આનંદ આત્માનો છે, તેનો મને અનુભવ આવતો નથી, તેથી મને આત્માના આનંદની શ્રદ્ધા થતી નથી, એમ વિનયથી જ્યારે નાસ્તિક શિષ્યે કહ્યુ ત્યારે પરમશાતાવસ્થાધારક યોગિરાજે ઉત્તર આપ્યો કે આત્માનો આનંદ અતીન્દ્રિય છે, તેથી તે ઇન્દ્રિયોથી જાણી શકાય નહિ. આત્મજ્ઞાનના પુસ્તકો વાચવાથી, તથા તેનો અનુભવ કરવાથી તથા યથાવિધિ આત્મધ્યાન કરવાથી, આત્માનો આનંદ-જ્ઞાનથી આત્મા સ્વયં જાણી શકે છે. આત્માનંદનો અનુભવ થતાં, પૂર્ણ શ્રદ્ધા પ્રકટે છે અને જ્યા સુધી આત્માનંદ પ્રકટ્યો નથી, ત્યા સુધી ગુરુના વચન ઉપર વિશ્વાસ રાખી પ્રવર્તવું જોઇએ. યોગિરાજે આ પ્રમાણે ઉત્તર આપ્યો ત્યાર શિષ્યે કહ્યું કે-મને તો પ્રથમથી આત્માનો આનંદ આવે તો, તમારું વચન ખરું માનું, મને કોઇ પણ યુક્તિથી આ-

ત્માનંદની સિદ્ધિ કરી આપો. યોગિરાજે અલ્પસમય સુધી વિચાર કરીને, શિષ્યને પાસે બોલાવી, તેના કપાળમા જોરથી પત્થર માર્યો. તેથી શિષ્યના કપાળમાથી દડદડ લોહી નીકળવા માંડયું, અને તેથી શિષ્યને ઘણું દુઃખ થયું. શિષ્યે કહ્યું, અરે યોગી !! તેં તો મારું મસ્તક ફાડી નાખ્યું, અરે ! મને મહા દુઃખ થાય છે, તારા બ્રહ્માનંદમા બળતો પૂળો મૂક !! આવું કરે છે કે !! યોગિરાજે કહ્યુ–અરે શિષ્ય ! તને શું થાય છે કે આટલો બધો તપી જાય છે ? શિષ્યે કહ્યું–અરે ! મને મહા દુઃખ થયું તે તમારા ધ્યાનમા નથી ? યોગિરાજે કહ્યું–જરા તારું દુઃખ મને નાકથી સુંઘવા દે. શિષ્યે કહ્યું–દુઃખ તે વળી સુંઘ્યે જણાતું હશે ? યોગીએ કહ્યું–તારું દુખ મને આખે દેખવા દે. શિષ્યે કહ્યું–દુઃખ તે વળી આખથી દેખાતું હશે ! યોગીએ કહ્યું–તને જે દુઃખ થાય છે તેનો સ્વાદ જીભથી ચાખવા દે–શિષ્યે કહ્યું–જિહ્વાથી દુઃખનો સ્વાદ જાણી શકાતો નથી. યોગિરાજે કહ્યું, તારું દુઃખ કાનથી સાભળવા દે. શિષ્યે કહ્યું–કાનથી તે જાણી શકાતું નથી, તેમ સ્પર્શેન્દ્રિયથી સ્પર્શી પણ શકાતું નથી. ત્યારે યોગિરાજે કહ્યું કે–હે મૂર્ખ !! હવે સમજ્યો ? જેમ તને થતું દુઃખ ઈન્દ્રિયોથી જાણી શકાતું નથી, તેમ આત્માનો આનંદ પણ પંચઇન્દ્રિયો જાણી શકતી નથી. તને થતા દુઃખનો અનુભવ હું જાણી શકતો નથી–વેદી શકતો નથી, તેમ મને થતો આત્માના આનંદનો અનુભવ છે તેને તું જાણી શકતો નથી. જેને ધ્યાનમાં આત્મસુખ પ્રકટે છે, તેને તેજ વેદે છે અને જાણે છે, પણ બીજા જાણી શકતા નથી. તારા કપાળમા જેમ પત્થર વાગ્યો અને દુઃખ થયું, તેવી જ રીતે મારા

કપાળમાં તે પત્થર વાગ્યો હોત તો મને પણ દુઃખ થાત. તથા આત્માનો આનંદ જ્ઞાનધ્યાનથી જેવો હું ભોગવું છું, તેવા જ્ઞાનધ્યાનની જો તને પ્રાપ્તિ થાય તો તું પણ આત્માનંદને વેદે-જાણે. એવી આત્મદશા થયા વિના સુખ-આનંદનો વેદક આત્મા બનતો નથી આ પ્રમાણે યોગિરાજની યુક્તિથી તથા બોધથી, નાસ્તિક શિષ્યની નાસ્તિકતા ટળી ગઈ, અને તે આત્માના આનંદનો પરમ શ્રદ્ધાળુ થયો આ દૃષ્ટાંતથી સિદ્ધ થાય છે કે-આત્માના આનંદને આત્મા જ જાણી શકે છે. આત્માની જ્ઞાનશક્તિ પ્રકટવાથી મુક્તિ થાય છે. આત્મજ્ઞાન વિના કોઈની અન્તરદૃષ્ટિ થઈ નથી અને થવાની પણ નથી. તે સંબંધી કહ્યું છે કે—

श्लोक.

ज्ञानेन भिद्यते कर्म, छिद्यन्ते सर्वसंशयाः ।
आत्मीयध्यानतो मुक्ति रित्येवं कथितं जिनैः ॥ १ ॥

જ્ઞાનથી કર્મનો ભેદ અર્થાત્ નાશ થાય છે, માટે અનેક વિચારો કરીને પણ મૂળ તત્ત્વ ઉપર આવ્યા વિના છૂટકો નથી. અનેક પ્રકારની શક્તિનું મૂળ આત્મા છે કયાથી વિચાર થાય છે ? તેનું જ્ઞાન કર !!! જળનો ખજાનો જેમ દરિયો છે, તેમ જ્ઞાનશક્તિનો ખજાનો આત્મા છે અને તે આત્મા, પંચભૂતમય શરીરથી ન્યારો છે. જ્ઞાનશક્તિ, અનંતપદાર્થનો જ્ઞાનના બાસ કરે તો પણ ખૂટે તેમ નથી. જ્ઞાનશક્તિ અરૂપી છે અને તે આત્માનો ગુણ છે, અને તે મતિજ્ઞાનાદિક પંચભેદે છે. સૂર્યના ઉપર જેમ મેઘનું આવરણ આવે છે, તેમ જ્ઞાનના

ઉપર જ્ઞાનને આચ્છાદન કરનારું આવરણ છે. આ આવરણ ક્ષીરનીરની પેઠે આત્માના અસંખ્ય પ્રદેશોની સાથે પરિણમ્યું છે. જે જે અંશે જ્ઞાનાવરણ ખસે છે, તે તે અંશે આત્મામાંથી જ્ઞાનશકિતનો પ્રકાશ પડે છે. જ્ઞાનશકિત આત્માના પ્રદેશોનો ત્યાગ કરી, અન્યત્ર જતી નથી. દરેકના આત્મામાં જ્ઞાન રહ્યું છે. છદ્મસ્થદૃષ્ટિથી તમે તમારા જ્ઞાનનું રૂપ દેખવા જશો તો દેખાશે નહિ, માટે જ્ઞાનને અરૂપી કહ્યું છે. તથા વળી વર્ણ, ગંધ, રસ, સ્પર્શવાળી વસ્તુ રૂપી હોય છે, જ્ઞાનમા તેમાનું કશું નથી, માટે જ્ઞાનને અરૂપી કહે છે. આત્માની જ્ઞાનશકિત જ્ઞેય પદાર્થોની પાસે જઈ જ્ઞેયનો પ્રકાશ કરતી નથી; તેમજ જ્ઞેય સર્વ પદાર્થો જ્ઞાનમા આવીને પડતા નથી, ત્યારે જ્ઞાનશકિત જ્ઞેય-પદાર્થનો પ્રકાશ શી રીતે કરતી હશે ? પ્રત્યુત્તરમા સમજવાનું કે-જ્ઞાનમા એવા પ્રકારની શકિત છે કે લાખો ગાઉ દૂર રહેલા પદાર્થોનો પણ પોતાનામા ત્યા ગયા વિના ભાસ કરી શકે છે. ત્રણ ભુવનના પ્રત્યેક પદાર્થનું સૂક્ષ્મસ્વરૂપ જ્ઞાનશકિતથી જાણી શકાય છે. આવી અનંતજ્ઞાનશકિત દરેકના આત્મામા રહેલી છે, પણ જ્ઞાનાવરણને દૂર કરે, તો પૂર્વોકત જ્ઞાનશકિતનો પ્રકાશ થાય. જ્ઞાનગુણશકિતનો આધારભૂત આત્મા આખા શરીરમા વ્યાપી રહ્યો છે તે જ આત્મા જ્ઞાનશકિતથી ઇન્દ્રિયોદ્વારા ભિન્ન ભિન્ન વિષયને જાણી શકે છે. આત્મા જ્યારે જ્ઞાનથી પોતાના સ્વરૂપનું ધ્યાન કરે છે, અને એકાગ્રચિત્તથી ધ્યાન કરતા સ્થિરતા પામે છે, ત્યારે આત્માના પ્રદેશોને લાગેલા જ્ઞાનાવરણીયાદિ કર્મ ખરી જાય છે, અને તે તે અંશે જ્ઞાનશકિત પ્રકટે છે. ચિત્ત-વૃત્તિની એકાગ્રતા થતાં, પંચેન્દ્રિયવિષયમાં ઉપયોગ જોડાતો

શક્તિની વૃદ્ધિ થાય છે. ક્રોધ, માન, માયા, લોભ, હિંસા, વ્યભિચાર, વિશ્વાસઘાત, પ્રપંચ, આદિના વિચારો કરવા તે નઠારી ભાવના છે. તેવી જ રીતે આત્માને પોતાના સ્વરૂપે સિદ્ધ સમાન માનવો, દયા, દાન, ક્ષમા, સમતા, સમભાવ, ધ્યાન, લય આદિના જે વિચારો કરવા, તે સારી ભાવના છે. નઠારી ભાવનાથી આત્માની અવનતિ થાય છે અને તેથી નીચ યોનિમા અવતાર ધારણ કરવા પડે છે. તેમજ સારી ભાવનાથી આત્માની ઉન્નતિ થાય છે અને તેથી આત્મા, ઉત્તમ દેવાદિક ગતિ પામે છે. જો તમારા હ્રુદયમાં કોઇની નિંદાની ભાવના થશે, વા અમુક વ્યભિચારી છે, અમુક ઢોગી છે, અમુક કપટી છે, અમુક ચોર છે, એવી ભાવનાની સ્ફુરણા થશે, તો અલ્પ એવી પણ ખરાબ ભાવનાના સંસ્કારો પડવાથી, વારંવાર તમારા હ્રુદયમા ખરાબ ભાવનાના વિચારો ઉત્પન્ન થશે. જેમ કોઇ મનુષ્યને અફીણનું વ્યસન લાગે છે, તો તે જેમ છૂટતું નથી, તેમ તમે પણ જો હ્રુદયમા નઠારી ભાવનાના વિચારો કરશો, તો પછી તે નઠારા વિચારો તમને બનતા પ્રયત્ને છોડશે નહિ. તમારા આત્માને નઠારી ભાવનાના વિચારોથી બચાવીને સારી ભાવનાના વિચારોમા મૂકવો, એ રાધાવેધ કરતા પણ મોટું કામ છે. **જેમ નઠારાં બીજ અને સારાં બીજ ઊગીને, સારાં તેમજ નઠારાં ફળને આપે છે, તેમ તમારા હ્રુદયમાં ઉઠેલી નઠારી અગર સારી ભાવનાઓ નઠારા તેમજ સારા ફળને આપ્યા વિના રહેશે નહિ.** હવે મૂળ વિષય ઉપર આવીને કહેવાનું કે, સોઽહં ઈત્યાદિ શબ્દથી પોતાના આત્માને પરમાત્મરૂપ માનવો અને પરમાત્મામય થવા ધ્યાન કરવું; એ ઉત્તમો-

ત્તમ ભાવના છે, અને એવી ઉત્તમોત્તમ ભાવનાથી, પોતાનું ઉત્તમોત્તમ સ્વરૂપ પ્રાપ્ત થાય છે, માટે તમારા આત્માને ઉત્તમ ભાવનાથી પરમાત્મા સ્વરૂપ માનો કે, જેથી તમે પરમાત્મમય થાઓ. ખરેખર આત્મા પરમાત્મા છે. ધ્યાનસંધિ પણ આત્મા અને પરમાત્માની ઐક્યતાને કરાવી આપશે. સ્યાદ્વાદભાવે અન્તરમાં શુદ્ધ પરમાત્મભાવના ભાવો !! આગમસારમાં કહ્યું છે કે—

एहिज अप्पा सो परमप्पा, कम्मविसेसोइ जायो अप्पा ।
इम ये देवज्ञाजुसो परमप्पा, वहुतुम्हे अप्पोअप्पा ॥ १ ॥

આજ આત્મા તે જ પરમાત્મા છે. તે જ શુદ્ધ બ્રહ્મ છે. કિંતુ કર્મસંબંધથી જન્મ મરણ કરે છે, પણ આ શરીરમાં જે જીવ છે તે જ દેવ છે, તે જ પરમાત્મા છે, માટે હે ભવ્યો ! તમે પોતાના આત્માનું ધ્યાન કરો. તરણતારણહાર આગબોટ સમાન આત્મા છે. તથા શ્રી હેમચંદ્રાચાર્ય શ્રી વીતરાગસ્તોત્રમા કહે છે કે—

શ્લોક.

यः परमाऽऽत्मा पर ज्योतिः, परमः परमेष्ठिनाम् ॥
आदित्यवर्णतमसः, परस्तादामनन्ति यम् ॥ १ ॥

તીર્થંકરનો આત્મા પરમાત્મારૂપ છે, વળી પરમજ્યોતિ છે, તેમજ પંચપરમેષ્ઠીમા અધિક પૂજ્ય છે; તેમજ જે સૂર્ય જેવો તેજસ્વી છે, દુઃખોરૂપ અંધકારથી પર જેમને તત્ત્વજ્ઞો કહે છે, ત્યાથી આ આત્મા પરમાત્માસ્વરૂપ છે, તેની શ્રદ્ધા કરવી

અને શરીર, ધન વિગેરે પરવસ્તુ સમજીને તેમા થતો મમત્વ ભાવ ત્યાગવો. ઇન્દ્રિયના વિકારોને કર્મબંધ હેતુ જાણી તેનાથી દૂર રહો. પોતાના આત્માને ભવ્ય કહે છે કે, હે આત્મા! તું તો નિશ્ચયનયથી શુદ્ધ ચેતનાસંગી છે, માટે અન્તરથી પરમાં ભળવાનો સંગ દૂર કર! રાગદ્વેષમય ચિત્તવૃત્તિથી પરમાં પરિણમવુ, એ તારો ધર્મ નથી. જેમ હંસ મોતીનો ચારો ચરે છે, તેમ તું પણ તારા શુદ્ધધર્મનો ભોગી છે, માટે પરવસ્તુમાં અકર્તૃત્વ, સુખત્વબુદ્ધિથી પરિણમવું યોગ્ય નથી. હે **ચેતન! તું પરસંગી થવાથી અનાદિકાળથી ભવમાં ભમે છે અને અપાર દુઃખ પામે છે. અરેરે! ચેતન!! આવું સાંભળતાં સમજતાં છતાં પણ હજી તને વૈરાગ્ય કેમ આવતો નથી!** હજી તારી કેમ પ્રથમના જેવી પ્રવૃત્તિ દેખાય છે? અરેરે! તારી કેવી દશા થશે? મળેલી સામગ્રી હારીશ નહિ. પોતાના સ્વરૂપમા રમણુતા કર!! તું શુદ્ધસ્વરૂપી સદા છો, એમ અન્તર ઉપયોગથી ધ્યાન કર!!! જ્ઞાનદર્શનરૂપ રત્નત્રયીનો ભંડાર તું છે; બાહ્યરત્નોથી ક્ષણિકસુખ મળે છે, અને આત્માની રત્નત્રયીથી તો અખંડ અનંત નિત્ય આત્મિક સુખ મળે છે, અર્થાત્ તું રત્નત્રયીનો ભંડાર છે. તારામાં એ ઋદ્ધિ છે, તો કેમ હવે તેને પ્રાપ્ત કરવા પ્રયત્ન કરતો નથી!! પ્રયત્ન કરીને રત્નત્રયીને મેળવ. વચન અગોચર આત્મા છે, તેથી વાણીથી તારું શી રીતે વર્ણન કરી શકીએ! હે ચેતન! તું અકમ્પ છે. તો કેમ સાત પ્રકારના ભયથી ત્રાસ પામે છે? સત્યનો આધાર પણ તું છે તેમજ સત્યજ્ઞેયનો તથા સત્યજ્ઞાનનો પ્રકાશક પણ તું જ્ઞાનથી છે. હે ચિદ્દ્ઘન આત્મા! પોતાનું

સ્વરૂપ ભૂલ નહિ અનંત જ્ઞેય વસ્તુનો પ્રકાશ કરનાર તારામાં અનંતજ્ઞાન છે. તું છે તે તુંજ છે બાકી દુનિયાદારીની માયાની બાજી તો ધૂળ જ છે. માયામાં તારૂં કશું નથી, જડ પદાર્થો ત્રિકાલમાં કોઇના થયા નથી અને થશે પણ નહિ. તો હવે ચેતન! વિચાર કે, ધનાદિક વસ્તુ તારી કોઈ કાળે થઈ નથી તો હવે કેમ થશે? તું જે શરીરમા રહ્યો છે તે શરીરના ભૂતકાળમા અનંત આકાર બની ગયા અને તે જ શરીરના ભવિષ્યકાળમા અનંત આકાર બનશે. વસ્તુના ભૂતકાળમા અનંત પર્યાય થઇ ગયા અને ભવિષ્યકાળમાં પણ અનંતપર્યાય થશે. દુનિયામાંની અનંતવસ્તુઓના ભૂતકાળમા અનંતપર્યાય થયા અને ભવિષ્યકાળમા પણ અનંતપર્યાય થશે જ. જે શબ્દ બોલે છે, તે શબ્દોના પુદ્ગલોએ ભૂતકાળમા અનંત જુદા જુદા પર્યાયને ધારણ કર્યા હતા, અને તેજ શબ્દોના પુદ્ગલો ભવિષ્યકાળમા અનંત ભિન્ન ભિન્ન પરિણામને ધારણ કરશે. સમ્મતિતર્કના દ્વિતીય કાંડની વૃત્તિમા ઓગણચાલીસમે પાને લખ્યું છે કે—અન્યપુદ્ગલો જ્યારે શબ્દપરિણામને પામે છે ત્યારે શ્રવણેન્દ્રિયથી સાંભળી શકાય છે.

यथा परिमितसंख्यानां पुद्गलद्रव्योपादानापरित्यागेनैव परिणतानामश्रावणस्वपरित्यागात्तात्तश्रावणस्वभावानां त्रिशिष्टानुक्रमयुक्तानां वर्णाना वाचकत्वात् शब्दत्वमन्यप्रोक्तदोषानतिवृत्तेः ।

ઈત્યાદિ વસ્તુના અનંત પર્યાયો થયા અને થશે ષડ્દ્રવ્યના અનંત પર્યાય થયા અને થશે, અર્થપર્યાયની અનંતતાના વ્યંજક

એવા શબ્દરૂપ વ્યંજનપર્યાયો પણ અનંત થયા અને થશે. દ્રવ્યપણે વસ્તુ નિત્ય છે અને પર્યાયપણે વસ્તુ અનિત્ય છે. હવે ચેતન તું વિચાર કે જડ દ્રવ્યમાં તારું શું છે ? વા જેનામાં સુખ આનંદ સ્વભાવ નથી, એવી જડવસ્તુથી તને કદિ સત્યસુખ મળ્યું નથી, અને મળનાર નથી; હે આત્મા ! તું તારા ચૈતન્યધર્મને ત્રિકાલમા પણ ત્યાગનાર નથી; માટે શુદ્ધ એવા ધર્મને પ્રકટ કરવા પ્રયત્ન કર !! તિમિરનો નાશ જેમ ચંદ્ર કરે છે, તેમ તું અજ્ઞાન અંધકારનો નાશ કરવા ચંદ્રસમાન છે, તું પંચભુતથી ભિન્ન છે, નિશ્ચયથી નિર્લેપી છે, તો હવે નિર્લેપપણું પ્રકટ કર !! નિશ્ચયનયથી તું નિઃસ્પર્શી છે, તો હવે તું પુદ્ગલના સંબંધરહિત તારું સ્વરૂપ પ્રકટ કર. તારું આકીન તું ધારણ કર. તારી અનંતશક્તિનો ભોક્તા તું છે, પણ જડની શક્તિનો ભોક્તા તું નથી. તારા ધર્મનો તું ભોક્તા છે, પરના ધર્મને ભોગવવામા કદિ સત્યશાતિ તને મળી નથી, અને મળનાર પણ નથી. હવે આત્માને પુનઃ ચેતવાનો ઉપદેશ આપે છે.

॥ दुहा ॥

पुनः पुनः परनाय शुं ? छेल्ली बाजी जीत ॥
स्याद्वादी सर्वज्ञनी, आणी मनमां रीत. ॥ १४५ ॥

थया अनन्ता थाय छे, थाशे जेह अनन्त, ॥
'तत्त्वमसि'ना ध्यानथी, चिदानन्द भगवंत. ॥ १४६ ॥

प्रति शरीरे भिन्न छे, आत्मतत्त्व मन धार ॥
कर्माच्छादित जीवनी, विचित्रता बहुसार. ॥ १४७ ॥

मात्मन. त्वं जीवोऽस्मि ते પરમાત્માનો તું જીવ છે, પરમાત્માનો તું જીવ સેવક છે, અને પરમાત્મા સ્વામી છે. એ રીતે કેટલાક મતવાદી અર્થ કરે છે, અને કહે છે કે જીવ તે પરમાત્મારૂપ થતો નથી; માટે આપણે તો સેવકપણું સ્વીકારી, ફક્ત પરમાત્માની ભક્તિ કરવી જોઇએ, આ તેમનું એકાંત વચન મિથ્યા છે. અનેકાંતવાદમાં કથંચિત્ સ્વામીસેવકભાવ માનવાથી કોઈ જાતનો દોષ આવતો નથી-તે બતાવે છે. અષ્ટકર્મ સહિત જીવ છે તે, સિદ્ધ પરમાત્મા જે થયા, તેની સેવા કરે છે, માટે સેવક પણ કહેવાય છે, અને જ્યારે જીવ અષ્ટકર્મથી રહિત થઇ સિદ્ધ-બુદ્ધઅવસ્થા પ્રાપ્ત કરે છે, ત્યારે તે સ્વામી પણ કહેવાય છે. તેમજ પોતાનો આત્મા, સત્તાની અપેક્ષાએ પરમાત્મા છે, અને તે સત્તાથી પરમાત્મા સ્વામી છે, તેનો ધ્યાતા આત્મા સેવક છે, તે અપેક્ષાએ પણ સ્વામી સેવકભાવ ઘટે છે પણ જ્યારે આત્મા પરમાત્મ અવસ્થા પોતાની પ્રકટ કરે છે, ત્યારે તેમા સ્વામી સેવકભાવ રહેતો નથી. જે જીવો એકાંતથી આત્માને સેવક માને છે, અને અન્ય પરમાત્માને સ્વામી માને છે, તેઓ ભૂલ કરે છે; કારણ કે પરમાત્મામા જેવો જ્ઞાનાદિક ધર્મ રહ્યો છે, તેવો જ સ્વાત્મામા જ્ઞાનાદિક ધર્મ રહ્યો છે, પણ યાવત્ કર્માવરણથી આત્માનો ધર્મ પ્રકટ થયો નથી, ત્યાં સુધી તો આત્મા આવિર્ભાવની અપેક્ષાએ પરમાત્મા કહેવાય નહિ પણ જ્યારે કર્માવરણનો સર્વથા ક્ષય થઇ જાય છે ત્યારે આત્મા તે જ પરમાત્મા બને છે. કહ્યુ છે કે—

आतम सो परमातमा, परमातम सो सिद्ध ।
बीचकी दुविधा मिट गई, प्रगट भई निज ऋद्ध ॥ १ ॥

ઉત્પન્ન થાય છે, તો તે અનિત્ય છે, એમ જીવો પણ ઉત્પન્ન થવાથી અનિત્ય ઠર્યા. અનિત્ય વસ્તુ નાશ પામે છે, તેમ જીવો પણ વિનાશી ઠર્યા, તેથી જીવોનું ઉપાદાન કારણ ઈશ્વર પણ વિનાશી ઠરશે, અને સ્વામીસેવકભાવ મૂળમાથી નાશ પામશે, માટે ઇશ્વરે જીવોને ઉત્પન્ન કર્યા એમ તો માની શકાય જ નહિ, તથા એમ માનવામા અનેક દૂષણો પ્રાપ્ત થાય છે, તેમજ કોઈ પણ પ્રમાણથી તે વાત સિદ્ધ થતી નથી. તમે એમ કહેશો કે, ઇશ્વર, જીવોને બનાવતો નથી, જીવો નિત્ય છે, અને પરમાત્મા પણ નિત્ય છે. ત્યારે અમો કહીશું કે, જીવોને કોઇએ ઉત્પન્ન કર્યા નથી, તો તે જીવો સ્વતંત્ર ઠર્યા. તેથી પરમાત્મા સ્વામી અને જીવો સેવક છે, એમ કદાપિ કાળે માની શકાય નહિ. તમો એમ કહેશો કે પરમાત્મામાં અનંતશક્તિ છે, અને જીવોમા સ્વલ્પ શક્તિ છે તેથી જીવોએ પ્રભુની આજ્ઞા માનવી જોઇએ; ત્યારે અમો તમને પૂછીએ છીએ કે, પરમાત્માને અનંત શક્તિવાળા તમો જે માનો છો તે તમો જ્ઞાનથી માનો છે કે અજ્ઞાનથી ? તમો કહેશો કે અમો જ્ઞાનથી માનીએ છીએ, તો પૂછવાનું કે, અલ્પજ્ઞાનથી માનો છો ? કે સંપૂર્ણ જ્ઞાનથી માનો છો ? જો કહેશો કે અમો પરમાત્માને અનંત શક્તિવાળા અલ્પજ્ઞાનથી માનીએ છીએ, તો તે પણ મિથ્યા છે; કારણ કે અલ્પજ્ઞાનથી અનંતશક્તિ, પરમાત્માની જાણી શકાતી નથી. જુઓ તમે અલ્પજ્ઞાનથી ઉત્તર ધ્રુવની પેલી તરફ શું છે તે જાણી શકતા નથી તો પરમાત્માની અનંતશક્તિ શી રીતે જાણી શકશો ? તે જરા વિચારશો તો સમજવામાં આવશે. બીજો પક્ષ અંગીકાર કરીને કહેશો કે, અમો સંપૂર્ણ જ્ઞાનથી અનંતશક્તિ-

શશશૃંગની પેઠે અસત્ય ઠરે છે; કારણ કે, જીવોની સત્તા ભિન્ન હોવાથી, અને પરમાત્માની સત્તા જુદી હોવાથી વ્યક્તિ ભિન્ન ભિન્ન ઠરવાથી, પરમાત્મા તે હું એમ કહી શકાશે નહિ-ઇત્યાદિ ઘણા દોષો આવે છે. તેનું વર્ણન કરતા ઘણો વિસ્તાર થઇ જાય, માટે વિશેષ વર્ણન કર્યું નથી. **આત્મા પ્રતિ શરીરે ભિન્ન છે, અને આત્મા સર્વવ્યાપક નથી,** એનું વિશેષ વર્ણન સમ્મતિતર્ક, ષડ્દર્શનસમુચ્ચય, શાસ્ત્રવાર્તાસમુચ્ચય, અષ્ટસહસ્રી વિગેરે ગ્રંથમાથી જોઇ લેવું. આત્મા સર્વત્રવ્યાપક નથી. એની સિદ્ધિ પૂર્વે કરી છે, તેથી અત્ર વિસ્તાર કર્યો નથી. એ પ્રમાણે અદ્વૈતવાદમાં પણ તત્ત્વમસિની યથાર્થ-સત્ય ઉપપત્તિ થતી નથી, અનેકાન્તમતમા તો યથાર્થ-સત્ય ઉપપત્તિ તત્ત્વમસિ મહાવાક્યની થાય છે. વૈશેષિક દર્શન તો દ્રવ્ય, ગુણ, કર્મ, સામાન્ય, વિશેષ, સમવાય એ છ પદાર્થ અને નવીન અભાવ સહિત સાત પદાર્થ માને છે. તે સાત પદાર્થનો અન્તર્ભાવ, જીવ અને અજીવ પદાર્થમાં થાય છે. તેથી અત્ર વિવેચન કર્યું નથી. તે મતમાં તત્ત્વમસિ મહાવાકયાર્થની યાથાતથ્ય ઉપપત્તિ થતી નથી. બૌદ્ધમતમાં પણ, આત્માને ક્ષણ ક્ષણમાં નાશવંત માનવાથી તત્ત્વમસિની સાફલ્યતા થતી નથી. જૈનદર્શન અનેકાન્ત છે, તેથી તેમા બરાબર તત્ત્વમસિ મહાવાકય ઘટે છે. ચોથા ગુણ-ઠાણાથી જ્ઞાની 'તત્ત્વમસિ' રૂપે પોતાના આત્માને જાણે છે. તત્ત્વમસિની ભાવના કરતાં, સહજ સમાધિની પ્રાપ્તિ થાય છે, અને તેથી સર્વકર્મનો ક્ષય થતાં મુક્તિ પદની પ્રાપ્તિ થાય છે. માટે વારંવાર 'તત્ત્વમસિનું' ધ્યાન કરવું. તત્ત્વમસિનું ધ્યાન કરનાર જીવો પ્રતિશરીર ભિન્ન ભિન્ન છે. કર્માવરણથી વિચિત્ર

સમભાવથી આત્માને ક્ષણે ક્ષણે ભાવવો. તે સંબંધી યોગનિર્ણય નામના ગ્રંથમા કહ્યુ છે કે:—

॥ श्लोक ॥

दीपिका खलु निर्वाणे, निर्वाणपथदर्शिनी ॥
शुद्धाऽऽत्मा चेतना या च, साधूनामक्षयो निधिः ॥१॥

એ પ્રમાણે શુદ્ધાત્મચેતનાનું અપૂર્વ માહાત્મ્ય જાણી, તેની પ્રાપ્તિ માટે પ્રયત્ન કરવો અને શુદ્ધ આત્મસ્વભાવરૂપ થવું તે પોતાનું શુદ્ધ ચારિત્ર છે, તથા પોતાના સ્વભાવમા આવ્યા વિના ત્રણ લોકમા કોઈ પણ ઠેકાણે તથા કોઇ પણ કાળે સુખ નથી. પોતાના સ્વરૂપમય થવું, એ જ પરમ કર્તવ્ય છે એમ મહાત્માઓ જાણે છે. પોતાના સ્વરૂપનું શુદ્ધજ્ઞાન, નિશ્ચય નયથી જાણીને આત્મામા રમણતા કરવી. જગત્મા હે ચેતન ! ! તેં અનેક જીવોના અનંત ભવમા અનંત સગપણ કર્યાં. અનંતવાર તું જન્મ્યો અને મર્યો, પણ તેથી જન્મ જરાના દુઃખની ઉપાધિ ટળી નહિ. મોહ માયામા અંધ બનીને, તેં પોતાના હિતનો જરામાત્ર પણ વિચાર કર્યો નહિ. ભવ્ય ! જરા મનમા વિચાર તો ખરો કે આ દેખાતી દુનિયાની બાજીમાંથી તારી સાથે કોણ આવનાર છે ? હે ચેતન ! તારી પરભવમાં શી ગતિ થશે ? અશુદ્ધ પર્યાયના સંબંધથી કદિ સત્ય સુખનો અનુભવ થયો નથી, તેથી તને ધર્મરાગ ચોલ મજીઠના જેવો લાગ્યો નથી. પંચેન્દ્રિયની પ્રાપ્તિ થઇ છે, નિમિત્તાદિક સામગ્રી પામીને પણ વિષયકષાયને વશ થઈ, હે ચેતન ! તું અમૂલ્ય આયુષ્ય

નકામુ' કેમ ગુમાવે છે? હજી ચેત! ચેત! માથે કાળ ઝપાટા દે છે. તારા જેવા દુનિયામા કરોડો મનુષ્યો ચાલ્યા ગયા અને તું પણ ચાલશે, માટે જરા મનમા વિચાર કર!! માયાનું કરોડો મણનું ગોદડું ઓઢીને, અજ્ઞાનાવસ્થામા સૂઇ રહ્યો છે? તને ધર્મ ઉપર કેમ રાગ થતો નથી? તેનુ કારણ પુણ્યની ખામી છે. તારી પ્રમાદ દશાને લીધે પરભવમા તારો કયા જન્મ થશે? તે તું વિચાર!! સદ્ગુરુનુ તથા સદ્દેવનું શરણુ કર! કરેલા પાપોનો પશ્ચાત્તાપ કર! દુનિયાની ઉપાધિની ખટપટમાથી તને નવરાશ મળશે નહિ, માટે તેના ઉપરથી પ્રેમ દૂર કરી હે ચેતન! ચેતવું હોય તો ચેત!! સર્વ વસ્તુ પડી રહેશે જો એકદમ કાળ આવશે, તો કયારે ધર્મ કરીશ? ધર્મની વાટે વળ!! ભૂલ્યા ત્યાથી ફરીથી ગણુ!! ધર્મરૂપ લક્ષ્મી સત્ય જાણી તેનો આદર કર જગતની મોહ માયાથી આત્મા બધાયો છે, એમ ખરેખર હે ચેતન! જાણુ!! મનુષ્ય જન્મને હારીશ નહિ શ્રી સૂત્રકૃતાગના કહ્યુ છે કે- (અધ્યયન સાતમું-પહેલો શ્રુતસ્કધ)

संबुज्झहा जंतवो माणुसत्तं, दट्ठुं भयं बालिसेणं अलंभो ।
एगंतदुक्खे जरिएव लोए, सकम्मणा विप्परियासुवेइ ॥

ગાથા.

जम्मदुक्खं जरादुक्खं, रोगा य मरणाणि अ ॥
अहो दुक्खो हु संसारो, जत्थ कीसंति पाणिणो. ॥१॥

જન્મ દુઃખ, જરાના દુઃખ, રોગ, મરણુ, જેમાં છે, એવો અહો! આ સંસાર છે. જેમા અજ્ઞાની પ્રાણિયો પરિભ્રમણ કરતા, અનેક પ્રકારના કલેશ પામે છે. સુખાર્થી પ્રાણી પણ અજ્ઞાન યોગે પ્રાણિઓનું ઉપમર્દન કરતો છતો દુઃખ પામે છે, તથા સૂયગડાગ સૂત્રના પ્રથમ શ્રુતસ્કંધના દ્વિતીય અધ્યયનમાં કહ્યું છે કે—જેમ—

संबुज्झह किं न बुज्झह, संबोही खलु पेच्च दुलहा ॥
णो हूवणमंति राइओ, नो सुलभं पुणरवि जीवियं ॥ १ ॥

डहरा वुड्डा य पासह, गब्भत्था वि चयंति माणवा ॥
सेणे जह वट्टयं हरे, एवमाउक्खयंमि तुट्टइ ॥ २ ॥

તમે બોધ પામો. ધર્મમાં બુદ્ધિ કરો. કેમ બોધ પામતા નથી? મનુષ્યભવાદિ સામગ્રી પામીને પણ ધર્મબોધ કેમ કરતા નથી? જેઓ ધર્મ કરતા નથી, તેમને પરભવમાં બોધિની પ્રાપ્તિ દુર્લભ છે. **નિશ્ચયથી સમજો કે ગઈ રાત્રિયો પાછી આવતી નથી. તથા ગએલો યૌવનકાલ કદી પાછો આવતો નથી** પુનઃ સંયમરૂપ જીવિત સુલભ નથી. આયુષ્યની અનિત્યતા બતાવે છે કે, ડહરા એટલે બાળ તથા બુઠ્ઠાઓ જીવિતવ્યનો ત્યાગ કરે છે, તે જુઓ. કેટલાક તો ગર્ભમાં જ નાશ પામે છે. એમ સર્વ અવસ્થામાં મૃત્યુરૂપ કાળ જીવિ-

તવ્યનો નાશ કરે છે. જેમ સીંચાણો તેતર પંખીનો ઝપટ મારી નાશ કરે છે, તેમ તમારા જીવનનો પણ મૃત્યુ નાશ કરશે. બોધ પામો, બોધ પામો. !! તથા તે જ અધ્યયનમા કહે છે.

मायाहिं पियाहिं लुप्पइ, नो सुलहा सुगइ य पेच्च ऊ ।
एयाइं भयाइं पेहिया, आरंभा विरमेज्ज सुव्वए ॥ ३ ॥
जमिणं जगती पुढो जगा, कम्मेहिं लुप्पंति पाणिणो ।
सयमेव कडेहिं गाहइ, णो तस्स मुच्चेज्ज पुट्ठयं ॥ ४ ॥

જે માતાપિતાના મોહથી ધર્મમા ઉદ્યમ કરતો નથી, તેનું માતાપિતાદિ વડે સંસારમા પરિભ્રમણ કરાય છે અર્થાત્ જે માતાપિતાદિથી સંસારમાં બંધાય છે, તેને જન્માતરના સુગતિ સુલભ નથી; એવું જાણી મોહાદિક ભયને દેખીને સુનવ્રત અંગીકાર કરનાર થા !! અવિરતિ જીવને સંસારના દુખ પ્રાપ્ત થાય છે. અવિરતિ જીવો જગત્મા ભિન્ન ભિન્ન નરકાદિ સ્થાનકોમા પોતાના ઉપાર્જેલા કર્મોથી પીડાય છે. તે પ્રાણી પોતાના કરેલ કર્મથી નરકાદિ સ્થાનકોને પામે છે બાંધેલા કર્મ ભોગવ્યા વિના અશુભ વિપાકોથી મુકાતો નથી, માટે ભવ્ય પુરુષે કર્મ[illegible]ને નાશ કરવા માટે જ્ઞાન ધ્યાન વૈરાગ્યથી આત્માને ભાવવો. પોતાના સ્વરૂપથી જે જન્મ્યો, તેને સંસારના જન્મ નથી. કેમકે [illegible] પૂર્ણ શુદ્ધપર્યાયની પ્રાપ્તિથી પ્રભુ થયા, તે કદિ [illegible] નથી. હે આત્મા! સ્વરૂપમા જ સ્થિરતા [illegible] પ્રદેશરૂપ તારા દેશનું સ્વરૂપ નિહાળ! [illegible] ભાવનાનો કોઈ પણ ભય નથી, [illegible] દેહ નિર્ભય છે, માટે તું [illegible]

બાહ્ય જગતનો દેશ તે તારો દેશ નથી. બાહ્ય દેશને પોતાનો માની, મિથ્યા તું ક્લેશ પામે છે. શા માટે બાહ્ય દેશના મમત્વથી મનમા વિકલ્પસંકલ્પ કરે છે ? બાહ્યદેશ ત્રણે કાળમા તારો થનાર નથી અને તુ એનો થનાર નથી. મનમા પુનઃ પુનઃ હે જીવ ! વિચાર !!! દેશ વેશના દ્વેષથી ફોગટ હે ભવ્ય ! ક્લેશ પામે છે. અનેક પ્રકારના ઇષ્ટ અને અનિષ્ટ વેશોમા પણ રાગ અને દ્વેષબુદ્ધિથી પોતાની મેળે તું બંધાયો છે, તેનો મનમાં વિવેકથી વિચાર કરીને આત્મરૂપનો સત્યમાર્ગ અંગીકાર કરી, શુદ્ધપરિણતિનું સેવન કર, કે જેથી અનંત સુખ પામે હવે સત્ય એક આત્મસ્વરૂપ જાણીને તેની પ્રાપ્તિ માટે એકાંત નિરુપાધિસ્થાનનુ સેવન કરવું જોઇએ તે બતાવે છે

दुहा.

त्यागी सहु व्यवहारने, निर्जन जंगल सेव ॥
निरुपाधिपद पामवा, त्यागो मिथ्या टेव ॥ १५३ ॥

द्रव्य क्षेत्र ने काल भाव,–सामग्री सद्भाव ॥
सानुकूळता योगथी, बनशे शुद्ध बनाव ॥ १५४ ॥

कथनी कथतां शुं थयुं, जो नहि तत्त्व पमाय ॥
रख तुं रहेणी आतमनी, थावे चिन्मयराय ॥ १५५ ॥

ध्यावो अन्तर् जगधणी, पामो शाश्वतमेव ॥
सत्य सत्य पद पामवा, सेवो आतम देव ॥ १५६ ॥

गच्छ गच्छमां भिन्नता, बाह्यक्रियामां फेर ॥
आतमज्ञानने लोपता, अरे ! महा अन्धेर ॥ १५७ ॥

ज्ञानीजन तो अल्प छे, कल्पवृक्षसम क्यांय ॥
अज्ञानी अथडायछे, पग पग ज्यांना त्यांय ॥१५८॥
अहो विषम कलिकालमां, समजे नहि जन थोक ॥
यादृशी भवितव्यता, घटे न करवो शोक ॥ १५९ ॥
सर्वांशे परिपूर्ण छे, जिनदर्शन स्याद्वाद ॥
ज्ञान विना जे साध्यता, निजबुद्धि उन्माद ॥१६०॥

ભાવાર્થ—શ્રમણ માર્ગને ઉદ્દેશીને કહે છે-લેખક પોતાના આત્માને પણ બોધ માટે કહે છે કે-હે આત્મન્ ! તું જગતના સંકલ્પવિકલ્પકારક, તથા રાગદ્વેષમય એવા સર્વ વ્યવહારને ત્યાગીને, આત્મજ્ઞાનવડે સહિત તું નિર્જન જંગલના વાસ કરીને આત્મધ્યાન કર ! મનુષ્યોના સંસર્ગથી અનેક પ્રકારની ઉપાધિયોનો સંસર્ગ થાય છે અને તેથી મનની ચંચળતા વૃદ્ધિ પામે છે, માટે પ્રથમ દ્રવ્યાનુયોગવડે આત્મતત્ત્વનું સમ્યગ્જ્ઞાન કરીને પશ્ચાત્ મનુષ્યના સંસર્ગ રહિત સ્થળોમાં ધર્મધ્યાન કરવું શ્રેયસ્કર છે. શ્રી સમ્મતિતર્ક દ્વિતીયકાંડની વૃત્તિના ધ્યાનનું વર્ણન કરતાં પ્રથમ નીચે મુજબ કહ્યું છે (પત્ર ૨-૨)

यथा—पापध्यानद्वयमपि दूरमुत्सार्य तु प्रशस्तं धर्म-शुक्लध्यानद्वयं, तत्र पर्वतगुहाजीर्णोद्यानशून्यागारादौ मनुष्या-पातविकले अवकाशे मनोविक्षेपनिमित्तान्ते नरकेतरगान-रहिते उचिते शिलातलादौ यथासुखमासीनः स्थितिवर्जितासन ऊर्ध्वस्थानस्थो वा मन्दमन्दप्राणापानप्रचारो निमीलितनेत्रो नेत्रलोचो व्याकुलत्वेन नासाग्रतानुपरोपितदृष्टो मनादि ...

हृदि ललाटे मस्तकेऽन्यत्र वा यथापरिचयं मनोवृत्ति प्रणिधाय मुमुक्षुर्ध्यायेत् प्रशस्तं ध्यानं, तत्र बाह्याध्यात्मिकभावानां याथात्म्यं धर्मः, तस्मादनपेतं धर्म्यं, तच्च द्विविधं बाह्यमाध्यात्मिकं च, सूत्रार्थपर्यालोचनं दृढव्रतताशीलगुणानुरागो निभृतकायवाग्व्यापारादिरूपम् बाह्यमात्मनः, स्वसंवेदनग्राह्यमन्येषामनुमेयमाध्यात्मिकम्, तत्त्वार्थसंग्रहादौ चातुर्विध्येन ध्यानं प्रदर्शितम् ।

ભાવાર્થ—આર્તધ્યાન અને રોદ્રધ્યાન એ બે પાપધ્યાન ત્યાજ્ય છે. आर्तध्यानના ૧ ઇષ્ટવિયોગ, ૨ અનિષ્ટસંયોગ, ૩ રોગચિંતા, ૪ અગ્રશોચ એ ચાર પાયા છે, તથા રોદ્રધ્યાનના હિંસાનુબંધી, મૃષાનુબધી, સ્તેયાનુબંધી અને પરિગ્રહાનુબંધી એ ચાર પાયા છે. એ બે પાપધ્યાનો તિર્યંચ અને નરકગતિ અર્પનાર છે, માટે એ બે દુર્ધ્યાનના વિચારોની સાથે બહાદૂરીથી લડવુ અને ધર્મધ્યાનનો અને શુકલધ્યાનનો આદર કરવો. ચાર ધ્યાનનું વિશેષ વર્ણન अस्मदीयकृत ध्यानविचार નામના ગ્રંથમાં કર્યું છે ધ્યાન માટે એકાત સ્થાન જોઇએ તેમા પણ પર્વતની ગુફાઓ, જીર્ણઉદ્યાન, શૂન્ય ઘર વિગેરે ઉત્તમ જાણવાં. ત્યા ધ્યાન કરવું; તેમા પણ મનુષ્યોનો જ્યા બહુ સંચાર ન હોય, તથા મનમાં વિક્ષેપ થવાના નિમિત્ત કારણુથી શૂન્ય, અને જ્યા વાઘ, સર્પઆદિ પ્રાણીથી ઘાત ન થાય એવા સ્થાનમા યોગ્ય એવી શિલા ઉપર જેવી રીતે ચિત્ત સમાધિભાવને પામે, તેમ પર્યંકાસન વાળીને, વા ઉચા આસન ઉપર બેસીને મન્દ મન્દ પ્રાણાપાનવાયુનો વેગ કરતો છતો, મુમુક્ષુ ધ્યાન કરે, પણ પ્રાણનો અતિનિરોધ કરે નહિ કારણ કે અતિપ્રાણનો નિરોધ કરે,

તો ચિત્તની વ્યાકૂળતા થાય અને એકાગ્રતા થાય નહિ. આસનાદિકનું વિધાન કરીને લોચન વિગેરે ઇન્દ્રિયોનો નિરોધ કરે, હૃદયમા, લલાટમાં, વા મસ્તક વિગેરે સ્થાને, જ્યાં ચિત્તવૃત્તિની સ્થિરતા વિશેષ રહેતી હોય ત્યા મનોવૃત્તિ ધારણ કરીને, મુમુક્ષુ પ્રશસ્ત ધ્યાન કરે. બાહ્ય અને આધ્યાત્મિક ભાવે યાથાતથ્ય ધર્માનુકૂળ ધ્યાન, તે પ્રશસ્ત ધ્યાન કહેવાય છે. બાહ્ય અને આધ્યાત્મિક એમ બે પ્રકારે ધ્યાન છે. સૂત્રાર્થનું વિચારવું, વ્રતનું દૃઢપણું, શીલગુણાનુરાગ, તથા કાયા, વાણીના વ્યાપારને રોકવા તેને બાહ્ય ધ્યાન કહે છે. આત્માને સ્વસંવેદનથી ગ્રહણ કરવો, અને અન્ય પદાર્થોને અનુમાનથી જાણવા, તેને આધ્યાત્મિક ધ્યાન કહે છે. તત્ત્વાર્થસંગ્રહાદિમા ચાર પ્રકારે ધ્યાન બતાવ્યું છે. ધ્યાનાભ્યાસથી નિરુપાધિપદનું સુખ આત્મા અનુભવે છે. અહો! એવી ધ્યાનદશામા ક્યારે જીવન જશે? ક્યારે પર્વતની ગુફાઓમા ધ્યાનારૂઢ થઈ અવધૂત દશાનો આત્મા અનુભવ કરશે? ક્યારે પરપરિણતિગમનતારૂપ નિદ્યા ટેવને ત્યાગી, ચેતન, સ્થિર ઉપયોગદ્વારા યોગારૂઢ થશે? રાગદ્વેષવડે અનુભવાતા બાહ્ય સંયોગોમા ક્યારે સમભાવ ધરશે? ક્યારે સમતારૂપ ગંગાનદીના સંસારતાપ નિવારવા કરવામાટે ઝીલાશે? અન્તર્મુખચેતનાથી ક્યારે આત્મપ્રભુનું સેવન થશે? ક્યારે સર્વ પૌદ્ગલિક ભાવો પરથી અહંત્વબુદ્ધિ છૂટશે? ક્યારે જગત્ના પદાર્થોમાંથી ઇષ્ટબુદ્ધિ છૂટશે? હે ચેતન! તું આત્મપરાક્રમ ફોરવે તો રાગાદિક શત્રુઓને જીતી પરમ પદની પ્રાપ્તિ કરે—અન્તરના વિકારોને જીતવા માટે બને તેટલો પ્રયત્ન કર!! દેવગુરુધર્મની આસ્તિકતા ધારણ કર.

પ્રશ્ન—હે સદ્ગુરો! કેટલાક લોકો કહે છે કે, જૈન ધર્મ છે તે નાસ્તિક ધર્મ છે, અને તે વેદબાહ્ય છે, તેનું કેમ?

ઉત્તર—હે શિષ્ય! જે લોકો જૈન ધર્મને નાસ્તિક કહે છે, તે લોકો જૈન ધર્મનું બરાબર સ્વરૂપ સમજતા નથી, તેથી એમ કહે છે, જૈનધર્મ છે તે પ્રત્યેક મનુષ્યનો ધર્મ છે, અને તે હરેક મનુષ્યના આત્માની ઉન્નતિનું સ્વરૂપ બતાવે છે. નાત જાતના ભેદમાં જૈન ધર્મ સમાતો નથી, જે રાગ દ્વેષને જીતે તે જિન કહેવાય છે. એવા જિનોએ કહેલો જે ધર્મ તેને જૈન ધર્મ કહે છે જૈન ધર્મને કેટલાક વેદબાહ્ય કહે છે, તે પોતાની મતિથી કહે છે. વેદનો પણ વેદ જૈનસૂત્ર છે. જૈનસૂત્રો તે સત્ય વેદ છે. માધ્યસ્થ બુદ્ધિથી વિચારવામાં આવે, તો આસ્તિકયતાનો અગ્રેશ્વર જૈનધર્મ છે.

પ્રશ્ન—હે સદ્ગુરુ! આસ્તિક અને નાસ્તિકનુ શુ લક્ષણ છે?

ઉત્તરઃ—હે ભવ્ય! જીવ, અજીવ, પુણ્ય, પાપ, આસ્રવ, સંવર, નિર્જરા, બંધ અને મોક્ષને જે માને છે તેને આસ્તિક કહે છે પુનર્જન્મ, પરમાત્મા, કર્મ વિગેરે માને છે તેને આસ્તિક કહે છે, અને જે એવાં તત્ત્વોને માને નહિં, તે નાસ્તિક છે.

પ્રશ્ન—જૈનો ઇશ્વરને માનતા નથી, એમ અજ્ઞલોક કહે છે, તે ખરી વાત કે?

ઉત્તરઃ—હે ભવ્ય! એ વાત સત્ય નથી, જૈનો અષ્ટાદશ દોષ રહિત જેઓ હોય એવા તીર્થંકર દેવોને ઇશ્વર માને છે, જે અઢાર દોષ રહિત હોય છે, તે દેવાધિદેવ ઇશ્વર કહેવાય

દુનિયાના સર્વધર્મપન્થનો સ્યાદ્વાદદૃષ્ટિસાપેક્ષતાએ જોતાં સમાવેશ થાય છે; સાગર એટલે સમુદ્રમાં સર્વ નદીઓ ભળે છે, પણ નદીઓમાં સમુદ્રની ભજના છે. ભરતીઓટ હોય તો કોઈ નદીમા સમુદ્રનું પાણી જાય છે, પણ તે અંશે-કવચિત્કાળે એમ બને છે; તેમ અત્ર સર્વધર્મના સત્યનો પણ જૈનધર્મમાં સમાવેશ થાય છે, અને અન્યમા જૈનધર્મની ભજના છે; માટે જૈનધર્મનું આરાધન કરતાં સર્વ ધર્મનું આરાધન થાય છે.

પ્રશ્ન—જૈનધર્મને કોણ પાળી શકવાને સમર્થ છે?

ઉત્તર—જે જે મનુષ્યો પોતાના આત્માની ઉન્નતિ ઇચ્છે છે, તે સર્વ લોકો, જૈનધર્મ પાળી શકવાને સમર્થ છે.

પ્રશ્ન—જૈનધર્મ પાળવાથી આ ભવમાં તથા પરભવમાં શા શા ફાયદા થાય છે?

ઉત્તર—જૈનધર્મ પાળવાથી આ ભવમાં દયાની બુદ્ધિ થાય છે. પરોપકાર, સત્ય બોલવું, ચોરીનો ત્યાગ, મૈથુનનો ત્યાગ, સંતોષ, સમતા, ગંભીરતા, ક્ષમા, સરળતા, વૈરાગ્ય, કામવિકારોનો જય, દુર્વ્યસનનો ત્યાગ, ભ્રાતૃભાવ, નિઃસ્પૃહતા વિગેરે અનેક સદ્ગુણોની પ્રાપ્તિ આ ભવમાં થાય છે, તથા શ્રમણવ્રતની, તથા શ્રાવકવ્રતોની પણ પ્રાપ્તિ થાય છે. આ ભવમાં કામવિકાર, રાગ-દ્વેષાદિક અન્તરના શત્રુઓ ઉપર જય મેળવવાથી, આત્મા નિર્મળ થાય છે, અને તેથી આત્મિકસુખનો અનુભવ થાય છે, અને પરભવમાં તેથી દેવયોનિ વા મોક્ષપદ મળે છે.

પ્રશ્ન—જૈનધર્મમાં સર્વ ધર્મનો સમાવેશ થાય છે, તો

દિકથી સર્વથા રહિત કોઇ આત્મા નથી, તેથી આત્મધર્મની અપેક્ષાએ અનંત આત્માઓ એક સરખા છે, માટે તે કથંચિત્ એક કહેવાય છે, પણ તેથી અનંત આત્મ-વ્યક્તિઓની નાસ્તિતા સિદ્ધ ઠરતી નથી, અર્થાત્ આત્મા અનંત છે, તેમ વ્યક્તિની અપેક્ષાએ સિદ્ધ ઠરે છે. સર્વ આત્માઓનું જ્ઞાનાદિક ગુણથી એકત્વપણું જૈનદર્શન સ્વીકારે છે, તેથી વેદાંત દર્શનનો પણ જૈન દર્શનમા સમાવેશ થાય છે; પણ અદ્વૈત વેદાંત, આત્માની સત્તાને જ સ્વીકારી, અનંત આત્મા વ્યક્તિથી ભિન્ન ભિન્ન છે, એમ બીજી બાજુ તરફ નહિ જોતા તેનો અપલાપ કરે છે, માટે તે સર્વદેશી નથી, પણ તે એકદેશી હોવાથી મિથ્યાત્વ-ની વૃદ્ધિ કરે છે, આ વાતથી પણ સિદ્ધ થયું કે, જૈનદર્શન સર્વ દેશી છે, તેથી તેમા વેદાંત દર્શનનો સમાવેશ થાય છે માટે જૈનદર્શન સત્ય દર્શન છે.

પ્રશ્ન—વૈષ્ણવ ધર્મનો જૈન ધર્મમાં કેવી રીતે સમાવેશ થાય છે ?

ઉત્તર—વૈષ્ણવ ધર્મમા કૃષ્ણની ઉપાસના થાય છે, અને કૃષ્ણને પ્રભુ તરીકે માને છે ત્યારે જૈન દર્શન કહે છે કે-બાવીસમા તીર્થંકર શ્રી નેમિનાથ ભગવાનના શ્રી કૃષ્ણ શ્રાવક હતા, તે સમકિતી હતા, અને તે આવતી ચોવીશીમા તીર્થંકર થવાના છે. તેથી તે ભવિષ્યકાળની અપેક્ષાએ તીર્થંકર થવાથી જૈનો તેને અપેક્ષાએ ભગવાન્ માને છે, તેથી સત્ય કૃષ્ણનો **જૈનદર્શનમાં સમાવેશ થાય છે.** માટે જેણે જૈન ધર્મ પાળ્યો, તેણે કૃષ્ણનું આરાધન કર્યું કહેવાય છે. શક્રસ્તવ એટલે નમુથ્થુણંમાં કહ્યુ છે કેઃ—

जेअ अइया सिद्धा, जेअ भविस्संतिणागए काले ।
संपइय वट्टमाणा सव्वे तिविहेण वंदामि ॥

ભાવાર્થ:—જે આત્માઓ, ભૂતકાળમાં કર્મનો ક્ષય કરીને સિદ્ધ થયા, અને જે ભવિષ્ય કાળમા કર્મનો ક્ષય કરીને મુક્તિ પદ પામશે, અને મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં હાલ વર્તમાનકાળે જે સિદ્ધ થાય છે, તે સર્વને મન વચન અને કાયાવડે હું વાદું છું. આ સૂત્રના પાઠથી પણ ભવિષ્ય કાળમા શ્રી કૃષ્ણ તીર્થંકર થઇને સિદ્ધ થશે, માટે શ્રી કૃષ્ણની ભવિષ્ય કાળમા તીર્થંકરની અવસ્થા તથા સિદ્ધાવસ્થા થવાની છે, જેથી તે વાદવા-પૂજવા યોગ્ય છે. પદ્મનાભ તીર્થંકરની પેઠે તેમની તે અવસ્થાના પ્રતિમા વર્તમાન કાળમાં પણ ભરાવીને માનવા પૂજવાથી ફાયદો થાય છે. માટે તે અપેક્ષાએ જૈન દર્શન, કૃષ્ણને ભગવાન્ માને છે; પણ કૃષ્ણે જગત્‌ને બનાવ્યું તથા લીલાઓ કરી, તેવુ જૈનદર્શન સ્વીકારતું નથી. કૃષ્ણ સંબંધી વિશેષ હકીકત જાણવી હોય તો શ્રી નેમિનાથનું ચરિત્ર વાચવું. એવી રીતે સાપેક્ષપણે કૃષ્ણનો પણ જૈન દર્શનમાં સમાવેશ થાય છે. વૈષ્ણવ ધર્મી વિષ્ણુને સર્વવ્યાપક માને છે, અને કૃષ્ણને તેનો અવતાર ગણે છે. હે ભવ્ય! જૈન દર્શન આત્માને વિષ્ણુ કહે છે જ્ઞાનેન સર્વં વ્યાપ્નોતિ इति विष्णुः જ્ઞાનથી સર્વત્ર આત્મા પ્રકાશ કરે છે, માટે આત્મા જ્ઞાનથી વ્યાપક વિષ્ણુ ગણાય છે. અને તે આત્મામાં જ્યાં સુધી કર્મ છે ત્યા સુધી સત્તાએ કેવલજ્ઞાન રહ્યું છે, અને એવો વિષ્ણુરૂપ આત્મા કર્મવડે અવતાર રૂપ થાય છે, તે પ્રમાણે કૃષ્ણનો આત્મા, સર્વ આત્માઓની પેઠે

જ્ઞાનથી વિષ્ણુ છે, અને તે કર્મવડે અવતાર ધારણ કરે છે, અને કર્મનો નાશ થતા, અવતાર ધારણ કરતો નથી-એમ વિષ્ણુનું સ્વરૂપ જૈન દર્શન સ્વીકારે છે, તેથી વિષ્ણુનો સમાવેશ પણ જૈનદર્શનમાં થાય છે, પણ તે અપેક્ષાને જેઓ નથી સમજતા અને વિષ્ણુને માને છે, તેઓ અજ્ઞાનથી ભૂલે છે. જેઓ વિષ્ણુને જગત્કર્તા તરીકે સ્વીકારે છે, તેઓ ભૂલ કરે છે. વિષ્ણુને કર્મ **રહિત નિર્મલ પરમાત્મા સ્વીકારો, તો તેમનો અવતાર થઇ શકે નહિ, કારણ કે કર્મ સહિતના અવતાર થાય છે.** તેમ સર્વત્ર વ્યાપક એવી વ્યક્તિ વિષ્ણુ છે, એમ માનતાં ઘણા દોષો આવે છે. આત્મા મધ્યમ પરિણામવાળો હોવાથી, સર્વ વ્યાપક હોઇ શકતો નથી, એવી આત્માની સ્થિતિ છે. સર્વત્ર વ્યાપક જો વિષ્ણુ માનશો તો આકાશની પેઠે નિષ્ક્રિય ઠરવાથી, તે અવતારાદિકને ધારણ કરી શકે નહિ-ઇત્યાદિ ખંડન સમ્મતિતર્ક, શાસ્ત્રવાર્તાસમુચ્ચય, ધર્મસંગ્રહણી વિગેરે ગ્રંથોથી જોઇ લેવું. તથા ઇશ્વર જગત્નો કર્તા સિદ્ધ થતો નથી, તેનું વિવેચન તત્ત્વાદર્શ, અજ્ઞાનતિમિરભાસ્કર, સ્યાદ્વાદમંજરી, સમ્મતિતર્ક, તથા अस्मदीयकृत જૈનધર્મ અને ખ્રીસ્તિધર્મનો મુકાબલો વિગેરે ગ્રંથોમાથી જોઈ લેવું.

પ્રશ્નઃ—જૈનો ઇશ્વરને જગત્ના કર્તા તરીકે સ્વીકારતા નથી, ત્યારે ઇશ્વરકર્તાવાદીનો જૈન ધર્મમા સમાવેશ થશે નહિ, તેનું કેમ ?

ઉત્તરં—હે ભવ્ય ! જે સત્ય હોય છે તેને જૈનો સ્વીકારે છે. જગત્નો કર્તા ઈશ્વર કોઈ પણ પ્રમાણથી સિદ્ધ ઠરતો નથી. પ્રથમ અમો તમને પૂછીએ છીએ કે, ઇશ્વર સાકાર છે કે નિરાકાર

છે? ઈશ્વર સાકાર છે, તો તે શરીરથી એક દેશવ્યાપી છે? કે સર્વ દેશવ્યાપી છે? જો કહેશો કે, ઈશ્વર સાકાર છે અને તે એક દેશવ્યાપી છે, તો પ્રત્યક્ષ આંખે સાકાર હોવાથી કેમ દેખાતો નથી? તમો કહેશો કે ભૂતવ્યંતરની પેઠે અદૃશ્ય રહે છે, તો કહો કે તેને પ્રત્યક્ષ થવામાં કંઈ શરમ આવે છે? તમો કહેશો કે શરમ તો આવતી નથી, જે જીવના શુભ કર્મ હોય તેને દેખાય છે; ત્યારે પૂછવાનું કે શુભકર્મ છે, તે સ્વતંત્ર છે કે તે ઈશ્વરના તાબામાં છે? જો કહેશો કે કર્મ સ્વતંત્ર છે, તો બસ સિદ્ધ ઠર્યું કે શુભકર્મની પ્રેરણાથી ઈશ્વર દર્શન દે ત્યારે ઈશ્વર પણ કર્મની પ્રેરણાથી પરતંત્ર થયો. તમો કહેશો કર્મ, ઈશ્વરના તાબામાં છે, તો પૂછવાનું કે શુભ વા અશુભ જીવને ઈશ્વરની પ્રેરણાથી લાગે છે કે જીવના શુભાશુભ ાથી? જો કહેશો કે ઈશ્વરની પ્રેરણાથી જીવને કર્મ લાગે બસ સિદ્ધ ઠર્યું કે કોઈને પુણ્યકર્મ લગાડવાથી ઈશ્વર યો, અને કોઈને અશુભકર્મ લગાડવાથી ઈશ્વર દ્વેષી ઠર્યો. રાગી-દ્વેષી હોય તો તે કદાપિકાળે ઈશ્વર કહેવાય નહિ. હેશો કે પોતાના શુભાશુભ [1]મનોવાક્કાય પ્રયત્નથી જીવને કર્મ લાગે છે, તો સિદ્ધ ઠર્યું કે ઈશ્વરના તાબામાં કર્મ નથી તેમ જીવ પણ નથી. જીવ જેવાં કર્મ કરે છે, તેવા તે કર્મ ભોગવે છે. તમો કહેશો કે કર્મનો કર્તા તથા ભોક્તા તો જીવ છે, પણ કર્માનુસારે સુખદુઃખ આપવું તે તો ઈશ્વરનું કામ છે. ન પણ તમારું કહેવું અસત્ય ઠરે છે, કારણ કે પોતે કર્મ, ર ઠરે છે, ત્યારે સુખદુઃખ ઈશ્વર આપે છે, એમ કહેવું તે

૧ મન, વચન અને કાયાના

હવે સંસારી જીવરૂપ ઇશ્વર કર્મ
કર્તા છે, અને તે કર્મથી શરીરને ધાર
રૂપ જગત્ તેનો કર્તા પોતાનો આત્મા
સર્વ જીવો પણ અપેક્ષાએ ઇશ્વરો કહે
શરીરરૂપ જગતના કર્તા, મકડીના(કરો
જાણવા. એમ સકર્મ ઇશ્વરરૂપ આત્મા
જગત્નો કર્ત્તા સિદ્ધ ઠર્યો, તો તે ક
વિષ્ણુ કહો, રામ કહો, બ્રહ્મા કહો, ખુ
કૃષ્ણ કહો, તેને અનેક નામથી બોલા
તે શરીરરૂપ જગત્નો કર્તા છે પણ
રામ, બ્રહ્મા, ખુદા, મહાદેવને ઓળ
પૂજન ધ્યાન વીતરાગની આજ્ઞા
કર્મનો નાશ થતાં આત્મા તેજ
કર્મનો નાશ થયા બાદ રાગદ્વેષના નાશ
કર્તૃત્વનો નાશ થાય છે, માટે કથંચિત્
આત્માને છે, તે આત્મારૂપ કૃષ્ણ, વિષ્ણુ
દિકમા સકર્માવસ્થા, વ્યવહારનયની
સ્વીકારે છે, તે અપેક્ષાએ પૂર્વોક્ત બ્રહ્મ
અનેકાન્તપણે સમાવેશ થાય છે; જૈનદર્શ
પૂર્વોક્ત વાદિયો નિરપેક્ષ એકાંતપણે એકેક
માટે તે અજ્ઞાની છે, તે અપેક્ષાએ તેમનો
પ્રમાણે સત્ય ઈશ્વરની સિદ્ધિ કર્યાબાદ,
પણ જૈનદર્શનમા સમાવેશ થાય છે તે બ

સાંખ્યો આત્માને નિત્ય માને છે

વેદાંતીઓ પણ જ્યારે આત્માને નિત્ય માનીને એકાંતે અનિત્ય આત્મા માનનાર બૌદ્ધદર્શનનું ખંડન કરે છે, ત્યારે બૌદ્ધદર્શન પણ એકાંત ક્ષણિક આત્મા સ્વીકારી, વેદાંત, સાંખ્ય, નૈયાયિકોનું ખંડન કરે છે; તે બે વાદીઓ લડતા શ્રી વીરપ્રભુની પાસે આવ્યા. શ્રી સર્વજ્ઞ વીરપ્રભુએ બે વાદીઓને કહ્યું કે—તમે શા માટે એક બીજાની અપેક્ષા સમજ્યાવિના, વાદ કરી દુનિયામાં અશાન્તિ ફેલાવો છો? ધ્યાન રાખો જુઓ, દ્રવ્યાર્થિકનયની અપેક્ષાએ આત્મા નિત્ય છે; અને તેથી આત્મા ત્રિકાલમાં વર્તે છે, અને પર્યાયાર્થિકનયની અપેક્ષાએ, અશુદ્ધ વા શુદ્ધપર્યાયોને ધારણ કરે છે દેવતા થઇને, મનુષ્ય થાય છે, અને મનુષ્ય પર્યાયનો નાશ થતાં નારકી પર્યાય અર્થાત્ (આકૃતિ)ને ધારણ કરે છે તેથી કથંચિત્ આત્મા દ્રવ્યાર્થિકનયની અપેક્ષાએ નિત્ય છે અને કથંચિત્ આત્મા પર્યાયાર્થિકનયની અપેક્ષાએ અનિત્ય છે, માટે આત્માને નિત્યાનિત્ય માનવો જોઇએ જૈન દર્શન બે પક્ષને સ્વીકાર છે તેથી, બે દર્શનોના અંશને સાપેક્ષપણે ગ્રહે છે, તેથી તે દર્શનોનો પણ જૈનદર્શનમાં સમાવેશ થાય છે તથા જ્ઞાનવાદી અને ક્રિયાવાદી પોતાના તત્ત્વને [illegible] શ્રી વીરપ્રભુની પાસે ન્યાય મેળવવા આવ્યા. ત્યારે શ્રી [illegible] કહ્યું કે, તમો નિરપેક્ષપણાથી વાત કરો છો. એકલા જ્ઞાનથી પણ મુક્તિ થતી નથી. તેમ એકલી ક્રિયાથી પણ [illegible], બેનો સંયોગ થતાં મુક્તિ થાય છે [illegible] અને ક્રિયા બે માનવાથી મુક્તિ થાય છે. [illegible] દિલ્હી નગરનો રસ્તો જાણતો હોય પણ [illegible] કરે નહિ તો દિલ્હી નગરમાં [illegible] નહીં. [illegible]

ઇષ્ટ નગરનો રસ્તો જાણુતો નથી અને ગમન કરે, તો તે ભૂલો ભમે, માટે જ્ઞાન અને ક્રિયા બે સાથે હોય તો ઇષ્ટ નગરમાં પહોંચે છે. કહ્યું છે કે:—

॥ ગાથા ॥

हयं नाणं कियाहीणं, हया अन्नाणओ किया ।
पासंतो पंगुलो दड्ढो, धावमाणो अ अंधओ ॥ १ ॥

આ પ્રમાણે ઉપદેશ આપ્યાથી બે વાદીઓ એક બીજાની સાપેક્ષતા સમજ્યા, તેથી જ્ઞાનવાદી અને ક્રિયાવાદી, જૈનદર્શનમાં ભળ્યા. કેટલાક એકાન્ત યોગથી મુક્તિ માને છે તથા કેટલાક એકાંત ભક્તિથીજ મુક્તિ માને છે. તથા કેટલાક એકાંત બ્રહ્મથી જ મુક્તિ માને છે, અને પરસ્પર એક બીજાનું ખંડન કરી વૈર, ઝેર, કુસંપથી દુનિયામા અશાંતિ ફેલાવે છે; ત્યારે તે સર્વવાદીઓને સાપેક્ષપણે સમજાવીને, જૈનદર્શન કહે છે કે કથંચિત્ ભક્તિથી પણ મુક્તિ છે, પણ ભક્તિ દોષરહિત એવા પરમાત્માની હોવી જોઇએ અને તેમના ગુણોને સ્મરી પોતાના હૃદયમા પ્રકાશ કરવો જોઇએ. આત્માનું ધ્યાન કરવું, આત્માનું શબ્દવડે ગાન કરવું તે પણ આત્મપ્રભુની ભકિત છે. કથંચિત્ આત્માની યોગથી પણ મુકિત થાય છે, તથા બ્રહ્મજ્ઞાનથી પણ મુક્તિ થાય છે. **એમ સર્વદર્શનોના અંશને સાપેક્ષદૃષ્ટિથી જૈનધર્મ, દુનિયામાં મોટામાં મોટો અને શાંતિ ફેલાવનાર ભ્રાતૃભાવ વધારનાર ધર્મ છે.** જૈનધર્મમાં સર્વ ધર્મ ભળે છે, તેથી જૈનધર્મ આરાધવાથી સર્વ ધર્મનું આરાધન થાય છે જેમ એક મનુષ્ય છે, તેનો કોઇ હાથ પકડીને કહે

કે-હાથ તે મનુષ્ય છે, કોઇ પગ પકડીને કહે કે-પગ તે મનુષ્ય છે, કોઈ મસ્તક પકડીને કહે કે-મસ્તક તે પુરુષ છે, કોઇ પેટ ઉપર હાથ ફેરવીને કહે કે-પેટ તે પુરુષ છે, એમ એકેક જુદા જુદાં અંગ માનવાથી અને બીજા અંગનો નિષેધ કરવાથી, માનેલો પુરુષ સિદ્ધ થતો નથી. પણ હાથ, પગ, મસ્તક, પેટ, વિગેરે સર્વ અંગને ભેગાં કરીને માને તો માનેલો પુરુષ કહેવાય છે. તેમ અત્ર પણ સાખ્ય, મીમાંસક, વેદાંત, બૌદ્ધ-એ વાદીઓ ધર્મરૂપી પુરુષનું એકેક અંગ માનીને, બીજા અંગનું ખંડન કરે છે અને પુરુષનો નાશ કરે છે ત્યારે જૈનદર્શન સર્વ ધર્મ અંગને સાપેક્ષતાએ, ભેગા મેળવીને ધર્મરૂપી પુરુષનું પ્રતિપાદન કરે છે, માટે જૈનધર્મ તે અંગી છે અને બીજા દર્શન અંગ છે, માટે અંગીભૂત જૈનધર્મનું આરાધન કરવાથી, સર્વ ધર્મરૂપ અંગનું આરાધન થઇ શકે છે. દુનિયામાં સાપેક્ષબુદ્ધિથી સર્વધર્મોનો [illegible] સહાય કરનાર અને શાંતિ તથા પ્રાતૃભાવ, [illegible] જૈનધર્મ છે અને જૈનધર્મના આરાધનથી [illegible] જૈનધર્મરૂપ મહાસમુદ્ર છે તેમાં [illegible] અન્યધર્મો છે [illegible] છે, તે [illegible] છે, અને જૈનધર્મ તે અંગી છે તે [illegible] મહારાજશ્રી કહે છે કે—

जिन सुर पादप पाय वखाणुं, सांख्य योग दोय भेदे रे, आतमसत्ता विवरण करता, लहो दुग अंग अखेदे रे. षट्० ॥२॥ भेद अभेद सुगत मिमांसक, जिनवर दोय कर भारी रे, लोकालोक अवलंबन भजीए, गुरुगमथी अवधारी रे. षट्० ॥३॥ लोकायतिक कूख जिनवरनी, अंश विचारी जो कीजे रे, तत्त्वविचार सुधारसधारा, गुरुगमविण केम पीजे रे? षट्० ॥४॥ जैन जिनेश्वर वर उत्तम अंग, अंतरंगबहिरंगे रे, अक्षर न्यासधरा आराधक, आराधे धरी संगे रे. षट्० ॥५॥ जिनवरमां सघळां दर्शन छे, दर्शने जिनवर भजना रे, सागरमां सघळी तटिनी सही, तटिनीमां सागर भजना रे. षट्० ॥६॥ जिनस्वरूप थई जिन आराधे, ते सहि जिनवर होवे रे, भृंगी इलिकाने चटकावे, ते भृंगी जग जोवे रे षट्० ॥ ७ ॥ चूर्णि भाष्य सूत्र निर्युक्ति, वृत्ति परंपर अनुभव रे, समयपुरुषनां अंग कह्यां ए, जे छेदे ते दूरभव्य रे. षट्० ॥ ८ ॥ मुद्रा बीज धारणा अक्षर, न्यास अर्थविनियोगे रे, जे ध्यावे ते नवि वंचीजे, क्रिया अवंचक भोगे रे. षट्० ॥ ९ ॥ श्रुत अनुसार विचारी बोलुं, सुगुरु तथाविध न मिले रे, किरिया करी नवी साधी शकीए, ए विषवाद मन सघले रे. षट्० ॥१० ॥ ते माटे ऊभा करजोडी, जिनवर आगळ कहीए रे, समयचरण सेवा शुद्ध देजो, जिम आनंदघन लहीए रे. षट्. ॥११॥

આ સ્તવનનો અર્થ કરતા ઘણો વિસ્તાર થઈ જાય, માટે અત્ર અર્થ કર્યો નથી. ભવ્યજીવોએ ગુરુગમથી ધારી લેવો.

કર્મને વેદાન્તીઓ અવિદ્યા કહે છે. સાંખ્યો કર્મને ક્લેશ વા પ્રકુતિ કહે છે. બૌદ્ધો કર્મને વાસના કહે છે અને શૈવો કર્મને પાશ તથા પશુ કહે છે. કર્મ છે તે ભવનું કારણુ છે, તેનો નાશ થતાં, જન્મ જરા મરણુનાં દુઃખ નાશ પામે છે, માટે જૈનદર્શનની આરાધના કરવામા પ્રમાદ કરવો નહિ. આત્માનો ધર્મ જૈન છે અને રાગદ્વેષ જીતવાથી, આત્મા જિન કહેવાય છે. જૈનધર્મ ચારસંજીવિની ઔષધી સમાન છે, તેનું દૃષ્ટાંત નીચે પ્રમાણે છે. એક ગામમાં એક બ્રાહ્મણુની પુત્રીને એક બ્હેનપણી હતી, તે પરણુવાથી જુદી પડી અને બ્રાહ્મણીનો પતિ તેને તેની બ્હેનપણી પાસે જવા દેતો નહોતો તેથી તે ઉદાસ થઇ ગઇ. એવામાં બ્રાહ્મણીને ઘેર પરોણા આવ્યા. તેમણે તેને ઉદાસ દેખી કારણુ પૂછ્યું અને એક ઔષધિ આપીને કહ્યું કે—આ ઔષધિથી તારો પતિ બળદ થઈ જશે. બ્રાહ્મણીએ પતિને ઔષધી ખવરાવવાથી તે બળદ બની ગયો. પછી તે ઘણો પશ્ચાત્તાપ કરવા લાગી. બળદને [1]ચારે અને ફેરવે, પણુ તેના હાથમાં કોઇ ઉપાય આવ્યો નહિ. તે વડવૃક્ષ નીચે બેઠી હતી, એવામાં ત્યાં દિવ્યપક્ષીનું જોડું આવ્યું. તેણે સ્ત્રીને રુદન કરતી દેખીને જ્ઞાનથી પરસ્પર વાત કરી કે, આ વડની હેઠળ સંજીવિની ઔષધિ છે, તે જો આ બળદને ખવરાવવામાં આવે તો બળદ પુરુષ થાય. સ્ત્રીએ આ વાત સાંભળી. સંજીવિની ઔષધિ અમુક છે, એમ તે જાણુતી નહોતી; ત્યારે તેણીએ મનમાં વિચાર કર્યો કે, સંજીવિની ઔષધિ પારખ્યા વિના શી રીતે ખવરાવું ? માટે વડ હેઠળ

---

૧ ચારો—ઘાસ ખવરાવે

ઊગેલું સર્વ ઘાસ ખવરાવું, તો તે પણ ભેગી આવશે, એમ નિશ્ચય કરીને તેણે સર્વ વનસ્પતિ કાપીને ખવરાવી તેથી બળદ પાછો પુરુષ થઈ ગયો. (કથાંતરે પ્રાયઃ સાંભળવા પ્રમાણે વિદ્યાધરનું જોડલું કહ્યુ છે, તાત્પર્યાર્થમાં ફેર નથી.) તેમ અત્ર પણ ગુરુ છે તે, બળદ જેવા સંસારના મનુષ્યોને ચારસંજીવિની ઔષધિ સમાન જૈનધર્મ પળાવીને પરમાત્મસ્વરૂપ બનાવી દે છે. દૃષ્ટાંત એકદેશી હોય છે. જેમ પેલી સ્ત્રીએ સર્વ વનસ્પતિ ખવરાવી; તેમ અત્ર પણ ગુરુમહારાજ સર્વ ધર્મોનો જેના સમાવેશ થાય છે, એવા જૈન ધર્મનું ચારસંજીવિનીના ન્યાયથી સેવન કરાવે છે, અને સર્વજીવોને મોક્ષસુખ આપે છે. માટે જૈનધર્મનું જ્ઞાન ભવ્યજીવોએ ગ્રહણ કરવું. જીવાદિક નવ પદાર્થ જાણવા. જીવાદિક નવ પદાર્થ જાણવાથી સમકિતની પ્રાપ્તિ થાય છે. કહ્યું છે કે—

॥ ગાથા ॥

जीवाइ नव पयत्थे, जो जाणइ तस्स होइ सम्मत्तं ।
भावेण सद्दहंतो, अयाणमाणेवि सम्मत्तं ॥ १ ॥

જીવાદિક નવ પદાર્થને જે રૂડી રીતે [illegible] તેને સમ્યક્ત્વ પ્રગટે છે, અજાણતા પણ જે નવતત્ત્વોની [illegible] શ્રદ્ધા રાખે છે તેને પણ સમકિત હોય છે, [illegible] છે, તે સત્ય છે. એમ [illegible] પણ સમકિત [illegible] નવ તત્ત્વનું સ્વરૂપ [illegible] કિતની પ્રાપ્તિ થાય છે [illegible] અને [illegible]

સાત નયોની સાપેક્ષતા સમજ્યા વિના હઠ, કદાગ્રહ, વિવાદની હયાતી છે. જેમ કોઈ નગરની બહાર એક જ્ઞાની ઉદ્યાનમાં રહેતા હતા. ત્યા કેટલાક મૂર્ખાઓ આવ્યા. તે મૂર્ખાઓ ઘીની વાત જ્ઞાનીને પૂછવાના હતા; તેમાથી એક મૂર્ખે ખાનગીમા પૂછ્યું. ઘૃતનું કારણુ શું છે ? જ્ઞાનીએ કહ્યુ ઘાસ છે. બીજા મૂર્ખાએ ખાનગીમા ઘૃતનું કારણુ પૂછ્યું. જ્ઞાનીએ કહ્યુ, ગાય છે; ત્રીજાને ખાનગીમાં આચળ બતાવ્યા, ચોથાને દોહન બતાવ્યું, પાચમાને દૂધ બતાવ્યું. છઠ્ઠાને દહિં બતાવ્યું, સાતમાને માખણુ બતાવ્યું. તે મૂર્ખાઓ આ પ્રમાણે ખાનગીમા પૂછીને ગુપચુપ ત્યાથી નીકળી ગયા. પશ્ચાત્ એક સરોવરના તીરે બેઠા. પછી તેમાથી એકે કહ્યું ભાઇઓ ! જુઓ, ઘીનું કારણુ ઘાસ છે ત્યારે બીજાએ કહ્યું કે–ગાય છે, ત્યારે ત્રીજાએ કહ્યું ઘીનું કારણુ આચળ છે, બીજી બધી વાત ખોટી છે; ચોથાએ ઘૃતનું કારણુ દૂધ કહી બીજી વાતોનું ખંડન કર્યું. પાચમાએ ઘૃતનું કારણુ દહીં બતાવી બીજા કારણોનું ખંડન કર્યું. છઠ્ઠાએ ઘૃતનું કારણુ માખણુ બતાવી, બીજાઓએ માનેલા કારણોનું ખંડન કર્યું, અને પરસ્પર વાદવિવાદ કરવા લાગ્યા, લઢવા લાગ્યા; પોતપોતાનાં માનેલા કારણોને જ તેઓ સત્ય માનવાં લાગ્યા. એવામાં પેલા જ્ઞાની પુરુષ આવી પહોંચ્યા, અને સર્વેએ તેમને નમસ્કાર કર્યો. જ્યારે જ્ઞાનીએ મૂર્ખાઓને વાદવિવાદનું કારણુ પૂછ્યું ત્યારે તેઓએ પોતપોતાની સર્વ હકીકત જણુાવી. ત્યારે સર્વને શાત કરી જ્ઞાની કહેવા લાગ્યા કે–હે ભવ્યો ! તમો સર્વને મેં જુદાં જુદાં કારણુ કહ્યાં છે. તમારી પરીક્ષા જોવાને જુદી જુદી વાત કહી છે, પણુ તમે

સમજ્યા નહિ. એકેકને એક એક કારણ બતાવ્યું, પણ તેટલાથી ઘૃત બનતું નથી; સાતે કારણોને ભેગા કરીએ તો ઘી થાય. જુઓ તે હું તમને સમજાવું. પ્રથમ ઘાસ ખાધા વિના ગાય દૂધ આપે નહિ, માટે ઘાસ પણ ઘૃતનું કારણ છે, તથા ગાય અગર ભેંસ વિગેરે વિના દૂધ થતું નથી, માટે ગાય વિગેરે પણ ઘૃતનું કારણ છે, તથા આચળ વિના દૂધ નીકળે નહિ, આચળને પણ દોહ્યા વિના દૂધ નીકળે નહિ માટે દોહન પણ દૂધપ્રતિ કારણ છે, અને દૂધ વિના દહીં થાય નહિ, દહીં વિના માખણ થાય નહિ, માખણ વિના ઘૃત થાય નહિ, માટે દૂધ, દહીં અને માખણ પણ ઘી બનાવવામાં કારણ છે. તેમજ વલોવનાર તથા ગોળો વિગેરે પણ [illegible] કારણ છે. ઘીનું કારણ માખણ માને અને [illegible] તો, દહીં વિના માખણ બની શકનાર નથી, માટે [illegible] પણ ઘીનું કારણ માનવું જોઈએ તથા દૂધનું કારણ [illegible] વિગેરે છે અને આસન્ન કારણ ઘી-માખણ [illegible] કારણ દહીં અને માખણ જો બે માને, અને [illegible], તે પણ યોગ્ય નથી, કારણ કે દહીંનું કારણ દૂધ છે [illegible] દહીં થાય નહિ, માટે દૂધ પણ માનવું જોઈએ [illegible], દહીં, અને માખણ એ ત્રણ વિના [illegible] તે પણ યોગ્ય નથી, કારણ કે [illegible] [illegible] માટે [illegible] તથા ગાય વિગેરે [illegible] વિગેરેને પણ કારણ [illegible]

વિગેરે ભક્ષ્ય વિના દૂધ આપે નહિ, માટે તે પણ કારણ માનવાં જોઇએ; એમ સાપેક્ષદૃષ્ટિથી સર્વ માનતાં, ઘી(ઘૃત)ની ઉત્પત્તિ બને છે. તેમ અત્ર પણ નૈગમ વિગેરે સાત નયથી એક ધર્મરૂપ વસ્તુની સિદ્ધિ થાય છે. સાત નયોની સાપેક્ષતાએ ધર્મવસ્તુનું પૂર્ણસ્વરૂપ સિદ્ધ થાય છે, માટે **ભવ્ય પુરુષોએ સાત નયોથી સત્યધર્મસ્વરૂપ સમજી હઠ કદાગ્રહ દૂર કરી જૈનદર્શનનો સ્વીકાર કરવો.** કાળથી કાર્યની ઉત્પત્તિ કાલવાદી માને છે, તથા સ્વભાવવાદી સ્વભાવથી કાર્યની ઉત્પત્તિ એકાતે સ્વીકારે છે—નિયતિવાદી નિયતિથી કાર્ય સિદ્ધ માને છે. કર્મવાદી કર્મથી એકાતે કાર્યની ઉત્પત્તિ માને છે, અને ઉદ્યમવાદી એકાતે ઉદ્યમથી કાર્યસિદ્ધિ માને છે. એમ પાંચ વાદીઓ એકેક કારણ માની અન્યનો નિષેધ કરી પરસ્પરદ્વેષ કરે છે; તેઓ વાદવિવાદ કરતા શ્રી **વીરપ્રભુ**ની પાસે ન્યાય મેળવવા ગયા; ત્યારે શ્રી વીરપ્રભુએ કહ્યું કે–પાંચ કારણો મળેથી, કાર્યની સિદ્ધિ થાય છે. **જુઓ એક મનુષ્યની ઉત્પત્તિ ઉપર ઘટના કરીએ.** ગર્ભ ધારણ કરવાનો કાળ આવે છે, ત્યારે સ્ત્રી ગર્ભને ધારણ કરે છે; કંઈ તે બાલ્યાવસ્થામાં ગર્ભ ધારણ કરતી નથી; તેમજ મનુષ્યની ઉત્પત્તિ સ્ત્રીથી થાય છે; લીંબડાથી લીંબોળી થાય છે, આંબાને કેરી થાય છે, ગધેડીથી ગધેડાં થાય છે. મનુષ્યોત્પત્તિ સ્વભાવ સ્ત્રીમાં છે, માટે સ્વભાવ પણ કારણ છે. સ્ત્રીને ગભ રહ્યો, પણ નિયતિ હોય તો જીવી શકે છે, નહિતો ગભમા પણ કેટલાક મરી જાય છે, માટે મનુષ્યોત્પત્તિપ્રતિ નિયતિ પણ કારણ છે; તથા પૂર્વભવમા મનુષ્યગતિ કર્મ બાંધ્યું ન હોત, તો મનુષ્યાવતાર

આવત નહિ, માટે કર્મ પણ કારણ છે. તથા ગર્ભમાં ઓજાહાર, લોમાહાર, વિગેરે આહાર ગ્રહણ કરવાનો પ્રયત્ન રાખ્યો નહોત, તો તે વૃદ્ધિ પામત નહિ માટે, પુરુષાર્થ પણ કારણ છે. એમ કાલ, સ્વભાવ, નિયતિ, કર્મ અને ઉદ્યમ એ પાચ પણ મનુષ્ય-પ્રતિ કારણ છે-**એમ દરેક કાર્યસિદ્ધિમાં પાંચ કારણના સમવાયની જરૂર છે.** આ પ્રમાણે શ્રી વીરપ્રભુના ઉપદેશથી અજ્ઞાન નષ્ટ થવાથી, પાચ વાદીઓ પણ જૈનદર્શનમા ભળ્યા. આ રીતે પ્રસંગોપાત્ત અત્ર વર્ણન કરી મૂળ વિષય ઉપર આવીને કહેવામા આવે છે કે આત્માની પરમાત્મદશાની પ્રાપ્તિ દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, ભાવ પામીને બનશે. કાલાદિક સામગ્રી પામતા મોક્ષરૂપ સંપૂર્ણ કાર્યની સિદ્ધિ થશે. શ્રી આનંદઘનજી મહારાજ પણ શ્રી અજિતનાથના સ્તવનમા કહે છે કે—

જે એકાંત રાગી થઈ, સત્યતત્ત્વ જોતો નથી, તે આત્મહિત કરતો નથી. બાહ્ય ગચ્છાદિકમાં એકાંત ધર્મ માની જીવો અનેકાંત ધર્મનું સેવન કરી શકતા નથી. વ્યવહારમાં ગચ્છ માનવો જોઇએ. શ્રી વીરપ્રભુની પરંપરાએ સુવિહિત ગચ્છ ચાલ્યો આવે છે. સાધુએ ગચ્છમાં વાસ કરવો જોઇએ-એમ ઉપદેશમાળામાં કહ્યું છે. ગચ્છથી વીરપ્રભુનું શાસન ચાલે છે. આત્મજ્ઞાનની પ્રાયઃ લોપતા થઈ છે; અહો ! જગત્‌માં જ્ઞાનવિના મહાઅન્ધેર ચાલી રહ્યું છે; તેમજ અનેકાંત ધર્મના જ્ઞાતા મુનિવર્યો તો અલ્પ છે, અને અજ્ઞાની જીવો તો જ્યાં ત્યાં અથડાય છે. વિષમ કલિકાલમાં મનુષ્યનો સમુદાય પ્રાયઃ આત્મજ્ઞાનપ્રતિ લક્ષવાળો નથી; તથા જનસમુદાયની પ્રાયઃ આત્મજ્ઞાનપ્રતિ ભાવના થતી નથી અને આત્મજ્ઞાનની વાત સમજી પણ શકતો નથી; તેમની જેવી ભવિતવ્યતા. તે બાબતનો શોક કરવો યોગ્ય નથી. સર્વાંશે જિનકથિત સ્યાદ્વાદદર્શન પરિપૂર્ણ છે, એમ નિશ્ચય છે. સ્યાદ્વાદજ્ઞાન વિના મોક્ષની સાધના કરવી, તે પોતાની મતિનો ઉન્માદ જાણવો; તત્ત્વની પરીક્ષા કરી તત્ત્વની શ્રદ્ધા કરવી અને તેનો આદર કરવો તે બતાવવામાં આવે છે.

दुहा.

करो परीक्षा तत्त्वनी, गुरुगम धारी ज्ञान ॥
पंडित पुरुषो पारखे, त्यजी कदाग्रह मान ॥१६१॥
वीर वीर श्री वीरनी, वाणीनो उपकार ॥
गुरुकृपाए जाणीयो, कहेतां नावे पार ॥ १६२ ॥

केवलज्ञानी वीरना, वचने छे विश्वास ॥
काललब्धि सामग्रीथी, फळशे सघळी आश ॥१६३॥
श्रीशंखेश्वर पासजी, करजो सेवक स्हाय ॥
नगर धुळेवा आवीने, बुद्धिसागर गाय ॥ १६४ ॥
केशरीआ ऋषभप्रभु, करजो मुज पर म्हेर ॥
आपप्रसादे आत्ममां, थाशे लीलालहेर ॥ १६५ ॥
ओगणीस बासठ सालमां, वसन्त पञ्चमी दिन ॥
नगर धुळेवामां कर्यो, पूर्ण ग्रन्थ [illegible]

આપવાની કે જ્ઞાનનું ફળ વિરતિ છે. આસ્રવનાં આચરણ છોડી, સંવરનાં આચરણ ગ્રહણ કરવાં, શ્રાવકનાં બાર વ્રત ગ્રહણ કરવાં અને શક્તિ હોય તો દીક્ષા અંગીકાર કરી પંચમહાવ્રત પાળવાં. એકાંત ક્રિયાવાદીને હિતશિક્ષા કે, જ્ઞાનપૂર્વક ક્રિયાથી સંવર તથા નિર્જરાની પ્રાપ્તિ થાય છે. શાસનની ઉન્નતિ, જ્ઞાનથી થાય છે, તથા પોતાનાં નિર્મલ આચરણથી થાય છે. જ્ઞાનથી શાસન ચાલે છે. ભગવાનની વાણી શ્રુતજ્ઞાનનો પરમ આધાર છે. જ્ઞાન ભણવું, ભણાવવું, જ્ઞાનાભ્યાસીઓને સહાય આપવી; જ્ઞાનવિના અંધારું છે. દેવગુરુધર્મને પણ જ્ઞાનવિના કોઈ જાણી શકતું નથી, માટે સૂર્યસમાન એવા જ્ઞાનનું એકચિત્તથી આરાધન કરવું.

ग्रन्थकर्तृप्रशस्तिः

चतुर्विंशः स्वामी जिनभगवतां, वीरभगवां-
स्तदीया शिष्याणां विशदपरिपाटी वहुरभूत् ॥
गुरुस्तस्यां श्रीहीरविजयइतिप्रादुरभवत् ।
यदाऽऽदिष्टैः सद्भिः सुलभमभवन्मोक्षविभवम् ॥ १ ॥
सहजसागरस्तस्य शिष्योऽभून्मुनिपुङ्गवः ॥
चारित्रशुद्धिधर्ताऽसौ तच्छिष्यो जयसागरः ॥ २ ॥
जयसागरशिष्योऽपि, जीतसागरनामकः ॥
धर्मैकजीविनस्तस्य, शिष्योऽभून्मानसागरः ॥ ३ ॥
मयगलसागरऋषिणा, तस्य शिष्यत्वमनन्तरं विहितम् ॥
तदनन्तरमनुभविता पद्मसागराख्यमुनिवर्य्यः ॥ ४ ॥

भवेच्चेत् कोऽपि पापीयान्, दृष्ट्वा तं सुखसागरम् ।
सुखस्य सागरे मग्नो, जायते नात्र संशयः ॥ १२ ॥

श्रीवचोवर्गणा यस्य, यादृशी तोपदायिनी ।
वक्तुं नो शक्यते यन्ते, शुक्ता जानन्ति तद्रसम् ॥१३॥

शैथिल्येऽपीन्द्रियादीनां, चारित्रे शूरताधरः ।
अहो चेतस ऐकाग्र्यं, मुनेरेकान्तवासिनः ॥ १४ ॥

तच्छिष्याग्रणिबुद्धिसागरमुनेः सत्त्वानुकम्पार्थिनः ।
जीवो मोक्षपथं कथं सुलभतामित्याशयेयं कृतिः ॥
यावच्चन्द्रदिवाकरौ प्रभवतां श्रेयोऽर्थिनां श्रेयसे ।
ग्रन्थः श्रेष्ठजनादृतः सविवृतिः पूर्तिं गतो भावतः ॥१५॥

कृष्णश्रेष्ठिसुपुत्राय माणसाग्रामवासिने ।
श्रावकवीरचन्द्राय, चात्मार्थं विवृतिः कृता ॥ १६ ॥

पावकाङ्काङ्कचन्द्राब्दे (१९६३) वैक्रमे पूर्णिमातिथौ ।
पूर्णतामगमद्ग्रन्थः, श्रावणे भृगुवासरे ॥ १७ ॥

सानन्दसङ्घविज्ञप्त्या, चातुर्मास्यं कृतं मुदा ।
सुखाब्धिगुरुणा सार्धं, समाधिसुखपूर्वकम् ॥ १८ ॥

ॐ ह्रीँ श्रीँ धरणेन्द्रपद्मावतीसहिताय शंखेश्वरपार्श्वनाथाय
शांतिं तुष्टिं पुष्टिं कुरु २ स्वाहा । ॐ शांतिः शांतिः शांतिः२

ઔલેવ, ૧૯૬૩.

क्रमशः मुक्ति मार्गनुं भावना पद.

(ओ नवजी सदेशो कहेजो श्यामने—ए राग)

अपूर्व अवसर समकित श्रद्धाथी लही,
वैरी वामीश कर्म मर्म जणाजो,
सादि अनंती स्थिति भय भागो न रह्यो,
टळे अनादि शानपणे निरधारजो

दुख सुख समभावे [illegible] आतमा,
शत्रुमित्र पुत्रादिक पर [illegible] जो
चउगति छेदक चोथुं गुणठाणुं [illegible],
दर्शन मोहनी टळतां थाउं पावन जो

अनंतभवकारक [illegible] थाउं [illegible],
आतमभावे थाउं [illegible]
अंतरदृष्टिथी आतम [illegible]
टळे अनादिपरपरिणति [illegible]

आत्मास्वरूपे [illegible] जो [illegible]
संयम हेतु पामी [illegible]
चार कषायने टाळी गुणठाणुं [illegible],
धर्मध्यान [illegible] जो

[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

[illegible]
[illegible]

आत्मानुभवसागर कल्लोले चढयो,
उछळी समता आतमज्ञान तरंगजो. अ—६

आतमस्वरूपे आरोहण गुणठाणनुं,
कर्मप्रकृति विचित्र खरती जोयजो;
सोऽहं सोऽहं लागी ताळी ध्याननी,
तत्त्वमसिपद सम्यक् त्यां अवलोयजो. अ—७

धर्मास्तिकायादिक पांचे द्रव्यनुं,
भिन्नपणुं त्यां आतमद्रव्यथी होयजो;
तेना गुण पर्यायादिक पण भिन्न छे,
अस्तिपणे वसिया स्वद्रव्यमां जोयजो. अ—८

नास्तिकता तेनी छे आतमद्रव्यमां,
स्वगुणनी अस्तिता आतम अनंतजो;
अस्तिता नास्तिता समकाले रही,
वाच्याऽवाच्यपणे भाखे भगवंतजो. अ—९

द्रव्य गुण पर्याय स्वरूपनी चिन्तना,
पुद्गलथी न्यारो मुज आतमद्रव्यजो;
स्वपरप्रकाशक भोक्ता छे निजऋद्धिनो,
करे प्रवृत्ति तत्त्वविवेचक भव्यजो अ—१०

काल अनादिथी लाग्यां कर्म जे घातियां,
कर्मतणो गुणठाणे बारमे अन्तजो;
केवलज्ञानी क्षायिकवीर्य धरी वरे,
सयोगी गुणस्थानक तेरमुं कान्तजो. अ—११

दग्धरज्जुवत् वेदनीयादिक चारनी,
स्थितिनुं होवे ज्यांहि जेटलुं मानजो;

भोगवी चउदसुं गुणठाणुं उल्लंघनां,
सिद्ध बुद्ध परमातम श्री भगवानजी.

मनवचकायाकर्मादिकनी वर्गणा,
पुद्गलसंगनो जरा नहि संबंधजी,
जन्म जरा मरणादिक सहु दूर गयुं,
लह्यो अपूर्व आतम धर्म अबंधजी

आविर्भावे भासी गुणनी [illegible],
सहजानन्द चिद्घन आतम रूपजी,
पूर्वप्रयोगे गतिपरिणामे सिद्धमां
पहोंच्यो चेतन हंसो अनादि रूपजी

सादि अनन्ती स्थिति छे [illegible]
षट्कारक परिणमता स्वस्वरूपमां,
निराकार साकाररूप हो चेतना,
चिदानंद गुणधारक श्री चिद्रूपजी.

सहज [illegible] [illegible] पूर्ण [illegible],
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible],
व्यवहार निश्चय नय [illegible] [illegible] [illegible],
बुद्धिसागर [illegible] [illegible]

શ્રીમદ્ બુદ્ધિસાગરસૂરિજી ગ્રંથમાળામાં
પ્રકટ થયેલા ૧૧૨—ગ્રંથો.

૦	૧	અધ્યાત્મવ્યાખ્યાનમાળા.	૦—૪—૦
૦	૨	ભજનસંગ્રહ ભાગ ૨ જો.	૦—૮—૦
૦	૩	ભજનસંગ્રહ ભાગ ૩ જો.	૦—૮—૦
+	૪	સમાધિશતકમ્	૦—૮—૦
૦	૫	અનુભવપચ્ચીશી.	૦—૮—૦
૦	૬	આત્મપ્રદીપ.	૦—૮—૦
૦	૭	ભજનસંગ્રહ ભાગ ૪ થો.	૦—૮—૦
૦	૮	પરમાત્મદર્શન.	૦-૧૨-૦
+	૯	પરમાત્મજ્યોતિ (આવૃત્તિ ૨)	૧—૮—૦
૦	૧૦	તત્ત્વબિંદુ.	૦—૪—૦
૦	૧૧	ગુણાનુરાગ (આવૃત્તિ બીજી)	૦—૧—૦
૦	૧૨—૧૩	ભજનસંગ્રહ ભાગ ૫ મો તથા જ્ઞાનદીપિકા	૦—૬—૦
૦	૧૪	તીર્થયાત્રાનું વિમાન (આ. ત્રીજી)	૦—૮—૦
૦	૧૫	અધ્યાત્મભજન સંગ્રહ.	૦—૬—૦
૦	૧૬	ગુરુબોધ (આ. બીજી)	૦—૮—૦
+	૧૭	તત્ત્વજ્ઞાનદીપિકા (આ. ૨)	૦-૧૦ ૦
૦	૧૮	ગહુંલીસંગ્રહ ભા. ૧ (આ. ૨)	૦—૬—૦
૦	૧૯—૨૦	શ્રાવકધર્મસ્વરૂપ ભા. ૧—૨	૦—૨—૦
૦	૨૧	ભજનપદ સંગ્રહ ભાગ ૬ ઠ્ઠો.	૦-૧૨-૦
૦	૨૨	વચનામૃત.	૦-૧૪-૦
	૨૩	યોગદીપક. (આ. ૨)	૩—૦—૦
+	૨૪	જૈન ઐતિહાસિક રાસમાળા.	૧—૦—૦

૨૫ આનંદઘનપદ ભાવાર્થ (આ. ૩) ૧-૦-૦

૨૬ અધ્યાત્મશાંતિ (આ. ચોથી) ૦-૧૨-૦

○ ૨૭ કાવ્યસંગ્રહ ભાગ ૭ મો. ૦-૮-૦

+ ૨૮ જૈનધર્મની પ્રાચીન અને અર્વાચીન સ્થિતિ ૦-૩-૦

○ ૨૯ કુમારપાલ (હિંદી) ૦-૧-૦

○ ૩૦ થી ૩૪ સુખસાગર ગુરુગીતા નંબર ૫ [illegible]

+ ૩૫ ષડ્દ્રવ્યવિચાર (આવૃત્તિ ૩) [illegible]

○ ૩૬ વિજાપુર વૃત્તાન્ત નાનુ. [illegible]

+ ૩૭ સાબરમતી ગુણશિક્ષણ કાવ્ય [illegible]

○ ૩૮ પ્રતિજ્ઞાપાલન. [illegible]

○ ૩૯-૪૦-૪૧ જૈનગચ્છમતપ્રબંધ, [illegible]

૪૦ સંઘપ્રગતિ આ. ૨ [illegible]

○ ૪૨ જૈનધાતુપ્રતિમા લેખ સંગ્રહ ભાગ ૧ [illegible]

○ ૪૩ [illegible]

○ ૪૪ [illegible]પનિષદ્ [illegible]

+ ૪૫ જૈનોપનિષદ્ [illegible]

○ ૪૬-૪૭ [illegible]

○ ૪૮ [illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

૫૦ [illegible]

૫૧ [illegible]

	૫૨ ભારતસહકારશિક્ષણ કાવ્ય.	૦-૧૦-૦
	૫૩ શ્રીમદ્ દેવચંદ્ર ભા. ૨, (આ. ૨)	૨-૮-૦
+	૫૪ ગહુંલી સંગ્રહ ભા. ૨, (આ. ૨)	૦-૬-૦
	૫૪ ગહુંલી સંગ્રહ ભા. ૧-૨ ભેગા પાકા બાંધેલા.	૦-૧૨-૦
૦	૫૫ કર્મપ્રકૃતિટીકા ભાષાંતર.	૩-૦-૦
+	૫૬ ગુરુગીત ગહુંલીસંગ્રહ	૦-૧૨-૦
+	૫૭-૫૮ આગમસાર અને અધ્યાત્મગીતા, (આ. ૨.)	૦-૬-૦
૦	૫૯ દેવવંદન સ્તુતિ સ્તવનસંગ્રહ	૦-૪-૦
૦	૬૦ પૂજાસંગ્રહ ભા ૧ લો.	૧-૦-૦
	૬૧ ભજનસંગ્રહ ભાગ ૯	૧-૮-૦
	૬૨ ભજનપદસંગ્રહ ભાગ ૧૦	૧-૦-૦
	૬૩ પત્રસદુપદેશ ભાગ ૨	૧-૮-૦
૦	૬૪ ધાતુપ્રતિમા લેખસંગ્રહ ભા. ૨	૧-૦-૦
+	૬૫ જૈનદષ્ટિએ ઇશાવાસ્યોપનિષદ્ ભાવાર્થ વિવેચન	૧-૦-૦
૦	૬૬ પૂજાસંગ્રહ ભાગ ૧-૨	૨-૦-૦
૦	૬૭ સ્નાત્રપૂજા.	૦-૨-૦
+	૬૮ શ્રીમદ્ દેવચંદ્રજી અને તેમનું જીવનચરિત્ર	૦-૪-૦
	૬૯-૭૨ શુદ્ધોપયોગ વિ. સંસ્કૃત ગ્રંથ ૪	૦-૧૨-૦
	૭૩-૭૭ સંઘકર્તવ્ય વિ. સંસ્કૃત ગ્રંથ ૫	૦-૧૨-૦
૦	૭૮ લાલા લજપતરાય અને જૈનધર્મ	૦-૪-૦
+	૭૯ ચિન્તામણિ,	૦-૪-૦
+	૮૦-૮૧ જૈનધર્મ અને ખ્રીસ્તિ ધર્મનો મુકાબલો તથા જૈન ખ્રીસ્તિ સંવાદ	૧-૦-૦
+	૮૨ સત્યસ્વરૂપ.	૦-૬-૦

+ ૮૩ ધ્યાનવિચાર.
૮૪ આત્મશક્તિપ્રકાશ (આ ૨) ૦-
૮૫ સાંવત્સરિક ક્ષમાપના (આ ૩) ૦-
° ૮૬ આત્મદર્શન (મણિચંદ્રજીકૃત સજ્ઝાયોનું વિવેચન) ૦-
° ૮૭ જૈનધાર્મિક શંકાસમાધાન ૦-
° ૮૮ કન્યાવિક્રયનિષેધ
+ ૮૯ આત્મશિક્ષાભાવનાપ્રકાશ. ૦-
૯૦ આત્મપ્રકાશ (ત્રીજી આવૃત્તિ) ૦-
° ૯૧ શોકવિનાશક ગ્રંથ ૦-
+ ૯૨ તત્વવિચાર.
૯૩-૯૭ અધ્યાત્મગીતા વિ[illegible]
° ૯૮ જૈનસૂત્રમાં મૂર્તિપૂજા
+ ૯૯ શ્રી યશોવિજયજી નિબંધ
૧૦૦ ભજનપદ સંગ્રહ ભાગ ૧૧
૧૦૧ ભજનપદ સં. ભા ૧, ૧ [illegible]
° ૧૦૨ ગુજરાત [illegible]
૧૦૩-૪ શ્રીમદ્ દેવચંદ્ર[illegible]
તથા [illegible]
૧૦૫ [illegible]
૧૦૬ [illegible]
+ ૧૦૭ [illegible]
+ ૧૦૮ [illegible]
૧૦૯ [illegible]
° ૧૧૦ [illegible]

હવે સંસારી જીવરૂપ ઇશ્વર કર્મ સહિત છે, તે કર્મનો કર્તા છે, અને તે કર્મથી શરીરને ધારણ કરે છે, માટે શરીરરૂપ જગત્ તેનો કર્તા પોતાનો આત્મા અનાદિકાળથી છે, એમ સર્વ જીવો પણ અપેક્ષાએ ઇશ્વરો કહેવાય છે, તે પોતપોતાના શરીરરૂપ જગતના કર્તા, મકડીના(કરોળીઆના) જાળની પેઠે જાણવા. એમ સકર્મ ઇશ્વરરૂપ આત્મા અપેક્ષાએ શરીરરૂપ જગત્નો કર્ત્તા સિદ્ધ ઠર્યો, તો તે કર્મ સહિત આત્માને વિષ્ણુ કહો, રામ કહો, બ્રહ્મા કહો, ખુદા કહો, ઇશ્વર કહો, કૃષ્ણ કહો, તેને અનેક નામથી બોલાવો, સકર્માવસ્થામાં તે શરીરરૂપ જગત્નો કર્તા છે પણ તે આત્મારૂપ કૃષ્ણ, રામ, બ્રહ્મા, ખુદા, મહાદેવને ઓળખીએ, અને તેનું પૂજન ધ્યાન વીતરાગની આજ્ઞા પ્રમાણે કરીએ, તો કર્મનો નાશ થતાં આત્મા તેજ પરમાત્મારૂપ થાય. કર્મનો નાશ થયા બાદ રાગદ્વેષના નાશથી, શરીરરૂપ જગત્ કર્તૃત્વનો નાશ થાય છે, માટે કથંચિત્ દેહરૂપ જગત્કર્તૃત્વ આત્માને છે, તે આત્મારૂપ કૃષ્ણ, વિષ્ણુ, ખુદા, ઇશ્વર, બ્રહ્માદિકમા સકર્માવસ્થા, વ્યવહારનયની અપેક્ષાએ, જૈનદર્શન સ્વીકારે છે, તે અપેક્ષાએ પૂર્વોક્ત બ્રહ્માદિકનો જૈનદર્શનમાં અનેકાન્તપણે સમાવેશ થાય છે, જૈનદર્શન સર્વાંશી છે અને પૂર્વોક્ત વાદિયો નિરપેક્ષ એકાંતપણે એકેક અંશને સ્વીકારે છે, માટે તે અજ્ઞાની છે, તે અપેક્ષાએ તેમનો મત ત્યાજ્ય છે, એ પ્રમાણે સત્ય ઈશ્વરની સિદ્ધિ કર્યાબાદ, નિત્યાનિત્ય વાદીઓનો પણ જૈનદર્શનમાં સમાવેશ થાય છે તે બતાવે છે.

સાંખ્યો આત્માને નિત્ય માને છે તથા નૈયાયિકો તથા

વેદાંતીઓ પણ જ્યારે આત્માને નિત્ય માનીને એકાંતે અનિ[illegible] આત્મા માનનાર બૌદ્ધદર્શનનું ખંડન કરે છે, ત્યારે બૌદ્ધદર્શ[illegible] પણ એકાંત ક્ષણિક આત્મા સ્વીકારી, વેદાંત, સાંખ્ય, નૈયાયિકો[illegible] ખંડન કરે છે; તે બે વાદીઓ લડતા શ્રી વીરપ્રભુની પાસે [illegible] શ્રી સર્વજ્ઞ વીરપ્રભુએ બે વાદીઓને કહ્યું કે—તમે આ માટે [illegible] બીજાની અપેક્ષા સમજ્યાવિના, વાદ કરી [illegible] ફેલાવો છો ? ધ્યાન રાખો જુઓ, દ્રવ્યાર્થિકનયની [illegible] આત્મા નિત્ય છે, અને તેથી આત્મા ત્રિકાળમાં [illegible] પર્યાયાર્થિકનયની અપેક્ષાએ, અશુદ્ધ [illegible] ઠરે છે દેવતા થઇને, મનુષ્ય થાય છે, અને [illegible] નાશ થતા નારકી પર્યાય અર્થાત્ (નારકિ) [illegible] તેથી કથંચિત્ આત્મા દ્રવ્યાર્થિકનયની [illegible] અને કથંચિત્ આત્મા પર્યાયાર્થિકનયની [illegible] માટે આત્માને નિત્યાનિત્ય માનવો જોઇએ [illegible] પક્ષને સ્વીકાર છે તેથી, બે દર્શનોના [illegible] છે, તેથી તે દર્શનોનો પણ જૈનદર્શનમાં [illegible] તેમ જ્ઞાનવાદી અને ક્રિયાવાદી પોતાના [illegible] વીરપ્રભુની પાસે ન્યાય મેળવવા આવ્યા [illegible] કહ્યું કે, તમો નિરપેક્ષપણાથી વાત કરો [illegible] [illegible]

ઇષ્ટ નગરનો રસ્તો જાણતો નથી અને ગમન કરે, તો તે ભૂલો ભમે, માટે જ્ઞાન અને ક્રિયા બે સાથે હોય તો ઇષ્ટ નગરમાં પહોંચે છે. કહ્યું છે કેઃ—

॥ गाथा ॥

हयं नाणं कियाहीणं, हया अन्नाणओ किया ।
पासंतो पंगुलो दड्ढो, धावमाणो अ अंधओ ॥ १ ॥

આ પ્રમાણે ઉપદેશ આપ્યાથી બે વાદીઓ એક બીજાની સાપેક્ષતા સમજ્યા, તેથી જ્ઞાનવાદી અને ક્રિયાવાદી, જૈનદર્શનમાં ભળ્યા. કેટલાક એકાન્ત યોગથી મુક્તિ માને છે તથા કેટલાક એકાત ભક્તિથીજ મુક્તિ માને છે. તથા કેટલાક એકાંત બ્રહ્મથી જ મુક્તિ માને છે, અને પરસ્પર એક બીજાનું ખંડન કરી વૈર, ઝેર, કુસંપથી દુનિયામા અશાતિ ફેલાવે છે; ત્યારે તે સર્વવાદીઓને સાપેક્ષપણે સમજાવીને, જૈનદર્શન કહે છે કે કથંચિત્ ભક્તિથી પણ મુક્તિ છે, પણ ભક્તિ દોષરહિત એવા પરમાત્માની હોવી જોઇએ અને તેમના ગુણોને સ્મરી પોતાના હૃદયમાં પ્રકાશ કરવો જોઇએ. આત્માનું ધ્યાન કરવું, આત્માનું શબ્દવડે ગાન કરવું તે પણ આત્મપ્રભુની ભકિત છે. કથંચિત્ આત્માની યોગથી પણ મુકિત થાય છે, તથા બ્રહ્મજ્ઞાનથી પણ મુક્તિ થાય છે. **એમ સર્વદર્શનોના અંશને સાપેક્ષદૃષ્ટિથી જૈનધર્મ, દુનિયામાં મોટામાં મોટો અને શાંતિ ફેલાવનાર ભ્રાતૃભાવ વધારનાર ધર્મ છે.** જૈનધર્મમાં સર્વ ધર્મ ભળે છે, તેથી જૈનધર્મ આરાધવાથી સર્વ ધર્મનું આરાધન થાય છે. જેમ એક મનુષ્ય છે, તેનો કોઇ હાથ પકડીને કહે

કે-હાથ તે મનુષ્ય છે, કોઇ પગ પકડીને કહે કે-પગ તે મનુષ્ય છે, કોઈ મસ્તક પકડીને કહે કે-મસ્તક તે પુરુષ છે, કોઇ પેટ ઉપર હાથ ફેરવીને કહે કે-પેટ તે પુરુષ છે, એમ એકેક જુદા જુદાં અંગ માનવાથી અને બીજા અંગોનો નિષેધ કરવાથી, માનેલો પુરુષ સિદ્ધ થતો નથી. પણ હાથ, પગ, મસ્તક, પેટ, વિગેરે સર્વ અંગને ભેગાં કરીને માને તો માનેલો પુરુષ કહેવાય છે. તેમ અત્ર પણ સાખ્ય, નૈયાયિક, [illegible], બૌદ્ધ-એ વાદીઓ ધર્મરૂપી પુરુષનું એકેક અંગ માનીને, બીજા અંગનું ખંડન કરે છે અને પુરુષનો [illegible] ત્યારે જૈનદર્શન સર્વ ધર્મ અંગને સાપેક્ષતાએ, [illegible] ધર્મરૂપી પુરુષનું પ્રતિપાદન કરે છે, માટે જૈનદર્શન [illegible] છે અને બીજા દર્શન અંગ છે, માટે આ જીવમુક્ત [illegible] આરાધન કરવાથી, સર્વ ધર્મરૂપ અંગનું [illegible] થઇ શકે છે. દુનિયામાં સાપેક્ષબુદ્ધિનો [illegible] [illegible]

નમિનાથ સ્તવન.

[illegible]

जिन सुर पादप पाय वखाणुं, सांख्य योग दोय भेदे रे, आतमसत्ता विवरण करता, लहो दुग अंग अखेदे रे. षट्० ॥२॥ भेद अभेद सुगत मिमांसक, जिनवर दोय कर भारी रे, लोकालोक अवलंबन भजीए, गुरुगमथी अवधारी रे. षट्० ॥३॥ लोकायतिक कूख जिनवरनी, अंश विचारी जो कीजे रे, तत्त्व विचार सुधारसधारा, गुरुगमविण केम पीजे रे ? षट्० ॥४॥ जैन जिनेश्वर वर उत्तम अंग,अंतरंगवहिरंगे रे, अक्षर न्यासधरा आराधक, आराधे धरी संगे रे. षट्० ॥५॥ जिनवरमां सघळां दर्शन छे,दर्शने जिनवर भजना रे,सागरमां सघळी तटिनी सही, तटिनीमां सागर भजना रे. षट्० ॥६॥ जिनस्वरूप थई जिन आराधे, ते सहि जिनवर होवे रे, भृंगी इलिकाने चटकावे, ते भृंगी जग जोवे रे षट्० ॥ ७ ॥ चूर्णि भाष्य सूत्र निर्युक्ति, वृत्ति परंपर अनुभव रे, समयपुरुषनां अंग कह्यां ए, जे छेदे ते दूरभव्य रे. षट्० ॥ ८ ॥ मुद्रा वीज धारणा अक्षर, न्यास अर्थविनियोगे रे, जे ध्यावे ते नवि वंचीजे, क्रिया अवंचक भोगे रे. षट्० ॥ ९ ॥ श्रुत अनुसार विचारी बोलुं, सुगुरु तथाविध न मिले रे, किरिया करी नवी साधी शकीए, ए विषवाद मन सघले रे. षट्० ॥१० ॥ ते माटे ऊभा करजोडी, जिनवर आगळ कहीए रे, समयचरण सेवा शुद्ध देजो, जिम आनंदघन लहीए रे. षट्. ॥११॥

આ સ્તવનનો અર્થ કરતા ઘણો વિસ્તાર થઈ જાય, માટે અત્ર અર્થ કર્યો નથી. ભવ્યજીવોએ ગુરુગમથી ધારી લેવો.

કર્મને વેદાન્તીઓ અવિદ્યા કહે છે. સાંખ્યો કર્મને કલેશ વા પ્રકુતિ કહે છે. બૌદ્ધો કર્મને વાસના કહે છે અને શૈવો કર્મને પાશ તથા પશુ કહે છે. કર્મ છે તે ભવનું કારણ છે, તેનો નાશ થતાં, જન્મ જરા મરણનાં દુઃખ નાશ પામે છે, માટે જૈનદર્શનની આરાધના કરવામાં પ્રમાદ કરવો નહિ. આત્માનો ધર્મ જૈન છે અને રાગદ્વેષ જીતવાથી, આત્મા જિન કહેવાય છે. જૈનધર્મ ચારસંજીવિની ઔષધી સમાન છે, તેનું દૃષ્ટાંત નીચે પ્રમાણે છે. એક ગામમાં એક બ્રાહ્મણની પુત્રીને એક બહેનપણી હતી, તે પરણવાથી જુદી પડી અને બ્રાહ્મણીનો પતિ તેને તેની બહેનપણી પાસે જવા દેતો નહોતો તેથી તે ઉદાસ થઇ ગઇ. એવામાં બ્રાહ્મણીને ઘેર પરોણા આવ્યા. તેમણે તેને ઉદાસ દેખી કારણ પૂછયું અને એક ઔષધિ આપીને કહ્યું કે—આ ઔષધિથી તારો પતિ બળદ થઈ જશે. બ્રાહ્મણીએ પતિને ઔષધી ખવરાવવાથી તે બળદ બની ગયો. પછી તે ઘણો પશ્ચાત્તાપ કરવા લાગી. બળદને [1]ચારે અને ફેરવે, પણ તેના હાથમાં કોઇ ઉપાય આવ્યો નહિ. તે વડવૃક્ષ નીચે બેઠી હતી, એવામાં ત્યાં દિવ્યપક્ષીનું જોડું આવ્યું. તેણે સ્રીને રુદન કરતી દેખીને જ્ઞાનથી પરસ્પર વાત કરી કે, આ વડની હેઠળ સંજીવિની ઔષધિ છે, તે જો આ બળદને ખવરાવવામાં આવે તો બળદ પુરુષ થાય. સ્રીએ આ વાત સાંભળી. સંજીવિની ઔષધિ અમુક છે, એમ તે જાણતી નહોતી; ત્યારે તેણીએ મનમાં વિચાર કર્યો કે, સંજીવિની ઔષધિ પારખ્યા વિના શી રીતે ખવરાવું ? માટે વડ હેઠળ

---

૧ ચારો—ઘાસ ખવરાવે.

સાત નયોની સાપેક્ષતા સમજ્યા વિના હઠ, કદાગ્રહ, વિવાદની હયાતી છે. જેમ કોઈ નગરની બહાર એક જ્ઞાની ઉદ્યાનમાં રહેતા હતા. ત્યા કેટલાક મૂર્ખાઓ આવ્યા. તે મૂર્ખાઓ ઘીની વાત જ્ઞાનીને પૂછવાના હતા; તેમાથી એક મૂર્ખે ખાનગીમાં પૂછ્યું. ઘૃતનું કારણ શું છે? જ્ઞાનીએ કહ્યુ ઘાસ છે. બીજા મૂર્ખાએ ખાનગીમા ઘૃતનું કારણ પૂછ્યું. જ્ઞાનીએ કહ્યુ, ગાય છે; ત્રીજાને ખાનગીમા આચળ બતાવ્યા, ચોથાને દોહન બતાવ્યું, પાંચમાને દૂધ બતાવ્યું. છઠ્ઠાને દહિં બતાવ્યું, સાતમાને માખણ બતાવ્યું. તે મૂર્ખાઓ આ પ્રમાણે ખાનગીમા પૂછીને ગુપચુપ ત્યાંથી નીકળી ગયા. પશ્ચાત્ એક સરોવરના તીરે બેઠા. પછી તેમાથી એકે કહ્યુ ભાઇઓ! જુઓ, ઘીનું કારણ ઘાસ છે ત્યારે બીજાએ કહ્યું કે–ગાય છે, ત્યારે ત્રીજાએ કહ્યું ઘીનું કારણ આચળ છે, બીજી બધી વાત ખોટી છે; ચોથાએ ઘૃતનું કારણ દૂધ કહી બીજી વાતોનું ખંડન કર્યું. પાચમાએ ઘૃતનું કારણ દહીં બતાવી બીજા કારણોનું ખંડન કર્યું. છઠ્ઠાએ ઘૃતનું કારણ માખણ બતાવી, બીજાઓએ માનેલા કારણોનું ખંડન કર્યું, અને પરસ્પર વાદવિવાદ કરવા લાગ્યા, લઢવા લાગ્યા; પોતપોતાનાં માનેલાં કારણોને જ તેઓ સત્ય માનવાં લાગ્યા. એવામાં પેલા જ્ઞાની પુરુષ આવી પહોંચ્યા, અને સર્વેએ તેમને નમસ્કાર કર્યો. જ્યારે જ્ઞાનીએ મૂર્ખાઓને વાદવિવાદનું કારણ પૂછ્યું ત્યારે તેઓએ પોતપોતાની સર્વ હકીકત જણાવી. ત્યારે સર્વને શાત કરી જ્ઞાની કહેવા લાગ્યા કે–હે ભવ્યો! તમો સર્વને મેં જુદાં જુદાં કારણ કહ્યાં છે. તમારી પરીક્ષા જોવાને જુદી જુદી વાત કહી છે, પણ તમે

વિગેરે ભક્ષ્ય વિના દૂધ આપે નહિ, માટે તે પણ કારણ માનવાં જોઇએ; એમ સાપેક્ષદૃષ્ટિથી સર્વ માનતાં, ઘી(ઘૃત)ની ઉત્પત્તિ બને છે. તેમ અત્ર પણ નૈગમ વિગેરે સાત નયથી એક ધર્મરૂપ વસ્તુની સિદ્ધિ થાય છે. સાત નયોની સાપેક્ષતાએ ધર્મવસ્તુનું પૂર્ણસ્વરૂપ સિદ્ધ થાય છે, માટે **ભવ્ય પુરુષોએ સાત નયોથી સત્યધર્મસ્વરૂપ સમજી હઠ કદાગ્રહ દૂર કરી જૈનદર્શનનો સ્વીકાર કરવો.** કાળથી કાર્યની ઉત્પત્તિ કાલવાદી માને છે, તથા સ્વભાવવાદી સ્વભાવથી કાર્યની ઉત્પત્તિ એકાંતે સ્વીકારે છે—નિયતિવાદી નિયતિથી કાર્ય સિદ્ધ માને છે. કર્મવાદી કર્મથી એકાંતે કાર્યની ઉત્પત્તિ માને છે, અને ઉદ્યમવાદી એકાંતે ઉદ્યમથી કાર્યસિદ્ધિ માને છે. એમ પાંચ વાદીઓ એકેક કારણ માની અન્યનો નિષેધ કરી પરસ્પરદ્વેષ કરે છે; તેઓ વાદવિવાદ કરતા શ્રી **વીરપ્રભુ**ની પાસે ન્યાય મેળવવા ગયા; ત્યારે શ્રી વીરપ્રભુએ કહ્યું કે–પાંચ કારણો મળેથી, કાર્યની સિદ્ધિ થાય છે. **જુઓ એક મનુષ્યની ઉત્પત્તિ ઉપર ઘટના કરીએ.** ગર્ભ ધારણ કરવાનો કાળ આવે છે, ત્યારે સ્ત્રી ગર્ભને ધારણ કરે છે; કંઈ તે બાલ્યાવસ્થામાં ગર્ભ ધારણ કરતી નથી; તેમજ મનુષ્યની ઉત્પત્તિ સ્ત્રીથી થાય છે; લીંબડાથી લીંબોળી થાય છે, આંબાને કેરી થાય છે, ગધેડીથી ગધેડાં થાય છે. મનુષ્યોત્પત્તિ સ્વભાવ સ્ત્રીમાં છે, માટે સ્વભાવ પણ કારણ છે. સ્ત્રીને ગર્ભ રહ્યો, પણ નિયતિ હોય તો જીવી શકે છે, નહિતો ગર્ભમા પણ કેટલાક મરી જાય છે, માટે મનુષ્યોત્પત્તિપ્રતિ નિયતિ પણ કારણ છે; તથા પૂર્વભવમા મનુષ્યગતિ કર્મ બાંધ્યું ન હોત, તો મનુષ્યાવતાર

જે એકાંત રાગી થઈ, સત્યતત્ત્વ જોતો નથી, તે આત્મહિત કરતો નથી. બાહ્ય ગચ્છાદિકમા એકાત ધર્મ માની જીવો અનેકાત ધર્મનું સેવન કરી શકતા નથી. વ્યવહારમાં ગચ્છ માનવો જોઇએ. શ્રી વીરપ્રભુની પરંપરાએ સુવિહિત ગચ્છ ચાલ્યો આવે છે. સાધુએ ગચ્છમાં વાસ કરવો જોઇએ-એમ ઉપદેશમાળામાં કહ્યું છે. ગચ્છથી વીરપ્રભુનું શાસન ચાલે છે. આત્મજ્ઞાનની પ્રાયઃ લોપતા થઈ છે; અહો ! જગત્માં જ્ઞાનવિના મહાઅન્ધેર ચાલી રહ્યું છે; તેમજ અનેકાંત ધર્મના જ્ઞાતા મુનિવર્યો તો અલ્પ છે, અને અજ્ઞાની જીવો તો જ્યાં ત્યાં અથડાય છે. વિષમ કલિકાલમાં મનુષ્યનો સમુદાય પ્રાય· આત્મજ્ઞાનપ્રતિ લક્ષવાળો નથી; તથા જનસમુદાયની પ્રાયઃ આત્મજ્ઞાનપ્રતિ ભાવના થતી નથી અને આત્મજ્ઞાનની વાત સમજી પણ શકતો નથી, તેમની જેવી ભવિતવ્યતા. તે બાબતનો શોક કરવો યોગ્ય નથી. સર્વાંશે જિનકથિત સ્યાદ્વાદદર્શન પરિપૂર્ણ છે, એમ નિશ્ચય છે. સ્યાદ્વાદ-જ્ઞાન વિના મોક્ષની સાધના કરવી, તે પોતાની મતિનો ઉન્માદ જાણવો; તત્ત્વની પરીક્ષા કરી તત્ત્વની શ્રદ્ધા કરવી અને તેનો આદર કરવો તે બતાવવામા આવે છે.

दुहा.

करो परीक्षा तत्त्वनी, गुरुगम धारी ज्ञान ॥
पंडित पुरुषो पारखे, त्यजी कदाग्रह मान ॥१६१॥

वीर वीर श्री वीरनी, वाणीनो उपकार ॥
गुरुकृपाए जाणीयो, कहेतां नावे पार ॥ १६२ ॥

આપવાની કે જ્ઞાનનું ફળ વિરતિ છે. આસ્રવનાં આચરણ છોડી, સંવરનાં આચરણ ગ્રહણ કરવાં, શ્રાવકનાં બાર વ્રત ગ્રહણ કરવાં અને શક્તિ હોય તો દીક્ષા અંગીકાર કરી પંચમહાવ્રત પાળવાં. એકાંત ક્રિયાવાદીને હિતશિક્ષા કે, જ્ઞાનપૂર્વક ક્રિયાથી સંવર તથા નિર્જરાની પ્રાપ્તિ થાય છે. શાસનની ઉન્નતિ, જ્ઞાનથી થાય છે, તથા પોતાના નિર્મલ આચરણથી થાય છે. જ્ઞાનથી શાસન ચાલે છે. ભગવાનની વાણી શ્રુતજ્ઞાનનો પરમ આધાર છે. જ્ઞાન ભણવું, ભણાવવું, જ્ઞાનાભ્યાસીઓને સહાય આપવી; જ્ઞાનવિના અંધારું છે. દેવગુરુધર્મને પણ જ્ઞાનવિના કોઈ જાણી શકતું નથી, માટે સૂર્યસમાન એવા જ્ઞાનનુ એકચિત્તથી આરાધન કરવું.

ग्रन्थकर्तृप्रशस्तिः

चतुर्विंशः स्वामी जिनभगवतां, वीरभगवां-
स्तदीया शिष्याणां विशदपरिपाटी वहुरभूत् ॥
गुरुस्तस्यां श्रीहीरविजयइतिप्रादुरभवत् ।
यदाऽऽदिष्टैः सद्भिः सुलभमभवन्मोक्षविभवम् ॥ १ ॥
सहजसागरस्तस्य शिष्योऽभून्मुनिपुङ्गवः ॥
चारित्रशुद्धिधर्ताऽसौ तच्छिष्यो जयसागरः ॥ २ ॥
जयसागरशिष्योऽपि, जीतसागरनामकः ॥
धर्मैकजीविनस्तस्य, शिष्योऽभून्मानसागरः ॥ ३ ॥
मयगलसागरऋषिणा, तस्य शिष्यत्वमनन्तरं विहितम् ॥
तदनन्तरमनुभविता पद्मसागराख्यमुनिवर्य्यः ॥ ४ ॥

भवेच्चेत् कोऽपि पापीयान्, दृष्ट्वा तं सुखसागरम् ।
सुखस्य सागरे मग्नो, जायते नात्र संशयः ॥ १२ ॥

श्रीवचोवर्गणा यस्य, यादृशी तोपदायिनी ।
वक्तुं नो शक्यते यैस्ते, भुक्त्वा जानन्ति तद्रसम् ॥१३॥

शैथिल्येऽपीन्द्रियादीनां, चारित्रे शूरताधरः ।
अहो चेतस ऐकाग्र्यं, मुनेरेकान्तवासिनः ॥ १४ ॥

तच्छिष्याग्रणिबुद्धिसागरमुनेः सत्त्वानुकम्पार्थिनः ।
जीवो मोक्षपथं कथं सुलभतामित्याशयेयं कृतिः ॥
यावच्चन्द्रदिवाकरौ प्रभवतां श्रेयोऽर्थिनां श्रेयसे ।
ग्रन्थः श्रेष्ठजनादृतः सविवृतिः पूर्तिं गतो भावतः ॥१५॥

कृष्णश्रेष्ठिसुपुत्राय माणसाग्रामवासिने ।
श्रावकवीरचन्द्राय, चात्मार्थं विवृतिः कृता ॥ १६ ॥

पावकाङ्काङ्कचन्द्राब्दे (१९६३) वैक्रमे पूर्णिमातिथौ ।
पूर्णतामगमद्ग्रन्थः, श्रावणे भृगुवासरे ॥ १७ ॥

सानन्दसङ्घविज्ञप्त्या, चातुर्मास्यं कृतं मुदा ।
सुखाब्धिगुरुणा सार्धं, समाधिसुखपूर्वकम् ॥ १८ ॥

ॐ ह्रीं श्रीं धरणेन्द्रपद्मावतीसहिताय शंखेश्वरपार्श्वनाथाय शांतिं तुष्टिं पुष्टिं कुरु २ स्वाहा । ॐ शांतिः शांतिः शांतिः२

અલેવ, ૧૯૬૩.



क्रमशः मुक्ति माटेनुं भावना पद.

[illegible]

अपूर्व अवसर [illegible]

[illegible]

शत्रुमित्र [illegible]

[illegible]

આપવાની કે જ્ઞાનનું ફળ વિરતિ છે. આસ્રવનાં આચરણ છોડી, સંવરનાં આચરણ ગ્રહણ કરવાં, શ્રાવકનાં બાર વ્રત ગ્રહણ કરવાં અને શક્તિ હોય તો દીક્ષા અંગીકાર કરી પંચમહાવ્રત પાળવાં. એકાંત ક્રિયાવાદીને હિતશિક્ષા કે, જ્ઞાનપૂર્વક ક્રિયાથી સંવર તથા નિર્જરાની પ્રાપ્તિ થાય છે. શાસનની ઉન્નતિ, જ્ઞાનથી થાય છે, તથા પોતાના નિર્મલ આચરણથી થાય છે. જ્ઞાનથી શાસન ચાલે છે. ભગવાન્‌ની વાણી શ્રુતજ્ઞાનનો પરમ આધાર છે. જ્ઞાન ભણવું, ભણાવવું, જ્ઞાનાભ્યાસીઓને સહાય આપવી; જ્ઞાનવિના અંધારું છે. દેવગુરુધર્મને પણ જ્ઞાનવિના કોઈ જાણી શકતું નથી, માટે સૂર્યસમાન એવા જ્ઞાનનું એકચિત્તથી આરાધન કરવું.

ग्रन्थकर्तृप्रशास्तिः

चतुर्विंशः स्वामी जिनभगवतां, वीरभगवां-
स्तदीया शिष्याणां विशदपरिपाटी वहुरभूत् ॥
गुरुस्तस्यां श्रीहीरविजयइतिप्रादुरभवत् ।
यदाऽऽदिष्टैः सद्भिः सुलभमभवन्मोक्षविभवम् ॥ १ ॥
सहजसागरस्तस्य शिष्योऽभून्मुनिपुङ्गवः ॥
चारित्रशुद्धिधर्ताऽसौ तच्छिष्यो जयसागरः ॥ २ ॥
जयसागरशिष्योऽपि, जीतसागरनामकः ॥
धर्मैकजीविनस्तस्य, शिष्योऽभून्मानसागरः ॥ ३ ॥
मयगलसागरऋषिणा, तस्य शिष्यत्वमनन्तरं विहितम् ॥
तदनन्तरमनुभविता पद्मसागराख्यमुनिवर्य्यः ॥ ४ ॥

भवेच्चेत् कोऽपि पापीयान्, दृष्ट्वा तं गुणसागरम् ।
सुखस्य सागरे मग्नो, जायते नात्र संशयः ॥ १२ ॥

श्रीवचोवर्गणा यस्य, यादृशी तोषदायिनी ।
वक्तुं नो शक्यते यैस्ते, भुक्त्वा जानन्ति तद्रसम् ॥१३॥

शैथिल्येऽपीन्द्रियादीनां, चारित्रे शूरताधरः ।
अहो चेतस ऐकाग्र्यं, मुनेरेकान्तवासिनः ॥ १४ ॥

तच्छिष्याग्रणिबुद्धिसागरमुनेः सत्त्वानुकम्पार्थिनः ।
जीवो मोक्षपथं कथं सुलभतामित्याशयेयं कृतिः ॥
यावच्चन्द्रदिवाकरौ प्रभवतां श्रेयोऽर्थिनां श्रेयसे ।
ग्रन्थः श्रेष्ठजनादृतः सविवृतिः पूर्तिं गतो भावतः ॥१५॥

कृष्णश्रेष्ठिसुपुत्राय माणसाग्रामवासिने ।
श्रावकवीरचन्द्राय, चात्मार्थं विवृतिः कृता ॥ १६ ॥

पावकाङ्काङ्कचन्द्राब्दे (१९६३) वैक्रमे पूर्णिमातिथौ ।
पूर्णतामगमद्ग्रन्थः, श्रावणे भृगुवासरे ॥ १७ ॥

सानन्दसङ्घविज्ञप्त्या, चातुर्मास्यं कृतं मुदा ।
सुखाब्धिगुरुणा सार्धं, समाधिसुखपूर्वकम् ॥ १८ ॥

ॐ ह्रीं श्रीं धरणेन्द्रपद्मावतीसहिताय शंखेश्वरपार्श्वनाथाय शांतिं तुष्टिं पुष्टिं कुरु २ स्वाहा । ॐ शांतिः शांतिः शांतिः३

અલેવ, ૧૯૬૩.



आत्मानुभवसागर कल्लोले चढयो,
उछळी समता आतमज्ञान तरंगजो. अ—६

आत्मस्वरूपे आरोहण गुणठाणनुं,
कर्मप्रकृति विचित्र खरती जोयजो;
सोऽहं सोऽहं लागी ताळी ध्याननी,
तत्त्वमसिपद सम्यक् त्यां अवलोयजो. अ—७

धर्मास्तिकायादिक पांचे द्रव्यनुं,
भिन्नपणुं त्यां आतमद्रव्यथी होयजो;
तेना गुण पर्यायादिक पण भिन्न छे,
अस्तिपणे वसिया स्वद्रव्यमां जोयजो. अ—८

नास्तिकता तेनी छे आतमद्रव्यमां,
स्वगुणनी अस्तिता आत्म अनंतजो;
अस्तिता नास्तिता समकाले रही,
वाच्याऽवाच्यपणे भाखे भगवंतजो. अ—९

द्रव्य गुण पर्याय स्वरूपनी चिन्तना,
पुद्गलथी न्यारो मुज आतमद्रव्यजो;
स्वपरप्रकाशक भोक्ता छे निजऋद्धिनो,
करे प्रवृत्ति तत्त्वविवेचक भव्यजो अ—१०

काल अनादिथी लाग्यां कर्म जे घातियां,
कर्मतणो गुणठाणे बारमे अन्तजो;
केवलज्ञानी क्षायिकवीर्य धरी वरे,
सयोगी गुणस्थानक तेरमुं कान्तजो. अ—११

दग्धरज्जुवत् वेदनीयादिक चारनी,
स्थितिनुं होवे ज्यांहि जेटलुं मानजो;

मोगवी चउदमुं गुणठाणु छंडेवनां,
सिद्ध बुद्ध परमातम श्री भगवानजी.

मनपर्यवज्ञानावर्णीयकर्मनी पर्यायो.
पुद्गलसंगनो जरा नहि संबंध जो,
जन्म जरा मरणादिक [illegible]
टणो अपूर्व आतम [illegible]

[illegible]

શ્રીમદ્ બુદ્ધિસાગરસૂરિજી ગ્રંથમાળામાં
પ્રકટ થયેલા ૧૧૨–ગ્રંથો.

૦	૧ અધ્યાત્મવ્યાખ્યાનમાળા.	૦–૪–૦
૦	૨ ભજનસંગ્રહ ભાગ ૨ જો.	૦–૮–૦
૦	૩ ભજનસંગ્રહ ભાગ ૩ જો.	૦–૮–૦
+	૪ સમાધિશતકમ્	૦–૮–૦
૦	૫ અનુભવપચ્ચીશી.	૦–૮–૦
૦	૬ આત્મપ્રદીપ.	૦–૮–૦
૦	૭ ભજનસંગ્રહ ભાગ ૪ થો.	૦–૮–૦
૦	૮ પરમાત્મદર્શન.	૦-૧૨-૦
+	૯ પરમાત્મજ્યોતિ (આવૃત્તિ ૨)	૧–૮–૦
૦	૧૦ તત્ત્વબિંદુ.	૦–૪–૦
૦	૧૧ ગુણાનુરાગ (આવૃત્તિ બીજી)	૦–૧–૦
૦	૧૨–૧૩ ભજનસંગ્રહ ભાગ ૫ મો તથા જ્ઞાનદીપિકા	૦–૬–૦
૦	૧૪ તીર્થયાત્રાનું વિમાન (આ. ત્રીજી)	૦–૮–૦
૦	૧૫ અધ્યાત્મભજન સંગ્રહ.	૦–૬–૦
૦	૧૬ ગુરુબોધ (આ. બીજી)	૦–૮–૦
+	૧૭ તત્ત્વજ્ઞાનદીપિકા (આ. ૨)	૦-૧૦ ૦
૦	૧૮ ગહુંલીસંગ્રહ ભા. ૧ (આ. ૨)	૦–૬–૦
૦	૧૯–૨૦ શ્રાવકધર્મસ્વરૂપ ભા. ૧–૨	૦–૨–૦
૦	૨૧ ભજનપદ સંગ્રહ ભાગ ૬ ઠ્ઠો.	૦-૧૨-૦
૦	૨૨ વચનામૃત.	૦-૧૪-૦
	૨૩ યોગદીપક. (આ. ૨)	૩–૦–૦
+	૨૪ જૈન ઐતિહાસિક રાસમાળા.	૧–૦–૦

	૫૨ ભારતસહકારશિક્ષણ કાવ્ય.	૦ ૧૦-૦
	૫૩ શ્રીમદ્ દેવચંદ્ર ભા. ૨, (આ. ૨)	૨-૮-૦
+	૫૪ ગહુંલી સંગ્રહ ભા. ૨, (આ. ૨)	૦-૬-૦
	૫૪ ગહુંલી સંગ્રહ ભા. ૧-૨ ભેગા પાકા બાંધેલા.	૦-૧૨-૦
૦	૫૫ કર્મપ્રકૃતિટીકા ભાષાંતર.	૩-૦-૦
+	૫૬ ગુરુગીત ગહુંલીસંગ્રહ	૦-૧૨-૦
+	૫૭-૫૮ આગમસાર અને અધ્યાત્મગીતા, (આ. ૨.)	૦-૬-૦
૦	૫૯ દેવવંદન સ્તુતિ સ્તવનસંગ્રહ	૦-૪-૦
૦	૬૦ પૂજાસંગ્રહ ભા ૧ લો.	૧-૦-૦
	૬૧ ભજનસંગ્રહ ભાગ ૯	૧-૮-૦
	૬૨ ભજનપદસંગ્રહ ભાગ ૧૦	૧-૦-૦
	૬૩ પત્રસદુપદેશ ભાગ ૨	૧-૮-૦
૦	૬૪ ધાતુપ્રતિમા લેખસંગ્રહ ભા. ૨	૧-૦-૦
+	૬૫ જૈનદૃષ્ટિએ ઇશાવાસ્યોપનિષદ્ ભાવાર્થ વિવેચન	૧-૦-૦
૦	૬૬ પૂજાસંગ્રહ ભાગ ૧-૨	૨-૦-૦
૦	૬૭ સ્નાત્રપૂજા.	૦-૨-૦
+	૬૮ શ્રીમદ્ દેવચંદ્રજી અને તેમનું જીવનચરિત્ર	૦-૪-૦
	૬૯-૭૨ શુદ્ધોપયોગ વિ. સંસ્કૃત ગ્રંથ ૪	૦-૧૨-૦
	૭૩-૭૭ સંઘકર્તવ્ય વિ. સંસ્કૃત ગ્રંથ ૫	૦-૧૨-૦
૦	૭૮ લાલા લજપતરાય અને જૈનધર્મ	૦-૪-૦
+	૭૯ ચિન્તામણિ,	૦-૪-૦
+	૮૦-૮૧ જૈનધર્મ અને ખ્રીસ્તિ ધર્મનો મુકાબલો તથા જૈન ખ્રીસ્તિ સંવાદ	૧-૦-૦
+	૮૨ સત્યસ્વરૂપ.	૦-૬-૦

૧૧૧ યોગનિષ્ઠ આચાર્ય-શ્રીમદ્ બુદ્ધિસાગર-
સૂરિજીનુ વિસ્તૃત જીવનચરિત્ર. ૧૧-૦-૦

૧૧૨ અધ્યાત્મસાર. ૦-૧૨-૦

ગ્રંથો માટે પત્ર વ્યવહારનું સ્થળ—
શ્રી વિજાપુર (ગુજરાત.) શ્રી બુદ્ધિસાગરજીસૂરિ
જ્ઞાનમંદિર તથા
મંત્રીઓ શ્રી અધ્યાત્મજ્ઞાનપ્રસારક મંડળ-મુંબઇ
C/o મંગળદાસ લલ્લુભાઇ ઘડિયાળી
ઠે. ૩૪૭, કાલબાદેવી રોડ, મુંબઈ ૨

० આ નિશાનવાળા ગ્રન્થો સીલકમાં નથી.
\+ ,, ,, ,, ૧૫ થી ૨૫ નકલ સુધી છે.

શ્રી અધ્યાત્મજ્ઞાન પ્રસારક મંડળ તરફથી પ્રકટ થયેલ ગ્રન્થો મળવાનાં ઠેકાણાં.

(૧) શ્રી બુદ્ધિસાગરજીસૂરિ જૈન જ્ઞાનમંદિર શ્રી. વિજાપુર (ગુજરાત)

(૨) શ્રી. અધ્યાત્મજ્ઞાન પ્રસારક મંડળ-મુંબઈ ઠે૦ ૩૪૭- ઠે૦ કાલબાદેવી રોડ-મુંબઈ ૨

(૩) શ્રી. મેઘરાજ પુસ્તક ભંડાર-ઠે૦ ગોડીજીની ચાલ- ઠે૦ કીકાસ્ટ્રીટ મુંબઈ ૨

(૪) શ્રી. અમૃતલાલ શકરચંદ હીરાચંદ-શ્રી અમદાવાદ- ઠે૦ ઝવેરીવાડ-આબલીપોળ ઉપાશ્રય પાસે.

(૫) શ્રી. સોમચંદ ડી શાહ, પાલીતાણા (સૌરાષ્ટ્ર.)

૧૧૧ યોગનિષ્ઠ આચાર્ય-શ્રીમદ્ બુદ્ધિસાગર-
સૂરિજીનુ વિસ્તૃત જીવનચરિત્ર. ૧૧-૦-૦

૧૧૨ અધ્યાત્મસાર. ૦-૧૨-૦

ગ્રંથો માટે પત્ર વ્યવહારનું સ્થળ—
શ્રી વિજાપુર (ગુજરાત.) શ્રી બુદ્ધિસાગરજીસૂરિ
જ્ઞાનમંદિર તથા
મંત્રીઓ શ્રી અધ્યાત્મજ્ઞાનપ્રસારક મંડળ-મુંબઇ
C/o મંગળદાસ લલ્લુભાઇ ઘડિયાળી
ઠે. ૩૪૭, કાલબાદેવી રોડ, મુંબઈ ૨

૦ આ નિશાનવાલા ગ્રન્થો સીલકમાં નથી.
\+ ,, ,, ,, ૧૫ થી ૨૫ નકલ સુધી છે.

શ્રી અધ્યાત્મજ્ઞાન પ્રસારક મંડળ તરફથી પ્રકટ થયેલ ગ્રન્થો મળવાનાં ઠેકાણાં.

(૧) શ્રી બુદ્ધિસાગરજીસૂરિ જૈન જ્ઞાનમંદિર શ્રી. વિજાપુર (ગુજરાત)

(૨) શ્રી. અધ્યાત્મજ્ઞાન પ્રસારક મંડળ-મુંબઈ ઠે૦ ૩૪૭- ઠે૦ કાલબાદેવી રોડ-મુંબઈ ૨

(૩) શ્રી. મેઘરાજ પુસ્તક ભંડાર-ઠે૦ ગોડીજીની ચાલ- ઠે૦ કીકાસ્ટ્રીટ મુંબઈ ૨

(૪) શ્રી. અમૃતલાલ શકરચંદ હીરાચંદ-શ્રી અમદાવાદ- ઠે૦ ઝવેરીવાડ-આબલીપોળ ઉપાશ્રય પાસે.

(૫) શ્રી. સોમચંદ ડી. શાહ, પાલીતાણા (સૌરાષ્ટ્ર.)